

KUPÁN ÁRPÁD

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK

Nagyvárad egykori hírességei

Bertsey György

Id. Rimanóczy Kálmán

Dr. Karácsonyi János

Sulyok István

Dr. Berkovits Ferencz

Dr. Adorján Ármin

Dr. Várady Zsigmond

Dr. Edelman Menyhért

Dr. Adorján Emil

Hegedűs Nándor

Dr. Papp János

Dutka Ákos

Dr. Soós István

Dr. Ágoston Péter

Partiumi füzetek

Nagyvárad

2010

62

Kupán Árpád

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK

Nagyvárad egykori hírességei

Kupán Árpád

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK
Nagyvárad egykori hírességei

Kiadja a nagyvárad

europrint

a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság
megbízásából

2010

A sorozatot szerkeszti:
Dukrét Géza

Számítógépes szedés:
Farcas-Balogh Piroska

Nyomdai előkészítés:
Fábián Mérai Csilla

Szövegkorrektúra:
Mihálka Magdolna

A borítót és a grafikákat készítette:
Bányai Szabados Katalin

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KUPÁN, ÁRPÁD

Párhuzamos életrajzok: Nagyvárad egykori hírességei/Kupán

Árpád – Oradea: Europrint, 2010

Index

ISBN 978-973-7735-71-3

008(498 Oradea): 929

Készült
a Bihar Megyei Tanács,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
támogatásával

Készült a nagyvárad-i **europrint** nyomdában

MOTTÓ:

*Az ember ül a Royal ablakában
Reggel, délelőn, délben, délután
És elvonul előtte, mint a körkép
Az egész furcsa kis Naconypán,
Mint a kurta farkú malac, a mesében,
Az ember túr a múltban... tur s retur:
Míg elsétál ott kint az ablakon túl
Egy finom és komoly hollandus úr...*

*Spinesen, szókéen, morbid elegánsan
Várady Zsiga sétál felfele...
S a Darwin-kör programján andalogva
Ágoston Péter s Berkovits René.
A kép mozgalmas, izgalmos, regényes,
Kár, hogy nem vagyok hozzá Jókai.*

Emőd Tamás: *A régi város*

ELŐSZÓ

A 19. és 20. század fordulójának éveiben Nagyvárad nem csupán lendületes gazdasági fejlődésével emelkedett ki a vidéki városok sorából, hanem szellemi-kulturális életének gazdagságával, sokszínűségével, korszerűségével, haladó szellemiségével is. Ennek tényeit, adatait számos történelmi és irodalmi munka, alkotás dolgozta fel, tette közismertté, bemutatva azokat a személyiségeket is, akik jelentős szerepet vállaltak ezekben a megvalósításokban.

Könyvünkben ennek a már létező történelmi tablónak további színezéséhez, árnyaltabbá tételéhez igyekszünk hozzájárulni a magunk szerény eszközeivel, bemutatva néhány olyan személyiséget, aki valamiképpen hozzájárult a korabeli Nagyvárad szellemi fejlődéséhez, gazdagodásához.

Könyvünk címét a császárkori Római Birodalomban élt népszerű görög filozófustól, Plutarkhosztól (Kr. u. 46–120) kölcsönöztük. Az ő Párhuzamos életrajzok című – egyébként legismertebb és legnépszerűbb – művében nevezetes görög és római személyiségeket mutatott be,

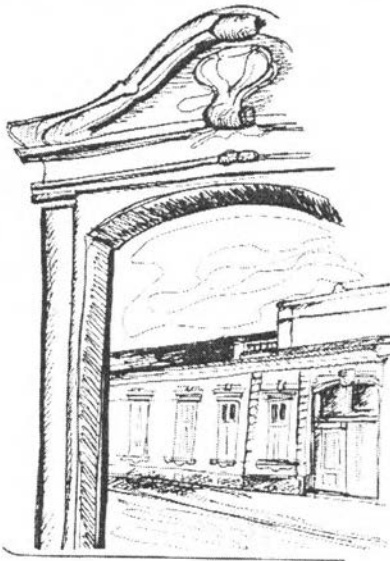
akiknek szerepe bizonyos mértékig hasonló egymáshoz: mint például Thészeusz – Romulus, Alexandrosz (Nagy Sándor) – Julius Caesar, Démoszthenész – Cicero. A párhuzamba állított személyiségeket csak felületes vagy látszólagos hasonlóság köti össze, ezért gyakran elhagyta az összehasonlítást. Mondanivalóját élvezetes formában óhajtotta előadni, de mély erkölcsi tartalmat is kívánt nyújtani. Fő törekvése a jellem ábrázolása, s mindez tettekben, cselekedetekben nyilvánuljon meg. Az író, filozófus, pap szerző írásait mély humanizmus hatja át. Elvárja a nagylelkűséget és az emberszeretetet, elítéli az embertelenséget, az erőszakot, az önzést.

Szerénytelenségnek tűnhet címválasztásunk az olvasó szemében, ha úgy értelmezi, hogy ezzel plutarkhoszi magasságokba próbáljuk emelni mondanivalónkat, annak tartalmát és formáját. Ismerve saját korlátainkat, valamint választott témánkat, erre nem törekszünk, nem is törekedhetünk. Annyit szeretnénk elérni írásunkkal, hogy kiemeljünk a feledés homályából néhány olyan egykori váradi hírességet, aki a maga idejében igazi lokálpatriótaként a városért élt és küzdött, dolgozott. Az általunk párhuzamba állított személyek között is kevés a tulajdonképpeni hasonlóság, de valamennyi pár között kimutatható némi párhuzamosság az életpályájuk, sorsuk alakulása, vagy cselekedeteik, törekvéseik tekintetében. Viszont az is előfordul, hogy az azonos, vagy hasonló pályán indulók ellentétes irányba folytatják életüket, s ennek következményei állíthatók párhuzamba. Plutarkhosz példáját követve, ahol feleslegesnek vagy erőltetettnek tűnhet az összehasonlítás, ott mi is lemondunk erről az eszköztől, az olvasóra bízva a következtetések levonását. A bemutatandó személyeket két szempont alapján párosítottuk: életkoruk és gondolkozásmódjuk szerint. Arra törekedtünk, hogy hasonló életkorúakat állítsunk párba; mégpedig úgy, hogy az első a konzervatív, hagyományörző, jobboldali beállítottságú – a második szabadelvű, változtatni akaró, baloldali eszmerendszer híve legyen. Amint – reményeink szerint – az életrajzokból kiolvasható, ezzel nem értékítéletet akarunk kifejezni, hanem azt bemutatni, hogy a két irányzat hívei abban a korban tudtak egymással szót érteni, együttműködni és a nemes célokért eredményesen küzdeni.

Abban reménykedünk, hogy ezekből a történetekből, ezeknek az életpályáknak a bemutatásából is sikerül a mai olvasónak olyan ismereteket szerezni, olyan következtetéseket levonni, amelyek iránymutatóul, erkölcsi mércéül szolgálnak a ma emberének is, és talán hozzájárulnak népünk, városunk múltja iránti szeretet, büszkeség fejlesztéséhez is.

Ehhez kíván értő és jó olvasást:

a szerző

IPAROS MENHÁZ

RIMANÓCZY
SZÁLLODA

I. FEJEZET

BERTSEY GYÖRGY
(1838–1912)

ID. RIMANÓCZY
KÁLMÁN (1840–1908)

Egyik sem a város szülötte, de mindkettő igazi lokálpatriótává vált és sokat tett Nagyvárad felemelkedéséért, fejlődéséért. Bertsey György a helyi iparosság megerősödését segítette elő, s ezzel közvetve a kereskedelem és a gyáripár fellendülését is szolgálta. Idős Rimanóczy Kálmán elsősorban építészként alkotott maradandót, ma is meglévő és funkcionáló köz- és magánépületek tervezésével és megépítésével, de a gyáripár fejlődéséhez is hozzájárult.

Mindketten bizonyoságot tettek önzetlenségükről, a szegények, elesettek iránti áldozatkészségükről.

A NAGYVÁRADI IPAROSSÁG MEGSZERVEZŐJE ÉS VEZÉRE

Tizenöt tehetős és befolyásos váradi polgár gyűlt össze 1876. október 29-én, hogy olyan új szervezetet hozzon létre, amellyel gyökeres változásokat kívántak elérni városuk történetében. A neves orvosokból, ügyvédek, sikeres és gazdag vállalkozókból, kereskedőkből álló társasághoz csatlakozott egy Aradról jött mesterember (iparos), aki már tagja volt egy ilyen szervezetnek. Ez az Újaradon 1871-ben megalakult Petőfi szabadkőműves-páholy volt.

A Bihar megyei Belényesen 1838-ban született Bertsey György, Újaradon szíjgyártó mesterként dolgozott, s jól menő műhelyét és üzletét szándékozott áttelepíteni Váradra. Így került kapcsolatba a fent említett váradi polgárokkal, akik szabadkőműves-páholyt készítettek létrehozni, s ehhez szükségük volt egy olyan személyre, aki már tagja ennek a szövetségnek.

A fent említett napon Nagyváradon megalakult a László király szabadkőműves-páholy, melynek Bertsey György is alapító tagja lett, sőt, ez alkalommal őt is, a többi alapító taggal együtt, rendkívüli eljárással, soron kívül inas fokból előbb segéd-, majd mesterfokra emelték.

Így kezdődött az ambíciózus szíjgyártó iparos váradi karrierje, amely tekintélyes vagyont és közmegbecsülést, sőt hírnevet biztosított számára. Ehhez szabadkőműves volta csak az elinduláshoz nyújtott segítséget, ennek révén jelentős kapcsolatokra és ismertségre tett szert, de mindaz, amit elért és megvalósított, kitartó munkájának, jó szervezőképességének volt a gyümölcse. Egyébként már 1882-ben kilépett a szabadkőműves-páholyból, és minden energiáját a váradi iparosság megszervezésére, összefogására fordította. Egyik kezdeményezője volt az Ipartestület megalakításának, ez 1885. január 18-án jött létre, négyszáz taggal. Első elnöke Máthé Lajos asztalos volt, de már ekkor beválasztották a vezetőségbe Bertsey Györgyöt is. A tagság csakhamar felfigyelt az idegenből jött mester

rátermettségére, határozottságára, bátorságára, szónoki képességeire, arra, ahogyan kiállt az iparosok érdekeinek védelmében. A következő választáson, 1887-ben már őt választották az Ipartestület elnökévé, s ebben a tisztségben haláláig megtartották. Vezetése alatt a nagyváradai Ipartestület csakhamar az ország egyik legtekintélyesebb ipartestületei közé emelkedett, és a váradai kisiparosság a szó teljes értelmében vezérének tekintette Bertseyt. Tántoríthatatlan lelkesedés, szívós akarat, fáradhatatlan, harcos munkásság jellemezte működését. Apostoli megszállottság űzte, hajtotta mindenüvé, ahol az iparosság érdekében síkra kellett szállni. A napi sajtóban, szaklapokban ügyesen megírt cikkeivel, országos kongresszusokon, szakmai összejöveteleken, társadalmi megmozdulásokban, a város törvényhatósági bizottságában, mindenütt buzgó és hívatott propagálója volt az iparosság érdekeinek. Úgy agitált, mintha az iparosság boldogulása vinné előbbre a világot, s ezen fordulna meg a nemzet sorsa. Az érdektestületek nagy központi szövetségei mind a vezetők közé emelte. Hosszú ideig iparos alelnöke volt a nagyváradai Kereskedelmi és Ipar Kamarának. Beválasztották a város törvényhatóságába is, ahol az építészeti és közlekedési, valamint az iparoktatási bizottságokban fejtett ki gyümölcsöző tevékenységet. Bekapcsolódott a pártpolitikába is. Politikai szereplése kezdetén a szabadelvű pártnak (Tiszáék pártjának) volt fanatikus híve, míg a koalíció diadalra jutásakor hazafias meggyőződése őt is a függetlenségi zászló alá állította. A politikai és városi közéletnek egyik legtekintélyesebb szereplőjévé vált, akinek szava, különösen közgazdasági kérdésekben, döntő súllyal bírt.

Az Ipartestületben persze voltak ellenségei is, akik hatalomra vágyónak tartották, sőt még anyagi haszonleséssel is megvádolták. Ő azonban fölényesen rázta le magáról a rágalmakat, vas következetességgel, ha kellett erőszakkal is érvényesítette akaratát, mert a cél szentesíti az eszközt. Iparos társainak túlnyomó része, a belátók, a komolyan mérlegelni tudók tömören álltak mögötte, mert látták, hogy Bertsey áldozatos munkájával az első helyre emelte az országban a nagyváradai ipartestületet.

Vezetése alatt az Ipartestület a város egyik jelentős intézményévé vált. Az erőteljes fejlődés egyik fontos állomása volt az ipartestületi székház kialakítása. 1889-ben vásárolták meg a Kert (ma Avram Iancu) utca 4. szám alatt a Bucsanszky-féle házat, 33 ezer forintért. A nagy kiterjedésű ingatlannak a Szacsvay (ma Cuza Vodă) utcára is volt kijárata, és az Ipartestület székházán kívül itt működött az Ipartestület Hitelszövetkezete, valamint az Iparoskör is. Az épület utcafrontját koronázó attikán nagy betűkkel hirdették, hogy ez az Ipartestület Háza. Az utcafronti helyiségekben a Nemzeti Szálloda működött, kávéházzal és étteremmel, így az iparosok helyiségei az udvari, belső részen voltak. Itt működött még a felsoroltakon kívül az iparos ifjak önképző egylete, az Ipartestület könyvtára, s voltak szobák az átutazó iparosok ideiglenes elszállásolására. A székház egy nagyteremmel is bírt, ahol a közgyűléseket, tanácskozásokat tartották. Mindez azt bizonyítja, hogy ekkorra már az Ipartestület jól szervezett, kiterjedt tevékenységet fejtett ki, és ennek megszervezésében, irányításában kiemelkedő szerepe volt Bertsey Györgynek. Vezetése alatt az Ipartestület tagsága is rendkívüli mértékben gyarapodott: míg az alapítás után a testületnek mintegy négyszáz tagja volt, 1904-ben már 1741 iparos, 1660 segéd és 968 inas tagot számolt, vagyis összesen 4369 egyén alkotta a tagságot. Ezek 67 különböző iparágban és munkahelyen dolgoztak, s a tagok között 83 nő is szerepelt.

A testületi ház megvásárlása után Bertsey György elnök vezetésével jótékonyági alap létrehozását határozták el, hogy abból a nyomorba jutott iparoscsaládok pénzbeli segítséget kapjanak, s hogy a támasz nélkül maradt és önhibájukon kívül elszegényedett, munkaképtelenné vált, megöregedett iparosoknak hajlékot építsenek. Ehhez az alapot a tagság által fizetett járulékokból, szórakoztató mulatságok, bálók, színelőadások, kiállítások rendezésének bevételeiből és önkéntes adakozásokból teremtették elő. Különösen szívügye volt a menház létesítése. Az erre a célra indított adománygyűjtőíven 100 forint lefizetésével, a saját nevével nyitja meg az adományozók névsorát. Bámulatatos leleményességgel tudta a

jótekonyságot a nemes cél érdekében állítani. Például gróf Zichy Gézát, a félkarú zongoravirtuózt rávette koncert tartására, amely 400 korona hasznot hozott a menházalapba. Sőt még Tisza Istvánt is felkérte egy felolvasás megtartására, s ez is 200 koronát hozott. Az ő érdeme volt a 3000 négyzetméteres telek megszerzése és az is, hogy id. Rimanóczy Kálmán elvállalta a menház megtervezését és felépítésének irányítását, sőt még 40 ezer téglát is adományozott.

1895–1896-ban a város által ingyen adott telken a Szacsvay (Cuza Vodă) utcának az első bal oldali sarkán felépült az Iparos Menház, amelyben 12 elaggott iparost helyeztek el, s ugyanott megnyitották az iparossegédek „tisztá és erkölcsi felügyelet alatt álló” munkásszállóját. 1896-ban az Ipartestület millenáris díszgyűlésén jelentette be Bertsey, hogy a menház elkészült és meg is kezdte működését. Az utcai frontokon kényelmes beosztású, bérbe adható lakrészek épültek, a tágas udvar mélyén széles üveges folyosóval maga a menház: gondnoki lakás, tízágys nagy hálóterem, mellette tágas ebédlő, továbbá könyvtárszoba, melybe Bertsey 4000 kötet könyvet tudott összeszedni. Az első gondozottak: Gábor Ferenc, Juhász Lajos, Szabó Károly és Máté András, idős, magukra maradt iparosok voltak.

1900-ban emléktáblát helyeztek az impozáns épület oldalfalára (a mai Titu Maiorescu utcai részére) az alábbi szöveggel:

„Üdv az olvasónak

Az agg iparosok e menházára az első alapot, 100 forintot mint kezdeményező Bertsey György, akkor testületi előljáró
1886. I. 26. napján fizette le.

Később hozzájárultak Fábian Lajos, Hann László iparosok, Vinkler József cz. püspök, nagyprépost, a N. Várad Takarékpénztár, Königswarter Hermann báró, Zichy Géza és Tisza István grófok, Tisza Kálmán, a helybeli pénzügyintézetek és több nemes szívű iparos pénz, építési anyagok és teljesített munkák ajándékozásával.

A telket ajándékozta Nagyvárad városa

a n. é. közönsége folytonosan pártfogolta.

Épült 1895, megnyílt 1896 millenniumi évben.

Isten áldása legyen rajta, s tartsa meg örökké.

A tábla helyeztetett 1900.”

A mészkből készült, keretelt tábla alján olvasható:

„Ezen tábla Veiszlovits A. és fia adománya.”

1905-ben Bertsey György, tizenhatezer koronás alapítványt tett; felerészben ipartestületi célokra, felerészben ágyalapítványra az iparosmenházban. Az alapítvány első részéből jött létre a már említett Iparos Hitelszövetkezet, ez később virágzó bankká fejlődött, és nagy segítségükre volt az iparosoknak anyagi gondjaik megoldásában.

1907-ben Bertsey György újabb tizenkétezer koronás alapítványt tett a menház javára, azzal a kikötéssel, hogy özvegyiségre jutva, maga is oda, egy kétszobás lakrészbe beköltözik és élete fogytáig ott lakhatik. Így az intézmény felügyeletét is elláthatta és innen járt be naponként a közelfekvő Ipartestületi székházba elnöki teendői végzésére.

* * *

Bertsey György hatvanéves korától egyre többet betegeskedett, krónikus asztmája sokat kínozza, s emiatt évenként Reichenhallban töltötte a gyógyidényt. Miután felesége meghalt, a menházban bútoroztatott be magának két szobát és oda költözött. 1912 januárjában a betegsége súlyosbodott, sőt az újságokban akkor az a hír jelent meg, hogy felvágta az ereit és meghalt, de ez rémhírnek bizonyult, és később javulás állt be állapotában. A tavasz kezdetével újból erősödtek a fuldoklási rohamai, míg végül 1912. március 7-én hajnalban, 74 éves korában elhunyt.

Végrendeletében teljes vagyonát a nagyváradi Ipartestületre hagyta. Úgy rendelkezett, hogy a gazdagon berendezett lakását teljes felszerelésével adják bérbe, s azt a jövedelmet is a menház működtetésére fordítsák. Egyetlen fiának, Árpádnak, akinek az élete félresiklott, és aki szüleitől eltávolodott, 6000 koronát hagyott. Sírboltját már jóval halála előtt megcsináltatta Rulikowski Kázmér lengyel vértanú sírja közelében. A sír gondozására hagyta a tulajdonában volt Biharmegyei Takarékpénztárban levő részvényeit, azzal a meghagyással, hogy az évi osztalékokból fennmaradó részt mindig osszák ki halottak napján az elszegényedett iparosok között.

Az Ipartestület 1912. március 8-án a gyászos esemény alkalmából Cser János és Czeglédy Jeremiás elnökletével gyűlést tartott. Elhatározták, hogy a testület örökös tiszteletbeli elnökét impozáns gyászpompával saját költségükön temettetik el. Érdemeit jegyzőkönyvileg örökítik meg, s a menházat az ő nevééről Bertsey György menedékháznak nevezik el. Ugyanakkor átiratot intéznek a város törvényhatóságához, hogy az addigi Menház utcát Bertsey György nevére kereszteljék. Az Ipartestületi Hitelszövetkezet 1000 korona alapítványt tett az elhunyt elnök emlékére, azzal a rendelkezéssel, hogy annak kamatait derék, szorgalmas iparossegédeknek juttassák.

Valamennyi váradi napilap részletesen beszámolt Bertsey György temetéséről. A gyászszerződés március 9-én a Szent László-templomban kezdődött, ahol gyászmisét tartottak az elhunyt hamvai fölött, majd a gyászoló gyülekezet a temetőbe kísérte a koporsót. A temetési szerződésen részt vett a város teljes törvényhatósági bizottsága, Rimler Károly polgármester vezetésével, a rendőrfőnök és a város más jelentős személyisége. Az ipartestület szakosztályai zárt sorokban vonultak: lakatosok, szabók, asztalosok, építőiparosok, cipészek, csizmadiák, kovácsok, kerékgyártók, szobafestők, bádigosok, női és férfiszabók, fodrászok, kávéosok, pincérek. Részt vett a temetésen a kisiparosok szövetsége, a kereskedelmi és iparkamara, az ipariskola tanárai, a katolikus legényegylet dalárdája, egy szakasz díszrendőr.

A *Nagyvárad* című napilap így értékelte a gyászos eseményt: „A bihari Birmingham ezerkezü iparossága ezer szív szomorúságával temette el az ő nagy halottját. Küzdelmes idők kiváltságos alakja költözött el a mindhalálíg munkálkodók közül Bertsey György személyében. Végtisztességtétele is kiváltságosoknak kijáró volt arányaiban és őszinteségében. Most látszott meg, mennyi derék, munkás életű férfi élén dolgozott Bertsey György, és mily nagy társadalom az, a város testének mely hatalmas része az, amely vezérét gyászolja most.”

Az utókor nem volt hálás emlékéhez. Áldozatkészségének, teteteinek híre hamar feledésbe merült. Az általa alapított menház 1920

után megszűnt, az alapító neve is lekerült az utcanévtábláról. 1940 őszen rövid négy évre újból visszakapta nevét az utca, ahol az általa létrehozott menház állt. A népi demokrácia éveiben viszont már nem találták méltónak, hogy utca viselje a nevét. Kizsákmányolónak vagy azok kiszolgálójának tekintették a magántulajdonon alapuló, kétkezi munkából élő mesterembereket is, így nem tartották méltónak arra, hogy nevét megőrizték.

Ma viszont már teljesen elfeledték a nevét is, és az általa létrehozott egykori menházban az új tulajdonosok tüntetik el emlékének utolsó nyomait is (átalakítva az épületet). A többszörösen átalakított épületen még ott az emléktábla, de szövege ma már a magyarul tudók számára is alig kibetűzhető.

1989 után az új demokráciával megszületett piacgazdaságban a váradi temetőgondnokság a síremléket is áruba bocsátotta. Az impozáns, öntöttvas oszlopokkal és láncokkal bekerített sírbolt elől eltűnt a nevét jelölő márvány obeliszk, és az új fekete márvány síremléken két ortodox pópa család (Goia és Lucian) neve olvasható. Csak remélni lehet, hogy Bertsey György földi maradványait még nem szórták ki a sírkamrából. Igaz, ez sem változtat azon az igazságon, amit a latin közmondás így fejez ki: Sic transit gloria mundi...

A MUNKA ÉS AZ EMBERSZERETET SZIMBÓLUMA

1867-ben, a kiegyezés évében, egy rendkívül ambíciózus, tehetséges, szorgalmas fiatalember telepedett meg Nagyváradon, s ettől kezdve élete egybeforr a városéval. Munkássága a várost szépítette, gyarapította, és a város szépülése, gyarapodása az ő hírnevének és gyarapodásának a forrása lett. Így aztán a távolról jött ifjúból igazi váradi lokálpatrióta lett, később nagyra becsült és tisztelt városatya,

aki tettekkel igyekezett polgártársainak jólétét előmozdítani és a várost modern irányban fejleszteni, szépíteni, igazi európai rangra emelni.

Ez a fiatalember, akit később idős Rimanóczy Kálmán néven örökített meg a helytörténet, Nogall János nagyváradi kanonok meghívására érkezett Nagyváradra, aki ismerte az ígéretes tehetségű fiatal építész, s megbízta az általa alapított Szent Vince Intézet első, földszintes részének a felépítésével. Ismeretségük onnan származott, hogy mindkettőjüknek az édesapja a távoli Dunántúlon élt és az Esterházy hercegek uradalmában dolgozott.

Rimanóczy édesapja nemes emberként a herceg Somogy megyei uradalmának volt a tisztartója. Ő Kapuváron született 1840. május 12-én. Nagy Márton *Régi idők, régi emberek* című, 1925-ben megjelent könyvében így ír Rimanóczy pályakezdéséről: „...A nemes szülék szemefénye tizenkét testvérével korán árvaságra jut. A derék, becsületes apa vagyont nem hagy családjára, pedig Esterházy herceg tisztartója volt. S a kényén nevelt kisfiú, a tizenkét éves Kálmán elhagyja a somogymegyei pompás kastélyt, melyben nevelkedett. Malteres kanalat vesz finom kis kezébe, s ahol nem ismerik, beáll kőműves inasnak, s lesz belőle az ország egyik legtekintélyesebb műépítésze. Lesz belőle világot járt, európai magas színvonalú művelt ember, ki a napi fárasztó munka után könyvtárában piheni ki fáradalmait, négy nyelven írt művekből élvezve a világirodalom remekait...”

Ennek a népmesébe illő történetnek a forrása a Nagyváradi Napló lehetett, ahol ugyanezek az adatok találhatóak az 1908. január 3-án Rimanóczy Kálmánról írt nekrológban. Ezeket az adatokat akkor senki sem cáfolta, s így került be a köztudatba, hogy az előkelő származású gyermeket korai árvasága juttatta az osztályára nem jellemző pályára.

Jósa Piroska érdeme, hogy a váradi római katolikus egyház anyakönyveit és egyéb iratait áttanulmányozva, kiderítette az igazságot, megcáfolva a százéves legendát. Rimanóczy Kálmán nem korai árvasága miatt lett kőműves, hanem éppen a gyakorlati érzékkel

megáldott édesapja irányította az iparos pályára. Az anyakönyvekből kiderült, hogy Rimanóczy édesapja nem halhatott meg idejekorán, mert amikor ő Váradon karriert csinált, idős szüleit Váradra hozta, és itt haltak meg, itt temették el őket 1870-ben. Az viszont igaz, hogy 12 évesen kőművesinasnak szegődött. Kaposváron tanulta ki a mesterség alapjait, s már akkor kitűnt szorgalmával és kiváló rajzoló képességeivel. Kaposvárról Budára ment és Koczka Nándor építő vállalkozónál gyarapította tudását és fejlesztette tovább képességeit, s végül építési vizsgát tett. Előbb Szolnokon dolgozott építésvezetőként, s már itt is tehetségének, szorgalmának köszönhetően kiemelkedett az építőmesterek sorából, de igazi építésszé Nagyváradon lett. Már első váradi munkája is elnyerte az itteni szakemberek elismerését, modern, ízléses, stílszerű megoldásával. Egyre több megbízást kapott és egyre feltűnőbb sikereket ért el a város szépítésében, építésében. Közben állandóan gyarapította szakismereteit, általános műveltségét. Idővel hatalmas könyvtárat gyűjtött össze szak- és szépirodalomból, négy nyelven beszélt és olvasott, s mikor már anyagilag is megerősödött, a nyugati országokban tette szakmai tanulmányutakon bővítette tudását, tapasztalatait.

A 19. század utolsó évtizedeiben egyre jobban kibontakozik városunkban is a gazdasági fellendülés, az ipar, kereskedelem, bankélet fejlődése és ennek hatása az építészetben, építkezésben is megmutatkozik. Egymás után, sőt egyszerre épültek a város középületei, s a gazdag polgárok bérpalotái és magánépületei. Ebben az építészeti bummban Rimanóczy Kálmán egyre inkább vezető szerepre tesz szert, pedig olyan neves vetélytársai voltak, mint Guttmann József, Sztarill Ferenc, Knapp Ferenc, s a város főépítésze, Busch Dániel, hogy a nem egyszer megbízást nyerő neves budapesti építészeket ne is említsük.

Rimanóczy Kálmán állta a versenyt, alapossága, megbízhatósága, ugyanakkor újjító szelleme az új dolgok iránti érzéke és vonzódása erkölcsi fölényt biztosított számára. Ő volt a legelső magyar építész, aki az 1870-es évek elején, Magyarországon az első gyárkéményt építette. Ez a szatmárnémeti nagy gőzmalom hatvan méteres

kéménye volt, s olyan hírnévre tett szert ennek megépítésével, hogy még Triesztbe is kapott meghívást, hasonló munka elvégzésére. Épített gyárkéményt Magyarország több városában és természetesen Nagyváradon is. Ugyanakkor rangos építész megbízásokban sem szűkölködött, hírneve már az országhatárokon túlra is eljutott. 1875-ben hívták meg a szinajai Peleş-kastély felépítésére. Ezekben az években szakmai sikerek mellett magánéleti örömök is kísérik életét. 1869-ben megnősül (egyek források szerint másodjára), majd 1870-ben megszületik Kálmán fia, aki majd apja szakmáját folytatva, szintén híres építész lesz, és 1873-ban második fia, Béla. A családi boldogságot azonban gyász is követte, még 1870. február 13-án 60 éves korában meghalt édesanyja, majd 1870. július 23-án 67 éves korában édesapját is elveszti. A hetvenes évek derekára Rimanóczy Kálmán szorgalmas munkával és jó üzleti érzékkel jelentős vagyont tett szert, amit azonban egyik napról a másikra szinte teljesen elveszített. Ügyvédjéért és jóbarátaiért, akik egy nagy vállalkozásba kezdtek, kezességet vállalt. A vállalkozás nem sikerült, csődbe mentek és ez a csőd az ő vagyonát elvitte, még a házat is elárverezték. Ez a súlyos anyagi csapás azonban nem törte meg, sőt még keményebb munkára ösztönözte. A szerencse is melléje szegődött, megnyerte a neológ zsinagóga, vagy másképpen a Cion templom építésére kiírt versenytárgyalást. Újváros neológ zsidó lakossága, nemsokkal az egyházszakadás után elhatározta egy monumentális templom felépítését, az akkor Sas utcának nevezett (később Kossuth, ma Independenței utca) utca Körös-parti oldalán. A templomot a historizmus jegyében, más stíluselemek felhasználásával, az akkori városi főmérnök, Busch Dávid tervezte. A monumentális terv megvalósításához Rimanóczy magas technikai tudására és művészi ízlésére volt szükség. Az előmunkálatokhoz 1877. április 7-én kezdett hozzá, a zárkőletétel november 15-én volt. A *Nagyvárad* című lap 1878. május 26-án arról számolt be, hogy: „A nagyváradai Czion templom kupolája is felépült már, s a tetőzet gerendái a tegnapi napon felrakattak. Most már látható a szép épület impozáns képe, s gyönyörködve néz arra mindenki, mert az csaku-

gyan méltóságosan emelkedik ki a város fölé.” 1878. szeptember 24-én megtörtént az ünnepélyes átadása és felszentelése a város új díszének, amely ma is jellegzetes, sőt mondhatni szimbolikus épülete városunknak. A tökéletes és hibátlan kivitelezés mérhetetlen mértékben növelte Rimanóczy hírnevét, elismertségét, s ezután még több felkérést, megbízást kapott. Sikert aratott 1877-ben egy másik munkájával is, amely a város egyik legfrekvenciáltabb helyén, a Fő utcán, a Bazárkertben keltette fel az emberek figyelmét. Őt bízták meg az ott működő nyári színpad átalakításával. Mutatós, ízléses új homlokzatot kapott a színpad, s a *Nagyvárad* című lap 1877. április 14-én így értékelte Rimanóczy munkáját: „A tervező a régi bódé és hely felhasználásával zseniális művet alkotott.” Egy másik következménye ennek a sikeres feladatteljesítésnek az volt, hogy 1879-ben Rimanóczy Kálmán is tagja lett az 1876-ban megalakult László király szabadkőműves-páholyának. Ezt a magát filozofikus, filantropikus és progresszív intézményként meghatározó szervezetet a haladópartí, vagyis neológ izraeliták hozták létre, s az volt a célkitűzésük, hogy a hasonló gondolkodású művelt és befolyásos, módos polgárokat, vallásukra való tekintet nélkül bevonják a mozgalmukba. Rimanóczy Kálmán fogékony volt ezekre az eszmékre, ezt egész életével, tevékenységével bizonyította, de ritkán és nehezen vállalt közszereplést, így a politika küzdőtereitől is távol tartotta magát. A szabadkőműves-mozgalomban sem törekedett az élre, a páholy munkák diszkrét és zárt világában sem csillogtatta tudását, nem fejtegette elveit, nem kapcsolódott be a vitákba. A csendes megfigyelő szerepét vállalta, s a mozgalom jótékonyági akcióit anyagilag támogatta. Az sem zavarta különösebben, hogy a várad-i szabadkőművesek keményen felvállalták a „klerikalizmus elleni harcot”, s ő, mint katolikus ember, így saját egyházával került ellentmondásba, hisz a pápák többször kiátkozták a szabadkőművességet. Azt viszont szintén Jósa Piroska derítette ki, hogy az egyházával való viszonyában is voltak nem elhanyagolható problémái. Jósa Piroska rábukkant a várad-olaszi római katolikus plébánián egy *Eltértek* című nyilvántartásra, s ebben megtalálta Rimanóczy Kálmán nevét,

aki 1879 decemberében tanúk előtt kijelentette, hogy eltér a római katolikus vallástól és áttér a helvét (református) hitre. Ahogy Jósa Piroska kiderítette, ennek az lehetett az oka, hogy el akart válni feleségétől, aki ekkor már évek óta súlyos elmebetegségben a lipótmezei tébolydában tengette életét. Miután a válást ilyen esetben a világi törvények sem tették lehetővé, Rimanóczy majdnem 14 év után, 1893. június 10-én a helvét hitvallást elhagyva, visszatért ősei hitére. Ezt az adatot a Megtértek jegyzőkönyvének II. kötetében a 16. sorszám alatt találta meg.

Visszatérve Rimanóczy Kálmán szakmai és közéleti pályafutására, az 1880-as évektől a súlyos magánéleti problémája (felesége betegsége) ellenére egyre sikeresebb lesz, számos magánpalota és középület építésére kap megbízást és tervezőként is egyre elismertebbé válik. 1882-ben megtervezi és felépíti a Honvédlaktanyát (Hadkiegészítő parancsnokság), 1884-ben az olasz református templom tornyát, 1886-ban a Kereskedelmi, Ipar és Termény Hitelbankot, 1887-ben a Nagyvárad Takarékpénztárt, 1888-ban a Biharmegyei Nemzeti Kaszinót és a Deutsch-házat.

A sok munkának anyagiakban is megmutatkozik az eredménye. Keresetét ingatlanokba, földterületekbe fekteti. Új vállalkozása egy korszerű téglagyár alapítása, amelyet az akkor legmodernebb gépekkel szerel fel: ez volt Várad első géptéglagyára. Később áttért kályhacsempék gyártására is, amelyek sokáig igen keresettek voltak, kiváló minőségük és művészi kivitelezésük miatt.

Az 1886-ban létrehozott törvényhatósági bizottságnak is tagja lett, előbb mint választott képviselő, később mint virilis – a legtöbb adót fizető polgár – hivatalból. Lakos Lajos: *Nagyvárad múltja és jelenéből* című 1904-ben megjelent könyvében a 72. sorszám alatt szerepel a törvényhatósági bizottság tagjai között a következő adatokkal: „Id. rimanóczy Rimanóczy Kálmán (a család Zemplénből származik, nemessége VI. Károly által adatott) építész, a 8. számú bizottság tagja [iparoktatási] született Kapuvártt 1840. máj. 12. Neje Fejér Erzsébet. Gyermekei Kálmán műépítész, Béla elektrotechnikus mérnök [testvérei] Eduárd ny. főerdész és Jenő postafőtiszt.”

Az 1890-es években már a két Rimanóczy – apa és fia – együtt és külön-külön járul hozzá igen jelentős mértékben a város modern arculatának formálásához. 1890-ben a római katolikus papnevelde kibővítésével bízták meg. A következő évben megvásárolta a Körös jobb partján, a város szívében fekvő Imre-házat, azzal az elhatározással, hogy azt lebontva egy korszerű szállodát és egy közszükségletet képező színvonalas gőzfürdőt épít. Ehhez kapcsolódott még egy nagyszerű terve, amely azonban a polgármester és egyes városi tanácsosok értetlenségén, s kissztílv gondolkozásán megbukott. Ez a terv egy Körös-parti sétány megnyitására szólott, amely a Kishídfőtől a Nagy hídig vezetett volna, 10 méter szélességben. Ehhez csak az épülő Lévay-féle palota déli falát kellett volna bennebb tolni egy pár méterrel. „S mit tett a bölcs (?) városi tanács? Még a városból adott pár métert a Köröspartból a palota déli homlokzatához, s egy századdal taszította vissza a város itteni szépítésének lehetőségét...” – kesergett Nagy Márton a már említett könyvében.

Rimanóczy 1891 tavaszán kezdte építeni a szállodát és gőzfürdőt és a következő év tavaszára már fel is épült, csak az épületgépészeti munkák maradtak hátra. A fürdőt és a 27 szobás szállodát 1892. október 1-jén nyitották. A korabeli váradi újságok elragadtatással írtak az új építményről, különösen a gőzfürdőt találták építészeti remekműnek, amelynek a nagy bazinját csodás boltozattal fedte az égboltot utánozva, középen a holddal, s körülötte a csillagokkal. A kerek termet az ókori római fürdőkhez hasonlították, s leírták, hogy a kőoszlopokon nyugvó csúcsos bolthajtások a nagy bazin körül futó folyosót alkotnak, mellette kisebb medencék vannak kagyló alakú tetőzettel. Tágas zuhanyozót és gőzkamrákat is kiképeztek, valamint hideg férfi és női fürdőket. A kádas fürdők ekkor az első emeleten voltak.

1893-ban egy újabb nagyszerű épülettel gazdagította a városképet id. Rimanóczy Kálmán. A Nagyvásártéren az Andrényi Károly és Fia cég számára impozáns emeletes üzletházat épített. A *Nagyvárad* 1893. áprilisi száma így írt az épülő üzletházról: „Már készen vannak a tetőzet s az emeleti ablakok ívvezetésének

díszítésével, s az már elárulja, hogy egyike e ház városunk legszebb épületeinek. A csatorna felett a két végén kiemelkedő tornyos falazaton messze tündöklő nagy arany betűkkel díszlik: VASUDVAR – MDCCCXCIII.”

1894-ben két pályázó közül id. Rimanóczy Kálmánt választotta a kinevezett bizottság a Kereskedelmi Csarnok megépítésére. Az impozáns épületet Phann és Gaál budapesti műépítészek terve alapján még abban az évben felépítette kifogástalan minőségben, a tervezők megelégedésére s a megrendelők büszkeségére.

Ebben az évben id. Rimanóczy Kálmán nagyszerű bizonyítékát adta városa iránti szeretetének és áldozatkészségének. A város modernizálását, lakói egészségének védelmét szolgáló korszerű vízmű létesítésére átengedte a Körös partján lévő 32 holdnyi szőlősét jelképes, jelentéktelen áron, 30 ezer koronáért. Ezt a pénzt is visszaadta a városnak, azzal, hogy alapítványt hozott létre belőle, melynek kamataiból az iparosokat és iparossegédeket segítyezték.

1895-ben épült fel a két Rimanóczy közös alkotása, az Áldás utca 5. szám alatti (ma Josif Vulcan) kétemeletes családi háza, ahol id. Rimanóczy élete hátralévő részét töltötte. Szintén ebben az évben s megint közösen tervezték és irányították az egykori Múzeum (ma gyermekpalota) építését. Valamivel szerényebb, de rendeltetését tekintve mégis jelentős épület kivitelezését id. Rimanóczy Kálmán irányította még 1895-ben, a Szacsvey utca sarkán Jeney Jenő budapesti építész tervezte Iparos Menhelyét.

Sikeres tervezői és kivitelezői munkásságával szerzett hírneve országosan ismertté tette és így még Budapesten is jelentős megbízásokat kapott. A Rákóczi úton ő építette fel az Uránia tudományos színház (később mozivállalat) díszes bérpalotáját, benne az impozáns színházteremmel, amely ma is jellegzetes dísz a magyar fővárosnak. Épített nyaralót, szállodát az Adrián és a Tátrában, ahol saját magának is épített egy üdülőt Tátralomnicon.

Id. Rimanóczy Kálmán gazdag városépítő és szépítő tevékenységének kiteljesedését, megkoronázását hozták meg az 1899–1900-as évek, amikor az ő hathatós közreműködésével kialakult városunk

legszebb tere, közepén a „díszes palotával”, az állandó színházzal. A bécsi Fellner és Helmer híres színházépítő cég terveinek kivitelezésére ő nyújtotta be a legkedvezőbb ajánlatot, s miután megnyerte, a munkába bevonta a város másik két neves építészét, Guttman Józsefet és Rendes Vilmost is. Az ő zseniális terve volt az építkezést akadályozó szűk Bazár szoros kiszélesítése, az ott éketlenkedő régi korszerűtlen épületek kisajátítása és lebontása. Ehhez még anyagi fedezetet is teremtett azzal, hogy a lebontott épületek felhasználható anyagából megépítette saját terve alapján a Bazár épületet, amelynek üzlethelyiségei bérleti díjából a város törleszthette a színház építésének költségeit. Az ő érdeme volt a Bémer teret eléktelenítő régi Poynar-ház kisajátítása és lebontása. Az egykori Bazár szoros bal oldalán lévő házakat is lebontatta, s helyébe a Rimanóczy Szálloda új szárnyát tervezte és építette meg. A *Nagyvárad* című lap 1900. június 1. száma így írt a Rimanóczy Kálmán által irányított hatalmas építkezések akkori helyzetéről: „(...) Kezd kibontakozni az a panoráma, amit a város központjában és legélénkebb helyén végbemenő nagy építkezések fognak a gyönyörködő szemlélőnek mutatni. A színház egész külseje már majdnem teljesen vakolva van, az impozáns szép portikus s a fölötte meredő kupola kellemes benyomást kelt. (...) Minden előjel arra mutat, hogy késedelem esetén is legfeljebb október 15-re halasztódik a megnyitás. A Bazár-épület is fedél alá került, és az egész óriás épülettömeg november 1-re készen kell legyen a boltok megnyitására. A Bazárral szemben lévő kétemeletes Rimanóczy-palota szintén födél alá került. A hatalmas, kétemeletes épületet, mely szorosan illeszkedik a fürdőépülethez, a nagy és hamvaiból feltámadt Magyar Királyi Kávéház fogja elfoglalni, a díszes téli kerttel és az ízléses szeparékkal. [A kávéház végül Royal kávéház néven nyílt meg.] Az emeleteken vendégszobák lesznek. A tulajdonos ezt az épületet is október első felében akarja teljesen kész állapotban rendelkezésének átadni, hogy a színházba járó közönségnek előadás után legyen egy elegáns, díszes mulatóhelye. Szóval a bekövetkező télen, de még inkább a jövő tavaszon, mikorra a tereket is rendezik,

egy darab újjászületett, modern Nagyváradot fogunk látni magunk előtt, mint a bekövetkezett rohamos haladás biztató kezdetét és zálogát.”

Az újságíró bizakodása, amelyet id. Rimanóczy Kálmán közismert megbízhatóságára, szavahihetőségére alapozott, beteljesedett. 1900. október közepére Rimanóczy valamennyi vállalását teljesítette, és október 15-re kitűzték a színház felavatásának ünnepét. A *Nagyvárad A színház tervezőjének ünneplése* címmel arról tudósított, hogy „...Rimanóczy Kálmán nagyváradi építész e hó [október] 14-én Helmer Hermann műszaki tanácsos és neje tiszteletére fényes estélyt rendezett Áldás utcai lakásán, melyen Bulyovszky József dr. polgármester és neje, Kuncz Gusztávné, ifj. Rimanóczy Kálmánné úrnők, továbbá Hlatky Endre, Miskolczy Géza dr., Mezei Mihály, Rimler Károly, Schuman kapitány (Bécsből), Huzella Gyula, Radó Ignác dr., Winkler Lajos, Kuncz Gusztáv, Guttmann József, Rendes Vilmos valamint a házigazda és fia ifj. Rimanóczy Kálmán vettek részt. Az estebéd közben pohárköszöntőket mondtak: dr. Bulyovszky József – Helmer és Rimanóczy építészekre, Miskolczy Barna – Bulyovszky polgármesterre, dr. Radó Ignác – Helmerre és neje. Helmer hosszabb áldomásban mondott köszönetet a felköszöntőknek, s kifejezte örömét az állandó színház létesítésén amaz óhajással, hogy az mindenkor a művészet, a nemzeti géniusz és a tiszta erkölcs szolgálatába állva Nagyvárad közösségének gyönyörűségére legyen.”

A *Nagyváradi Napló* ugyanezen a napon a Royal kávéház megnyitásáról írta: „Nagyvárad fényes berendezésű kávéházát, a Rimanóczy szálló mellett épült Royal kávéházat tegnap este nyitották meg szép, előkellő közönség jelenlétében. Az új kávéház régen érzett hiányt pótol Nagyváradon, és gyönyörű berendezésével bármely város kávéházával kiállja a versenyt. A Royal tágas, villanyos szellőztetésre berendezett gyönyörű helyisége s a kitűnő kiszolgálás bizonyára állandóan nagy közönséget fog vonzani városunknak ez idő szerint páratlan kávéházába.”

A színház 1900. október 15-i ünnepélyes megnyitásáról, az első előadásról valamennyi nagyváradi lap bőséges terjedelemben, rész-

letesen beszámolt, sőt a Nagyváradi Szigligeti Társaság (a város irodalmi társasága) egy közel 100 oldalas kötetet állított össze, s jelentetett meg *Emlékalbum a Nagyváradi Szigligeti Színház megnyitó ünnepére* címmel.

Id. Rimanóczy Kálmán e nagy munkák sikeres befejezése után azzal jutalmazta meg saját magát, hogy október 17-én a nagytekintélyű Mezey Mihály királyi közjegyzővel elutazott Párizsba, a híres világkiállítás megtekintésére. Párizsi tartózkodásának egyik érdekes epizódjáról a *Nagyváradi Napló* adott hírt az 1900. november 4-i számában.

„Érdekes és megható jelenet játszódott le az elmúlt héten a párizsi világkiállítás magyar csárdájában. Ott borozgatott ugyanis id. Rimanóczy Kálmán nagyváradi műépítész Mezey Mihállyal, a »kegyelmes úr«-ral, mikor egyszer egy daliás, csinos külsejű fiatalember jelenik meg a csárda ajtajában. A fiatalember erősen rászegzi tekintetét Rimanóczy Kálmánra, az öregúr elhalványodva néz az ifjúra és egyszerre az örömmek kitörő hangjával sikoltott fel a csárda új vendége: – Apám! Édes jó apám! Az új vendég, aki ezzel az örömkialtással méltán keltett feltűnést a magyar csárda vendégei között, Rimanóczy Béla, Rimanóczy Kálmán fia volt, aki évek előtt tanulmányainak gyarapítására Amerikába utazott és miután ott a híres Edison Thomasnál talált alkalmazást, hat éve már hogy kint van és az elektrotechnika terén jelentékeny sikereket ért el. Ez évben végre elfogta Rimanóczy Bélát a »honvág« és elhatározta, hogy hazajön Nagyváradra és meglepi rokonait és szüleit váratlan látogatásával. Amint aztán Európába érkezett, megszakította útját, azon célból, hogy egyúttal a párizsi kiállítást is megtekintse. Arra természetesen nem is gondolt, amit oly örvendetesen segített elő a véletlen, hogy ott, a párizsi kiállítás területén hat év óta nem látott édesapjával találkozzék. Mondanunk is fölösleges, hogy apát és fiút mily boldogság fogta el a viszontlátás öröme. Még Mezey Mihály is könnyezett, aki pedig a fönséges tablónak első pillanatában meg sem tudta érteni a dolgot, nem ismervén meg mindjárt a hat esztendő alatt jelentékenyen megváltozott Rimanóczy Bélát. Rimanóczy Béla

most már együtt édesapjával még egy ideig maradnak a párizsi világiállítás tanulmányozására, és onnan ma érkeznek haza, ahol érthető örömmel és szeretettel várják a rokonok az amerikai kedves vendéget.”

Családja életének szomorú epizódja zárult le 1901. június 1-jén, amikor a jó két évtizede a budapesti lipótmezei tébolydában betegeskedő felesége, két fiának az anyja, elhunyt.

1901. augusztus 18-án id. Rimanóczy Kálmán polgári esküvővel egybekelt a nálánál negyven évvel fiatalabb Fehér Erzsébettel. A katolikus szertartású egyházi esküvőt közel három évvel később, 1904. június 29-én kötötték meg, – ahogy azt Jósa Piroska kutatásainak eredményéből kiderült. A késlekedés oka ma már kideríthetetlen.

Az új évszázad elején id. Rimanóczy Kálmán még felvállalt és sikeresen elvégzett egynéhány jelentős munkát. A vasútállomás épületének kibővítését, a meglévő részének átalakítását Rendes Vilmossal együtt végezték el 1902-re. Ugyancsak ő tervezte meg és építette fel az új honvéd gyalogsági laktanya terjedelmes épület-együttesét, melynek főépülete, a jelenlegi katonai múzeum, különlegesen szép alkotás. Ez is 1902 tavaszára készült el. Utolsó munkája, talán nem véletlenül, az első váradi megbízatásának a színhelyéhez kapcsolódik, a Szent Vince Intézetben építette újra az udvari épületszárnyat, majd a ragályos betegek szobáját és a betegápoló nővérek lakásait, modern konyhát és gazdasági épületeket tervezett és épített.

1905 elején id. Rimanóczy Kálmán lebontatja a Fő utcán lévő ódon földszintes házát, és helyére ekkor már neves és sikeres építési rangot kivívott fia, ifj. Rimanóczy Kálmán tervezi meg és építi fel az új érdekes modern stílusú kétemeletes palotát. Az épület id. Rimanóczy Kálmán palotája néven maradt fent a köztudatban.

Id. Rimanóczy Kálmán ekkor már visszavonult a munkából és a közéletből. A sok évtizedes megfeszített munka kikezdte addig erős, egészséges szervezetét. Az idősödő korról jelentkező betegségeinek

kezelésére Karlsbadban (Karlovy Vary) és a tátralomnici üdülőben tölti idejének nagy részét, vagy a nagyváradai szőlőjében nyaral. 1907-ben tüdőgyulladás társult korábbi betegségeihez, de abból felgyógyult. Az elhatalmasodó érlemeszesedés vezetett 1908. január 2-án halálához, agyszélhűdés vitte el.

Halála hatalmas részvétet váltott ki és a helyi sajtó addig soha sem tapasztalt mértékben foglalkozott a gyászos eseménnyel. Terjedelmes és tartalmas nekrológok, az életét, munkásságát ismertető elemző cikkek, a temetési szertartás részletes leírása töltötte meg több napon át a helyi lapok oldalait, de az országos lapok is megemlékeztek róla. Érdeemes felidézni néhány értékelést, elemzést, megállapítást ezekből a korabeli írásokból, annak bizonyítására, mennyire népszerű, nagyra becsült ember volt ő.

A *Nagyváradai Napló* 1908. június 3-i számában gyászkeretben nagybetűkkel hozta a kiváló építész nevét, és így kezdte a kétoldalas gyászhiért: „Egy szép és tökéletes, küzdelmekben, sikerekben és polgári eseményekben gazdag életpálya ért véget a tegnapi napon. Ennek a szelídtekintetű, köztisztelettel övezett aggastyánnak halálát megsiratják, meggyászolják nemcsak hozzátartozói, hanem e város lakói között mindazok, akik élő tanúi voltak az ő működésének, annak a nemes, nagyarányú sziszifuszi munkának, amellyel nemcsak a maga anyagi javait, hanem Nagyvárad haladását és fejlesztését tudta szolgálni egy hosszú életen át.”

A *Nagyvárad* ugyanezen a napon vezércikkben méltatta az elhunytat ilyenképpen: „Nagyvárad városa köszönhet neki a legtöbbit, Nagyvárad, ahol élete nagy részét töltötte, ahol becses és eredményes munkásságát végezte. (...) Tetteikkel igyekezett polgártársai jólétét előmozdítani, a várost modern irányba fejleszteni, szépíteni. Az igazi polgárt jellemző lokálpatriotizmusa életében is számtalan esetben megnyilvánult. Szerette ezt a fejlődő, haladó várost és szeretetének alkotásokkal és bőkezű adakozásokkal adott kifejezést. (...) Nagyvárad közönsége ennek a derék mintapolgárnak emlékét örökké meg fogja őrizni.” A lap belső oldalain terjedelmes nekrológban írtak életéről, munkásságáról. Ennek kezdő mondatai így szól-

nak: „Ez a kiváló ember egész életével, minden törekvésével és küzdelmével, pályájának minden sikerével hozzáforrhott a városhoz, mint hogy az új, modern Nagyvárad fejlődése is Rimanóczy Kálmán nevéhez van kapcsolva.”

Rimanóczy végrendeletét 1908. január 3-án a temetése előtti napon bontották fel, és amikor annak részleteit másnap az újságok közzétették, még inkább fokozódott a szeretet és a hála az elhunyt iránt. Nagy Márton, a már idézett könyvében így értékelt: „Végrendelete mutatta be a nagyembert, az aranyembert, a tökéletes embert teljes világosságában. Haláláig csak a munka emberét láttuk Rimanóczyban, amelynek itt élt, s amellyel itt küzdött emberfeletti harcot, amellyel itt gyarapodott hírnévben, vagyonban. Szívét, nagylelkűségét csak végrendeletében tárta fel a nyilvánosság előtt, amikor már nem kellett pirulnia a hízelgő köszönések miatt. Hírt, dicsőséget nem szomjazott. Fejedelmi ajándékával várt haláláig, hogy ne mondhasson neki köszönetet ezért senki. Nagy vagyonának felével, teljes egymillió korona értékkel ajándékozta meg a várost, illetve annak szegényeit. Hatalmas bőkezűséggel gondoskodott a város szegény-ügyének rendezéséről.”

A végrendeletnek az erről szóló fejezete így hangzik: „Nagyvárad városának hagyom örök tulajdonjoggal Olasziban Mészáros utca és Ezredévi Emléktéren lévő, Bémer tér és Áldás utcáig terjedő, s nevemet viselő fürdő és szállodámat, az ehhez tartozó Royal Kávéház épületével együtt. Óhajtom, hogy a nemes város ezen fürdő-szállodámat örök időnkig tulajdonában tartsa meg, s hogy ez örökre a nevemet viselje. A fürdőben és a szállodában lévő összes felszerelések és ingóságok mind a város tulajdonába mennek át. (...) Óhajtom, hogy Nagyvárad városa ezen neki hagyott vagyon jövedelmét a város szegény-ügyének rendezésére fordítsa, osszon ki belőle évenként a szegények között bizonyos kisebb tételekben három-négyezer koronát. A többi viszont tőkésítse mindaddig, amíg a szegény ügyön nagyobb lendülést tehet, például dologházzal egybekötött szegényház és hajléktalanok menhelyének létesítésével, télen melegítők felállításával, kenyérsztással, stb.”

Nagyobb összeget hagyományozott még különböző jótékony célokra az ilyen tevékenységet folytató intézményeknek, egyesületeknek. Az alábbiak kaptak egyenként két-kétezer koronát: az Elaggott iparosok menedékháza, a Gyermekbarát Egyesület, a Szent László Menedékház, Bihar Megyei Nőegylet menedékháza, Bihar Megyei Nőegylet leányárvaháza, a református egyház fiúárvaháza, a Tűzoltó egyesület, a koldusápoló intézet. Kaposvár városának és Nagyvárad városának egyenként 20–20 ezer koronát hagyományozott, hogy ez összeg kamataiból évente a legszorgalmasabb kőműves-, ács-, kőfaragó- és lakatostanoncokat jutalmazták. Általános örököséül két fiát, Kálmánt és Bélát tette meg, akik örökölték a többi palotát, a nagy ipartelepét, a téglagyárat, a tátralomnici üdülőt.

Fiainak meghagyta, hogy az Olaszi temetőben építsenek egy sírboltot, és erre 20000 koronát hagyományozott, s annak fenntartására, gondozására további 3000 koronát és a Váradolaszi Plébániának 2000 koronát a sírhelyért, hogy annak kamataiból a sírbolt környékét gondoztassák.

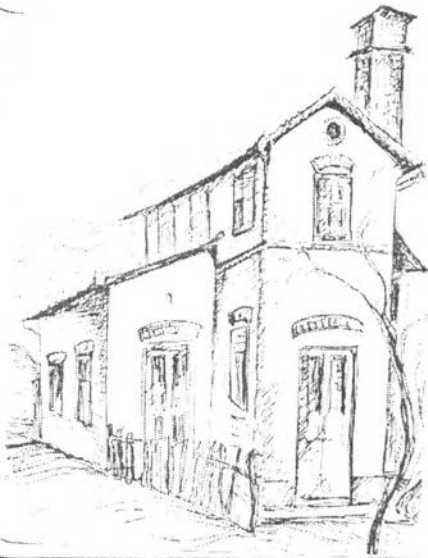
Végrendeletét a jószívű embert jellemző alábbi sorokkal zárta: „Kérem fiaimat, ne gördítsenek akadályt végakaratom érvényesülése elé és legyenek mindig jó szívvel a szegények iránt. Adakozzanak mindig, mert csak az az ember lehet boldog, aki másokkal, a szegény sorsúakkal jót tehet. Nekem is egész életemen át ez volt a munkán kívül egyedüli boldogságom.”

Az örökösök természetesen tiszteletben tartották apjuknak nemes szívből fakadó végakarátát. A város átvette a rendkívül nagy értékű alapítványt, s a szálloda, kávéház, fürdő jövedelméből még az impériumváltás után is, a két világháború közötti időszakban igyekezett a szegényügyet rendezni. A második világháború után viszont a városunkban is berendezkedő kommunista hatalom másképpen képzelte a szegényügy rendezését. Hazug szólammokkal és ígéretekkal – tudjuk, milyen eredménnyel. Ma viszont a szintén anakronisztikus vadkapitalizmus törvényszerűségei érvényesülnek, s az újjgazdagok nem ismerik a jótékonyt, az empátia, a szolidaritás

magasztos eszméjét. Így sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy id. Rimanóczy Kálmán nemes cselekedete feledésbe merült, nemes óhaja nem teljesült, nevét nem őrzi a városnak adományozott épület-együttes. Van ugyan egy girbe-gurba keskeny utca Újvárosban, mely e nevet viseli, de csak a beavatottak tudják, hogy miért éppen ezt az utcát találták megfelelőnek, hogy városunk két neves építészének, apának és fiának az emlékét idézze. Erre csak a régi latin mondás lehet a válasz. Sic transit gloria mundi – Így múlik el a világ dicsősége.

KANONOK SOR

RÉGI
VÍZMŰ

II. FEJEZET

DR. KARÁCSONYI
JÁNOS (1858–1929)

DR. BERKOVITS
FERENC (1848–1912)

Ők elsősorban a szellem, a gondolkozás, a tudomány emberei voltak, akik így szereztek maguknak hírnevet és elismerést, nem csak városunkban, hanem országos szinten is. Karácsonyi János imponálóan gazdag történetírói, kutatói munkásságának jelentős hányada vonatkozik Bihar és Nagyvárad múltjára. Életének, munkásságának második, nehezebb szakaszában, az utolsó tíz esztendőben sokat tett a kisebbségi sorsba került váradi magyarságért. Berkovits Ferenc a jogtudomány területén alkotott maradandót, de ő is sokat tett szülővárosa fejlődéséért, modernizálásáért, felemelkedéséért. Neve elsősorban a szabadkőműves-mozgalomban kifejtett tevékenysége nyomán vált országosan ismertté.

LOBOGÓ FÁKLYÁVÁ VÁLT KICSINY GYERTYA

A szerény, szelíd lelkű főpap, a tudós történetíró, Karácsonyi János 1928. december 16-án, a 70. születésnapjára rendezett nagyszabású ünneplésén az őt méltató, dicsérő szavakra így válaszolt: „...Az Úr Isten engem is kis gyertyának választott ki, hogy az Ő dicsőségére és az emberek boldogítására fordítsam életemet... Amikor Jézus Krisztus papjai közé állhattam páratlan, bár sokszor meg nem becsült méltóság szállott ezáltal reám. Akkor még magasabbra helyezett engem, mint kicsi gyertyát az Úr, hogy menjek városról városra és hirdessem az ő dicsőségét. Megvallom, én sokszor nem is gyertya, hanem vakító villám akartam lenni, és tanultam idegen nyelveket, mentem idegen városokba, szerezni akartam tudományos érdemeket. De az Úr irgalma visszavezetett ide, hogy legyek csak kis gyertya. ... Minden elmúlt, minden hiába való volt, de megnyugtató az, hogy ifjú pap koromban voltam én is az, aminek az Úr Jézus szánt: égő gyertya”.

A tudományos sikerekben gazdag, szerteágazó tevékenységű életpályája végén rezignáltan nyilatkozta: „... az ünneplések, a tudományos címek, az elért méltóság – mind csak porszem. Ne éljek én, hanem bennem Krisztus, s akkor nem éltem hiába.”

Valóban, nem hiába élt, mert életét teljes egészében Krisztusnak a hazáért a tudománynak szentelte. Életének, munkásságának legjobb ismerője, a szintén katolikus történész, dr. Bíró Vencel megállapítása szerint: „Nemcsak gyertya ő Isten ígéjének hirdetésében, hanem lobogó fáklya, amely nemzetének őstörténetébe világított.”

* * *

Karácsonyi János 1858. december 15-én született Gyulán, egyszerű kisiparos családban, nyolcan voltak testvérek. Kisiskolás korában az ottani káplán figyelt fel a szorgalmas, igyekvő gyerekekre és a nagyváradi római katolikus egyházmegyei Szent József fiúnevelő

intézetbe irányította tanulmányai folytatására. 1871. október 1-jén a Békéscsabáról éppen akkor először induló vonat hozta el Nagyváradra. Az itteni rangos és jó hírnevű premontrei gimnáziumban kiváló tanárok irányításával és jeles osztálytársakkal versenyezve, csakhamar kitűnik szorgalmával és tehetségével. Korán megmutatkozik különleges érdeklődése a történelem iránt, amit a kiváló helytörténész, Cséplő Péter tanár tudatosan fejlesztett, bátorított. 1877-ben nyolcadikos gimnazistaként papnövendék lett, s ekkor aratta első sikerét. Első díjat nyert azon a pályázaton, amelyet az akkor nagyváradi kanonok, történész, Fraknói Vilmos tűzött ki az egyházmegye papnövendékei számára. *Békésvármegye rövid egyháztörténete* volt a címe az elsőéves papnövendék nyertes pályamunkájának. Lipovniczky püspök felfigyelve kiváló tehetségére, Budapestre a központi papneveldebe küldte, hogy teológiai tanulmányait egyetemi szinten folytassa. Itt újabb sikereket ért el; harmadévesen *Az aradi prépostság története* című dolgozatával most már a központi intézet növendékei között is első díjat nyert el. Ez volt az első tanulmánya, amely nyomtatásban is megjelent. Negyedévesen *A nyugati egyházszakadás* című dolgozatát az egyetem egyik legnagyobb díjával, a Pasquich János-díjjal jutalmazták.

Fraknói Vilmos nagyváradi és Ipolyi Arnold egi kanonokok történészi továbbképzésre javasolták, a bécsi Österreichische Geschichtforhung történeti intézetbe szerették volna küldeni, de a váradi püspök a paphiány miatt ezt a kérést megtagadta.

1882. július 2-án szentelték pappá, s még abban a hónapban megkezdte Békésben kápláni szolgálatát. A következő évben viszont már Várad-Olasziba nevezték ki, ahol közel hat évig szolgált.

1884-ben megírta doktori értekezését *Magyarország és a nyugati egyházszakadás* címen, s 1885-ben megkapta a teológia doktora címet. Ekkor már a nagyváradi papi szemináriumban egyházjogot és egyháztörténetet tanít. Közben kutat és ír, nyelveket tanul, képezi magát. 1888-ban egy országos zarándokcsapattal bebarangolta egész Itáliát. 1889-ben Fraknói javaslatára Schlauch Lőrinc püspök Rómába küldte, magyar vonatkozású oklevelek felkutatására, tanul-

mányozására, s négy hónapos kutatással jelentős anyagot gyűjtött össze.

1891-ben a Vatikáni Okirattári Bizottság meghívására újból Rómában kutatott, s ennek eredményeként született meg első igazán jelentős műve, *Szent István oklevelei és a Szilveszter bulla* címen.

1892-ben Békés vármegye törvényhatóságának felkérésére megkezdte *Békés vármegye történetének* megírását, s ehhez adatokat a bécsi és müncheni levéltárakban is gyűjtött. Ebből egy háromkötetes hatalmas mű született, amelyet az 1896-os millenniumi ünnepségekre adták ki. Ebben az évben nyerte el a történelemszakma hivatalos elismerését, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választják.

Közben még 1894-ben lemondott teológiai tanárságáról, hogy több ideje maradjon a történeti kutatások és tanulmányok írására, – Biharpüspökiben lett plébános. A nagyközségben – egykori mezővárosban – a lakosság túlnyomó többsége református volt, az alig 400 katolikus híve szétszórta, összetartásuk sok gonddal járt, de ezt a feladatát is sikeresen teljesítette. 1898-ban Schlauch bíbornok-püspök szentszéki ülnökké és esperessé nevezte ki. Ezek a méltóságok inkább elismerések voltak, de felmentették őt a mindennapi papi tevékenységtől, így több ideje maradt a kutatásra és az írásra.

Még az 1880-as évek közepén tagja lett a Biharmegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egyletnek, s 1888. július 19-én már titkárává választották a lemondott Hegyesi Márton helyébe. Felbecsülhetetlen szerepet játszott az egyesület gyűjteményének gyarapításában és a múzeum megteremtésében, az új épület felépítésében, berendezésében, amely 1896-ban az egyházmegyétől átengedett Ipolyi-gyűjteménnyel az akkori Magyarország leggazdagabb vidéki múzeumává fejlődött. 1898-ban a meghalt Gyalóky Lajos helyébe az Egylet alelnökévé választották. Biharpüspöki plébánossága alatt foglalkozott a régi bihari vár feltáráásával, az ott folytatott ásatást a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége is támogatta.

1904-ben a legmegtisztelőbb tudományos elismerésben részesült, meghívták a budapesti egyetem hittudományi karának egyháztörténeti tanszékére rendes tanárnak. Ugyanabban az évben a Magyar Tudományos Akadémia – elismerve a történelemkutatásban és írásban elért eredményeit – rendes tagjává választotta. Akadémiai székfoglalója *A székelyek eredete és Erdélybe települése* címen 1905-ben önálló kötetben is megjelent, és a *Tiszántúl* 1905. május 30–31-i számában két részben kivonatossan közzétette a váradi olvasók számára.

1905. május 18-án váratlan fordulat következett életében. A király nagyváradi kanonokká nevezte ki, így újból visszatérhetett szeretett városába, s mint irodalmi kanonok minden idejét és energiáját a számára legfontosabb tevékenységre, a kutatásra és írásra fordíthatta. 1907-ben hollótavi címzetes préposttá, s 1916-ban vovádriai címzetes püspökké nevezte ki Magyarország apostoli királya. Sokoldalú tevékenységére jellemző adat, hogy 1906-tól az egyházmegye főpénztárát vezette, majd 1909-től káptalani gazdaságok vezetését vállalta el és végezte 1919-ig. 1912. május 12-én a megalakuló nagyváradi Katolikus Népszövetség nagygyűlését a főgimnázium dísztermében a korelnökként megválasztott dr. Karácsonyi János prépost-kanonok vezette. 1918-ig törvényhatósági bizottsági tagként részt vett a vármegyei közgyűléseken, 1915–1919 között a közigazgatási bizottság tagja is volt. 1917-től a Sebes-Körös Vízszabályozó Társulat elnöki tisztét is betöltötte. Humanitárius egyletek, a Tudóvész ellen védekező egylet és a Vörös Kereszt egylet elnöki megbízatását is felvállalta. Egyházi intézmények vezetését is végezte, a Katolikus Kör elnökeként számos vetítettképes előadást tartott, a nagyváradi jogakadémia szabadoktatási líceumában szintén előadott. A Szent László Nyomda Rt. elnökeként a *Tiszántúl* című lap fő támasza volt, és számos történelmi tárgyú írást is közölt benne. Mindezek mellett a fő tevékenysége továbbra is a történetírás maradt és a ma embere számára valósággal érthetetlen, honnan merített ennyi erőt és energiát, hogy mindezt magas színvonalon és eredményesen végezze. A már említett egyháztörténeti munkáin kívül 1906-ban Nagyváradon jelent meg *Magyarország egyháztörténete*

főbb vonásaiban 970-től 1900-ig című nagy ívű munkája, melynek időálló értékét az is bizonyítja, hogy 1985-ben reprint kiadásban újra megjelent.

Az egyháztörténeti munkáival egyenlő értékű műveket írt Magyarország és Erdély történetéből is. Kiemelkedő értékű *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* című háromkötetes könyve, mely 1900–1902 között jelent meg Budapesten, és 1995-ben ennek is megjelent a reprint kiadása. Igen értékes munkája *A hamis, hibás keltezésű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig* című, 1902-ben megjelent könyve. Várad kora középkori történetének tanulmányozásához nélkülözhetetlen a Borovszky Sámuellel közösen összeállított, *Az időrendbe szedett váradi tüzespróba lajstrom* című forráskiadvány, amely 1903-ban jelent meg. 1994-ben szintén reprint kiadásban újból megjelentették az 1894-ben kiadott *Szent István király élete* című könyvét.

1911-ben a magyar és a román nemzet kibékítésére szánta a *Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt* című politikai röpiratát. 1912-ben a horvát történetírással szállt vitába *A horvát történetírás zátonya* című könyvében. 1916-ban írta meg *A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig* című művét, amelyben a korabeli Magyarország nemzetiségeivel szállt vitába. Akkor még ő sem láthatta előre, hogy mi fog bekövetkezni Trianonnal. Később ez a munkája a magyar revíziós törekvések egyik alapidokumentumává vált, 1921-ben rövidítve angolul, franciául, németül és olaszul is kiadták. Az a tény, hogy az ekkor már román fennhatóság alatt élő szerzőt, emiatt semmilyen támadás vagy megtorlás nem érte, azt bizonyítja, hogy ez az írása is tudományos megalapozottságú volt, s nem tartalmazott semmi sértőt, bántót a szomszédos népek ellen.

Az 1919–1920-ban bekövetkezett impériumváltás után változatlan lendülettel folytatta történészi munkáját és egyházfői, valamint közéleti tevékenységét. 1922-ben a pápa nagypréposttá nevezte ki, vagyis a nagyváradai káptalan vezetőjévé. 1922. június 5-én a Régészeti és Történelmi Egylet elnökévé választották, s ugyanebben az évben a Szigligeti Társaság elnöke is lett. Elnöke volt továbbra is

a Katolikus Körnek, a Szent László menháznak, a Szent László nyomdának és a Tüdőszanatórium Egyesületnek.

Perédy György, a *Nagyvárad* újságírója felsorolt néhány jellemző mozzanatot, apróságot, melyek jól jellemezték Karácsonyi Jánost, az embert: „azok a betegek, mindenféle vallásúak, akik kérték, hogy mint a tüdőszanatórium egyesület elnöke, protezsálja be őket a szanatóriumba, nem tudták meg soha, hogy az a névjegy, amit a főorvoshoz Karácsonyi adott, azt jelenti, hogy ő fogja fizetni értük az ellátási díjat. És ő örvendezett a legjobban, amikor felgyógyulásukat jelentette neki a főorvos. Lehetett havas eső, sár, bármily rossz idő, vasárnap délelőtt templom után a püspök meglátogatta a szanatóriumot. Szétnézett és néhány kedves, közvetlen szóval megvigasztalta a betegeket.

Saját pénzéből tartotta fenn a koldusápolót és a Szent László menedékházat. Nem egyszer történt meg az utolsó évek során, hogy a püspök háztartásában nem volt zsír. Nővére nagy nehézséggel tudta a háztartást fenntartani, mert a püspök a káptalantól neki járó kövér disznókat odaajándékozta a Szent László menedékháznak. Ilyenkor mosolyogva vigasztalta hozzá hasonlóan áldott lelkű nővérét: – Jó az Isten, majd megsegít.

Karácsonyi püspöknek, mint kanonoknak, a békében nagy jövedelme volt. Munkáiból is sokat keresett. De vagyona nem maradt. Évtizedeken összekuporgatott vagyontöredékét elvitte a hadikölcsön. Hozzátartozói könyvtárán és bútorain kívül semmit sem örököltek utána. A püspök jó szíve elajándékozta a szűkölködőknek minden jövedelmét.”

Egy másik leírásból megismerhetjük Karácsonyi lakását a Kanonok sor egyik házában: „Házában minden a vallásnak és a történelemnek hódol. A folyosót biharmegyei történelmi nevezetességű romok képei díszítik. Hatalmas dolgozószobája 30 éves céltudatos könyvgyűjtése eredményével dicsekedik. Különkülön csoportban vannak a nyelvészeti, genealógiai, egyháztörténelmi művek, oklevéltárak, folyóiratok, monográfiák (...) Karácsonyi abban a házban lakik, amelyben korábban Ipolyi”.

Egyik legjobb ismerője, dr. Bíró Vencel, a szerzetes-történész, így jellemezte: „Karácsonyi erős vallási és faji érzéstől áthatott ember, amit beszédeiben, írásaiban, cselekedeteiben egyaránt kifejezésre juttat. »Minden áldozatot meg kell hozni iskoláink fennmaradásáért« vallja állhatatosan, és a segélynyújtásban elől jár.

Társaságkedvelő, jókedvű és mindenkihez előzékeny. A neheztelést nem ismeri. Érintkezéseiben, beszédeiben, megszólalásaiban megfontoltság, öntudatosság nyilvánul. Soha sincs szava, melyet vissza kellene vonnia, cselekedete, mely követésre méltó ne lenne. Önfegyelmzés, tanulás, veleszületett jótulajdonságai révén kialakult jellem.”

Élete utolsó évtizedében a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából megírta *Szent Ferenc rendjének történetét 1711-ig*. A két vaskos kötet 1922-ben, illetve 1924-ben jelent meg. 1925-ben az általa is különösen tisztelt s nagyra becsült Szent László király életrajzával örvendeztette meg olvasóit. Közben hatalmas munkába kezdett, saját kutatásai nyomán készült megírni a magyar nemzet történetét. Újból felkeresi a nagyobb levéltárakat, visszatér a kutatómunkához. 1924, 1925 és 1926-ban jelent meg az első három kötet a magyar nép őstörténetétől kezdve Szent László haláláig, 1095-ig. Szemeinek megromlása, egészségének megrendülése s végül a halál megakadályozta abban, hogy nagy művét befejezze. De azért legyengülve, vakoskodva is megírta az Erdélyi Irodalmi Társaság megbízásából az erdélyi magyarság történetét, amely mint posthumus munkája, irodalmi hagyatéka, tudomásunk szerint soha sem jelent meg, – valószínű elveszett, elpusztult a történelem viharában. A *Pásztortűz* 1928. november 4-i számában (XIV. évf. 22. szám) *Karácsonyi János dr. megírta Erdély történetét* című cikkből megtudtuk, hogy „dr. Jakabffy Elemér a Magyar Kisebbség szerkesztője javasolta, hogy meg kellene íratni valamelyik erdélyi történelemtudóssal Erdély történelmi kézikönyvét a szakszerűség és a népszerűség jegyében. Bárány Ferenc 25.000 lei pályadíjat ajánlott fel, s az Erdélyi Irodalmi Társaságot kérte fel a pályázat kiírására és elbírálására.” A pályázat bizonyos okok miatt nem járt eredménnyel,

s ekkor Karácsonyi Jánost kérték fel a könyv megírására, amit ő egy pár hónap alatt el is végzett és 10–12 ív terjedelemben megírta a könyvet. A híradás a következő szavakkal zárult: „Az Erdélyi Irodalmi Társaság kiadja Erdély történetének régen várt népszerűen tudományos összefoglalását kézi könyv alakjában. Egy munkás alkotó tevékenység örömet szerző fáradozásából oda kerülhet minden, a kérdés iránt érdeklődő erdélyi magyar kezébe. Ezért a tényért illesse igaz köszönet elsősorban a szerzőt, de vele együtt az eszme megindítóját, mecénását és technikai megvalósítóit egyaránt. Ember munka volt, amit végeztek. Olyan valami, amiből soha sem elég Erdélynek”. Sajnos mindez mégsem vált valóra, ismeretlen okokból a könyv nem jelent meg, sőt a kézirat sorsa sem ismert.

Kortársai, barátai közül többen sajnálkoztak azon, hogy Karácsonyi a sokkal kevésbé érdekes múltú Békés megye helyett nem Bihar megye történetét írta meg. Békés csak szülőhelye volt, de neveltetése, életének, tevékenységének legnagyobb része Biharhoz, Nagyváradhoz kötötte. Ha nem is írta meg Biharország történetét, különböző nagy műveiben és számos kisebb értekezésében sok lényeges adatot,ényt tárt fel a megye és Várad múltjából. Habár a történetírás volt a szakmája, mégis vállalkozott régészeti kutatásokra is, 1888–1889-ben a nyárlói, majd 1899-ben és 1920-ban a bihari várnál végzett ásatásokat, s később megnyerte a kiváló régészt, Roska Mártont az itteni munkák befejezésére 1927-ben. Sokat tett megyénk középkori műemlékeinek fenntartása, megmentése érdekében. A Régészeti és Történelmi Egylet alelnökeként ő bízta meg Zsák Adolfot, a herpályi csonka torony melletti templomalapok feltárásával 1902-ben. Gyalóky Jenő 1911-ben szintén Karácsonyi felkérésére fogott hozzá a várbeli régi székesegyház még ki nem ásatott alapjainak felkutatásához.

Számos cikket, tanulmányt közölt a Tiszántúlban és tartott előadásokat a Régészeti és Történelmi Egylet közgyűlésein, s ezeknek tárgya legtöbbször Várad és Bihar vármegye történetéhez kapcsolódott. Az 1895-i közgyűlésen Solyómkő várának első urairól beszélt, az 1890-in Várad régi pecsétjeit mutatta be és magyarázta,

1901-ben egy híres bihari família, az Ártándyak utolsó tagjáról tartott előadást, aki a 16. század zavaros időszakában élt s 1576-ban fejezte be életét s vele családja történetét. 1902-ben a Bihari honfoglaláskori sírok leleteit mutatta be, amelyeket Bihar határában a Somlyó hegyen maga ásott fel. 1903-ban újabb régészeti eredményekről számolt be a Pázmány család ősi fészkének feltárásáról, amely Köröstarjántól északra feküdt. 1909-ben különös című értekezést olvasott fel, *Ördögszántó és Angyalháza*. Az előbbi a Várad közelében fekvő Kisszántóval volt azonos, az utóbbi Hajdúnádudvar közelében volt, mindkettő az Ördög család birtokában. A két település kapcsán a család történetéből mondott el érdekes epizódokat a 13. századtól a 18. századig. 1909-ben, *Embervadászat Biharban* című előadásában arról szólt, hogyan vadászott Thököly Imre 1679-ben az erdélyi fejedelmi udvar megbízásából versenytársára, Wesselényi Pálra, aki végül a Réz-hegységben talált menedékre, s ott maradt a szerencsés kibékülésig. 1910-ben a Toldyak nagyfalusi kastélyáról beszélt, amely fenntartó gazdák híján már a 17. század elején omladozni kezdett, köveit széthordták, úgyhogy a 18. században már az alapjait is fölverte a gaz, s Karácsonyi már csak itt-ott talált néhány alapfal maradványt. A valamikori Nagyfalva a mai Rojt tájékán feküdt, és a 20. század elején az ottani lakosság már a nevét is rég elfeledte az egykor híres településnek.

Természetes dolog, hogy Karácsonyit, mint Szent László egyházmegyéjének papját és az Árpád-házi királyok korának kutatóját sokat foglalkoztatta a legszeretettebb magyar király, Szent László alakja. 1931-ben jelent meg a lovagkirály életrajza Karácsonyi tollából. Ezt megelőzően számos alkalommal beszélt az Egyletben, a Katolikus Körben a nagy király életéről, tevékenységéről, kultuszáról. 1911-ben Szent László híres, várbeli lovas szobráról és annak elpusztításáról tartott előadást a közgyűlésen. 1912-ben *A szent király érdemeit* méltatta Bihar megye és Erdély felvirágoztatásában. Egy másik felolvasása arra világított rá, hogy honnan vette, és hogyan alakította át Arany János a Szent Lászlóról szóló költői elbeszélést. Az 1913-i közgyűlésen „Az *zygn Zent István*”-ról

olvasott fel. Kimutatta, hogy Verancsics Antal jelentésében előforduló zygyn jelző, mely a váradi hegyfokon épült premontrei monostorra vonatkozik, nem szegénynek olvasandó, ami ellenkeznék a történelmi igazsággal, hanem „hegyen”-nek. Az 1915-i közgyűlési előadása a törökök által megszállt Váradról szólt, *Török dzsámi és szegényház Nagyváradon* címen. Élete utolsó szakaszában, amikor már az egészsége megrendült, látása megromlott, továbbra is lankadatlanul dolgozott, s az írás mellett előadásokat tartott az Egyletben. Az 1926. június 6-i közgyűlésen *A különböző népek lakásai Bihar megyében* címmel arról beszélt, hogyan váltották egymást a Sebes- és a Fekete-Körös, a Berettyó és az Ér vidékén a dákok, vandálok, alánok, hunok, gepidák, avarok, hogyan szállották meg Bihar megye akkor lakatlan síkságait, völgyeit a 9. század végén a magyarok, hogy telepített vallonokat Szent István király, hogy zúgott végig a tatárjárás, majd a török hódítás vihara a megyén, megakasztván a békés fejlődést.

Utolsó közgyűlési értekezése 1927. május 26-án *Kavarodás Nagyvárad történetében egy kisbetű miatt* címet viselte. Ebben kimu-

tatta, hogy a valamelyik váradi hévízben talált feliratokban nem Várad, hanem Varasd neve szerepel. Ezek a feliratok a demsusi ortodox templom falába vannak beépítve, s Váradhoz semmi közük nincs. Egykori tanára, Cséplő Péter 1897-ben közölt dolgozatában ezekkel a feliratokkal akarta igazolni azt, hogy a váradi hévízket már a rómaiak is látogatták. Azt azonban Cséplő is állította, hogy a római uralom soha sem terjedt ki Biharra.

Az itt felsorolt példák Karácsonyi bihari és váradi vonatkozású előadásaiból, írásaiból csupán csak ízelítők gazdag tevékenységéből. Hasznos lenne felkutatni, összegyűjteni a különböző kiadványokban, újságokban, folyóiratokban megbúvó cikkeit és műveiben található váradi, bihari vonatkozású adatait, s akkor tudnánk felmérni, milyen jelentős mértékben járult hozzá szűkebb hazánk, Biharország történetének feltárásához. Az köztudott, hogy rendkívül sokat írt. Bíró Vencel 51 önálló művét, 183 értekezését és bírálatát vette számba, de mindeddig senki sem mutatta ki pontosan, hogy ezekből mennyi a bihari vonatkozású.

* * *

Alig három héttel a bevezetőben említett születésnapj ünnepelés után, 1929. január 1-jén Karácsonyi János váratlanul elhunyt. A halál oka az orvosi jelentés szerint „előrehaladott érlelmeszesedésből származott agyszélhűdés”.

A mindenki által tisztelt és szeretett tudós főpap halála óriási részvétet váltott ki város-, sőt országszerte. A nagyváradi napilapok részletes nekrológokban méltatták az elhunyt érdemeit, részletesen beszámoltak halála körülményeiről, a temetés előkészítéséről, lefolyásáról. Például a *Nagyvárad* című lap első oldalán az elhunytat ábrázoló művészi rajz alatt gyászkeretben állt *Dr. Karácsonyi János püspök* cím és alatta az egész oldalas nekrológ. Ebből idézünk: „... Mit veszítettünk vele, azt e pillanatban felmérni nem tudjuk, azt csak a nélküle való kietlen jövőnk fogja megmutatni. Hiányos lesz nélküle elsősorban a magyar tudományos élet, hiányos lesz a nagyváradi katolikus egyház, de mindennek fölött hiányos lesz magyar életünk.

Számtalan társadalmi, közgazdasági és kulturális intézmény fog Karácsonyi halálával legnehezebb szituációkba sodródni, amíg külön megtalálja helyette a vezető elmét. Akkor is kétséges, hogy a helyébe állók külön-külön is be fogják-e tudni tölteni a szerepet, amit Karácsonyi János egymagában látott el. Tudása, agilitása, jószívúsége és közvetlensége aligha fog még egyszer ugyanegy testben találkozni. Nem lehet őt külön siratnunk, mint papot, külön, mint tudóst, mint embert, és mint közéletünk egyik leghasznosabb és legkimagaslóbb alakját. Annyira összefonódott benne egy személlyé a különböző irányú képesség.”

A *Nagyvárad* belső oldalain Perédy György írt többhasábos cikket az elhunyról. *Lehullott a mi fejünk koronája* címmel. Találó és hiteles jellemzése szerint Karácsonyi János „Olyan ember volt, akinek ellenségei nem voltak, ami még nem jelent sokat, de többet jelent az, hogy mindenki szerette. Mert csak jó tudott lenni mindenkihez. Tőle csak jót kaphattak, akik hozzá mentek. Kérést megtagadni csak ritkán volt ereje. Ezért szerették. Egyformán beszélt mindenkivel, egyformán becsült mindenkit; ezért becsülték. És végtelen nagy tudása, tiszta, istenes, kifogástalan élete miatt tisztelték politikai ellenfelei is. Tekintély volt. Nagy európai tekintély, akinek történelmi megállapításai előtt meghajolt a tudományos világ Európa szerte. S ezért abban az időben, amikor másokat hadbíróság elé vittek, bántódása soha sem esett. Dr. Karácsonyi Jánosra kezet tenni az elvakultság sem mert. Nem azért, mert püspök volt, hanem mert minden kellemetlenség, amely őt éri, az egész művelt világban visszhangot adott volna...”

A temetési szertartás 1929. január 3-án, Nagyváradon kezdődött a székesegyház lépcsője és Szent László szobra közötti téren, ahol Mayer Antal apostoli kormányzó beszentelte a koporsót és fohászokodott az elhunyt lelki üdvéért. A gyászolók soraiból először dr. Markovits Manó lépett a koporsó elé és a Katolikus Kör, valamint az összes hitbuzgalmi egyesület nevében búcsúzott a nagy halottól. Dr. Kocsán János a váradi, Bihar megyei és az egész erdélyi magyarság nevében intézett Isten hozzádot a távozóhoz. Perédy

György a Szigligeti Társaság nevében búcsúzott elnökétől. A búcsúbeszéd elhangzása után a koporsót a székesegyház közepén felállított díszes baldachin alá helyezték. A zsúfolásig megtelt székesegyházban a gyászoló gyülekezet meghallgatta a gyászmisét és a székesegyház dalárdájának előadásában Vavrincez Mór rekviemjét. A szertartás után a koporsót a temetkezési vállalat gépkocsijára helyezték, s a borsi határon át Gyulára szállították és az anyatemplomban ravatalozták fel. A templom egész este és másnap reggeltől a délelőtti temetésig zsúfolt volt a gyászolóktól. A temetési szertartást Gyulán is Mayer Antal apostoli kormányzó celebrálta, teljes papi segédlettel. A nagyváradai egyházmegyét mintegy hatvan papi személy képviselte, sőt a székesegyház kórusa is közreműködött az itteni szertartáson is. Az elhunytat a gyulai Szentháromság temetőben helyezték örök nyugalomra, sírja fölé a Magyar Tudományos Akadémia emeltett díszes márványkeresztet.

A tudós nagyprépost emlékét Gyula városa kegyelettel ápolta és ápolja ma is. Még halálának évében művészi emléktáblát állítottak a szülői ház helyére felépített új ház falára, és az utcát, ahol a ház található, Karácsonyi Jánosról nevezték el. Megvásárolták és a helyi múzeumban helyezték el a mintegy 1600 művet számláló magánkönyvtárát, valamint számos kéziratát, levelezését. Évfordulós alkalmakkor tudományos emléküléseket szerveztek és szerveznek napjainkig is a tudós tiszteletére. 1990-ben Kereskényiné Cseh Edit összeállításában és bevezető jegyzetével egy tartalmas kötetet adtak ki: *Karácsonyi János írásai Gyula történetéről* címmel.

Hasonló témájú és tartalmú kötet összeállítása és megjelenítése sürgős és becsületbeli feladata lenne Nagyvárad magyar közösségének, mert városunk sokkal többet köszönhet Karácsonyi Jánosnak, mint szülővárosa, mivel életének, tevékenységének döntő része Nagyváradhoz kötődött.

Kezdetben Nagyváradon is élénken ápolták Karácsonyi püspök emlékét. Szép gesztus volt Aurel Lazár részéről, aki 1929-ben a városi tanács elnöke volt, hogy a tanácsülésen kegyeletos szavakban emlékezett meg Karácsonyi János elhunytáról.

Indítványozta, hogy a kiváló tudósnek, aki csak hírt és dicsőséget szerzett Nagyvárad városának is, emlékéét jegyzőkönyvben örökítsék meg, és erről átíratilag értesítsék az egyház vezetőségét. Még aznap délelőtt Aurel Lazár, Soós István és Iosif Pogan megjelent Mayer Antal apostoli kormányzónál, s maga az elnök tolmácsolta a város részvétét, kijelentve, hogy Karácsonyi püspök a magyarság kiváló és hű fia volt, aki mint tudós tollával, képességével nagyszerű szolgálatot tett az egyetemes kultúrának. Ha voltak is ellentétek közöttünk – mondta dr. Lazár –, azok a koporsónál kiegyenlítődnek és csak az igaz, becsületes nagy férfit látjuk benne. A városi tanács különben kimondta, hogy a város a jövő évi költségvetésében jelentősebb összeget irányoz elő Karácsonyi János tudószanatóriumi alapítványára, amelyet az elhunyt emlékének megörökítésére létesít a város.

A Szigligeti Társaság választmánya is elhatározta, hogy nagynevű elnökének emlékéét alapítványban örökíti meg, s az alapítvány pénzből írókat, történészeket díjaznak, pályadíjakat fedeznek belőle. Ugyanakkor elhatározták, hogy rövid időn belül Karácsonyi-emlékünnepelet rendeznek. Később, a nehezedő körülmények között ezek a kezdeményezések feledésbe merültek Karácsonyi emlékezetével együtt.

Hosszú idő után 1999. október 30-án, az előző évben dr. Fleisz János által létrehozott Sapientia Variensis Alapítvány nagyszabású megemlékezést szervezett *Nagyvárad tudós püspökei, neves személyiségei* címmel. A rendezvény legfőbb támogatója és társszervezője a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség volt. Az emlékülésen Schlauch Lőrinc, Rómer Flóris és Nogall János életművének idézése mellett, amelyet neves előadók végeztek, a fő szervező, dr. Fleisz János történész *Dr. Karácsonyi János emlékezete* címen tartott egy átfogó, tartalmas előadást. A következő években Pázmány Péterről, Bunyitay Vincéről, Ipolyi Arnoldról és gr. Széchenyi Miklósról emlékeztek meg, hasonló keretekben. 2003-ban a *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság Partiumi Füzetek* című kiskönyvsorozatának 25. köteteként egy válogatást adott ki az emléküléseken

elhangzott előadásokból, s köztük szerepel a Karácsonyi Jánosról szóló is.

Csupán ennyi, amit a hálás nagyváradi utókor egyelőre felmutatni képes Karácsonyi János emlékezetének megőrzése kapcsán. Ez viszont igen kevés, a tudós püspök sokkal többet érdemelne.

AZ IGAZSÁG ÉS A HUMANIZMUS BAJNOKA

Dr. Berkovits Ferenc ügyvéd a századforduló Nagyváradjának egyik legtekintélyesebb legismertebb alakja volt, akiről Nagy Endre *Egy város regénye* című izgalmas korrajzában méltán írta: „A higgadt, megfontolt szavú Berkovits Ferenc városunk Deák Ference”. Egy másik kortársa így jellemezte: „A hamisítatlan nagyság, a tudás és a gondolkodó erő káprázatos kincseivel volt felruházva. Megjelenése nem utalt nagyságára. Arcában nem volt semmi különlegesség, ívelt homloka alatt mélyenülő szemek, gyenge, ércesség nélkül való hang, igénytelen termet, kissé roskadozó és hajladozó lépések. Inkább volt filozófus, mint népszónok.” Ebből a jellemzésből, aki nem ismeri életpályáját, tevékenységét, harcait, arra következtethetne, hogy egy szobatudós volt, aki szép eszméket hirdetett, bölcs tanácsokat osztogatott, így vált híressé, elismertté. A róla alkotott kép csak úgy válik teljessé és hitelessé, ha nem csupán eszméit, gondolatait, hanem cselekedeteit is megismerjük.

1848. január 11-én született Nagyváradon, „családja a magasabb rendű intellektüellek közül való” – írta egyik méltatója. Ezt az állítást az a tény is igazolja, hogy Bécsbe és Budapestre küldi apja jogi tanulmányai végzésére, amikor Nagyváradon is létezett jogakadémia. Egyetemi tanulmányai során bizonyította azt a tulajdonságát, amelyet élete végéig megőrzött: kiváló tehetsége csodálatos szorgalom-

mal és tudással párosult. Barátai feljegyezték róla, hogy egész életében szinte tanrendes beosztással tanult, hol idegen nyelvek szavait, jogtudományt, filozófiát, hol matematikát, vallás-erkölcsi kérdéseket, természettudományt. Folyton tanult, s a tanulmányokba mélyedve nem vált unalmas lexikonná, hanem a tanultakat feldolgozva önálló nézőpontokra helyezkedett.

Tanulmányait befejezve visszatért szülővárosába, ügyvédi irodát nyitott s bekapcsolódott a város közéletébe. Ügyvédként hamar hírnevessé vált, a magánjog és a kereskedelmi jog terén praktizált, kriminológiával nem foglalkozott. Mint ügyvéd mindig az ügyet védte, de az igazság jegyében, aki a rábízott ügy védelmében is a közérdeket szolgálta, mert az igazságot kereste. Nem azt az igazságot, amelyiket az érdek dirigál, hanem azt, amelynek az érdektől függetlenül érvényesülnie kell. Ezért nem is vállalt fel mindenféle ügyet, viszont amit vállalt, azt olyan alaposan készítette elő, hogy valóságos tanulmány volt egy-egy perirata. Ezek közül néhány nyomtatásba is megjelent.

Az igazságügyi miniszter megbízásából önálló törvényjavaslatot készített a telekkönyvi rendszer megalkotására. Ez is megjelent nyomtatásban s országszerte nagy feltűnést keltett, sőt számos részlete bekerült a törvény végleges szövegébe is. Külmunkatársa volt a *Nagyváradnak*, majd a *Nagyvárad* *Naplónak*, több nagyhatású vezércikk jelent meg a neve alatt, valamennyiben felvilágosult, humanista gondolkozásmódjáról tett tanúbizonyságot. Az volt igen sokszor hangoztatott életemel: „Mindenekelőtt az igazság! Ezzel tehetünk a legtöbbet embertársainkért”. De vezérelve mégis az volt, amit elhallgatott: a szeretet, – mert aki embertársai érdekében az igazságot keresi, az végzi a legnehezebb, igen sokszor a leghálátlanabb munkát, s ennek dacára nem hagy föl e munkával, bizonyára az szereti legjobban azt, akiért e munkát végzi. Ez a gondolkozásmód vezette el Berkovits Ferencet a szabadkőműves-mozgalomhoz, melynek nagyvárad megszervezésében, elindításában testvérbátyja, dr. Berkovits Zsigmond, hírneves, sikeres orvos játszotta a főszerepet. Az 1867. október 29-én megalakult László király páholy 16

alapító tagjai között mindketten ott voltak, sőt Berkovits Zsigmondot a páholy vezetőjévé, főmesterévé választották. Ekkor még a fiatal Berkovits Ferenc egyetemistaként nem vállalhatott szerepet a páholy vezetésében, viszont 1877-ben már az egyik legfontosabb tiszttel, a szónokival bízza meg a tagság. A fiatal, jól felkészült, tetterős ügyvéd változtatni akart a szabadkőművesség eddigi szerepén. Kevésnek tartotta a csöndes szemlélődést, a jámbor alamizsnálkodást, a rituálék pontos betartását, a szép nemes erények ápolását. Felismerte, megértette a kor parancsoló szükségletét, a haladást szolgáló új eszmék megismertetését, a társadalmat foglalkoztató nagy problémák megoldását állította fő feladatként a László király páholy tagsága elé. 1889-ben már főmesterré választják és tíz éven keresztül tölti be ezt a magas tiszteletet. Miután sikerült megerősítenie számbelileg és szervezetileg is a páholyt, az egész mozgalom megújítását tűzte ki célul. Szabadkőműves-körökben neve országosan ismertté válik az országos értekezleteken elhangzott beszédeiből és a Nagypáholy vezetőségéhez küldött feliratokból. Ezekben a megnyilatkozásaiban meggyőzően fejtette ki, hogy a haladás, a kultúra terjesztése, az emberi jogok kivívása, a gondolat-szabadság, a klerikalizmus elleni küzdelem azok az alapvető célkitűzések, amelyek szerinte a magyar szabadkőművesség alapvető feladatai. Két, alapvető eszméket megfogalmazó munkája az *Egy felirat* és *Poscimur* nyomtatásban is megjelent és valamennyi magyar páholyhoz eljutott, s nagymértékben hozzájárult a magyar szabadkőművesség későbbi, az 1900-as évek elején kibontakozó radikalizálódásához. Ekkor ő viszont már visszavonult az aktív szabadkőműves-munkától, még 1899-ben lemondott a főmesteri tisztről, s dr. Várady Zsigmond „a szabadkőművesek Európát járó esze” vette át tőle a radikális küzdelem zászlaját. Visszavonulása nem jelentett szakítást a mozgalommal, örökös tiszteletbeli főmesteri címmel ismerték el „testvérei” az érdemeit, sőt 1902. szeptember 5–7. között a Magyarországi Nagypáholy küldöttségének tagjaként részt vett Genfben a nemzetközi szabadkőművesség konferenciáján. Még nagymester korában két igen jelentős humanitárius szervezetet

hozott létre, amelyekbe bekapcsolódtak ún. profánok is, és ezeknek a vezetésében élete végéig részt vett. Az egyik a Gyermekbarát egyesület, melynek sokáig ő volt a lelke, vezére s elnöki tisztét végig betöltötte. Az egyesület célja a községi iskolák szegény tanulóinak vallás és nemzetiségi különbség nélkül való segélyezése volt. A tagság adományaiból ebédet, ruhát, cipőt kaptak a szegény gyerekek. Később ezt kiegészítették egy napközi otthon létesítésével, ahol a távol lakó iskolás gyerekek a délelőtti és délutáni tanítás szüneteinek között tanítói felügyelet alatt maradhattak az iskolában az ingyen ebéd elfogyasztása után. A Rabsegélyező egyesületet is több humanistával együtt alakította meg, jogi segítséget nyújtottak, rabiskolát szerveztek az elítélteknek, anyagilag támogatták a rabok családjait, segítették a kiszabadulókat munkahely keresésében, találásában.

Berkovits Ferenc gyakorolta a jótékonytságot, de elvi álláspontja ennél sokkal magasabb volt. „...ne azon járjon tehát eszünk – írta egyik vezércikkében –, hogy az elhagyottak és a nyomorgók részére intézményeket létesítsünk, hanem hogy az elhagyatás és a nyomorúság okai megszűnjenek vagy legalábbis kevesedjenek. A szeretetteljes gondozást, a meleg szívet és az erős lelket ne arra fordítsák, hanem, hogy a segélyre szorulás okai, az erkölcsi nyomorúság mocsarai kiszáráttassanak.”

Részt vett több társadalmi szervezetben, s mindenütt tetteivel bizonyította elhivatottságát. A népkönyvtár létesítésének eszméjét is ő fogalmazta meg. 1897-ben egy alapos és jól dokumentált tanulmányt jelentetett meg önálló kötetben *Népkönyvtárakról* címen. A Népkönyvtári bizottság elnökeként sokat segítette ügyvéd kollégáját és szabadkőműves testvérét, dr. Adorján Ármint, aki a tervet végrehajtotta, a gyakorlatban megvalósította. Megbecsült tagja volt a Szigligeti Társaságnak, a város irodalmi egyesületének, ahol több érdekes, tartalmas felolvasást tartott.

Az Iskolaszéknek évekig volt alelnöke, sokat tett az oktatás anyagi feltételeinek és minőségi színvonalának állandó fejlesztéséért. Nem volt rajongója a valláskultusznak, de ősei vallását nem tagadta meg. Tagja volt a neológ izraelita hitközségnek, feladatait teljesítette,

részt vett az előjárósági üléseken, tanácskozásokon, véleményt nyilvánított. 1906-ban az izraelita községterület elnökévé választották, és ezt a tisztséget haláláig viselte. Vallásfilozófiával igen behatóan foglalkozott, a pápai enciklikák és az egyházatyák iratai nagyon érdekelték. A filozófia minden terén otthonos volt, talán egyetlen volt Nagyváradon abban az időben, aki Kant és Schopenhauer műveit alaposan ismerte.

A nagyváradai ügyvédek szervezetének, az ügyvédi kamarának alapító tagja volt, s 1899-ben alelnökévé választották, majd 1910. május 8-án ő lett az elnöke. Egyik kollégája, dr. Várnai Ferenc így értékelte ezt a választást: „Önmagát tisztelte meg az ügyvédi kamara midőn díszelnökévé választotta”. (Ugyanis megválasztásakor örökös tiszteletbeli elnökké is nyilvánították. Akkor még nem tudták, hogy csak két évig fogja viselni e címet.)

Modern gondolkozásának egyik bizonyítéka, hogy a múlt század elején indult női emancipációs mozgalomról tanulmányt írt, elindítva ezzel városunkban is ezt a küzdelmet. Egy másik tanulmánya *A nők választójoga* címen jelent meg, ezzel az akkori általános, egyenlő és titkos választói jogért folyó harcot kiterjesztette a nők jogaira is.

A pártpolitikai küzdelmektől távol tartotta magát. Nem volt tagja egyetlen politikai pártnak sem, habár a liberális eszmék állottak közelebb gondolkozásához. Mindig ellenzéki volt, de csak egyszer vetette bele magát a képviselőválasztási küzdelembe: a Teleszky–Szilágyi Dezső közötti választási harc idején az ellenzéki Szilágyi Dezső mellett állt ki. Mindig Tisza Kálmán ellen szavazott, s csak egyszer mellette, amikor Tisza Kálmán megbukott. Ő inkább világpolgárnak tekintette magát, aki minden polgártársában, legyen az bármilyen fajú, nemzetiségű, vallású, csak felebarátját látta. Ellenezte a faji, vallási, nemzetiségi elfogultságokat, kívánta, hogy minden ember saját nyelvét használhassa, szabadon fejleszthesse kultúráját.

Világpolgár léte azonban igazi lokálpatrióta is volt, aki sokat tett városa, Nagyvárad fejlődéséért, modernizálásáért. Közel negyven évig volt igen aktív tagja a törvényhatósági bizottságnak,

egyike volt azon kevés tagoknak, akik egyidőben több bizottságban fejtettek ki értékes tevékenységet. Lakos László várostörténeti könyvének megjelenési évében, 1904-ben, illetve az azt megelőző évben az alábbi bizottságokban működött: jogügyi, pénzügyi-gazdasági, vízvezeték, csatornázás, világítás, községi iskolaszék, közigazgatási bizottság, igazoló választmány, valamint a közigazgatási bizottság három albizottságában, a kihágási másodfokú bíróságban, a gyámügyi fellebbviteliben és a börtönvizsgáló küldöttségben.

A város nagy közüzemeinek a megszervezésében vezérszerepe volt. A legtöbbet tett a vízvezeték és a csatornázás ügyének megoldásáért. Ebben a küzdelemben segítségére volt orvosbarátja és szabadkőműves testvére, dr. Grósz Frigyes, aki egy nagyobb tanulmányt készített az Orvosegylet számára, amelyben kimutatta, hogy a tífusz, a malária és a kolera, amely oly gyakran tizedelte meg a város lakosságát, elsősorban az egészségtelen ivóvíznek és a csatornázás hiányának, s így a fertőzések gyors terjedésének a következménye. Az akkori váradiak jó része a Körösből merítette a vizet iváshoz, főzéshez, mosáshoz, vagy jobb esetben a régi városháza és a Kiss-féle ház kútjának a vizét hordták, holott azok is ki voltak téve a fertőzésnek. Berkovits Ferenc külföldi útjai során tanulmányozta, hogyan oldották meg a modern városok a saját víz- és csatornázási problémáikat, s *Vízvezeték ügyünk* címmel egy vaskos tanulmányt írt, amelyben konkrét műszaki, technikai megoldásokat javasolt a külföldi példák alapján. Hosszas viták és várospolitikai csatározások után sikerült legyőznie a polgármester, Sal Ferenc ellenállását, aki Nagy Márton szerint „folyton az anyagi tönkrejutástól féltette Nagyváradot, ezért minden haladásnak az ellensége volt. Hiszen még a gázvilágítást is ellenezte. Azzal érvelt, hogy tisztességes ember otthon ül, s nem cafatol este az utcákon. Akinek meg elhalaszthatatlan dolga van, járjon kézilámpással”. Ez 1892-ben történt, de csak két év múlva, 1894. április 18-án kezdte meg a munkát egy budapesti cég, és 1894 novemberében fejezte be. A munkálatokat egy építési felügyelő bizottság ellenőrizte, melynek Busch Dávid főmérnök mellett a legfontosabb tagja, dr. Berkovits Ferenc volt. A város később

azzal fejezte ki háláját és elismerését, hogy utcát neveztek el az egykori kezdeményezőről. „Soha utcaelnevezés Váradon jobban megérdemelve nem volt, mint mikor a város a Kiskút utcát (a később Vízvezeték utcát) Berkovits Ferenc utcának nevezték el, amit még az új uralom is meghagyott, áldozva a nagy tettek emberének. Legyen is az emlékezete örökké áldott!” – írja Nagy Márton 1925-ben megjelent könyvében.

A továbbiakban is kiállt a törvényhatóságban olyan fontos fejlesztési feladatok mellett, mint a városi árvaház építése, az utcák kikövezése, később egy részének aszfaltozása, színházépítés, új városháza építése, villanyvilágítás bevezetése, villamosközlekedés megteremtése stb.

Rendkívüli jogi tudását és tekintélyét ismerve több intézmény kérte fel, hogy vállaljon tagságot vezetőségében. Így ügyésze volt a Biharmegyei Kereskedelmi Banknak és a Központi Takarékpénztárnak, a Nagyszalontai Takarékpénztár elnöke volt, a Városi Villamos Vasút igazgatója, a László-malom felügyelő bizottságának az elnöke.

„A munka embere volt, aki keveset beszélt, de annál többet tett. De ha már szólnia kellett, akkor egy-egy beszéde, gondolata, sőt néha ötlete is tett számba ment” – írta róla barátja, dr. Várnai Ferenc.

Ezek a sorok dr. Berkovits Ferenc nekrológiájából származnak és a *Nagyvárad* 1912. május 21-i számában jelentek meg, ugyanis ekkor vált köztudottá, hogy két nappal előtte egy bécsi szanatóriumban elhunyt. Az újság első oldalán fekete gyászkeretben jelent meg a név, és a vezércikk a nagy halott nekrológja volt. Ennek első mondatait idézzük: „Kidőlt egy hatalmas nagy oszlop a mi társadalmunkból, egy valóban mélyen gondolkodó fővel s egy az emberiségért rajongó, az igazságért küzdő nemes lélekkel megfogyatkozott ez a kis társadalom, amely őt szerette, becsülte és híven követte.

...Mi azt hittük, hogy a tisztán látó agy, a dolgok mélyére ható gondolkodás, a legkomplikáltabb kérdéseket oly gyorsan keresztülható áttekintés elkíséri őt harmonikus boldog családi körébe egy méltán megérdemelt nagy életkor végső határáig, s íme, minden

átmenet nélkül éppen ott támadta meg a kegyetlen kór, ahol a legerősebb, leghatalmasabb és embertársai között a legkiválóbb volt.”

A *Tiszántúl*, a Berkovits Ferenc barátai, elhívei által sokat támogatott és bírált klerikális újság, őszinte részvéttel és empátiával írt haláláról, kiemelve érdemeit és kiváló képességeit. Az alábbi rövid idézetből is kiolvasható ez, s ugyanakkor megismertette az olvasóval a betegség és a halál körülményeit is. „A nagyváradai ügyvédi karnak egyik kiváló tehetségű, nagy munkásságú és ritka tekintélyű tagja dőlt ki az élők sorából Berkovits Ferenc személyében. Hosszas betegeskedés előzte meg halálát. Már körülbelül egy év óta elkerülhetetlen volt a vég, mely előbb szelleme frissességét, majd testi egészségét fenyegette meg a közeli katasztrófával. Övéinek szerető gondoskodása, az emberi tudás tehetetlen volt az egyre jobban közeledő véggel szemben. Tegnap Berkovits Ferenc egy Bécs melletti szanatóriumban elhunyt. Mint ügyvéd egyike volt a legel-sőknek. Tehetségét alapos felkészültsége juttatta mindig teljes érvényesülésre...”

A legátfogóbb s legrészletesebb emlékezést és nekrológot a *Nagyváradai Napló* közölte róla. Az 1912. május 25-i számában pedig a temetési gyászszertartásról, az elhangzott búcsúbeszédekről közölt e lap átfogó beszámolót. Kiemelünk ezekből néhány jellegzetes mondatot, melyek találóan jellemezték a nagy elhunytat.

Dr. Kecskeméti Lipót főrabbi: „...Berkovits Ferenc az emberit meghaladó ember mérték volt. Isten művészetének embere volt, sokak szeretetében a legszeretettebb. Abszolút intelligencia, hódolatba kényszerítő agyvelő. A vezérség hívatottja volt, de óvakodott a vezérségtől. Nem volt vezér, de sokan követték...”

Dr. Medvigy Gábor az ügyvédi kamarától: „...A nagy eszmének, az abszolút igazságnak fanatikus híve volt. A nagy eszmének az ügyvédi iroda falai között áldozott, a tisztas ügyvéd ideális típusa volt. Az aki az ügyvédet soha nem tudta elválasztani az embertől, s ezért a magánélet nemes polgárerényei díszítették...”

Dr. Grósz Menyhért a szabadkőművesek nevében a páholynál búcsúzott kiváló „testvérétől”: „Ez oszlopok előtt zokogjuk el a mi

nagy fájdalomukat, ez oszlopok között gyulladt fel kezében a világoosság fáklója, melynek tündöklő fénysugarai nem csak e csarnok szűk kereteit világítják meg, hanem e falakon áttörve világosságot derítenek távoli zugok sötétjében is. Ez oszlopok között törtek elő ifjúságának nemes hevülete, a férfiúi cselekvésre való vágya, s a szelíd bölcsnek mélyen szántó gondolatai. A három láng, mely gondolkodásának bölcsességét, cselekvésének erejét, s életének szépségét jelképezi, kialudt. De visszatérvén e csarnokba, újra lángra keltjük őket, hogy életünk végéig emlékeztessenek a Te nagy alakodra, a Te nemes életedre, s a Te bölcs tanításaidra. Mester indulj utolsó utadra. Nem éltél hiába!”

Végül idézünk két nyilatkozatot, melyek szintén a temetés napján jelentek meg a *Nagyvárad* *Napló*ban. A Kereskedelmi és Iparkamara nevében Sztarill Ferenc helyettes elnök és dr. Sarkadi Lajos főtitkár aláírásával jelent meg az alábbi szöveg:

„Az elhunyt igaz ember derűs lelke, nagyratörő szelleme és gondoskodó gondja árváinak érezzük mi is magunkat. Hisz intézményünk javarészt az ő lankadatlan tevékenységének köszönheti létezését és fennállása óta az ő irányításának hatása alatt fejlődött a maga legitim körében számottevő tényezővé. Aki ilyen feledhetetlenül tudta harmonikus derűjének és teremtő erejének Pazar kincseit tőle távolabb álló célok szolgálatába állítani, mennyivel inkább áraszthatta el azokkal a szívéhez legközelebb állókat, érezzük ezt, és éppen ezért tartózkodunk sablonos részvétnyilatkozattól.”

Rimler Károly polgármester így nyilatkozott: „...Mérhetetlen veszteség, mely Nagyvárad városát az ő közügye lelelkesebb, legeszesebb, legideálisabb vezérférfiának elvesztésével érte. Mi, régi városi tisztviselők tudjuk csak, mennyit tett, dolgozott az elhunyt Nagyváradért. Lassan-lassan kivész ennek az önzetlenül, ideális lelkesedéssel, csöndben, szerényen dolgozó városi polgárnak típusa, és ez az, ami fájdalommal tölt el bennünket. Alig van már olyan tekintély a törvényhatóságban, akinek nevét feltétlen tisztelettel fogadják, iránymutatását követik pártkülönbség nélkül a város ügyeinek intézői.”

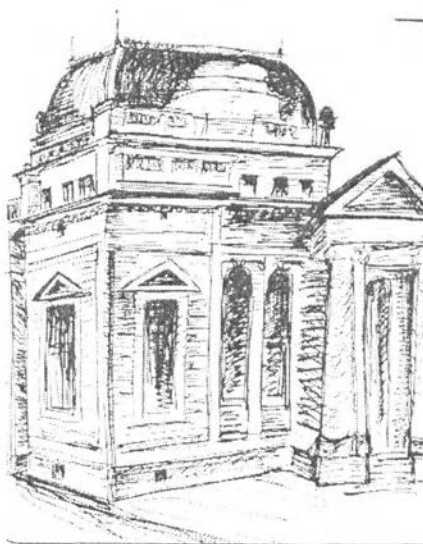
Ezekből a bőven idézett értékelésekből kiolvasható, hogy milyen nagyra értékelték kortársai Berkovits Ferencet, önzetlen közéleti tevékenységét, nemes, emelkedett bölcs gondolkozását és mennyire hitték, hogy érdemei nem évülnek el soha, emlékét megőrzi az utókor.

Nem szükséges bizonygatni, hogy nem így történt, hisz még az 1925-ben meglévő utcanév is nem sokkal azután megszűnt. Az 1940-ben bekövetkezett rövid kis magyar világban érthető okokból csak a még korábbi Vízvezeték utcanevet állították vissza, de az is már kitudja mióta s miért, az Olteniei nevet viseli. A mai váradiak közül még azok sem ismerik a Berkovits Ferenc utca nevét, akik még emlékeznek a többi régi magyar utcanévre...

A teljes és végleges feledés megakadályozása céljából, ennek reményében született ez az emlékeztető írás.

REFORMÁTUS
PÜSPÖKSÉG

EGYKORI
MÚZEUM

III. FEJEZET

SULYOK ISTVÁN
(1859–1944)

DR. ADORJÁN
ÁRMIN (1867–1938)

A református pap, később esperes, majd püspök és a neológ izraelita hitközség világi vezetője, sikeres ügyvéd a vallási közösségükért végzett áldozatos munkájuk révén kerültek párhuzamba. Azonban, a maguk módján, mindketten ennél sokkal többet vállaltak és teljesítettek a nagyobb közösség, a város kultúrájának fejlesztéséért, a szegények, elesettek támogatásáért. Érdemeik méltóvá teszik őket arra, hogy felidézzük s megőrizzük emléküket eredményekben gazdag életpályájuk bemutatásával. A súlyosabb terhet, a nehezebb küzdelmet Sulyok István vállalta, de ez nem kisebbíti Adorján Ármín érdemeit. A sors kegyes volt hozzájuk, nem kellett megérjék alkotásaik romba dőlését.

AZ ÉPÍTŐ ÉS EGYHÁZSZERVEZŐ PRÉDIKÁTOR

A *Nagyvárad* című lap 1888. október 5-én tájékoztatta olvasóit, hogy a Dobby Lajos távozásával megüresedett egyik nagyvárad-i lelkészi állásra 18 pályázat érkezett, s ebből az egyházközség vezetői ötöt fogadtak el: Surányi Gyula szilágynagyfalui, Tóth Sándor gombai, Rácz Károly szapárfalvi, Léway Mihály berettyószentmártoni lelkészekét és Sulyok István szegedi segédlelkészét. A lapban október 16-án a következő rövid hír jelent meg: „A református papválasztás három pártra osztotta a helybeli református egyház híveit. Legélénkebben hangzik Surányi Gyula neve, kinek sikerült költeményét hozta lapunk vasárnapi száma, s kinek imádságos könyve a helybeli könyvkereskedések kirakatában látható. [Egy hét múlva újabb versét közölték az újság első oldalán.] Kívüle a szegedi segédlelkész [akinek a nevét nem írták ki], s a már egyszer pályázott Tóth Sándor ref. lelkész neve hallható. A ref. hívek nagyobb része azonban csak a szavazatnál fogja mondani, hogy kit óhajt a jelöltek közül. A választási előmozgalom általában igen csendes, mondhatni méltóságos.”

Egy héttel a választás előtt a *Nagyvárad* címlapján közölt egy írást *A református papválasztásról* (levél a szerkesztőhöz) címmel. A – b. szignóval publikált cikkből idézünk: „... Olyan papra van szükség a nagyvárad-i egyháznak, ki ne tekintse egyházunkat lépcsőnek, melyen át zsirosabb eklézsiába juthat, hanem végállomásnak, melyhez őt családi érdekek is kötik. (...) Itt van előttünk Kun Béla és Dobby Lajos lelkész urak esete. Mind a kettő vágyai netovábbjának tartotta a nagyvárad-i lelkészi állást, s bizony felbontotta a »síríg tartó szövetséget« mindkettő, amikor számukra elsőrangú lelkészi állás kínálkozott. (...) A nagyvárad-i református egyház igen szerény, szinte szegény viszonyok között él, s e viszonyra nem hat erősítően az, ha az ifjú papok csupán arra használják fel, hogy ez olyan kísérleti állomás legyen. Ettől a bajtól akarja megóvni az egyházat néhány olyan fogadatlan prókátor, aki nyíltan kimondja, hogy Tóth Sándor

úr máris Kecskemét felé tekint, s az ő számára Nagyvárad csak azért jó, mert innen mindig elsőrangú egyházba viszik a papot. (...) Tiszteletes Sulyok István segédlelkész úrról igen sok szépet mondott el a *Szabadság* szerdai számában Füredi László úr. Az elmondott jótulajdonságokat kétségbe vonni nem szabad, éljünk azonban egy hasonlattal, a papjelölt legyen a menyasszony, az egyház a vőlegény. Füredi László úr elment Szegedre leányt nézni, s lobbanékony szerelmével úgy megszerette az ifjú papot, hogy hazajöve nemcsak szóban, hanem nyomtatásban is hirdeti, hogy Sulyok István lesz a legjobb kálvinista pap. (...) Mások viszont arról értesültek, hogy Sulyok István Battonyán is próbálkozott, de az ottaniaknak nem tetszett a nevezett lelkész úr hanghordozása, és nem lett battonyai pap.

Sulyok úr közszeretetlen álló tulajdonságait nem vonjuk kétségbe. Tisztelői minden embernek vannak. (...) Nagy kérdés azonban az, miként viseli magát a lelkész a szegényebb osztályú hívekkel, akik a templomot a legbuzgóbban szokták látogatni. Róla az a hír érkezett, hogy egy kicsit rátartós. (...) Végül még az sem biztos, hogy itt aztán állandóan megmarad, mert egyesek szerint már jegyese van, s ezzel egy alföldi gazdag egyház lelkészi állomása van számára kilátásba helyezve. Isten segítse őt oda, csak a mi szegény egyházunkat mentse meg attól, hogy részére is kísérleti állomásul szolgáljon.

Egy másik párt Surányi Gyula lelkész nevét hangoztatja, akit a galambszelídségű s ihletett ajkú Révész Bálint püspök választott segédlelkészévé, ki hangulatteljes költeményeivel s a családok legigazabb vigaszát képező imádságos könyvével beigazolta, hogy hivatására képesítve van. (...) Egyházmegyében viselt hivatalai bizonyítják, hogy lelkésztársai között kimagasló helyet foglal el. Egyházának ügyét rendbe hozta, rendbe tartja, s Nagyváradon őt nem a magasabb fizetés, hanem gyermekeinek neveltetése hozza.

De akár ő, akár más lesz a nagyváradi református lelkész, legyen a választás méltóságos, legyen falaink között egyetértés, mert csak így leszünk erősek, s élhetünk meg a világ egyetemében.”

1888. október 28-án az alábbi rövid hírt közölte a *Nagyvárad*: „Ma délelőtt az istentisztelet végeztével lesz a református

lelkészválasztás az olasz református templomban. A választási elnök: egyházi Domby Lajos, világi Hegyesi Márton; bizalmi férfiak: Némethy Károly és Füredi László. A jelölő bizottság öt személyt jelölt, de csak három bír számba vehető párttal. Ezek Surányi Gyula nagyfalusi, Tóth Sándor gombai lelkészek és Sulyok István szegedi segédlelkész.” A választás eredményéről szintén lakonikus tömörséggel számolt be a *Nagyvárad* október 30-i számában a következőképpen: „A református papválasztás a hívek roppant közönye mellett vasárnap délelőtt tartatott meg. A szinte 800 szavazó közül alig 300 jelent meg a szavazásnál, s ezek nagyrésze meg sem várta, míg reá kerül a sor, eltávozott, így összesen 245 szavazatot adtak be. Ebből Sulyok szegedi segédlelkész 129, Nagy Sándor [helyesen Tóth Sándor] 69, Surányi Gyula 46, Rácz 1 szavazatot kapott. E szerint a szegedi református káplán [sic!] 13 szótöbbséggel nagyvárad pappá megválasztott.”

A választási történet epilógusaként a *Nagyvárad* 1888. november 4-én, harmadszor közölt Surányi Gyula verset a címlapon.

Azért idéztük ilyen részletesen Sulyok István nagyvárad lelkészválasztásának történetét a korabeli Nagyvárad legolvasottabb napilapjában megjelent cikkek alapján, hogy érzékeltessük, mennyire nem volt ez diadalmenet a fiatal segédlelkész számára. A Nagyvárad látszólag semlegességre törekedett, de a sorok között, sőt itt-ott nyíltan is érzékeltette olvasóival, hogy nem Sulyok István mellett áll, s még megválasztásakor is igyekezett elbagatellizálni győzelmét.

Mert valóban győzelem volt ez, hisz a szavazatok több mint a felét kapta, míg a másik három vetélytársa a szavazatok kisebbik felén osztozott. A választás valódi nyertese azonban elsősorban a nagyvárad, később pedig a bihari, partiumi reformátusság volt, mert Sulyok István személyében olyan lelkészt kapott, aki további életét, tehetségét, nagyszerű adottságait az ő szolgálatába állította és igazi vezérévé vált népének, egyházának.

A Nagyváradban mindig szegedi segédlelkészként emlegetett Sulyok István egyébként tősgyökeres bihari volt, a Váradhoz közeli Komádiban született 1859. december 15-én egyszerű földműves

családban. Ez az utóbbi tény is kétségessé teszi a Nagyváradban olvasható állítást, hogy „rátarti” lett volna. Pályázata idején igaz, hogy „csak” segédlelkész volt, de igen jó felkészültséggel és gyakorlati tapasztalatokkal bírt. Gimnáziumi tanulmányait a nagy hírű debreceni kollégiumban végezte, és az ottani teológián folytatta felkészülését nagy szorgalommal és sikerrel. Olyannyira, hogy amikor elvégezte a teológiát, a kollégiumba hívják meg latin-magyar tanárnak. 1884–1885-ben a skóciai Edinburghi Egyetemen gyarapítja tudását. Itt született első szakirodalmi műve, *János apostol Mennyei Jelenésekről* írott angol nyelvű kommentárja. Skóciából hazatérve rögtön munkába állt, 1886. június 2-tól foglalva el segédlelkései állását a szegedi református egyházközségben és itt szerzi első gyakorlati tapasztalatait a lelkései munkában.

Nagyváradon a népesebb, de szegényebb nagyvárad-újvárosi egyházközség parókus lelkései lett, lelkésztársa az idősebb és tapasztaltabb nagyvárad-olaszi egyházközségben szolgáló Csák Máté, aki sokat segítette a beilleszkedésben. Már megválasztásának évében családot alapít, feleségül veszi Varga Máriát, két leánygyermekük született, Gizella és Ilona. (Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy Sulyok Istvánnak is csak leánytestvérei voltak, szám szerint öten: Julianna – Lázár László iparos neje, Eszter – Tapasztó István magánzó neje, Terézia – Somlyai Károly iparos neje, Erzsébet – Fodor Antal tanító neje és a legkisebb, Mária – akkor még magánzó. Tehát valamennyien egyszerű polgárok –, de egyik sem maradt meg a földműves sorban.)

Az új lelkészt hamar megszereti gyülekezete magas szárnyalású, gondolatgazdag, szívhez szóló és közérthető prédikációiért, közösségépítő és egyházgyarapító tevékenységéért. A széles látókörű, fáradhatatlanul tevékenykedő, hatalmas munkabírású Sulyok Istvánt lelkésztársai 1893. szeptember 21-én a bihari egyházmegye főjegyzőjévé választják. 1897-ben a vidékről Váradra iskolába járó diáklányok számára megszervezte a református leány-internátust, amelyből később létrehozta a református tanítónő-képzőt. Bekapcsolódik Nagyvárad város közéletébe is, a Szigligeti

Társaság, Nagyvárad rangos irodalmi egylete meghívta tagjai sorába, ezzel ismerve el egyházi-vallásos és világi tárgyú publikációinak értékes voltát.

1901-ben létrehozta a Protestáns Jótékony Egyesületet, gyülekezete szegény családjainak megsegítésére. A városban már működött hasonló karitatív szervezet, amely a szegény iskolás gyermekeknek nyújtott anyagi segítséget: a Gyermekbarát egyesület. Előbb csak támogatója, majd vezetője lett a Gyermekbarát egyesületnek is, amelynek létrehozásában és tevékenységében a helyi László király szabadkőműves-páholy játszotta a vezető szerepet. Így került kapcsolatba ő is ezzel a szervezettel, amelynek lelkésztársa, Csák Máté már 1895-től tagja volt. Ő 1901-ben kérte felvételét, és már ebben az évben, miután elérte a mesterfokot az Edelmann Menyhért vezette irodalmi bizottság tagja lett. 1903 januárjában már a páholy helyettes főmesterévé választották, de még ebben az évben megszüntette tevékenységét a szabadkőműves-páholyban.

Az csak véletlen egybeesés lehetett, hogy ugyancsak 1903 januárjában választották meg Sulyok Istvánt a bihari református egyházmegye esperesévé. A választás körül kellemetlen bonyodalmak adódtak, amelyről a *Nagyvárad Napló* 1903. január 24-én így adott hírt *A bihari református egyházmegye közgyűlése: Az esperes választás ügye* című cikkében: „(...) Rendkívüli közgyűlésen tárgyalták az esperes választás kérdését, amely a nagyvárad református egyházban komoly válságra adott okot. Csák Máté és Sulyok István voltak az esperes jelöltek. A választásba bevitték a politikát és a független pártállású presbiterek agitációja folytán a nagyvárad egyház hat szavazatát Sulyok István kapta. Ezt a szavazást megfellebbezték Csák Máté hívei, dr. Várady Zsigmond főgondnok és Csák Máté lelkész a szavazás eredményében dezavualásukat [magatartásuk helytelenítését] látták s lemondtak egyházmegyei tisztségeikről. A fellebbezés sorsa felett a tegnap döntött az egyházmegye rendkívüli közgyűlése Szemes László helyettes esperes és Ritoók Zsigmond egyházmegyei főgondnok elnökletével. Nagy vita után a fellebbezést szótöbbséggel elvetették. A szavazatszedő

bizottság összeállítja végleges jelentését és az egyházmegye közgyűlése elé terjeszti. Sulyok István az elhunyt Szabó Károly helyett lett a bihari egyházmegye esperese.”

Az így kialakult helyzet megértéséhez tudni kell, hogy Csák Máté és Várady Zsigmond közismerten szabadelvű, Tisza-párti beállítottságú volt, míg Sulyok István a függetlenségi és 48-as párt politikájával szimpatizált, s ekkor a szabadelvűek voltak kormányon, sőt Nagyváradon is döntő többségük volt a városvezetésben is. Ennek ellenére nem Csák Mátét támogatták a nagyváradai presbiterek, élükön dr. Ritoók Zsigmonddal, mert felismerték Sulyok István kiváló adottságait, benne látták az egyházmegye és a nagyváradai egyház megerősödésének biztosítékát. A későbbi események igazolták döntésük helyességét és a korábbi ellenzői is Sulyok István mögé sorakoztak fel, segítették terveit megvalósítását.

Sulyok István esperesi beiktatása 1903. március 25-én volt az egyházmegye közgyűlésén, melyet a vármegyeháza nagytermében tartottak. A közgyűlésen Szemes László elnökölt, s beszámolt arról az időszakról, mely alatt helyettes esperesként működött. Bejelentette: „Az esperesi szék be van töltve. Érdemes, kiváló embert ért a kitüntetés, kinek tehetsége előtt megnyílik s örömmel adja át neki a kormányzati széket.”

„Az új esperes esküjének letétele után magasan szárnyaló, tartalmas székfoglaló beszédében a maga elé tűzött három irányelvet fejtette ki: belmisszió, a lelkészek és tanítók anyagi helyzetének javítása, az egyházi adóügy és adósság rendezése. Az elmondott nem annyira székfoglaló, hanem a protestantizmus irányelveit magába foglaló beszéd lelkes hatást keltett” – írta a *Nagyvárad* *Napló* 1903. március 27-i számában. A tudósításból az is kiderült, hogy itt és ekkor határozták el az új esperes javaslatára a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület megalakítását és a protestáns tanítónőképző intézet felállítását. Az utóbbi, rendkívüli jelentőségű terv kigondolója dr. Ritoók Zsigmond volt, aki már 1899. szeptember 10-i egyházmegyei közgyűlésen javasolta, hogy miután a református leánynevelő intézet internátusa elkészült, annak továbbfejlesztéseként tanítónőket

képző intézetet állítsanak fel. Javaslatát így indokolta: „Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a tanítónőképző intézet a nőknek nemükhöz és hajlamukhoz méltó életpálya tisztességes fenntartásához nyújt módot, s hogy a tanítói állások betöltése, melyben a munkaerő hiánya évről évre mutatkozik, jövőben csak akkor lesz elérhető, ha tanítónők nagy számban fognak alkalmaztatni. (...) Tudjuk, hogy ezidő szerint az egész hazában egyetlen egy református tanítónőképző sincs, csak kezdeményezés van téve Debrecenben és Szatmáron.”

1903-ban megalakult Sulyok István esperes vezetésével a tanítónőképző intézet létrehozását előkészítő bizottság, melyhez csatlakozott a nagyszalontai és az érmelléki egyházmegye is, – s így már három egyházmegye képviselői foglalkoztak a terv megvalósításával, a szükséges anyagi fedezet előteremtésével, az épület építési programjának kidolgozásával, a tanszékek megszerzésével.

1904 őszén Jakab Mór okleveles építész vezetésével megkezdődött a modern kétemeletes tanítónőképző intézet építése a Jakab Mihály és a Nagysándor utca sarkán – és mindössze egy év alatt fel is épült. 1905. szeptember 8-án megtartották az ünnepélyes felavatást és az első iskolai év megnyitóját. Sulyok István esperes ünnepi beszédében kiemelte a Ritoók Zsigmond érdemeit. (...) „Legyen áldott emléke annak a férfiúnak, aki az intézet gondolatát fölvetette, akinek tragikus sorsa, hogy ezt a mi örömapunkat nem érte meg. Úgy járt, mint Mózes próféta. Ő is megláthatta a hajlék fundamentumának megvetését, a falak emelkedését, lelki szemével betekintett a jövőbe, de küszöbének átléphetése előtt eltűnt a Nébó hegy szakadékai között...” A továbbiakban így folytatta beszédét: „Isten kegyelméből a célt elérve, Nagyvárad szívében szerényen, de önérzettel emelkedik leánynevelő intézetünk s a tanítónőképzőnk. Nem rivális intézmény, de minden időben hivatásos tényező kíván lenni abban a hatalmas munkában, amely elsősorban e nemes város és vármegye, közvetve pedig hazánk és egyházunk tanügyének színvonalát minél magasabbra emelni. Homlokzatán ott ragyog ugyan

felekezeti jellege, de kálvinista tanintézet exkluzív sohasem volt és nem is fog lenni soha. Az a szellem, amely ennek falain belül honol, mindig tiszta, nemes és eszményi leend. Növendékeinknek midőn lelkükre kötjük: szeresd az Istent teljes szívedből, teljes lelkedből és minden erődből, arra is megtanítjuk: szeresd felebarátodat, mint önmagadat.” Miután megköszönte a különböző intézmények, egyházi főméltóságok, egyházközségek és magánszemélyek önzetlen áldozatkészségét, amellyel a tanítónőképző létrehozását támogatták, beszédét így fejezte be: „Magasztos áldozatkészségben megnyilatkozó szeretet, nem pedig, mint a fáraók piramisainak köveit millió rabszolga könnye és vére ragaszt egymáshoz – volt az, mely intézet alapját megvetette és falait magasba emelte. Az önök és mindnyájunk nemes szeretetében ajánlva tovább is intézetünket, imádkozva kérem az Istent, hogy nyugodjék meg ezen végtelen kegyelme és jósága, hadd fejlődjék és virágozzék egyházunk és hazánk kultúrájának javára, a beláthatatlan századokon keresztül.”

Az iskolaalapítás, az egyházmegye ügyeinek irányítása, a lelkési feladatok végzése mellett már 1903-tól tagja volt Nagyvárad város törvényhatóságú bizottságának. Lakos Lajos: *Nagyvárad múltja és jelenéből* című könyvében felsorolja akkori (1904-beli) világi funkcióit: a törvényhatósági bizottságban tagja volt a központi választmánynak, a közegészségügyi, iparoktatási, temetőfelügyelői, vámellenőrző bizottságoknak és börtönvizsgáló, erdei kihágás albizottságoknak. Ezenkívül a Szigligeti Társaság választmányi tagja és a nagyvárad Hitelbank igazgató elnöke is volt. Egyházi jellegű társadalmi szervezet volt a Protestáns jótékonysági egyesület, amelynek alelnöke volt, s 1906-ban ő hozta létre és vezette a Református kört. Ezekről azt írja a korabeli méltatója, hogy „mindegyik egy-egy gránitkö az egyház épületében, egy-egy szikla, a hit egy-egy bástyája, melynek védelme alatt az egyház bátran és sikeresen vívhatta meg harcát az őt ért külső és belső támadásokkal szemben.”

A világháború kitörését megelőzően, mintegy záróakkorként az addig végzett békés építő munkájának, 1914. április 17-én ünnepelte a bihari református egyházmegye közgyűlése Sulyok István 25

esztendő nagyváradai lelkeszi jubileumát. A *Nagyváradai Napló* 1914. április 18-i száma így írt az ünnepélyről: „Sulyok Istvánt, az igazi lévitát ünnepelték... Sulyok Istvánban az öntudatos, erős polgárt, a világosság bajnokát, a haladás fáklyavivőjét csodáljuk. Sulyok István, a nagyváradai polgár azért dolgozott, mert érezte, hogy a humánus szolgálatának szent kötelességét teljesíti. (...) Lukács Ödön méltatta az ünnepelt kiváló érdemeit, működését, társadalmi és egyházi szereplését, amelyekhez közérdekű alkotások és intézmények egész láncolata fűződik. Sulyok István mind magánéletében, mind közéleti szereplésében igazi mintaképe az elveihez fanatikusan ragaszkodó, őszinte, nyílt, gerinces protestáns ember ideáljának. Sulyok István alkotó eszére szüksége volt a reformátusságnak az egyházközség határain túl is, és a bihari egyházmegye 1913-ban esperesévé választotta, s azóta olyan buzgó munkássággal és bölcsességgel kormányozza az egyházmegyét, hogy mintaszerű adminisztrációjával az egyházkerület összes többi egyházmegyéje fölé emelte azt.”

Az első világháború éveiben végzett szolgálatáról a *Bihar megye kultúrtörténete és öreg diákjainak emlékkönyve* című, Fehér Dezső szerkesztette reprezentatív albumban ez olvasható: „Sulyok István a rettenetes háború éveiben, mint az Úr igaz szolgája, mindenütt ott volt, ahol az ő buzdítására és vigasztalására szükség volt. Megáldotta a hadba vonulókat, megnyugtatta az árvákat, segítette az elesetteket, felemelte a csüggedőket, dolgozott éjt-nappallá téve, hogy egyházközsége és egyházmegyéje minden rázkódtatás nélkül élje át e siralom szomorú éveit. Aztán elnémult minden, a háború megszűnt és Nagyvárad az új Nagyrománia határai közé jutott. És akkor, e viharos időkben egy fennkölt szellemű ember emelkedett ki, egy arc elevenedett meg, egy szelíd, de mégis energikus, kék szempár jelent meg a lélek káoszában, akire szomjasan függesztették tekintetüket az árván maradt hívek. Egyedül tőle várták, hogy tudásával és tapasztalattal párosult életbölcsséggel kivezesse a csüggedt lelkeket egy útra, mely az új helyzetben az életet és jövőt mutatja meg. És Sulyok Istvánt 1921-ben 200 ezer református lélek választotta püspökké, megalapozva a Királyhágómelléki új egyházkerületet.”

Ezek a költői ihletettséggű mondatok a másfél évtizeddel korábbi helyzetet sajnos nem reálisan, hanem megszerpítve idézik fel. Megalapozottan szólnak a „lelkek káoszáról”, mert valóban nagy volt a bizonytalanság, a kilátástalanság, a perspektíva hiánya az elszakított magyarság, s köztük a reformátusság soraiba. Az viszont nem így történt, hogy egyszer csak előlépett valaki, akiben mindenki megbízott, akit mindenki vezérévé elfogadott és „200 ezer református lélek választotta püspökévé.”

A Királyhágómelléki Egyházkerület létrehozásában, a területén élő magyar reformátusok összefogásában, irányításában kétségtelenül Sulyok Istvánnak meghatározó szerepe volt. Az egyházkerület fenntartása, állami elismertetése, működtetése viszont állandó küzdelmet igényelt, s mindig a megszüntetés, a törvényen kívül helyezés veszélye fenyegette. A román nemzeti államnak nem volt érdeke, hogy a határmenti megyékben élő magyar reformátusság egységes vezetés alatt álljon, sőt, mindvégig különféle módszerekkel igyekezett ezt megakadályozni. Ebben a törekvésben sajnálatos módon, közvetve a református egyházi vezetők egyrésze is segítette az államot, azzal, hogy nem zárkóztak fel egységesen Sulyok István mellett, hanem különböző más szervezési megoldást akartak, illetve más személyeket szerettek volna a létesítendő egyházkerület élére állítani.

Ma már több alapvető történeti munka áll az érdeklődők rendelkezésére, amelyekben korabeli dokumentumok alapján megismerhető az a küzdelem, amely a Királyhágómelléki Református Egyházkerület létrehozásáért, állami elismertetéséért és megtartásáért folyt 1920-tól 1941. december 31-ig, a hivatalos megszűnésig. Legutóbb 2007-ben jelent meg Debrecenben az események egyik résztvevőjének, mondhatni egyik főszereplőjének, Sulyok István nagyváradi lelkészársának, Csernák Bélának évtizedekig kéziratban fekvő saját forrásgyűjteménye, saját emlékeivel és magyarázó jegyzeteivel kiegészítve. A kiadvány címe: *Adatok a Királyhágómelléki (Nagyváradi) Református Egyházkerület történetéhez*. Az 1920-tól 1940 áprilisáig terjedő időszakra vonatkozó

dokumentumokból, jegyzetekből, magyarázatokból számos megdöbbenő, elgondolkoztató következtetésre juthat az értő olvasó. Ezekre nem térünk ki, csupán figyelemfelkeltés céljából említjük.

A továbbiakban a kevésbé fontos részletek elhagyásával megpróbáljuk röviden felvázolni az új egyházkerület megszervezésének és az elismertetéséért folytatott küzdelmeknek fontosabb mozzanatait, s ezekben az akciókban Sulyok István szerepét, tevékenységét.

1920 szeptemberében a Budapesten tartott egyetemes (országos) református zsinat határozatot fogadott el, mely szerint „megengedi a zsinat azt, hogy a szétszakított egyházkerületekben az ott élő egyházkerületi főjegyző, illetőleg hivatali korra nézve legközelebbi esperes és a hivatali korra legidősebb egyházmegyei gondnok az egyházkerületi elnökségnek, – a szétszakított egyházmegyéknek az elnökségtől elszakított részein pedig az elszakított területen élő legidősebb lelkesi és világi tanácsbíró az egyházmegyei elnökségnek jog- és hatáskörét gyakorolják.”

1920. október 20-án Sulyok István e határozat alapján értekezletre hívta össze Nagyváradon a püspök nélkül maradt Romániához csatolt református egyházmegyék képviselőit, hogy a zsinati határozat szellemében egy új egyházkerület szervezéséről döntsenek. Ezen az értekezleten csupán kilenc személy jelent meg, több egyházmegye nem képviseltette magát, de a megjelentek megbízták Sulyok István bihari esperest és Domahidy Elemér nagybányai főgondnokot, mint hivatalukra nézve legidősebb tisztségviselőket az ideiglenes egyházkerület megszervezési munkálatainak elvégzésével.

1920. december 14-én Nagyváradon közgyűlést tartottak, amely kimondta, hogy a Romániához csatolt békés-bánáti, bihari, érmelléki, máramaros-ugoc sai, nagybányai, nagyszalontai és szatmári egyházmegyék Sulyok István esperes és Domahidy Elemér főgondnok vezetésével létrehozzák a Tiszántúli Református Egyházkerületet (valójában csak rész egyházkerületet). Ezután több értekezlet, közgyűlés, tanácskozás követte egymást és kiderült, hogy egyes egyházmegyék vezetői inkább az erdélyi egyházmegyéhez való csat-

lakozást akarják, mások Sulyok István püspökké választását ellenezték.

1921. április 17-én az Erdélyi Egyházkerület Octavian Goga választás- és művészetügyi miniszterhez intézett levelében egyértelműen kinyilvánította véleményét, hogy az erdélyi püspök nagyfontosságú hivatalát képtelen volna teljesíteni, „ha a Királyhágón túli nagy területen többnyire szétszórta fekvő egyházakat is ide csatolnák. Különben is a Királyhágón túli körülbelül 200 anyaegyház és a hozzájuk tartozó leány-, fiók- és szórvány egyházak több mint 200 ezer lelkének felügyelete és lelki gondozása bőséges munkát ad egy püspöknek, illetőleg egyházi főhatóságnak. Ezen oknál fogva tisztelettel kérjük, méltóztassék azon lenni, hogy a Királyhágón túli egyházközségek külön kerületté szervezkedjenek.”

Sulyok István e levél tudomásvétele után 1921. július 6–7-én (más forrás szerint július 7–8-án) Bukarestben tárgyalt Goga miniszterrel és Paul Ionescu vezérigazgatóval (államtitkárral).

1921. augusztus 16-án Nagyváradon a fentebb már felsorolt hét egyházmegye képviselői értekezletet tartottak, amely átalakult kerületi közgyűléssé, és a 2-es számú határozatában kimondta: „Közgyűlésünk a »Tiszántúli református egyházkerülettől« Romániához csatolt területén lévő egyházmegyék véleménynyilvánítása alapján az Egyházi Törvény I. törvénycikkelye 60. paragrafusában foglalt rendelkezésnek megfelelően »Királyhágómelléki református egyházkerület« elnevezéssel új egyházkerületet alapít, és az E. T. I. t. c. 62. paragrafusának f. pontja értelmében elrendeli püspöknek, egyházkerületi főgondnoknak, 3 lelkészi, 3 világi tanácsbírónak, 1 lelkészi, 1 világi főjegyzőnek, 1 lelkészi, 1 világi jegyzőnek a presbitériumok általi választását. (...) A beérkezett szavazatok határnapjául közgyűlésünk 1921. október első napját tűzi ki.”

1921. október 3-án felbontották a presbitériumok által leadott szavazatokat. Az eredmény a következő volt: a püspökre leadott szavazatokból Sulyok István 113, Soltész Elemér 72, Szabolcska Mihály 12 szavazatot kapott. A főgondnoki tisztség szavazásánál 194 érvényes szavazatból 193-at Domahidy Elemér kapott, Tisza Kálmán pedig egyet.

A megválasztott püspököt a *Reformátusok Lapjában* így méltatták: „A Királyhágómelléki Református Egyházkerület kebelébe tartozó gyülekezetek többségének akarata Sulyok Istvánt, a Bihari Református Egyházmegye esperesét választotta meg püspökké. A legnagyobb megtiszteltetés ez, ami református lelkészt érhet, s a jelen esetben ez a legnagyobb megtiszteltetés azt a református lelkészt érte, aki a magyarországi tiszántúli református egyházkerületből Romániához csatolt terület gondját önzetlen kötelességérzetből felvéve, megsokszorozódott munkájával rászolgált arra, hogy a szellemi vezérség kormányrúdjá véglegesen is, a gyülekezetek alkotmányos végzése folytán az ő nyugodt és biztos kezébe tétessék le. (...) A világtörténelmi erők rendelkezése folytán rendkívüli viszonyok közé jutott magyar református egyház Sulyok Istvánban olyan püspököt kapott, akinek egyházkormányzati bölcsessége bizonytalannal meg fogja találni azt az utat, amelyen a királyhágómelléki egyházkerület magyar reformátusainak haladniuk kell, ha az új impérium alatt is élni, fejlődni és erősödni akarnak. Az egyházi és világi köz- és társadalmi élet edzett, komoly harciosa az új püspök, aki minden tetteben az elvi magaslat szintjén mozog, aki személyeken kívül és felül mindig azt nézi, mi felel meg a köznek, s ha bonyolult érdekkapcsolatok között világos értelme a helyes utat meglátta, arról soha senki kedvéért le nem tért. Hivatali tisztében lelkésztársai minden ügyének önzetlen, odaadó, megértő munkatársa, de ha a körülmények úgy kívánják, velük szemben is a törvények szigorú alkalmazója... Egyházépítő munkáiban éppoly termékeny tervező és vezető, aminő fáradhatatlan és lelkiismeretes gondosságú munkás presbitériuma aprólékos ügyeinek nyilvántartásában és intézésében.”

A választás eredményéről Sulyok István 1921. október 6-án értesítette a kultuszminisztériumot. A miniszter Octavian Goga november 1-jén a következő meglepő választ küldte Nagyváradra: „A királyhágómelléki református egyházkerület megalakulását mindaddig nem ismerheti el, míg azt a magyarországi zsinattól külön, Romániába szervezendő zsinat az egyházi törvény I. törvénycikke-

lyének 66. paragrafusa és a 140. paragrafus c. pontja értelmében jóvá nem hagyta.” Valaki nagyon jó tanácsot adhatott Gogának, hogyan lehet megakadályozni a határozott magyar magatartása miatt kifogásolt Sulyok Istvánt abban, hogy a „püspök nélkül maradt református egyházmegyék” vezetője legyen. Molnár János egyháztörténész szerint: „Ezzel kezdődött az a tizenhét évig tartó huzavona, pac-kázás, jog csúrés-csavarás, melynek kapcsán a bábként kezelt két főtitkviselő [a püspök és a főgondnok] többször lemondott és újraválasztatott, a kerület nap mint nap a lét és megszűnés pengeélén egyensúlyozott, s mire harca diadalmaskodott, a sikernek már nem volt ideje örülni.”

1923. április 11-én Sulyok István és Domahidy Elemér lemondott, hogy ezzel az áldozatos cselekedetükkel az egyházkerület állami elismertetését elősegítsék. Lemondott Soltész Elemér főjegyző is, akit ekkor Magyarországon táborig püspökké neveztek ki. Május 23-án Csernák Bélát választották meg egyházkerületi főjegyzőnek, aki gyakorlatilag három évig püspökhelyettesként intézte az egyházkerület ügyeit. Erről ő maga így vallott: „A három évi püspök helyetteségem alatt szigorúan tartózkodtam attól, hogy magamat ilyen »püspökhelyettesi« minőségben jelentsem meg itthon Nagyváradon, vagy a hivatalos körlevelekben. Őrizkedtem mindentől, ami megbánthatta volna Sulyok hiúságát. Minden bizottság élére őt állítottuk, hogy ilyen elnöki minőségben élje ki püspökségét. A nagyváradiak észre sem vették, hogy nem püspök. A hivatal adminisztrálását zajtalanul végeztem.”

1925. június 12-én a Királyhágómelléki Református Egyházkerület közgyűlése elhatározta, hogy a püspöki és főgondnoki állás betöltésére választást tartanak, és annak eredményét közlik a kultuszminiszterrel. Az augusztus 30-án megtartott választás eredményét szeptember 18-án tették közé. A 199 érvényes szavazatból Sulyok István 134-et, Szabolcska Mihály 63-at, Szél György egy szavazatot kapott. 1925. december 1-jén a másodjára is meggyőző szavazattöbbséggel megválasztott Sulyok István püspök és Csernák Béla egyházkerületi főjegyző személyesen adta át Bukarestben a kul-

tuszminiszternek a püspökválasztás jegyzőkönyvének hiteles román fordítását. Azonban a kormány tovább vonakodott elismerni a másodszer is megválasztott püspököt, míg végül a kultuszminisztérium 1926. május 7-i leiratában közölte, hogy egy delegátus előtt Nagyváradon leteheti a hűségesküt, hogy gyakorolhassa püspöki jogkörét, de ez nem jelenti az egyházkerület törvényes megerősítését. 1926. május 16-án az újvárosi templomban Zeno Păclîşeanu államtitkár előtt Sulyok István letette a hűségesküt, s ezzel egy nehéz szakasz lezárult és megkezdődött a szervezés, építkezés az egyházi hitélet és missziós munka fellendítésének korszaka.

Az idős püspök fiatalos erővel és ambícióval, munkabírással végezte számtalan egyházkerületi teendőjét. Járt a gyülekezeteket, szervezett, irányított, küzdött az iskolák megtartásáért, fejlesztéséért, az államsegélyek megszerzéséért. Erőt öntött a csüggedőkbe, meghallgatta és orvosolta a sérelmeket.

1928. október 28-án a nagyváradai református egyház és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület megünnepelte Sulyok István püspök 40 éves lelkipásztori jubileumát. A nagyszabású ünnepségről beszámoló *Nagyváradai Napló* így fogalmazott: „Igazi méltó megbecsülése a jubileumi ünnepség annak az alkotó munkának és építő energiának, amellyel Sulyok István 40 éven keresztül a magyar kálvinizmus egyik legnagyobb erőssége lett.” Az ünnepségen a helybeli egyházi és világi méltóságok mellett részt vett dr. Makkai Sándor erdélyi püspök és a Tiszántúli Egyházkerület képviselőjében Bán István esperes és Vargha Pál főszámvevő. Dr. Thury Kálmán egyházkerületi főjegyző az ünnepeltet köszöntő beszédében így fogalmazott: „Az élet viharai között vergődő lelkek vigasztalására hívja el Isten a kiválasztottakat. Csaknem fél évszázad óta végzi ezt a munkát egyházunkban Sulyok István, aki a letargikus közönyből kiemelte az egyházi életet...” A beszéd közben lehullott a lepel Sulyok István megfestett arcképéről, s a közgyűlés hosszan ünnepelte az ősz egyházfőt. A képet Maczalik Alfréd festőművész készítette a Presbiteri Szövetség rendelésére. Mikes Ödön fes-

tóművésszel egy díszoklevelet is készítették, melynek négy sarkában a nagy reformátorok: Kálvin, Luther, Zwingli és Melancton arc képei, az egyik oldalon a püspöki templom, a másikon a református polgári leányiskola volt látható. A díszoklevél szövege így hangzott: „Sulyok István püspök úr, Isten kegyelméből egyházunknak 1888. október 28-án megválasztott lelkésze áldásos, gazdag lelkipásztori működésének 40. évét az egyház híveinek ünnepélyes szeretetnyilvánítása mellett betöltötte, melynek emlékét jelen okiratban Isten iránt érzett mélyeséges hálával örökítjük meg. Nagyvárad, 1928. okt. 28. A presbitérium nevében.”

Az 1929–1933-as gazdasági világválság tovább súlyosbította a református egyház helyzetét. Sulyok István fáradhatatlanul látogatta az egyházmegyéket, igyekezett a legeldugottabb egyházközösségekbe is eljutni, segítséget, bátorítást, tanácsot nyújtani az egyre nehezebbé váló helyzet átvészelésére. Az évi két-három alkalommal összehívott egyházkerületi közgyűléseken alapos elemzéseket fogalmazott meg a gyülekezetek lelki állapotáról, anyagi helyzetéről, de elsősorban és hangsúlyozottan az egyházi iskolák fenntartását, fejlesztését, az ott folyó nevelő munkának a javítását szorgalmazta. Próbált lelket önteni a csüggedő emberekbe, például az 1930. október 23-i közgyűlésen így bátorította a megjelenteket: „Nem állhat az élet örökös adventből, s a jobb, szebb idők teljességének is el kell egyszer jönnie. Minden szeretettel kérem lelkésztestvéreimet, virrasszanak Krisztus nyájai mellett, ápolják, szítsák magasra a pásztortüzeket, hogy sem ezek, sem ők maguk el ne aludjanak, mikor majd egy zengő sugaras éjszakán fényel borítja el a sokat szenvedett világot a ragyogó bethlehem-i csillag.”

Nem csak bátorítást adott, de bírált is, ha kellett és irányt mutatott. Példaként idézzük az alábbiakat az 1934. június 5-i közgyűlésen elhangzott beszámolójából: „Mint szomorú, de fentforgó tényként kell megállapítanom, hogy amikor a többségi román nemzet rétegeit napról-napra erősödő agresszív nacionalista irányzat fűti, ugyanakkor a mi sorainkban a nemzeti érzés gyengülésétől kell számot adni. (...) Nekünk a nemzeti erő ébrentartása nem politizálást

és nem más népekkel szemben való ellenségeskedést, hanem jogos védekezést, az önfenntartást jelenti. Ennélfogva egyházi érdek, hogy a kálvinista magyarság megőrizze és hűségesen ápolja a nemzeti érzést is, amely vallásunk fentmaradásának egyik fontos tényezője. A református egyház a demokráciának, az állami életben otthonos önkormányzati szellemnek, az egyéni és a közszabadságnak történelmileg is elismert előmozdítója, de a magyar református egyház keletkezésének és fejlődési irányvonalának megfelelően a nemzeti formák és lelki adottságok mellett valósította meg. Fontos törekvésünk legyen tehát, hogy a vallásos gondolattal karöltve a nemzeti érzés is kellő ápolásban részesüljön, – és a politikai területet itt nem érintve, – kulturált vonatkozásban megfelelő tápot nyerjen. Népünknek az állam iránt való lojalitása mellett, vallásos és magyar szellemben való nevelése fontosabb, mint a népünkre rendkívül ránehezedő gazdasági problémák megoldása.”

Ezek a bölcs magállapítások és irányelvek máig sem veszítettek semmit igazukból, s megőrizték érvényességüket számunkra is.

Ennek a megvalósítását szolgálta az a kezdeményezés is, amely 1935-ben született, egy új többfunkciós református palota megépítésére. Az újbátori kéttornyú református templom közelében megvásárolták az erre a célra kiszemelt telket, lebontották a rajta lévő épületeket s pályázatot írtak ki a református középület megtervezésére. Miután a pályázat nyertese, Elkán Károly műépítész elkészítette a terveket, alig egy év alatt felépült a palota, amely otthona lett a püspöki hivatalnak, a hozzátartozó osztályoknak, ezért nevezték püspöki palotának. Az új épület helyet adott a református közművelődésnek is, mivel nagy díszterme 520 ülőhelyes befogadóképességű volt és nagy színpadát korszerű megvilágítással szerelték fel, így református kultúrotthon is lett. Az épület harmadik, nem elhanyagolható szerepe az iparos tanoncotthon befogadása és működtetése volt. Sulyok István püspök ezzel a kérdéssel kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy: „Nagyvárad magyarságának és a református egyháznak sok-sok idő óta egyik fenntartó oszlopa az iparosság, és ezért is rakták le az új palotában az iparostanonc otthon

alapját.” Azt is elmondta, ha sikerül megszerezni az állami engedélyt, s összegyűjteni az anyagi alapot, ipari tanonciskolát állít fel a református egyház és felépítik a szükséges műhelyeket is a palota szomszédságában. Addig is a falvokról bekerülő iparostanoncoknak megfelelő otthont biztosítanak, ahol megfelelő vallásos nevelést kapnak, megtanulják a civilizált viselkedést, műveltségre tesznek szert a szakmák elsajátítása mellett.

A *Szabadság* 1936. november 26-i száma *Otthon a magyar tanoncgerekeknek* című cikk így számolt be az új palota használatba vételéről: „Hatalmas érdeklődéssel nyitotta meg tagnap reggel kilenc órakor a református egyházkerület ezévi közgyűlését Sulyok István püspök lélekből fakadt, áhítatos imájával. Ezután dr. Thury Kálmán mondotta el elnöki megnyitóbeszédét, amelyben mélységes örömeinek adott kifejezést afölött a tény fölött, hogy a kerületi közgyűlést a Református Iparos Tanoncotthon modern palotájában tárgyalják meg. Ez a palota az Anyaszentegyház építő munkájának eredménye, és nem csak azért nagy mű, mert otthont adott a városunkba kerülő iparos ifjú generációnak, s így alkalmat és módot nyújt arra, hogy képzett iparos generáció nőjön fel egyházi szellemben nevelve, hanem azért is, mert a palotában az egyházi hivatalokon kívül alkalmunk lesz a kulturális élet megnyilvánulásainak is otthont nyújtani.”

A palota ünnepélyes megnyitása 1937. február 3-án volt, amikor a díszteremben a Lorántffy Zsuzsanna Jótékony Egyesület megtartotta hagyományos, kultúrműsorral egybekötött bálját. Ettől kezdve rendszeresen kedvelt helyszíne volt a különböző kulturális rendezvényeknek, műkedvelő színelőadásoknak, irodalmi estéknek, báloknak, hangversenyeknek, sőt, nem egyszer helyet adott a városi színház előadójának, amikor a nagy színházban a román tagozat lépett fel. A legemlékezetesebbek és legfennköltebb ünnepséget a Református Kultúrpalotában 1938. október 23-án tartották, és ez az intézmény megálmodójának és legfőbb megvalósítójának, Sulyok István püspök ötvenéves lelkészi jubileumának megünneplése volt. Nem térhetünk ki ennek a szép és megható ünnepségnek minden

mozzanatára, csupán az elhangzott köszöntőkből és a püspök válaszából idézünk néhány jellemző részt.

Dr. Thury István egyházkerületi főgondnok többek között így fogalmazott: „...Egy ötvenéves múlt sok mindent feltár, és sok mindent eltemet. Mert ha ez a küzdelmes és súlyos eseményekben oly gazdag életpálya bőségesen mutat is fel nagy érdemeket és derút sugárzó korszakot, nem hiányoztak abból a gondoknak és megpróbáltatásoknak hosszú sorozatai sem, amelyeknek magán és közéleti vonatkozásai különösen a történelmi idők alatt nem egyszer elfátyolozták a sikerek ragyogását. Ám a kitűzött út egyenes volt az egy Igaz Isten szolgálatában az emberiség, s közelebbről magyar hittestvéreink lelke egységét megteremteni s ezt a célt szolgáló nagyváradi egyházközséget szellemiekben és anyagiakban megerősíteni. (...) A tespedésből kiemelt egyházközségünk az ő bölcs irányítása alatt egy nagy egyházi kerület első egyháza lett. Szellemiekben és anyagiakban erős vár, melynek védőbástyáját ma is bontogatja az idők vihara. (...) Az ötven év hatalmas alkotásokra tekinthet vissza, de a jövőre, a jövő emberére vár a feladat, hogy azokat fenn is tartsák. (...)”

Az ősz püspök az üdvözlő beszédre válaszolva kijelentette: „Tudom, az emberek nem szívesen helyezik oda magukat a kritika mérlege alá. Én oda helyezem magam. Ember vagyok, gyenge ember és reám is áll az apostoli szó: Látok én magamban más törvényt is, s mégis azt cselekszem, amit az én gyöngye emberi mivoltom parancsol. Ez alól nincs kivétel. E pillanatban arra a prófétai alakra mutatok rá, aki bevallja maga emberi gyarlóságát. – Egy föltétlenül igaz, az elmúlt ötven esztendőben volt érték, lendület, de ennek titkát ne nekem, hanem annak a presbitériumnak, s elsősorban annak az igen-igen kiváló főgondnoki karnak megértő, emelkedő szellemében kell keresni, amelyre mindig boldogan hivatkozom. (...) A jövőre nézve már nem sokat ígérhetek. Szeretetüket, megbecsülésüket, amire büszke voltam, nem szeretném elveszíteni. Ajándékozzanak meg továbbra is megértésükkel, szeretetükkel, segítsenek, hogy egyházunk gondjainkra bízott ügyeit a legjobb úton vezethessük tovább.

A lélek kész, de a test már erőtlen. (...) Azt kérem, ha életem napja lealkonyul, megbecsülésüket tessesem fejem alá párnául, hogy nyugodtan pihenhessek síromban.”

Az ünnepelt lelkipásztor-püspök megható beszéde után számos üdvözlő beszéd hangzott el helyi, egyházmegyei, kerületi személyiségek, világi méltóságok, különböző intézmények, egyesületek vezetői részéről. A helyi más felekezetek közül csak a neológ izraelita hitközség részéről és a romániai unitárius egyházkerület főtanácsosa nevében hangzott el üdvözlés.

A díszülés befejeztével a résztvevők levonultak a palota földszinti csarnokába, ahol az újvárosi református énekharéneke után Csernák Béla egyházkerületi főjegyző beszéde közben lehullt a lepel arról a márvány emléktábláról, amelyet Szabó József váradi szobrászművész készített Sulyok István portréjával, az alábbi szöveggel: Sulyok István püspök nagyváradi áldozatos lelkészi szolgálatának 50-ik évfordulójára 1888–1938. Csernák Béla beszédének befejező részét idézzük: „Ha ma az emberi lelkek nem hirdetnék fennszóval mindazt, amit az 50 év múltjából számba vehetünk: a kövek kiáltaná-

nak, a lefolyt félszázad alatt emelt hajlékok, iskolák, imaházak, a tudománynak, az istenfélelemnek, az emberszeretetnek azok a hajlékai, amelyeknek létrehozásában első munkás elnök – lelkészünk volt. – Ezek közül a hajlékok közül a legfiatalabb ez a díszes palota, amelynek kövei közé illesztettük be ezt a márványtáblát, amelyen megörökítettük elnöklelkészünk orcájának vonásait, hogy ez az emléktábla azoknak, akik ide belépnek, beláthatatlan időközön át beszéljen arról, aki élte tömjénjének javát, az Úr oltárán égette el. – Az oltár tüze pedig csak lobogjon tovább és lássuk körülötte forogódnia az Úr kiváltságos szolgáját eljövendő esztendőök hosszú során át.” (Ez az emléktábla ma is ott áll eredeti helyén, s őrzi a nagy püspök emlékét.)

1939 februárjában jelentős fordulat állott be a romániai belpolitikában. II. Károly király magához ragadta a teljes hatalmat (egyek megítélése szerint királyi diktatúrát vezetett be), pártokon felüli kormányt alakított Miron Cristea ortodox patriarcha kormányfőségével. Új alkotmányt vezetett be, a politikai pártok helyett létrehozta a Nemzeti Újjászületés Frontját, melybe a magyarság képviselőit is bevonták. Kisebbségi státútumot adtak ki, melyben elismerik az anyanyelvhasználat jogát (közben fokozódott a magyarellenes hangulatkeltés, a renitenseknek, vagy veszélyesnek tartott magyar vezetők üldözése, bebörtönzése). Ebben a zűrzavaros helyzetben született meg az a királyi rendelet-törvény (dekrétum), a Nagyváradai Református (Kálvini) Egyházkerület szervezéséről. (A valóságban a meglévő Királyhágómelléki Református Egyházkerület jóváhagyásáról.) A törvény végrehajtásaként elrendelték a püspökválasztást. A püspökválasztás eredményét 1940. április 12-én hozták nyilvánosságra az egyházkerület rendkívüli közgyűlésén. Sulyok Istvánt harmadszor választották püspökké, ez alkalommal csupán egy ellenszavazat ellenében 206 szavazattal.

1940. május 24-én megjelent a Hivatalos Közlönyben (Monitorul Oficial) a királyi rendelet-törvény Sulyok István püspökké választásának elismeréséről. (Érthetetlen módon Csernák Béla azt állítja könyvében – 130. oldalon – Immár harmadszor a kirá-

lyi megerősítés, a hűségeskü, a felszentelés elmaradt.) A király előtti hűségeskü letételére már nem került sor az ismert nagyjelentőségű történelmi fordulat – a második bécsi döntés – következtében szükségtelenné vált. A püspök felszentelésére nem volt szükség, hisz az már jóval korábban megtörtént, s a harmadik választás csak megerősítette hivatalában. Egyébként a magyarországi Egyetemes Konvent 18/1940. számú rendeletében nem sokkal a királyi dekrétum megjelenése után melegen üdvözölte az államilag elismert püspököt.

1940. szeptember 6-án Nagyvárad Magyarországhoz való visszatérésének ünnepén Sulyok István, a 81 éves református püspök, megrendítő hatású beszédet mondott a Szent László téren Horthy Miklós kormányzó fogadására összegyűlt hatalmas tömeg előtt. Ebből, e beszédből idézünk néhány jellegzetes gondolatot: „... Szent László fényes és színes múltban gazdag városának népe két évtizeden át sóvárgott ünnepre virradt fel ezen a reggelen és magára öltötte színét vesztett lakodalmi ruháját, hogy méltóképpen és elfogadhatólag jelenjen meg azok előtt, akik számára az örvendetes evangéliumi üzenetet hozzák, és akik megjelenése ennek valóra válását jelenti. (...) hűsz esztendőnek történéseit nem vázoljuk fel, nem mutogatjuk a reánk zuhogott ütések helyét, amelyek megszegyenítve hullottak reánk, és nem mutogatjuk a sebeket, amelyek erős fájdalmat okoztak, sőt még ma is fájnak. E helyett azonban maradék nélkül átadjuk magunkat az örömnak. (...) Áldott legyen az Isten, hogy a sötét két évtized immár a múlté, amelyre még emlékezni sem akarunk. (...) Úgy tetszik nekem, mintha a fejünkre ömlő napsugárban, onnan a végtelen magasból, hang szűrődne felénk a láthatatlan Krisztus ajkairól, komoly intések és komoly figyelmeztetések: »Többé ne vétkezzél, hogy rosszabbul ne legyen dolgod«. Ezeknek a szavaknak hatása alatt kritikai szemmel magunkba mélyedünk és pírulva ismerjük el, hogy beteg nép voltunk és talán azok vagyunk most is. Legnagyobb és legszentebb nemzeti eszméink elszíntelenedtek és meghalványodtak, drága értékeink becsületet veszítették el, könnyelmű gondolkodás miatt. Könyörödjünk e pillanatban a sorsunkat intéző Örök Istenhez, hogy nagy elhatározásokat ébresszen

fel bennünk és az Isten kezéből visszanyert hazában a régi hibák és bűnök kísérő árnyai maradjanak el tőlünk. Rendületlen igaz hit, szeplőtlen hazaszeretet, egymásnak testvéri megbecsülése vezessen azon az úton, amely mindnyájunkat egy szebb és boldogabb Magyarország fölépítésének kapujához segít. (...) Mert fajunk és népünk keresztülmenvén az Úr akarata szerint a megpróbáltatásoknak és szenvedéseknek tűzkohóján, mint salakjaitól megtisztított nemes fém, lélekben szülessen újjá, hogy megoldja a jövőben rá várakozó gigászi feladatokat. (...)

Úr Isten, magyarok Istene, esdekelve kérünk: hallgasd meg az ellened és önmaga ellen annyit vétkezett, de oly sokat is szenvedő népnek könyörgését: áld meg őket örök irgalmadból, áld meg e hazát, tartsd meg ennek főkormányzóját, lelki és testi áldásoddal halmozd el ezt az árva magyar népet.”

1940. október 16-án Sulyok István püspököt kormányzói döntés alapján az Országgyűlés felsőházának örökös tagjává nevezték ki.

1941. február 8-án a magyarországi református zsinat úgy döntött, hogy a Királyhágómelléki Református Egyházkerület visszatér a Tiszántúli Egyházkerület kebelébe. A *Nagyvárad* 1941. december 10-i számában számolt be a Királyhágómelléki Református Egyházkerület utolsó közgyűléséről. Sulyok István így kezdte püspöki jelentését: „Főtiszteletű és Méltóságos Egyházkerületi Közgyűlés! A közelmúlt nagyszerű történelmi változásai folytán ez az én utolsó püspöki jelentésem. Méltóztassék megengedni, hogyha visszatekintek a múlt eseményeire, mint a Királyhágómelléki Egyházkerület határai között egyik vezető állást elfoglaló elnök, jóleső érzéssel állapítom meg, hogy nagyon sokszor éreztem, minden emberi gyengeség mellett is egyházkerületünk hivatásos és nem hivatásos tényezőinek megbecsülő jóindulatát és támogatását. Hálás vagyok a szeretetnek eme kétségtelen megnyilatkozásáért, és mivel én azokért semmit sem adhatok mást, mint legforróbb köszönetet és a leghálásabb emlékezetet, kérem szépen ezeket e pillanatban elfogadni azzal a buzgó könyörgéssel, hogy egyházkerületünk tagjai összesen és egyenként az örökkévaló Isten minden áldásában részesüljenek.”

„Az egyházkerületi közgyűlés megindult lélekkel hallgatta Püspök úr jelentését, melyben 22 esztendei rabságunk utolsó, de legsúlyosabb, mégis a szabadító Isten kegyelmét hirdető boldog esztendejéről számolt be.

A közgyűlés köszönetet mond Püspök úrnak, Krisztus pátriárka korban álló jó vitézének, hogy a nehéz időkben éberen őrködött, töretlen erővel munkálkodott, bátran harcolt egyházunkért, intézményeinkért. A közgyűlésen jelentette be a püspök, hogy nyugdíjba vonul.”

Határozatba foglalták Sulyok István püspök és dr. Thury Kálmán főgondnok érdemeit azzal, hogy mindketten életük végéig megtarthatják jogosan megszerzett és nagy megbecsülésnek örvendő címüket. Előbb az újvárosi parókia földszinti lakásába költözött, majd egyik leányával Budapesten telepedett le. Ott hunyt el 1944 szeptemberében, s a Farkasréti temetőbe helyezték végső nyugalomba. 1971-ben exhumálták és visszahozták szeretett városába, azóta a Rulikowski temetőben nyugszik.

Emlékét kegyelettel ápolják a halála után újból visszaállított Királyhágómelléki Református Egyházkerületben. Nevét több intézmény, sőt még utcanév is őrzi, ami a mai Nagyváradon ritka kegynek számít.

A JÓTÉKONYSÁG, A JÓSÁG ÉS AZ IGAZSÁG FANATIKUSA

Kevés emberről mondhatók el ezek a jelzők, különösen a mai haszonelvű, individualizálódó világunkban, amikor az egyéniség fontosságát, az önmegvalósítás szükségességét hirdetik, amikor az egyéni érdeket a társadalom érdekei fölé helyezik. Aki viszont ezekkel a tulajdonságokkal van felruházva, az egész életét a közügynek szenteli, a társadalom jobbítására törekszik, – nem elméletek gyártásával, hanem konkrét cselekedetekkel, hasznos tevékenységgel.

Adorján Ármin ilyen ember volt, erre predesztinálta a kor, amelyben élt, családjá, amelyben született, nevelkedett és társadalmi környezete. Egész életét, gazdag közéleti tevékenységét ezek a lelki tulajdonságok határozták meg.

Nyírbátorban született, 1867-ben, ahol édesapja Auspitz Adolf igazgató-tanító volt. A modern pedagógiai szaktudással bíró, ambíciózus fiatal pedagógus az 1870-es évek elején Nagyváradra költözött családjával, fiú és leány magániskolát alapított. A Pavel utcai intézet csakhamar országos hírnévre emelkedett, sőt a király aranyéremmel tüntette ki Auspitz Adolfot sikeres pedagógusi munkájáért. A kitüntetett igazgató a millennium évében Adorjánra magyarosította nevét, s két fia, Ármin és Emil ezen a néven vált híressé.

Adorján Ármin gimnáziumi tanulmányait a híres nagyváradi premontrei főgimnáziumban végezte. Lelkes tagja volt az iskola önképző körének, ahol pályadíjat nyert elbeszéléseivel. Ugyancsak diákként megnyerte egy budapesti diákújság, a Magyar Ifjúság elbeszélés pályázatára kiírt első díjat. Ettől kezdve állandó kapcsolatot tartott fenn az írással, hírlapírással. Az *Emlékezés régi időkről* című 1930-ban megjelent írásában erről így számolt be: „Diákálmaim, ábrándjaim, ártatlan szerelmem hősnője a Nagyvárad szerkesztősége volt. Mindig hozzá vágyódtam, mindig szerettem volna közelről megismerni, de a világeért se merészkedtem volna be a

titkos berkekbe. És egyszer csak kinyílt előttem a mennyország, titkos kézírataim tömegéből egyszer mégis csak sikerült elhelyeznem egy cikket. Jól emlékszem rá, ma is meg van nálam, 1883-ban volt Árminius aláírással. (...) Ezután kezdtem írogatni más lapokba is.” Aztán mégsem a Nagyvárad, hanem a Szabadság című lap munkatár-sa lett. 1885-től 1894-ig a Szabadság című napilapnak volt helyettes szerkesztője, ahol tehetségével, lelkiismeretes és buzgó munkájával ő is jelentősen hozzájárult a nagyváradai sajtó országos hírnévre való emeléséhez. Erről a korszakáról így emlékezett: „Volt idő 25–27 évvel ezelőtt, mikor városhoz, megyéhez, bírósághoz és húsz más helyre szaladgáltam újdonságokért, mikor színházi kritikát, rabló-gyilkossági riportot, közgazdasági cikket, szentimentális tárcát, humoros apróságot, néha dörgedelmes vezércikket is írtam, mert kellett írnom, de minden esetre sokat és gyorsan, napról-napra hét éven keresztül. Hogy mellékesen előadásokat látogattam, [a jogakadémián], irodákban dolgoztam [ügyvédbojtárként], szigorla-tokra készültem, egy-egy fővárosi lapba novellát írtam, vagy hét-nyolc budapesti lapot tudósítottam, azt itt leírni jó magam is soknak találom, de akkor mi volt az?” (*A Szabadság negyven éves Jubileumi Albuma, 1874–1914*)

Néhány ezekből a lapokból: Benedek Elek *Ország Világja*, Hevesi József *Magyar Szalonja*, Szabolcsi Miksa *Egyenlőségje*, Vadnai Károly *Fővárosi Lapokja*, Vészi József *Magyar Szója*. Ezeken kívül több budapesti jogi és pénzügyi lapban is közölt szakcikkeket. Mint ahogy az emlékezéséből is kiderült, közben felsőfokú tanulmányokat is folytatott; jogi tanulmányait a nagyváradai Jogi akadémián, szigor-latait a kolozsvári egyetemen végezte, ügyvédi vizsgáját és jogi dok-torátusát Budapesten tette le.

1894-ben ügyvédi irodát nyitott. Ügyvédként is sikeresnek bizonyult, nagyszámú ügyfeleinek elnyerte bizalmát és megelégedését. Jelentős vagyont szerzett ügyvédi praxisával, melyet 1932-ig gyakorolt. Nem csak az ügyfelei, de a kollégái is elismerték kiváló szakismeretét, rátermettségét, amit az is bizonyít, hogy 28 éven át volt az ügyvédi kamara választmányi (vezetőségi) tagja.

Korán bekapcsolódott a város közéletébe, az 1881-ben megalakult Nagyváradi Szépítési Egyletnek, melynek báró Dőry József főispán volt az elnöke, titkárává választották. A fiatal, agilis Adorján Ármin mindenütt ott volt, ahol tenni kellett valamit a fejlődés, a közművelődés érdekében. Az 1900-as évek elején újból visszatér az újságíráshoz is, az ügyvédi munka mellett. Ekkor lett a Nagyvárad belső munkatársa, de gyakran írt a *Pesti Hírlap*ba is. A *pakfong városából* (pakfong = műezüst → álcsillogás) című rajzaiban a lüktető életű Nagyvárad nevezetesebb eseményeit tárgyalta könnyed modorban. Éveken át írta a *Fabódéből* című apró traccsait a színészekről, s ezeket az írásokat átvette a közelebbi vidéki városok – Arad, Kolozsvár, Temesvár, Szilágysomlyó – sajtója, de a budapesti is. Számos színész és színésznő pesti karrierjét is elősegítették ezek az írások.

Közéleti tevékenységének fontos és hivatalos tere volt bekapcsolódása a város közigazgatásába. Előbb virilisként (a legtöbb adót fizető polgárok között), majd a választók bizalmából, tagja lett Nagyvárad törvényhatósági bizottságának. Ebben a minőségében is olyan értékes tevékenységet fejtett ki Nagyvárad kultúrvárosá fejlődésének munkájában, hogy a jogügyi és pénzügyi bizottság, a központi választmány és a város közigazgatási bizottságának keretében több albizottság tagjává választották. Nagyvárad főispánjai – br. Déry József, Beöthy László, Hlatky Endre – ismételten a város tiszteletbeli főügyészévé nevezték ki.

Adorján Ármin nem volt politikusi alkat, a pártpolitikai küzdelmekről távol tartotta magát, de liberális szellemiségű lévén, belépett Tisza István Szabadelvű pártjába, és a nagyváradi szervezetnek tizenöt évig jegyzője volt. Később, az ebből a pártból létrejött Nemzeti Munkapárt kerületi elnökévé választotta, – de ez inkább csak tiszteletbeli funkció volt.

Liberális gondolkozásmódja vezérelte a László király szabadkőműves-páholyba is, ahol rövid ideig a titkári tiszte is betöltötte, barátja, Várady Zsigmond főmestere alatt. A szabadkőműves munkából is a jótékonyági és közművelődési akciókban vett részt.

Választmányi tagja lett a Társadalomtudományi Társaságnak, amely megalakulásakor, 1907-ben azt nyilatkozta, hogy „a progresszív eszmékhez való ragaszkodás mellett távol akarják tartani magukat a politikától”. Mint ismeretes, nem így történt, ez a szervezet felváltotta a radikális politikai nézetek hirdetését, de ebben Adorján Ármin nem vett részt, ellentétesnek tartotta az ő szellemiségével, gondolkodásmódjával.

Ezt a szellemiséget legteljesebben a Szigligeti Társaságban találta meg. Ezt a később sokat támadott, bírált irodalmi társaságot az 1890-es évek elején hozták létre Nagyvárad irodalmárai, és Adorján Ármin is az alapítók közé tartozott. 1893-tól 15 évig volt a Társaság jegyzője, illetve titkára, majd alelnöke, ügyvezető elnöke egészen az 1919-ben bekövetkezett impériumváltásig, amikor időlegesen beszüntette tevékenységét. A Társaságban végzett munkájának eredményeképpen, az ő kezdeményezésére és buzdítására alakultak meg városunkban a kultúrát és az irodalom-szeretetet a legszélesebb társadalmi rétegekben terjesztő népkönyvtárak. A Szigligeti Társaság népkönyvtári bizottságának elnökeként nemcsak megszervezte, hanem anyagilag is támogatta a város különböző negyedeiben a népkönyvtárak létrehozását. Az első ilyen könyvtárat a város egyik legszegényebb negyedében, Váralján hozta létre 1910-ben, s húsz évvel később érdemei elismeréséül Dr. Adorján Ármin könyvtárának nevezték el. A többi három népkönyvtárat szintén ő kezdeményezte. 1910-ben elkészítette a nagyváradai nyilvános könyvtár szabályzatát; 1911-ben az ő kezdeményezésére és szervezésében Nagyváradon tartották az első múzeumi és könyvtári kongresszust, amely jelentős előrelépést hozott a közkönyvtárak szervezésének kérdésében. Még ebben az évben, 1911. október 9-én megnyílt a városi közkönyvtár, mint fontos közhasznú kultúrintézmény. Létrehozásában Adorján Ármin mellett érdemi munkát végzett még dr. Thury László, s két nagyra becsült pedagógus, Réz Mihály és Bodnár János. A városi közgyűlés Adorján Árminnak a városi könyvtár létrehozásáért elismerésül külön is köszönetet szavazott.

Egy másik jelentős kezdeményezése a város kereskedelmében jelentős szerepet vállaló Kiskereskedők Társulatának a megszervezése, melynek évekig titkára és lapjának szerkesztője volt. Tagja volt a Kereskedelmi és Iparkamarának is, számos jogi kérdésben nyújtott számára tanácsot és segítséget. Ő szervezte meg a Kereskedelmi Csarnok választott bíróságát és évekig jegyzője volt ennek is.

Ügyvédi, újságírói, irodalmi és közéleti gazdag és hasznos működésén kívül, Adorján Ármin lelkesen és tevékenyen vett részt városunkban több emberbaráti, szociális és egyházi intézmény áldásos munkájában.

Elsőként az 1889-ben alapított Gyermekbarát Egyesület elnevezésű jótékonyági intézményben vállalt szerepéről szólva fontos hangsúlyozni, hogy a legtovább tartott ki e mellett a szervezet mellett. Negyvenkét évig, fáradhatatlan kitartással tekintette szívügyének a társaság kitűzött céljait: a szegény sorsú iskolás gyermekek étellemezését, felruházását. 12 évig volt titkára, a legnehezebb háborús években is több száz iskolás gyermeket ruháztak fel karácsonyra, s biztosítottak meleg ételt számukra az iskolákban felállított napközi otthonokban. A háború után Sulyok István református püspökkel együtt szervezték újra a Gyermekbarát Egyesület működését, s ehhez elnyerték a testvéregyházak vezetőinek, Roman Ciorogariu görögkeleti, Valer Frențiu görög katolikus és Fiedler István római katolikus megyés püspök támogatását is. 1936 májusában a közgyűlés dr. Soós István javaslatára a Társaságnál eltöltött 40 év munkásságának elismeréséül örökös tiszteletbeli elnökké választották, s az erről kiállított aranydiplomát Sulyok István püspök – a Gyermekbarát elnöke adta át Adorjánnak. Katona Béla a *Szabadság* című lap 1937. június 12-i számában *Egy jó szív diplomája* című cikkében leírta, hogy a díszes, aranyozott keretbe fogott diplomát a neves váradi festő, Mikes Ödön tervezte, s a bőrre festett emléksorok így szóltak: „Dr. Adorján Ármin úrnak, aki az egyesület vezetésében negyven év óta lankadatlan kitartással, bűzgó példaadással, mindenre kiterjedő figyelemmel, áldozó tevékenységgel állott az élen.”

Még a háborút megelőző „boldog békeidőben” egyéb közéleti feladatot is ellátott. Évekig volt elnöke az Iskolaszéknek, titkára a Magyarországi Pénzintézetek Országos Szövetsége Bihar megyei tanácsának, választmányi tagja a nagyváradi Patronázs és fiatalkorúak felügyeleti hatóságának, valamint a Tüdővész elleni egyesületnek.

Sokféle eredményes közéleti, kulturális, irodalmi, emberbaráti munkássága mellett ügyvédi munkája végzése közben is példás családi életet élt. Felesége, leánya, fia iránti szeretetét, a velük való együttlételet csodálatos munkabeosztással tudta összhangba hozni a rengeteg elfoglaltságot adó közéleti szereplésével, s ez nem volt könnyű feladat.

Nagynevű apja és családja tradíciójához híven szolgált a nagyváradi nyugati szertartású (neológ) izraelita hitközséget is. 1916-ban a hitközség elnökévé választották, s ebben a minőségében szervezte meg a háború idején nyolc hadiárva számára az Izraelita fiúárvaházat a mai Vlahuța utca 40. szám alatti házban, amely Feldmann Jakabné hagyatékából jutott a hitközség tulajdonába. Az árvák élelmezését évekig a saját konyhájából biztosította. 1921-ben az Árvaház átköltözött a Pavel utca 28. szám alatti egykori Grünwald házba és a Vlahuța utcai épületben Aggok Házát hozták létre. 1922-ben a megalakuló Erdélyi és Bánáti Országos Izraelita Iroda elnökévé választották, s ebben a minőségében elévülhetetlen érdemeket szerzett az itteni zsidóság hitéletének és kulturális missziójának sikereiben. Helyi vonatkozásban a legjelentősebb megvalósítás, amely jelentős részben neki és a hírneves Kecskeméti Lipót főrabbinak köszönhető, a Zsidó Líceum létrehozása volt, amely a két világháború közötti időszakban városunk egyik legrangosabb tanintézményévé fejlődött.

1938. január 3-án Adorján Ármin szívszélhűdésben meghalt. Halála óriási részvétet keltett nemcsak Nagyváradon, de ország-szerte is. A *Szabadság* így búcsúztatta: „Hetven éves korában tűnt el a cselekvés és a meg nem szűnő aktivitás frontjáról. Gazdag, szép és munkás élet állott mögötte. Az irodalom iránti rajongás, a fajtája

iránti szeretet és a szent hit jellemezte, hogy a gyermekekért és az elesettekért dolgozni kell.”

A szintén Nagyváradon megjelenő *Friss Újság* 1938. január 6-i számában a felelős szerkesztő, Halmai Árpád vezércikket közölt, *Búcsú egy igaz embertől, dr. Adorján Ármin halálára* címen. Ebből idézünk:

... „A jóság fanatikusa volt, azaz csak egyszerű ember, aki a szívét a homlokán hordta. Valahogy kisugárzott egyéniségéből az, hogy minden tettében, minden gondolatában a legtisztább értelemben, örök emberi volt. A mindent átfogó emberszeretetével kapcsolt mindenkit magához. Egész életét annak szentelte, hogy segítsen a szűkölködőn, odaadta a felét annak, ami az övé volt. Emelkedett szellem. Az igazság szeretete – csak azok a fogalmak és jelzők, amiket hirtelenjében összeszedhet az ember, amikor Adorján Ármin emlékét idézi. Benne gyökerezett mélyen ennek a városnak termékeny talajában. Együtt alkotott Rádl Ödönnel, Ady Endrével, Bíró Lajossal, Ritoók Zsigmonddal, Berkovits Ferencsel; neve ott szerepelt mindenütt az élen, ahol közadakozásról, város politikáról, vagy valamilyen szellemi mozgalomról volt szó. Művelője volt az irodalomnak, s mint sok bátor, önzetlen harcos, kristálytisza mondataival nem egyszer kereste fel lapunk hasábjait. Legutóbb a *Friss Újság* hasábjain írt ragyogó cikket a Jóságról. Vajon írhatott volna erről a témáról más igazabban? Nem hinném.”

A *Szabadság* című lap a nagy tömegű részvétellel lezajlott temetéséről írott beszámolóját így fejezte be:

... „A városházán, a városi, kereskedelmi, jótékonysági és kulturális élet annaleseiben örök emléket hagyott Adorján Ármin. Nevét nem lepi be a feledés pora, mert az emberszeretet, a közjó rajongása, s a magyar kultúráért való önzetlen munkássága aranyozta be.”

Sajnos nem így történt. Ma már ez a név még a tősgyökeres váradiaiak számára sem mond sokat, nem idéz fel róla emlékeket. Egyesek még hallottak, tudnak a színház közelében az Adorján-palotáról, de mit sem tudnak a jóság, az igazság, az emberszeretet

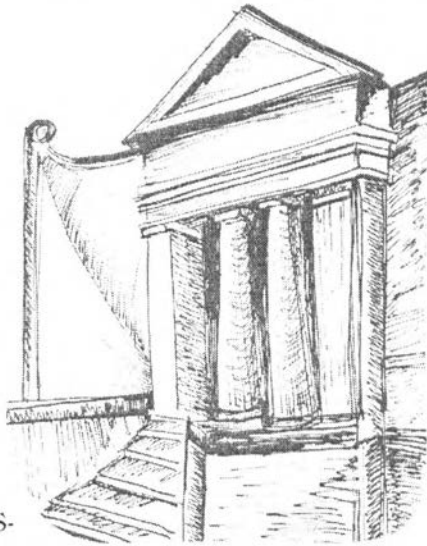

fanatikusról, aki egész életét ezeknek az eszméknek áldozta, és oly sokat tett ezek megvalósításáért.

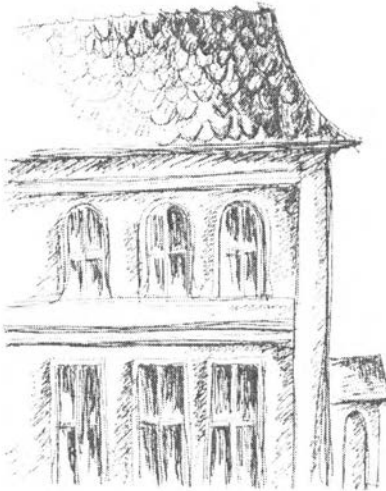

Adorján Ármin síremléke a nagyváradai neológ zsidótemetőben

SZABADKŐMŰVES-
PÁHOLY

GYERMEK-
MENHELY

IV. FEJEZET

DR. VÁRADY
ZSIGMOND (1865–1913)

DR. EDELMANN
MENYHÉRT (1862–1943)

*Most Edelmann doktor tűnik elébem
Olyan halk és olyan európai,
Megy a menhelyre, vagy a dispensairebe.
Csupa szelídség, csupa mosolygás és
Szerénység: ő az apró kis lelencek
Egyesült atyja, kollektív apa. (...)**

Emőd Tamás: *A régi város*

Kevés a hasonlóság e két neves személyiség között. Várady Zsigmond sikeres és gazdag ügyvéd volt, aki otthonosan mozgott a legelőkelőbb körökben, Tisza István is barátjának tartotta. Mégis a jóval szerényebb körülmények között élő gyermekorvos, Edelmann Menyhért volt a legbizalmasabb barátja.

Mi állítható párhuzamba e két, látszólag teljesen különböző tulajdonságokkal bíró személyiség életéből, gondolkozásmódjából? Elsősorban az, hogy mindketten a haladás, az igazságosság, az emberszeretet eszméinek elkötelezett hívei voltak, viszont különbözőképpen képzelték el ezeknek a megvalósítását.

A harcosabb, radikálisabb Várady nem tudta elviselni a kudarcot, a csalódást, – öngyilkosságba menekült. A nyugodt és kiegyensúlyozott Edelmann alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez, s tudott küzdeni nemes céljaiért.

*Fénykép híján versrészlet

EGY MÉLTATLANUL ELFELEDETT KÖZÉLETI SZEMÉLYISÉG

1913. január 19-én valamennyi nagyváradi lap, de számos fővárosi újság is, egy tragikus szenzációról adott hírt, dr. Várady Zsigmond, a bihari választókerület kormánypárti országgyűlési képviselője az ausztriai Semmeringben öngyilkos lett. Az akkor sokat vitatott és sokféleképpen magyarózott tragédiáról számtalan egymásnak ellentmondó vélemény jelent meg, de egy dologban mindenki egyetértett. Várady Zsigmond halála súlyos vesztesége volt a korabeli progresszív társadalmi erőknek, de elsősorban városának, Nagyváradnak, melynek fejlődéséért, modernizálásáért, hírnevének növeléséért állandóan fáradozott.

Ki volt Várady Zsigmond? A korabeli lapok felsorolták haláláig betöltött tisztségeit: országgyűlési képviselő, Nagyvárad város törvényhatósági bizottságának oszlopos tagja, az ügyvédi kamara választmányi tagja, a jogászegylet alelnöke, a párbajellenes liga magyarországi körének elnöke, a rabsegélyező egylet választmányi tagja, a nagyváradi régészeti egylet, a Bihar vármegyei népnevelési egylet, a Szigligeti Társaság tagja, kiváló szak- és közíró, publicista, néhány bank ügyésze, a nagyváradi református egyház főgondnoka, a László király páholy örökös tiszteletbeli főmestere, a nagyváradi iparoktatási bizottság elnöke stb., stb.

Halálhírére egyik barátja és harcostársa, Bíró Márk polgáriskolai igazgató a következőképpen reagált: „Várady Zsigmond egyéniségének az átlagemberek fölött messze kimagasló volta érthetővé teszi azt a szörnyű megdöbbenést, őszinte fájdalmat, mellyel tragikus halálának hírért a város egész társadalma fogadta. Várad legkiválóbb szellemét, nagy reményekre jogosító fiát veszttette el benne. Távozása a város közéletére, kulturális intézményeire, társadalmi mozgalmának irányítására súlyos veszteséget jelent. S most, amikor nemesen érző, minden szépért, igaz ügyért lelkesedő szíve nem lüktet többé, egy szorgalmas, fáradhatatlan munkálkodásban eltöltött

szép életen át gyűjtött dús szellemi kincseit nem szórja szét köztünk, őszinte gyász, mélységes fájdalom fogja el mindazokat, akik nemes emberi értékéről, nagy tudásáról, ragyogó szónoki képességéről, jellemének feddhetetlenségéről, szívének jóságáról meggyőződést szerezhettek. Akik ismerték, nemcsak tisztelték, de szerették, ragaszkodtak hozzá.”

Hegedüs Nándor, aki Várady halálakor még fiatal újságíró, de már a Tisza-párti Szabadság című nagyváradi lap felelős szerkesztője, és akinek későbbi pályafutása sok hasonlóságot mutat a Váradyéval, jóval későbbben, az 1950-es években, így emlékezett nagy elődjére: „Ő az, aki az észrevétlenség művészetével szinte szabadkőműves névtelenséggel alakítja a fiatal szerkesztőt, Adyt. (...) Másképp sohasem beszélt, csak szellemesen. Keskeny arcú, magas, sovány, szőke férfi, bajusszal, gyér barkóval. Hajlottan jár, mindig fázósan, drapp felöltője szép időben is alig kerül le róla. Sápadt arca megkínzott, az örökös lázrözsákkal, s a szép világoskék szem mintha mindig nevetni szeretne. Gyakran köhécsel, hangja fáradt, de nagy-szerűen tud bánni vele. Lassan fölmelegedő, éles és gyújtó szónoklatai hevében ez a hang áttüzesedik, s valami tragikus színezettel ragadja magával a hallgatóságot. Tehetséges, független ember, minden adottságával a haladás fanatikus harcosa. Protestáns volta és vérsége mély gyökerekkel köti Tiszához. Tisza Istvánnak nemcsak személyes híve, hanem belső barátja is. Számára, akit a felvilágosultság, a szabad gondolkodás jegyzett el, ez a baráti vonzalom súlyos dilemmákkal jár. Mindig szenvedő arca mintha sejtené, hogy eljön a nap, amelyen ezt a dilemmát csak egy revolvergolyó oldhatja meg...”

Ez az utolsó mondat visszavezet bennünket Várady tragikus halálának rejtélyéhez, s utal a legvalószínűbb megoldásra is.

1912–1913-ban a már évek óta tartó politikai küzdelem az általános, egyenlő és titkos választójogért döntő szakaszához ért. A munkások szociális mozgalmát sikeresen leverő és az ellenzék ellenállását megtörő, a háborús válságot elsimító Tisza-kormány 1913 januárjában olyan választójogi reformtervvel állott elő, amely csak igen kis mértékben terjesztette ki a szavazásra jogosultak körét.

A kormány „újévi ajándéka” igen nagy felzúdulást keltett a demokratikus táborban, amely már évek óta küzdött a teljes választójogért, a baloldal viszont egyenesen „csaló rendelkezésnek” minősítette, amely semmit sem változtat a széles néptömegek jogfosztottságán. Várady Zsigmond, a szabadkőműves képviselő, aki évek óta hirdette az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog bevezetésének szükségességét, 1913. január 3-án kilépett a Nemzeti munkapártból, így tiltakozva a kormányprogramban is szereplő általános választójog meg nem adása miatt. A kormánypárti sajtó, közte a nagyváradi *Szabadság* is, vezércikkben szólítja fel Váradyt, hogy mondjon le mandátumáról. Politikai hálátlanságnak, közéleti erkölcstelenségnek minősíti tettét, azzal vádolva, hogy lepaktál az ellenzékkel. Ő viszont azt nyilatkozta, hogy nem vállal közösséget az ellenzékkel, s a kilépőknek nem áll szándékukban új pártot alapítani, de meg kell kísérelni a törvényjavaslat módosítását. Az ellenzékot parlamenti munkára hívja fel, és elítéli az obstrukciót.

Január 15-én újságcikkben fordul a Szociáldemokrata Párt vezetőihez, megpróbálja meggyőzni őket taktikájuk megváltoztatásának szükségességéről: „(...) A Szociáldemokrata Párt a választójogi javaslattal szemben a legszerencsétlenebb útra, a politikai sztrájk útjára lép. Ez az erőszak eszközeinek egyik legrosszabbika. Fel kell ez ellen emelni óvó és kérő szavunkat. Ez az eszköz teljesen el fogja fordítani azok jóakarátát a munkások ügyétől, akik tiszta politikai idealizmusból szolgálták és szolgálnák az ügyet. Azonfelül a kormányzat kötelességévé tenné, hogy a kezébe tett végrehajtó hatalmat a munkásság ellen fordítsa. (...) Az általános sztrájk a nagy társadalomra káros eszköz. Tehát nem nemes. A teljes általános választójog ez idő szerint Magyarországon kivihetetlen.

(...) Akik a választójog miatt most a kormánypártból kiléptek, nem szakítottak a '67-es obstrukcióellenes meggyőződéseikkel, és most hangosabban helytelenítik a szövetkezett ellenzék obstrukciós politikáját, mint eddig. De ez nem kormánypárti szirénhang, mert mi nem romlásba hívjuk az ellenzékot és a munkásságot, hanem az alkotás munkájához és a mai mocsaras politikai helyzet meg-

javításához. E feladat megoldása az ország érdeke, de elsősorban a szociáldemokrata munkásság látná hasznát.

(...) A munkásság vezéreikhez fordulunk jóindulatú, tiszta szándékú kéréseinkkel. Keressék fel és sürgessék ellenzéki fegyvertársaikat, hogy a választójogi törvény tárgyalásánál teljesítsék kötelességüket. (...) Az új törvény demokratikus irányba még módosulna. A régi ige szerint aki kard által vétkezik, kard által pusztul el. És ha a munkásság követi az ellenség példáját, és a nyílt erőszak útjára lép, ez erőszak által csatáját hosszú időre elveszíti.”

Ez a józan hangú, mérsékletre intő bölcs írás Várady Zsigmond utolsó közéleti megnyilvánulása volt. Ugyanazon a napon még egy magánlevelet is írt régi hű barátjának, szabadkőműves testvérének, dr. Edelman Menyhértnek:

„Édes Barátom!

Már többször kezdtem neked írni, de sohasem sikerült. Idegeim megölnék. Ide menekültem néhány napra, mert már képtelen voltam tanácskozni is. És igen higgadtan kellene gondolkoznom. Erőim a küzdelmet nem bírják, életemnek nincs célja, napjaim állandó szenvedések. Úgy érzem, nincs más kiút, mint elébe menni a végzetnek. Ha utolérjük egymást, kérlek, tartsatok meg jó emlékezetetekben.

Szeretettel ölel hű barátod:

Várady

Semmering, január 15.”

A politikai csatározások és az őt érő igazságtalan támadások elől pár napra az ausztriai Semmering üdülőhelyen próbált menedéket találni. Mint a fenti levélből is kiderül, ez nem sikerült, s két nappal később, január 17-én öngyilkosságba menekült.

Tettének okát sokan és sokféleképpen próbálták megmagyarázni. Tette elkövetése előtt írt, a rendőrségnek szánt levelében ez állt: „fájdalmaim a sírba visznek”, amit úgy értelmezhetünk, hogy betegsége miatt lett öngyilkos, de ez mégsem lehet valós magyarázat. Aránylag fiatal ember volt, nem sokkal azelőtt töltötte be negyven-

nyolcadik életévét. Végtelenül érzékeny lelkű, gyenge idegzetű, sápadt, beteges külsejű embert volt. Valóban neuraszténia kínozta, a szíve sem volt rendben, korábban a tüdejével is voltak problémái, sűrűn ment külföldi üdülőhelyekre pihenni, gyógyulni. De mind-ezeknél súlyosabbak voltak a lelki problémái, azok a belső feszültségek és ellentétek, amelyek állandóan foglalkoztatták. Várady radikális volt, de a konzervatívok kultúrájától nem tudott megválni, a radikálisoknak pedig csak az ideáit tudta szeretni, az útjait, a fegyvereit nem. Ő az uralkodó osztálytól várta a demokratikus fejlődés biztosítását. Ez a feszítő ellentét vitte őt a halálba, magánéleti, egészségi problémái csak megkönnyítették döntését.

Még azok is átéreztek tettének tragikumát, akikkel szembefordult. Lovassy Andor így írt róla: „Meghasonlott lélekkel otthagya a vezért, akit imádott, otthagya a tábort, ahol barátai tanyáztak, s mikor látta, hogy letért a helyes útról, mikor érezte, hogy heve elragadta, hogy egyedül repül: megoldadt szárnyain a viasz és idegen világ tengerébe lezuhant Ikarosz.”

Váratlan tragikus halálát mindenki döbbenettel és fájdalommal fogadta. Ő halottja volt az uralkodó osztálynak, mert szeretete, becsülése az övéké volt, de fájdalmas emlékezetű megbecsült halottja volt a radikális törekvéseknek is, melynek ideáljai egyikek voltak az ő ideáljaival.

Várady Zsigmond emlékezetének felidezéséhez szükséges megismernünk sikereiben gazdag életét is.

Várady Zsigmond Szilágysomlyón született 1865. január 4-én. Szegény családból származott, de rokonságában több tekintélyes gazdag ember is volt. Kisgyerekként érkezett Váradra, ahol egy igen befolyásos és neves atyafia élt, s az ő támogatásával végezte tanulmányait. Középiskola után jogot tanult a helybeli Jogakadémián, ügyvédi vizsgáját Budapesten tette le, s ott szerzett jogi és államtudományi doktori címet is. Ügyvédi irodát nyit városunkban, s kiváló képességeinek köszönhetően már fiatalon a legsikeresebb ügyvédek között tartják számon. A tehetséges jogász és kiváló szónok egyre nagyobb hírnévre tesz szert. Ő volt a védője az EMKE volt főtítkárá-

nak, Sándor Józsefnek és Achim L. Andrásnak, a Parasztpárt megalapítójának és országgyűlési képviselőnek. Ezekben a perekben nyújtott jogászai teljesítményei az egész országban ismertté tették nevét, s ennek köszönhetően a Magyar Jogászegylet első vidéki választmányi (vezetőségi) tagja lett. Váradon is megszervezi a Jogászegyesületet, de az az érdeklődés hiánya miatt nem sokáig működött. Évkönyvei, jogi kiadványai jelennek meg. Mint sikeres ügyvéd egyre nagyobb jövedelemre tesz szert, s annak ellenére, hogy rendkívül áldozatkész volt és sokat adakozott jótékony célokra, halálakor jelentős vagyont hagyott hátra. Minden jótékonyági akcióban részt vett, ő támogatta a legtöbbször a Gyermekegyesületet s más karitatív intézményeket. Nagyvárad képtárának ő vetette meg az alapját, sok drága képet vásárolt, melyet aztán a városnak adományozott. Budapestre költözésekor, 1910-ben egy 10 ezer koronás alapítványt tett néptanítók külföldi tanulmányúttá céljára. Ő maga is számos európai országot beutazott, németül, franciául, angolul beszélt, s olaszul tanult. Úti élményeiről érdekes, tanulságos beszámolókat közölt a nagyvárad lapokban, és híres volt a *Londoni levelek* című könyve.

Már fiatal ügyvéd korában beválasztották a város akkori vezetőtanácsába, a törvényhatósági bizottságba, később a 12 tagú központi választmányba is. Kezdetől fogva a szabadelvű párthoz tartozott (ebből alakult később az Országos Nemzeti Munkapárt). Íme, hogyan értékelte a *Szabadság*, pártjának hivatalos lapja, érdemeit: „A törvényhatósági bizottságban Várady Zsigmond pótolhatatlan. Az ő elokvenciája, nagy átfogó tudása, a közügyek iránti nemes szeretete, odaadása és minden elfogultságtól mentes ragyogó elméje teszi őt erre hivatottá. A szabadelvű párt szeretettel és hálával tartozik Várady Zsigmondnak, mindig hűséges és áldozatkész tagja volt a pártnak, de hálával és szeretettel kell legyen iránta Nagyvárad minden polgára, mert hiszen a közgyűlési teremben mindig híven szolgálta a város érdekeit, nemesen és részrehajlás nélkül.” (*Szabadság*, 1901. december 14.)

Érdemes felsorolni a többi tevékenységi területeit is. Részt vett a Népművelési Egyesületben, a Szépítési Egyletben, a Szigligeti

Társaságban, a Gyermekebarát egyesületben, a Rabsegélyező egyesületben, a Jogász egyesületben, a Párbajjellenes ligában, sőt legtöbbjének alapító tagja vagy vezetője volt. Ezekben a testületekben nem csupán nevével szerepelt, hanem mindenütt rendkívüli aktivitással, értékes javaslatokkal, előadásokkal, akciók szervezésével tette hasznossá magát.

Közben jelentős publicisztikai tevékenységet is folytatott a Szabadság, a Nagyvárád, majd a Nagyváradi Napló hasábjain; s a város fejlődésének, haladásának minden kérdésében okos, meggyőző érveléssel foglalt állást. Különösen szívügye volt a színház, már fiatal ügyvédként beválasztották a Hoványi Géza vezette színügyi bizottságba. (Ebben a minőségében vett részt 1887 őszén egy kolozsvári „színügyi kiránduláson”, ahol a 28 tagú küldöttség arról tárgyalt, hogy egy közös kolozsvár–nagyváradi színházat hozzanak létre. Végül megegyeztek, hogy a 130 tagú kolozsvári társulat három évre megkapja a váradi színekört. Utána Várady Zsigmond jelentős propagandát csapott a kolozsvári társulatnak a Nagyvárád című újság hasábjain, hangsúlyozva, hogy a kiváló rendezők által irányított tehetséges színészek bizonyára kielégítik a váradiak műízlését.)

A váradi színjátszás kezdetének 100. évfordulójára készülve egyre inkább előtérbe került az állandó színház megépítésének ügye, melynek Várady Zsigmond egyik élharcosa lett. A színházépítés körüli vitákban, melyek a 19. század utolsó évtizedében végül elvezettek a döntéshez és a cél megvalósításához, Váradynak mindig határozott s meggyőző véleménye volt. 1891. december 29-én a *Nagyvárád* hasábjain, *Színházi galandócz* (járószalag) című írásában, érdekesen festi az akkori Bihar megye és Nagyvárád művelődési viszonyait, meggyőző érvekkel hangoztatja az állandó színház megépítésének szükségességét, és áldozatvállalásra szólítja fel a lakosságot. Amikor aztán megkezdődött a tényleges építés, 1899-től az újjászervezett színügyi bizottságban állandó, aktív szerepet játszott, kezdve az új szervezeti szabályzat kidolgozásával s folytatva a felmerülő kérdések megoldására vonatkozó értékes javaslataival. Ugyanakkor felhasználja a nagy ügy érdekében a sajtó nyil-

vánosságát is, a *Szabadság* című lapban számos írást közöl az építkezésről, az állandó színházra váró feladatokról, s kiáll amellest, hogy az új intézmény a város szülöttjének, Szigligeti Edének a nevét vegye fel. A színház felépülése után 1900 novemberében igen figyelemreméltó s tartalmas színházi jegyzetet közöl a *Szabadság* hasábjain, a néző szemszögéből összegezve a színház egy hónapos működését. A két részben megjelent alapos elemzést a következő felhívással zárta: „...ne hagyjuk egy percre sem elaludni, élesszük folytonosan a közönség lelkesedésének tüztét, érdeklődésének parazsát, áldozatkészségének fellobbanó lángját a művészet, a magyar művészet, a váradi színészet ügye iránt. Erre a küzdelemre vonuljunk fel, mind együttesen!”

Életének, közéleti szereplésének meghatározó része volt, hogy aránylag fiatalon, harmincéves korában csatlakozott egy olyan világszövetséghez, amely a humanizmus gyakorlását és a felvilágosodottság terjesztését tűzte ki maga elé – a szabadkőművességhez. Nagyváradon az 1876-ban megalakult, László király elnevezésű szabadkőműves-páholy, miután az 1880-as évek végén válságba került, 1895-től újból megerősödött. Ekkor egyszerre tíz új „kereső” kéri felvételét a páholyba, valamennyien a város meghatározó, tekintélyes polgárai. Várady Zsigmond, Radó Ignác, Várnai Ferenc ügyvédek, Grósz Menyhért és Edelman Menyhért orvosok, Sulyok István és Csák Máté református lelkészek a legismertebbek. Az új tagoknak köszönhetően fellendül a páholyélet, egymást érik a felettes hatóságukhoz, a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholyhoz címzett, a mozgalom megújítására, radikalizálására vonatkozó felirataik. Az 1896 elején tartott tisztújító közgyűlésen Várady Zsigmondot már helyettes főmesterré választják, két évvel később ő lesz a páholy legfőbb vezetője, a főmester. A Nagypáholy konzervatív és óvatoskodó vezetői megriadnak az új főmester túl radikálisnak tűnő reformjavasolataitól s nem támogatják azokat. Igen éles vitát robbantott ki az új főmester három részben kidolgozott Társadalmi programja, melyet a progresszív gondolkozású harcostársai a legmaradandóbb szabadkőművesi alkotásként értékelték. Más volt

azonban a megfontolt haladást hirdető felső vezetés véleménye, s emiatt 1901-ben Várady már nem vállalta a főmesteri tisztséget. Ennek ellenére 1902-ben a Nagypáholy szövetségtanácsának tagjává választják, így az országos vezetésbe kerül. Ebben az évben a László király páholy legnagyobb alkotása a Párbajellenes Szövetség megeremtése volt, melynek kezdeményezője és létrehozója Várady Zsigmond volt. Az 1902. február 2-án tartott tisztújító közgyűlésen Várady Zsigmondot a páholy életében kifejtett gazdag és eredményes munkájáért örökös tiszteletbeli főmesternek választották. Az ő kezdeményezésére újabb felirattal fordulnak a Nagypáholyhoz, kérve, hogy az terjessze az 1902 őszén Genfben megtartandó nemzetközi szabadkőműves-konferencia elé a László király páholy javaslatát a vallási és faji megkülönböztetés felszámolásáról a szabadkőműves-páholyokban. Hosszú huzavona után a Nagypáholy a kérést elfogadja, de a nagygyűlésre kiküldött hattagú küldöttségből az eredetileg jelölt Váradyt kihagyta, s végül az indítvány sem került megvitatásra.

Hasonló értetlenséggel fogadták a váradi szabadkőművesek újabb javaslatát országos vándorgyűlések szervezésére, hogy ezáltal erősítsék meg, frissítsék fel és tegyék egységesebbé a szabadkőműves-mozgalmat. Annak ellenére, hogy a Nagypáholy szövetségi tanácsa elutasította a kezdeményezést, 1903 októberében mégis sor került a vándorgyűlés megtartására Nagyváradon, igaz, végül csak tizenhat páholy küldte el megbízottjait, de így is rendkívül sikeresnek és hasznosnak bizonyult a rendezvény. Várady Zsigmond nagy hatású előadást tartott, *Küzdelem a reakció ellen* címmel, melyben harcot hirdetett a reakció „két méregfája”, a militarizmus és a klerikalizmus ellen. Emiatt aztán liberalizmusát egyesek félremonyarázták, úgy tüntették fel, mint a katolicizmus ellenségét, pedig ő mindenben az igaz emberi jogokat nézte és védte, mindenben a fejlődést szolgálta, igazi progresszív ember volt. Ideáljának Voltaire-t tekintette, de nem volt vallástalan, sőt a református egyház ügyeiben tevékenyen részt vett. 1901–1903 között főgondnoka volt a nagyváradi református egyháznak.

Politikusi pályafutása csak ezután kezdődött. 1904-ben a hosszúpályi kerületben vállalta pártja jelöltségét, de akkor még kisebbségben maradt, nem került be az Országházba. Újból jelentős publicisztikai tevékenységbe kezd, s főleg politikai témájú cikkeket, sőt vezércikkeket ír a helyi és egyes fővárosi lapokban. Elindítója volt a küzdelemnek az általános, egyenlő és titkos választói jogért, s ez országos méretű mozgalommá terebélyesedett. 1908-ban nagy hatású előadást tartott a Magyarországi Szabadgondolkodók Egyesületében a szekularizációról, ez később röpirat formájában is megjelent. Ugyanebben az évben szeptember 8-án a felsőfokú dícséret hangján ír *A Holnap* antológiáról, felismerve annak irodalomtörténeti jelentőségét, egy új, korszerű irodalom elindítását. 1910-ben a bihari körzet nagy többséggel választotta meg nemzeti munkapárti programmal a magyar parlamentbe. Itt a munkapárt radikális elemei közé tartozott, főleg közigazgatási és jogi kérdésekben szólalt fel radikális szellemben. Tagja volt az igazságügyi és zárszámadásügyi bizottságnak, több igazságügyi törvényjavaslatnak ő volt az előadója. Nem tudta viszont elfogadtatni pártjával sem a választójogi álláspontját, s emiatt 1913. január 3-án bejelentette a pártból való kilépését. Mikor megtudták kilépési szándékát, még 1912 júniusában felajánlották neki az igazságügyi államtitkárságot, de ő ekkor is hajthatatlannak és következetesnek bizonyult. A nagyváradi *Szabadság* 1913. január 4-én vezércikkben szólítja fel, hogy mondjon le a mandátumáról. A névtelen cikkíró politikai hálátlanságnak, közéleti erkölcstelenségnek minősíti tettét. Idézzünk az írásból: „A többségi zászló cserbenhagyása, az obstrukciós világ régi taktikája ez, szomorú, hogy az obstrukció bacillusai még a leg-erősebb, legfegyelmeltebb, legjobb elemeket is megfertőzik, s ezek közül is sokan többre becsülik a hívságos tapsot, a nagyobb fáradtsággal elérhető produktív munkánál.”

Két héttel később, 1913. január 18-án a *Szabadság* három oldalon számol be a szomorú szenzációról, *Várady Zsigmond öngyilkos lett* címmel. Következzék egy újabb idézet: „A hír nemcsak tragikus, hanem meglepő is. Várady Zsigmond alakja úgy élt a

nagyváradiak tudatában, mint az erős akaratú férfiúé, akire még sok feladat és nagy dicsőség vár, akinek nagy tudása, világos logikája, teremtető ereje még nagy szerepet juttat az új Magyarország kialakításában. Várady Zsigmondtól legutóbbi állásfoglalása miatt sokan elfordultak, de férfias erényeit, nagy intelligenciáját, fölényes tudását, gondolatainak fennkölségét még politikai ellenfelei is elismerték. A szomorú hír, hogy Várady Zsigmond Semmeringen, ahol üdülést és gyógyulást keresett, eldobta magától az életet, ma délben jutott el Nagyváradra... Mi lehet az oka? Betegsége nem magyarázat, hisz aránylag fiatal, a napokban ünnepelte a 48-ik születésnapját, de neuraszthénia kínozza, a szíve sem volt eléggé rendben, tépelődő, filozofikus természete is, a legutóbbi napok politikai izgalmai is túlságosan hatottak, késői házassága sem hozta meg teljesen az óhajtott családi boldogságot.”

Eddig az idézet. A hátrahagyott búcsúlevelében azt írta: „Fájdalmaim a sírba visznek” – de semmi más magyarázatot nem ad tettére. Nehéz eldönteni, hogy készült-e tragikus tettére, hisz halála előtt egy nappal, a *Világ* című lapnak hosszabb cikket küldött. Ebben ezt írta: „A szociáldemokrata párt a választójogi javaslattal szemben a legszerencsétlenebb útra, a politikai sztrájk útjára lép. Ez az erőszak eszközeinek egyik legrosszabbika. A teljes általános választójog ezidőszerint Magyarországon kivihetetlen... A régi ige szerint aki kard által vétkezik, kard által pusztul el. Ha az ellenzék most is fenntartja obstruáló politikáját, azáltal fog elveszni. És ha a munkásság is követi az ellenzék példáját és a nyílt erőszak útjára lép, az erőszak által csatáját hosszú időre elveszíti.”

Viszont egy másik tény arra utal, hogy csak készült a halálra, ugyanis három nappal öngyilkossága előtt készítette el utolsó pót-végrendeletét.

Életének méltó záróköve volt végrendelete. Amit egész élete pihenést nem ismerő munkájával szerzett, a haladás ügyének ajánlotta fel. Vagyonának egyharmadát a nagyváradi református egyházra hagyta, hogy a kamatokból „teljesen szegény, tehetséges református tanulók kiképzésére és nevelésére adassanak ki évente ösztön-

díjként”. A másik harmadot a László király páholyra hagyta, s erről azt írja, hogy „legyen belőle emberbaráti alapítvány, melyből egy olyan egyént jutalmazzanak, aki a nemzet vagy a város kulturális, humanista emelkedéséért hasznos szolgálatot tett, de kiadható az évi jövedelem oly cél, vállalkozás vagy egyesület támogatására is, melyek a humanista szellemet, testvériséget, összetartást, a boldogságot szolgálják”. Végül vagyonának utolsó kisebbik részét hagyta feleségére és szegényebb sorsú vérrokonaira.

Emléke sajnos nem bizonyult olyan tartósnak, mint megérdemelte volna. Pedig halála után nem sokkal, 1913. március 14-én a városi közgyűlés úgy döntött, hogy Várady Zsigmond emlékének megőrzésére utcát neveznek el róla. Dr. Bárdos Imre az Úri utcát javasolta, de végül a többség úgy döntött, hogy az akkor beboltozott Pece-patak feletti új utcát nevezzék el Dr. Várady Zsigmond utcának. Ezt a döntést megtámadta a *Tiszántúl* című lap március 18-i számában dr. Molnár Imre, s tiltakozott az ellen, hogy Várady Zsigmondról utcát nevezzenek el. Kijelentette, hogy nem tartja Várady Zsigmondot olyan erkölcsű embernek, hogy példaként odaállítsák a világ elé, mert elveivel, nézeteivel, szabadgondolkozásával és öngyilkosságával milliók és milliók hitét sértette meg. Azt fejtegette írásában, hogy Várady Zsigmond a vallásnak ellensége volt, elvetemült szabadkőműves, amellelt önkezével vetett véget életének, őt tehát a Várady Zsigmond utca elnevezése erkölcsi érzületében sérti. Azt megérti, hogy egy Teleky László és egy Széchenyi István önkezével vetett véget életének, de Várady Zsigmond öngyilkosságát magasabb szempontokból nincs miért motiválni.

A kegyeletsértő, gyalázkodó írás nagy felháborodást keltett városszerte, sokan tiltakoztak ellene, sőt a hír még Budapestre is eljutott. A *Világ* március 20-i számában *A nagyváradi utca* címen jelent meg egy, a reakciós, ultramontán felfogású tanárt elítélő írás. Végül a szándékosan keltett botrány elült, s az utcaelnevezés megmaradt egészen az impériumváltozásig. (Sőt, a régi váradiak még ma is így emlegetik, csak nem nagyon tudják, ki volt Várady Zsigmond.)

Dutka Ákos 1918. január 18-án a László király páholyban *Egy sír előtt* című versében állított emléket. Ebből idézünk:

„E sír előtt
E gyászos esti órán
Kik láncba fogva álltok itt velem
S tűnődtek egy emberélet sorján
Tudjátok – kit rejt itt e sírverem?

A félelmetes magyar sors halottját,
Ki álmodott és fellegekbe járt;
Hitével, hogy a földre új nyomot vág,
A tett előtt riadtan, tétován megállt!

Vigyázzatok! A végzet szárnya lebben,
Itt álltok mind e nyitott sír előtt
Egy nép süllyedhet el e szörnyű vermen,
Egy szárnycsapás, – s az enyészet beföd...
(...)

Vigyázzatok, a Sors órája kondul,
A hódító gőg járma már recseg
És jő a perc, a szó, hogy tette fordul
Ott lesztek-e a gáton Emberek?!

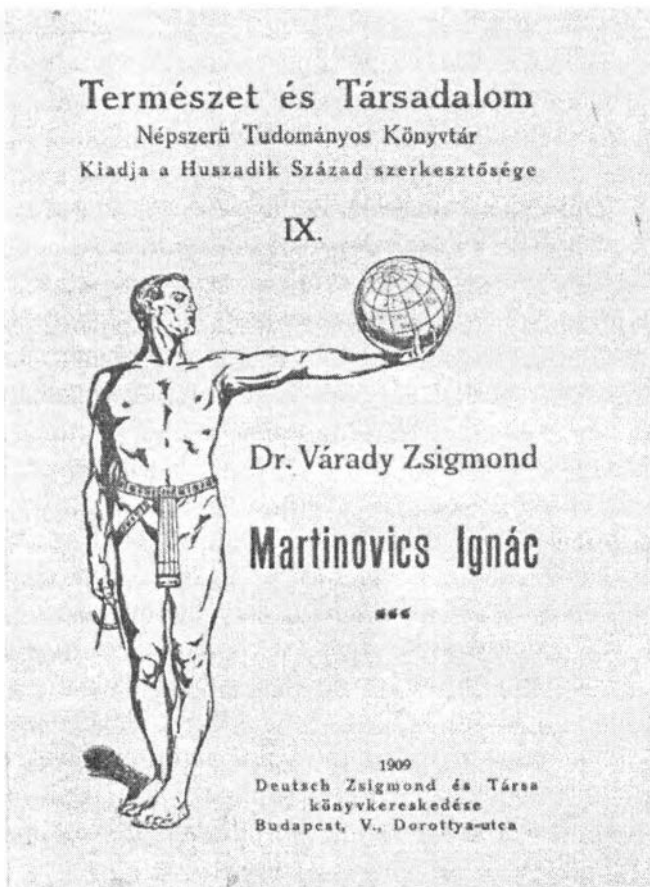
E sír előtt e gyászos esti órán,
Kik láncba fontan álltok itt velem,
Ezt kérdezem sorsunk fordulóján
S kiáltja felétek itt e sírverem.

E sír beszédes szent tragédiája
Piros fároszként kérde fellelig:
Megálltok-e majd csüggedt tétovázva
Ha a sors órája híva ütni fog?!”

...Nem álltak meg, de nem is jó irányba indultak! Mert mi jött utána? A proletárdiktatúra és a Tanácsköztársaság! Az ország összeomlása, Trianon... Majd a 20. század többi borzalma, olyan korszakok, amelyek nem kedveztek dr. Várady Zsigmond fennkölt eszméinek, amelyekért oly nemesen küzdött egész életében. Így aztán az emléke is egyre halványul, lassan feledésbe merül.

Ma már csak a nehezen hozzáférhető régi lapok hasábjain és a régi könyvtárak legrejtettebb polcain találkozhat nevével és írásaival egynéhány fanatikus múltkutató...

A GYERMEKVÉDELEM ÉS EMBERSZERETET IGAZ APOSTOLA

Ez a rendkívül találó és hiteles jellemzés Edelmann Menyhértről egyik kortársától, Erdős Istvántól, a *Nagyvárad* újságírójától származik. 1932. december 23-án *A hetvenéves Edelmann Menyhért dr. hősi élete* címmel rajzolta meg lapjában riportalánya életpályáját, s vonta le végső következtetésként a fenti megállapítást.

Háromnegyed évszázad elteltével, s mai szemmel vizsgálva ennek a rendkívüli személyiségnek életét, tevékenységét, elmondhatjuk, hogy a címben foglalt megállapítás ma is érvényes, helytálló. Inkább a riport címével vitatkoznánk, de azzal sem elutasítólag. Ma, annyi év távlatából úgy látjuk, hogy annak a korszaknak, amelyben Edelmann Menyhért élt és dolgozott, nem ő volt a hőse, hanem az az egész nemzedék, amelynek kortársa volt. Benne élt, hittel, lelkesedéssel, idealizmussal egy történelmi korszakban, de annak nem volt kiemelkedő alakja, nem volt haszonélvezője, nem keresett benne karriert, hanem vezető munkása és eszméinek művelője, hirdetője volt. Hiányzott belőle minden valóságérzet, javíthatatlan, naiv eszmeharcos volt, aki mélyen hitte, hogy az emberiségen önzetlenséggel, humánummal és társadalmi összefogással mégis lehet segíteni.

Kétségtelen, hogy Edelmann Menyhért korának egyik legkiválóbb egyénisége volt, már fiatal orvos korában az emberi boldogság kivívásának vágya hajtotta minden tetteiben. Másokért dolgozni, mások szenvedését enyhíteni, embertársai számára érdemessé tenni az életet; ez az ábránd űzte, hajtotta egész életében. A megszállott álmodozók közé tartozott. Barátai csodálattal figyelték, hogyan tudott beteges, erőtlén, gyöngye fizikumával annyit dolgozni, alkotni, életre kelteni. Ahhoz az a fanatizmus kellett, amely legyőzött minden testi fáradságot és erőtlenséget, minden csábítást, minden külső és belső ellenállást. Aki megismerte dr. Edelmann Menyhért életét, az ámulattal látja alkotásainak visszfényében nemes szívének győzelmes alkotóerejét.

1862. december 25-én, karácsony első napján született Nagyvárad külvárosában, a Kolozsvári út egy kis mellékutcájában, szegény családban. Születésekor – édesapja 22 éves cipészsegéd, édesanyja 16 éves varrónő – egy földes kis szoba, konyha jelentette számukra az otthont. A négy elemi elvégzése után a kitűnően tanuló kislány beiratják a polgári iskolába. Egyik tanára felfigyel kiváló adottságaira, s rábírja a szülőket, írassák be a reáliskolába. Ehhez különbözeti vizsgákat kellett letegyen, amit minden külön felkészítés nélkül sikeresen teljesített. 14–15 éves korában már a gyengébben tanuló osztálytársainak felkészítését vállalja, s az így szerzett jövedelme már némileg mentesíti a szegény szülőket a legégetőbb anyagi gondok alól. Egyik tanára, Rekvinyi Béla, felismeri különleges adottságait, különösen a természettudományok és a földrajz iránti érdeklődését, és ebbe az irányba tereli figyelmét, felkészülését. Az iskola önképzőkörében egymás után nyeri el a díjakat természettudományi és földrajzi témákban írt dolgozataival, sőt, ami akkor kész csodának számított, VII. osztályos realista korában egy fizikai-földrajzi tárgyú dolgozatát nyomtatásban megjelentetik. Nyolcadikos korában, 1881-ben egy országos pályázatot is megnyert, amit a nagytekintélyű Magyar Földrajzi Társulat írt ki.

Tanári pályára készült, de felvilágosították, hogy származása miatt az akkori viszonyok között kevés esélye lenne katedrához jutni, így az orvosi hivatást választotta. Ehhez még különbözeti érettségit kellett hogy tegyen latin és görög nyelvből, amit a premontreieknél sikeresen teljesített. 1892-ben megkezdte tanulmányait a budapesti orvostudományi egyetemen. Egyetemi éve alatt az előadásokon és szemináriumokon, gyakorlatokon való részvétel mellett megszakítás nélkül dolgozott, hogy a szerény szállás és étkezés költségeit előteremtse, mivel szülei ezt sem tudták számára biztosítani. De régi szerelmétől, a földrajztól még így sem tudott elszakadni. Elsőéves orvostanhallgatóként a Földrajzi Társulat pályázatán *A hegységek befolyása az éghajlatra* című dolgozatával első díjat nyert. 1883-ban ugyanezen a pályázaton *A vulkanizmus* című pályamunkájáért második díjat kapott, s ekkor történt az a rendkívüli eset, hogy a

Magyar Tudományos Akadémia Kisfaludy-termében az előkelő uraságok előtt ott szerénykedett kopott ruhájában Edelman Menyhért orvosnövendék, hogy a pályadíjat átvegye. Erre az esetre még hetvenévesen is meghatott büszkeséggel emlékezett. 1885-ben az orvostanhallgatók önképzőkörének pályázatán *A babonákról és kuruzslásról* című dolgozatával nyert díjat. Ennek a dolgozatnak olyan sikere volt, hogy az Országos Közegészségügyi Egyesület is meghívta, hogy tartson előadást a témáról.

Egyetemi tanulmányai idején bontakozik ki irodalmi munkássága. Ez azonban soha nem volt líra, s egyáltalán nem szépirodalmat jelentett, hanem népszerű természettudományi és közegészségügyi tanulmányok írását. A századfordulón nagyon sok újság, folyóirat jelent meg Budapesten, melyek országos terjesztésűek és igen népszerűek voltak; első írásai a *Pesti Hírlapban*, a *Magyar Szalonban*, az *Ország-Világban* jelentek meg, ugyanakkor a *Nagyvárad* és a *Szabadság* is közölte cikkeit. Később munkatársa volt a *Magyar Ifjúságnak*, a *Magyarország és Nagyvilágnak*, az *Új Nemzedéknek*, a *Borsodmegyei Lapoknak*, valamint a *Csendes Órák*, *Családi Lapok*, *Magyar Háziasszony*, *Oktató Háziorvos*, *Budapesti Újság*, *Ellenzék*, *Magyarság* című kiadványoknak.

Írói működésének nyoma van a hivatalos irodalomtörténetben is. Szinnyi József *Magyar írók élete és munkái* című enciklopédiájának Budapesten 1893-ban megjelent II. kötetében másfél hasábos felsorolás következik Edelman Menyhért neve után. Itt jegyezzük meg, hogy természettudományi és orvosi cikkeinek jelentős része Nemes Menyhért írói álnév alatt jelent meg a lapokban.

Már medikus korában különös vonzalmat érzett a gyermekgyógyászat és a gyermekvédelem iránt, és ez irodalmi működésének is gyakran volt témája, és az lett életének, pályájának vezérmotívuma.

1889-ben érkezett el doktorrá avatásának boldog pillanata. Nem maradt a fővárosban, bár kapott ilyen ajánlatot, hanem hazatért Nagyváradra és azonnal praxist kezdett. Egy kis hónapos szobában nyitott rendelőt, nem a belvárosban, hanem a piac közelében, ahol egykor az Áruraktár állott. Ő lett egész Velencének

és Váraljának az egyetlen orvosa. Családot alapított, felesége kivételesen finomlelkű, művészi hajlamú, jóságos asszony volt, aki egész életén át egyetértően segítette, támogatta a mindig fáradt és örökké harcoló, a saját egyéni érdekét figyelmen kívül hagyó férjét. Két leányuk született, akik mintaszerű nevelést kaptak szüleiktől. Nagyobbik leányuk egy országos híró zeneművészeti tanár felesége lett, a kisebbik – Hédy, szépirodalmi hajlamú volt, a nagyváradi lapok közölték elbeszéléseit, tárcáit, egy budapesti mérnök felesége lett. Tehát egyikük sem folytatta apja hivatását, de szellemiségét, életfelfogását megörökölték és továbbították.

Dr. Edeimann Menyhertné

Hamarosan a fiatal orvosra esik a városban működő egyesületek egész sorának a választása, mindegyik igyekszik megnyerni tagjának. Így lesz tagja természetesen az Orvosok és Gyógyszereszek Egyesületének, az irodalmat kedvelő és gyakorló személyeket összefogó Szigligeti Társaságnak és nem utolsó sorban az egyik legjelentősebb szervezetnek, a László király szabadkőműves-páholyának. A szabadkőművesek által hirdetett eszmék álltak a legközelebb hozzá, hisz ez a szövetség, illetve mozgalom filozofikus, filantropikus és

progresszív intézményként határozta meg önmagát. A szabadkőművességhez való csatlakozása egybeesett a László király páholy fellendülési, megerősödési szakaszával. 1895 őszén egyszerre nyolc tekintélyes és közmegebecsülésnek örvendő személyiség kérte felvételét a páholyba, köztük volt Edelman doktor is. A keresőket (így nevezték a felvételüket kérőket) a páholy vezetőinek kérésére a Nagypáholy vezetőségének jóváhagyásával rendhagyó módon, az előírt határidők elengedésével mindhárom fokban egy munkanapon vették fel. Ez azért volt lehetséges, mert a három orvosból, három ügyvédből, egy református papból, valamint egy drogéria tulajdonosból álló „kereső” csoport minden tagja addigi tevékenységével már bebizonyította, hogy méltó a bizalomra, és hasznos tagja lesz a páholynek. Ez különösen érvényes volt Edelman Menyhétre és legjobb barátjára, az akkor már nagy tekintélyű neves ügyvédre, Várady Zsigmondra, hisz mindketten csakhamar vezetői, meghatározó személyiségei lettek a páholynek. 1898-ban Edelman Menyhért már a titkári tisztet tölti be Berkovits Ferenc főmester mellett, s tulajdonképpen ő önti végső formába a főmester által megfogalmazott radikális javaslatokat, amelyek elfogadását a nagypáholytól várták. Mikor azt elutasították, mindketten háttérbe vonultak és a még radikálisabb Várady Zsigmond lett a főmester, s Edelman Menyhért csak helyettes titkárként működött tovább. Az ő szelíd és békés természetével ellentétes volt az az ádáz és kemény küzdelem, amelyet a radikálisok folytattak, de mindvégig kitartott a mozgalom alapeszméi mellett. Ő neki is voltak javaslatai a mozgalom megújítására, például 1901. január 26-án a páholyban tartott nővérmunkán (amelyre a páholytagok feleségeit hívják meg, hogy őket is részben bevonják a szabadkőművesség tevékenységébe), nagyhatású beszédében a nőknek a szabadkőművességbe való felvétele mellett érvelt. 1901. december 6-án, amikor felavatták a váradi szabadkőművesek impozáns új székházát, Edelman Menyhért első felügyelőként a Nagypáholyhoz küldött beszámolójában jogos büszkeséggel és örömmel jelentette, hogy „...december 6-án beköltöztünk új hajlékunkba. Áll végre a stílszerű, figyelmeztető épület. (...) Ami-

dőn először léptünk fényesen megvilágított szentélyünkbe, minden arcon meghatottságnak és örömmek a kifejezése ült.” Végül kijelentette: „Városunkban egy új és intézményünk lényegét magán hordó templom emelése nem fényűzés kérdése volt, hanem valóságos tett számba ment. Itt, ahol a klerikalizmus térhódítása napról napra nagyobb, egy ilyen épületnek a pusztta fennállása már jelszó és elvet képvisel.”

Edelmann Menyhért kezdeményezésére 1901. december 13-án a második munkát az új házban a filantrópiának szentelték. Felújították a jótékonsági bizottságot. Újra megszervezték az ingyenkenyér akciót, melynek során a szabadkőművesek adományaiból és a páholyon kívüliektől gyűjtött pénzekből rendszeresen osztottak ingyen kenyeret a rászorulóknak, s gondoskodtak a melegedő szobák működéséről. A Gyermekbarát egyesület, melynek egyik vezetője ekkor Edelmann doktor volt, százhusz gyermek számára biztosított állandó ebédet, és a szegény iskolás gyermekeknek 1300 korona értékben csizmát és téli kendőt osztottak ki, a beteg gyermekeket tejjel látták el, az otthon nélküli gyermekekért szállásbért fizettek. Elhatározták, hogy ezt a tevékenységet tovább folytatják és a tagok számát, valamint az egyesület anyagi erejét növelni fogják.

1903-ban újabb, számára igen megfelelő feladattal bízták meg a páholy vezetőségében, az akkor létrehozott irodalmi bizottság elnöke lett, s így részese volt egy újszerű kezdeményezésnek a *Haladás* című szabadkőműves-lap létrehozásának, amelyet nem csupán a szabadkőművesek belső lapjának szántak, hanem a velük rokonszenvező, de a szervezeten kívülálló, ún. profánoknak is. Sajnos a lapból végül csupán három szám jelent meg, utána végleg megszűnt.

1903. október 24–25-én egy országos jelentőségű rendezvényre, a szabadkőművesek első vándorgyűlése megtartására került sor Nagyváradon, s ennek egyik napirendi pontja az iszákosság elleni küzdelem volt, ahol Edelmann Menyhért volt az egyik előadó. Ezek voltak Edelmann Menyhért szabadkőművesi tevékenységének eddigi legfontosabb mozzanatai, és ezek is megerősítik a címben megfo-

galmazottak igazát, azaz szabadkőművesként is elsősorban az ember-szeretet és a gyermekvédelem apostola volt.

Arra a kérdésre, hogy mi terelte őt a gyermekvédelem felé, Erdős Jánosnak a már említett riportjában így válaszolt: „...Úgy gondolom, a gyermekek iránti régi érdeklődésemem kívül az, hogy fiatal orvos koromban sok szegény beteg inast, munkásfiút kezeltem, alaposan megismertem életkörülményeiket és határtalanul sajnáltam őket. Aztán – már magam sem tudom hogyan – elkezdtem írni gyermekvédelemmel foglalkozó cikkeket, anélkül, hogy előzőleg gyermekmenhelyet láttam volna. Lassanként egészen ez a probléma hatott át, úgy, hogy amikor 1905-ben megüresedett a nagyváradi Gyermekmenhely igazgató-főorvosi állása, én a pályázatomat már annyi dokumentummal tudtam alátámasztani, hogy kineveztek. Egész új korszak nyílt meg ekkor életemben. Mit is beszéljek erről? Hiszen Nagyvárad közönsége ismeri ezt a működésemet.” Valóban városszerte mindenki ismerte, szerette, nagyra becsülte humanitárius tevékenységét, de munkájával kiérdemelte a legmagasabb vezető körök elismerését. Többek között a tragikus végű Tisza István miniszterelnök egészen kivételesen meleg hangú levélben üdvözölte gyermekvédő munkájáért, egy másik levélben köszönetet mondott azért a fáradozásáért, amelyet a menhely igazgató főorvosa a nélkülözhető osztrák gyerekek nyaraltatása ügyében kifejtett. 1911-ben Edelman Menyhértet választották ki Magyarország egyik delegátusának, a berlini csecsemővédelmi kongresszusra. Dr. Artur Keller professzor, a berlini Auguste Victoria Kórház igazgatója a magyar gyermekvédelemről írott munkájában mintaszerűként mutatta be a nagyváradi gyermekmenhelyet, s annak vezető főorvosát. A világháború idején a hadiárvak gondozása került figyelmének középpontjába. 1916-ban a román betörés idején több száz erdélyi magyar menekült gyermeknek teremtett ideiglenes otthont, példát mutatva az egész országnak. Ezzel a tettevel kiérdemelte az egyik legmagasabb orvosi hadi kitüntetését, a II-od osztályú polgári katonai érdemrendet. Nyomban azután a másodosztályú hadékítményes Vörös Kereszt érdemrenddel is kitüntették. Felajánlották számára a

magyar nemességet, hívták a minisztériumba a gyermekvédelem központi irányítására, előtte állott a legszebb karrier, de ő kitartott szeretett szülővárosa mellett, arra hivatkozva, hogy itt is van elég tennivaló. Szerette ezt a várost, saját korszakának tündéri városát, ahol lehetett alkotni, és ahol részt vett minden társadalmi, kulturális és tudományos megmozdulásban. Kötetekre menő tudományos értekezéseket írt, számtalan előadást, felolvasást tartott, mindenütt ott volt, ahol dolgozni, tenni lehetett a város és lakóinak felemelkedéséért. Egyik szervezője és előadója volt a Munkások liceuma néven 1903–1904-ben indított ismeretterjesztő tanfolyamnak, élettani előadásokat vállalt. Amikor 1907-ben Nagyváradon is megalakult a Társadalomtudományi Társaság, annak is választmányi tagja lett. 1908-ban Anyák iskolája néven szervezett s tartott előadás-sorozatot. Tevékenyen részt vett a fiatal radikálisok által indított Darwin-kör munkájában is. Csak a pártpolitikától tartotta távol magát, nem csatlakozott egyik párthoz sem. Ugyanakkor kiállt az általános, titkos, egyenlő választójog megadása mellett, s 1905-ben az Általános Választójogi Liga szervezőbizottságának tagja lett. Amikor a váradai szabadkőművesség 1912-ben kettészakadt, s Ágoston Péter vezetésével a radikális, politizáló irányzat új páholyt hozott létre, ő megmaradt a tradicionálisabb régi páholyban, sőt elvállalta a helyettes főmester megbízatást. Az ő különlegesen nagyszerű emberi tulajdonságait bizonyítja az a tény is, hogy az öngyilkosságba induló Várady Zsigmond utolsó búcsúlevelét őhöz intézte. Ő viszont egy megrázóan szép és őszinte írásban vett végső búcsút nagyszerű barátjától a *Kelet* című szabadkőműves lapban.

Az 1919 áprilisában bekövetkezett impériumváltás törést jelentett az ő életében is. 1919 májusában minden indoklás nélkül elmozdították a Gyermekmenhely éléről. Igaz két év múlva, 1921-ben teljes erkölcsi elégtételt szolgáltatott neki, 1925-ben pedig magas állami kitüntetést is kapott. Visszatért a magánorvosi praxishoz, de továbbra is a szegények, az elhagyott gyerekek orvosa maradt. Továbbra is folytatta közéleti tevékenységét, az Orvosi Egylet örökös tiszteletbeli elnökévé választotta, a Szigligeti Társaság

is örökös tagjává fogadta. 1919-ben részt vett a szabadkőműves-páholy újraélesztésében, sőt 1933-ig vállalta a főmesteri tisztelet is, de ennek az új páholyoknak már jóval kevesebb tevékenységre, befolyásra volt alkalmuk, mint a békebelinek.

Amikor 1937 márciusában a nagyváradi páholyt felszámolták a *Napló* (az egykori *Nagyváradi Napló* utódlapja) című lap egész oldalas riportban számolt be az eseményről. Az írás címe: *A Bihar szabadkőműves páholy hatvanesztendő múltjával felpakolva egy stráfszekéren*, alcíme: *Dr. Edelmann Menyhért beszél a páholy hatvanesztendő tevékenységéről* – Halmay Árpád riportja. A veterán szabadkőműves Edelmann Menyhért mondandójával nem annyira a páholy nekrológját fogalmazta meg, hanem inkább az apológiáját, védőbeszédét. Szavaiból kiolvasható az „önkéntes feloszlatás” miatti bánata, szomorúsága és a szabadkőművesség nemes eszméi iránti megingathatatlan elkötelezettsége, de a rezignált beletörődés is. A rezignáltság jellemezte már korábban, 1932-ben is, amikor a már említett életinterjú készült vele. Miután megismertük dolgos életének fontosabb mozzanatait, ismerjük meg azt is, hogyan értékelte ő maga ezt az életet. Idézzünk az Erdős Istvánnak adott nyilatkozataiból:

„... Valami nyugtalanságot örököltem szüleimtől, őseimtől: amint ők, úgy én sem tudtam sohasem belenyugodni abba, hogy csak úgy leéljem életemet. Először a természet felé, aztán az emberek felé fordultam. Csillapulhatatlan részvétet éreztem embertársaim iránt. Ifjúkoromban világnézetem Büchler materializmusán kezdett felépülni, – és ma, hetvenéves koromban gondolkozásom túllépi az anyag határait, anélkül, hogy vallásos ember, vagy éppen teozófus lennék.

(...) Én hiszek abban, hogy amint az anyag és az energia nem vesz el, ugyanúgy nem vesznek el azok a láthatatlan szálak sem, amelyek egyik embertől a másik emberhez vezetnek. Ezt objektíve kimutatni nem lehet, erre nincsenek biológiai, természettudományi eszközök. De hiszen a rádió előtt sem tudták azt, hogy a világ tele van jajszóval, énekkel, agitáló beszédekkel – és most már, ugye tudjuk, hogy a levegő ilyenekkel van telítve... Egy ember sem mond-

hatja azt, hogy hiába élt, – és én hiszek az emberi cselekedetek el nem múlásában. És ezért van az az érzésem, hogy boldog vagyok, mert nem csak magamért tudtam élni. Hiszek abban, amit Herbert Spencer mondott: addig senki sem lehet boldog, amíg mindenki nem boldog. Hátra lévő éveimre csak azt kérem a sorstól: hadd dolgozhassam és hadd maradjon meg az érdeklődésem minden iránt. Hiszen életem egyik lényege úgyis az, hogy önmagamért tudtam a legkevesebbet dolgozni...

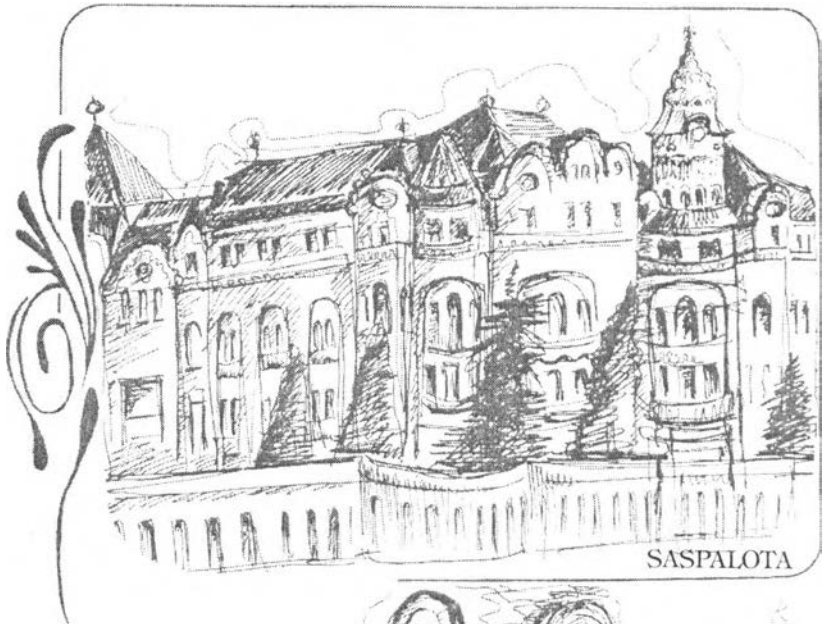
– (...) Hiszek az emberi cselekedet és jóakarát el nem múlásában!

– (...) Ha újra kezdeném, csak nem tudnám másképpen csinálni!

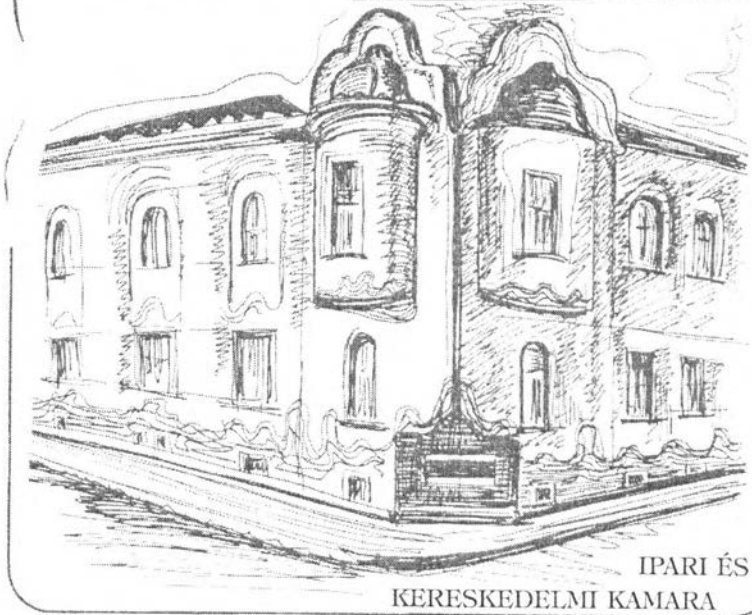
– (...) Az életem facitja az, hogy nem maradt belőle semmi!”

Ezek az őszinte, bölcs szavak hűen tükrözik Edelman Menyhért jellemét, gondolkozásmódját, életfelfogását. Sajnos az utolsó megállapítása igaznak bizonyult. Hosszú, tevékeny élete utolsó szakaszában ő maga is tapasztalhatta ezt. Az 1933–1936 között készült és 1937-ben megjelent *Bihar megye – Nagyvárad kultúrtörténete öreg diákjainak emlékkönyve* című, közel nyolcszáz oldalas kötetben a több száz érdemes és érdemtelen személy felsorolása, bemutatása között hiába keressük Edelman Menyhért nevét. Nem sikerült kiderítenünk, mi lehetett az oka egy ilyen jelentős személyiség teljes elhallgatásának, kihagyásának, de semmiképpen sem lehet a véletlen műve. Elképzelhető milyen szívvvel vette ő kezébe ezt a vaskos kötetet, ahol szinte valamennyi, akkor még élő kortársának, barátjának, küzdőtársának, ellenségének (ha egyáltalán volt, lehetett ilyen) nevét olvashatta, de a sajátját hiába kereste benne.

De ezt a csalódást is túlélte, s megélte az újabb történelmi fordulatot, a kis magyar világ bekövetkezését is. Ekkor már teljesen elszigetelten, betegségével küszködve élt családja körében. A sors kegyes volt hozzá, a vézskorszakot már nem érte meg. 1943. június 6-án, 81 évesen távozott az élők sorából. A *Nagyvárad* szép és méltó nekrológgal búcsúztatta, felemlítve rendkívüli érdemeit. A temetéséről viszont igen szűkszavúan számoltak be. Aztán ... a többi néma csend!

SASPALOTA

IPARI ÉS
KERESKEDELMI KAMARA

V. FEJEZET

DR. ADORJÁN EMIL
(1874–1944)

DR. PAPP JÁNOS
(1877–1938)

Olyan személyiségek voltak, akik rendkívül tudatosan, nagy ambícióval, hozzáértéssel és tehetséggel építették saját karrierjüket és jelentős sikereket értek el. Kevésbé voltak önfeláldozóak, mint az eddig ismertetett személyek, de egyéni sikereik, megvalósításaik a közösség és a város érdekeit is szolgálták. Mindketten irodalmi ambíciókkal indultak, később viszont biztosabb anyagi alapot és előnyöket nyújtó tevékenységet folytattak és azzal járultak hozzá városunk fejlődéséhez. Adorján Emil az ügyvédi praxisában szerzett vagyonából impozáns bérpalotákat építtetett, majd a mozizás fejlesztéséhez járult hozzá. Papp János az újságírói-szerkesztői tevékenységét a kereskedelmi és az ipar-kamarai főtitkári tiszttel váltotta fel, hozzájárulva ezeknek az ágazatoknak a fejlődéséhez.

SIKERES ÉLETPÁLYA, TRAGIKUS VÉGKIFEJLETTEL

Adorján Emil 1874-ben született Nagyváradon. A neves pedagógus Auspitz Adolf fia, Adorján Ármin testvéröccse. Életpályája bátyjéhez hasonlóan kezdődött, de később más irányban folytatódott.

Édesapja Pavel utcai híres mintaiskolájában kezdte tanulmányait, majd a nagynevű premontrei gimnáziumban folytatta. 1889–1893 között a nagyváradai Jogakadémia hallgatója, ekkor veszi fel ő is az Adorján nevet. A Jogakadémián csakhamar kitűnt tehetségével, szorgalmával, kiváló adottságaival, és az olvasókör (diák önképzőkör) elnökévé választják.

Nagyszerű íráskészségét felismerve, a helyi újságok – *Szabadság*, *Nagyvárad*, *Nagyvárad* *Napló* – egymással versengve közölték bátorhangú, igazságot hirdető írásait és sziporkázó humorú karcolatait, tárcáit. Mindössze tizenhét éves, mikor megjelenik első önálló kötete *Komoly pillanatok* címmel, amely az addig megjelent humoros írásait tartalmazta. A korabeli kritika elismeréssel fogadta a kezdő író bemutatkozását. A *Szabadság* főszerkesztő-tulajdonosa, Laszky Ármin szerződést ajánlott fel számára egy 30 részből álló folytatásos regény megírására. Így született meg az *Olívia bosszúja* című regénye, amelyről a 28. folytatás megjelenésekor azt nyilatkozta, hogy akár még két évig is tudná folytatni. Mivel azonban csak harminc részre volt szerződése, olvasóközönsége nagy vigalmára úgy fejezte be, hogy az utolsó részben a kacagtató regény valamennyi szereplőjét „megölte”. Ez a regény is megjelent önálló kötetben 1898-ban.

Közben jogi tanulmányai mellett elvégzett egy akkor igen felkoppott és hasznos gyorsírói tanfolyamot is, olyan eredményesen, hogy gyorsíró tanár oklevelet kapott és szerkesztője lett a *Gyorsírók lapjának*. 1893-ban kiadta a *Tizenkét gyorsírási óra* című tankönyvét, amelyet aztán országsszerte használtak. Ennek sikerén felbuzdulva, megírta s megjelentette a *Gyorsírási olvasókönyv a Stolze-Fenyvessy rendszer szerint* című kézikönyvet.

Mindezek mellett komolyan készült a jogászi pályára, 1897-ben a budapesti egyetemen letette a politikai és jogi doktori vizsgát. Ezután egy évre Franciaországba és Németországba ment filozófiai és jogi ismereteinek gyarapítására. Itt is saját erejére és képességeire támaszkodva szerzi meg a létfenntartásához szükséges pénzt. Gyorsírási előadásokat tartott a berlini újságírói egyesületben, olyan sikerrel, hogy utána meghívták Kölnbe, Drezdába, Lipcsébe is hasonló előadások tartására, s ezekért tisztes honoráriumot kapott.

Hazatérve Budapesten 1900-ban letette az ügyvédi vizsgát. Gyorsírási könyveivel s előadásaival olyan hírnevet szerzett, hogy meghívták országgyűlési gyorsírónak és egy évig ő jegyezte az akkori politikai élet neves vezéreinek felszólalásait, beszédeit a magyar parlamentben. Szép szakmai sikernek számított, hogy 1900-ban a tekintélyes Atheneum kiadó megjelentette *Az osztrák jog kérdésekben és feleletekben* című szakkönyvét.

1901-ben ügyvédi irodát nyitott Nagyváradon és csakhamar ügyvédként is hírnevet szerzett. Egyre több pénzes megbízást kap, divatos ügyvéd lesz és így jelentős jövedelemre, vagyonra tesz szert.

Az írással felhagy, ifjúkori bohóságnak tartja, igaz kortársának, Hegedüs Nándornak is az volt róla a véleménye, hogy „Adorján Emil szellemes ember, de gyenge humorista”. – Így aztán eltűntek a nagyvárad-i lapok oldalairól a Leander író álnév alatt olvasható humoros írásai.

A valódi neve viszont annál többet szerepelt a sajtóban, egyre többet írtak jogászi, közéleti, politikai tevékenységéről. Az országgyűlésben végzett gyorsírói munkája révén került kapcsolatba a politikával, és az akkor ellenzékben lévő függetlenségi és 48-as párt mellett kötelezte el magát. A váradi politikai életben – felhasználva addigi újságírói és parlamenti tapasztalatait és adottságait –, jelentős szerepre tett szert. Első politikai sikerét még 1901-ben aratta, amikor az országgyűlési választási harcban az ő és Halász Lajos lelkes agitációjával sikerült győzelemre juttatni Nagyváradon a függetlenségi párt jelöltjét, dr. Barabás Bélát, az addig itt annyira népszerű és nagyhatalmú Tisza Kálmánnal szemben. Érdemét azzal ismerték el, hogy a nagyvárad-i függetlenségi és 48-as párt elnökévé

választották, s ebben a tiszteben a háború végéig meg is tartották. Ez egy igen rendhagyó, különleges esetnek számított, lévén ez a párt mélyen konzervatív és nemzeti elkötelezettségű. Ugyanakkor meglehetősen furcsa helyzet volt az, hogy testvérbátyja, Adorján Ármin, a szabadelvű párt tagja, sőt vezető alakjai közé tartozott. Mindketten tagjai voltak a város törvényhatóságának is, ahol gyakran előfordult, hogy a két testvér egymással homlokegyenest ellentétes álláspontot képviselt, s másképpen szavazott. Azonban a város érdekeit, fejlődését közvetlenül érintő kérdésekben mindketten egyetértettek.

Adorján Emil városatyaként kezdeményezte egy Kossuth-szobor felállítását Nagyváradon, gyűjtést is indítottak, pályázatot is írtak ki, de a világháború ezt a tervet is elsodorta. 1903-ban pártja Adorján Emilt is indította képviselőjelöltként az országgyűlési választásokon a magyarországi választói körzetben, de az akkor hatalmon lévő kormányerők megakadályozták a siker elérésében.

Ezután egyre inkább visszavonult a pártpolitikai küzdelmekből, s gyarapodó vagyonát egyre inkább a város építésére, szépítésére fordítja, természetesen egyúttal a maga hasznára is. Bekapcsolódik a múlt század első évtizedeiben kibontakozó nagyarányú építkezési vállalkozásokba és a legigényesebb, legkorszerűbb paloták megépítése fűződik a nevéhez. 1903-ban megvásárolta a színház mögött-mellett lévő hatalmas üres telket, amely a díszletraktár épületétől a Szilágyi Dezső utcai sarokig terjedt, hogy díszes bérpalotát építsen rá. Az építés történetét Péter I. Zoltán *Mesélő képeslapok* című könyvében így írta le: „A tervet Komor Marcell és Jakab Dezső fővárosi műépítésszek készítették, akik a Nagyváradai Napló szerint »a modern magyar stílusnak hivatott művelői«. Az új bérház 1904-re lett kész. A tulajdonos ide helyezte át ügyvédi irodáját. (...) 1904–1905-ben az új, szecessziós stílusú bérház és a színházi díszletraktár közötti 30 méteres utcai fronttal bíró 1200 négyzetméternyi területre egy újabb kétemeletes palotát építtetett a Komor–Jakab műépítész páros terve alapján. Ez még az előzőnél is díszesebb lett, tele rózsza-, bazsarózsa-, tulipán-, meg mézeskalács motívumokkal és szeszélyes vonalvezetésű virágfüzérés faltáblákkal.”

A két épületet a mai napig „Adorján-házak” megnevezéssel tartják számon a tősgyökeres váradiak, s így ezek az elhanyagoltságukban is gyönyörű, impozáns épületek valamennyire őrzik építetőjük emlékét.

Adorján Emilre kell, kellene hogy emlékeztessen városunk büszkesége, némileg talán jelképe is, a Fekete Sas-palota, amely nem csak Nagyváradnak, de Erdélynek is a legimpozánsabb, legszebb szecessziós stílusú épülete. 1905-ben Nagyvárad törvényhatósága úgy döntött, hogy a Szent László tér északkeleti részén lévő régi Fekete Sas és a közeli Zöldfa fogadó elhanyagolt, rossz állapotban lévő épületeit lebontatja, s helyükbe egy korszerű, többfunkciójú épületegyüttest építtet. A legkedvezőbb ajánlatot a lebontásra ítélt épületek megvásárlására és az új épületkomplexum felépítésére Adorján Emil dr. és Kurländer Ede dr. nyújtotta be, így velük kötöttek szerződést. Ők viszont a már Nagyváradon is ismert, híres budapesti műépítész párost, Komor Marcellt és Jakab Dezsőt kérték fel a szállodát, vigadót, kávéházat, üzlethelyiségeket magába foglaló épületegyüttes megtervezésére. Az építésre a megbízást ugyanaz a Sztarill Ferenc kapta, aki a két Adorján-házat is építette a budapesti műépítészek tervei alapján. A hatalmas építkezés rekordidő alatt készült el. 1907. április 6-án kezdték és 1908. november 16-án adták át hivatalosan. A korabeli újságok megírták, milyen helyiségekből állott az új Fekete Sas-palota: 36 üzlethelyiség, egy hatalmas kávéház hat külön szobával, egy étterem 15 mellékhelyiséggel (konyhák, kamrák stb.), egy szálloda 75 szobával, egy impozáns méretű és küllemű vigadó-terem, mellette egy kisebb teremmel, cukrászda, külön lépcsőházzal és lifttel, a Szent László térre néző lakások, három klubhelyiség, valamint az épületegyüttes különlegessége a három utcára átjárást biztosító üveges passzázs, amely a budapesti Gresham-palotával mutat rokonságot, sőt egyesek szerint a milánói Galeria Vittorio Emanuele passzázs mintája szerint készült. A palota építésének történetéhez tartozik az is, hogy a nagyszabású építkezés hírére a váradi téglagyártók száz százalékkal verték fel a téglák árát, tudván, hogy több mint 6 millió téglára lesz szükség. Adorján Emil azonban ezt a

kérdést is zseniálisan oldotta meg. Megalapította a Vulkán téglagyárat s így elérte, hogy az itt gyártott téglával olcsóbban tudták megépíteni a Fekete Sas-palotát. Az építkezés finanszírozására nagy hiteleket kellett felvenni, és amikor a budapesti bankok akadályokat gördítettek a nagyarányú vállalkozás elé, megalapította a Magyar Bankot, amely Industria Bank néven 1920 után az új impérium alatt is fentmaradt.

Ezt a nagyszerű építészeti alkotást az erdélyi szecesszió szakavatott kutatója, Paul Constantinescu így méltatta: „A tervezők fantáziája, újító hajlama ez esetben már elérte a virtuozitást. A kompozíció aszimmetriája, a népi motívumokból ihletődő formák és motívumok keveredése, amelyre hatással volt a barokk és a rokokó formavilága is, a Fekete Sas épületkomplexumot az erdélyi szecesszió legegységibb és legérdekesebb alkotásává teszik. Így joggal sorolható az európai szecesszió nagy alkotásai közé.”

Mindez természetesen elsősorban a két tervező, Komor Marcell és Jakab Dezső, valamint a kivitelező, Sztarill Ferenc érdeme, de egyáltalán nem elhanyagolható Adorján Emil szerepe sem, mivel ő teremtette meg a nagy mű létrehozásának anyagi feltételeit. Ezért is megengedhetetlen, hogy neve és tettei feledésbe merüljenek. Az a szerény kis emléktábla a passzázs főbejáratánál csupán csak figyelmeztető jel erre.

Adorján Emil modern gondolkozásmódjának, minden új iránti fogékonyságának számtalanszor adta tanújelét. Ide sorolható az ebben az időben egyre népszerűbbé váló új szórakoztató, művelődést, ismereteket terjesztő művészet, a filmművészet és a mozizás iránti figyelme. Először csak befogadta a város első mozgófénykép színházát, az Urániát a passzázs centrumában található terembe, amely 1909. augusztus 5-én nyitotta meg kapuit a mozinézők előtt. Miután tapasztalta, hogy mennyire népszerű és látogatott az új intézmény, úgy döntött, hogy ő maga is létrehoz egy hasonlót az emeleten, a Vigadó kisebbik termében. 1911 decemberében némi akadályok legyőzése után megnyílt a Vigadó mozgósínház, városunk második állandó mozija, amely később, az 1919-ben

bekövetkezett impériumváltás után kiindulópontja lett egy egész Romániára kiterjedő filmforgalmazó és filmkölcsonzó vállalat létrehozásának.

Visszatérve az 1910-es évekre, a városépítési tevékenysége mellett ebben az időszakban továbbra is fő foglalkozása az ügyvédi praxisa, amely számos jelentős ügyben hozott számára kiemelkedő sikereket. Szakmai tekintélyének bizonyága, hogy 1912–1919 között a nagyváradi ügyvédszövetség elnöke, 1915–1916-ban a nagyváradi ügyvédkamara helyettes elnöke volt.

Az 1910-es évek elején az általános választójogért kibontakozó hatalmas politikai mozgalom őt is magával ragadta, újból visszatért a politikához. Az 1910. március 6-án a Kereskedelmi Csarnok nagytermében rendezett politikai nagygyűlés elnökei közé választják dr. Berkovits Ferenc, dr. Grósz Menyhért, dr. Ágoston Péter társaságában, akik szabadelvű, illetve szociáldemokrata politikusokként szabadkőművesek voltak. 1910 őszén azonban kiderült, hogy az általános választójogért vívott harc mégsem tudta egyesíteni a különböző pártállású személyeket. Adorján Emil a sajtóban megtámadta a Tisza-párti Várady Zsigmondot az országgyűlésben mondott beszéde miatt, azzal vádolva, hogy abban csak a pártját védelmezte, s nem a választójogért emelt szót. Várady a *Nagyváradi Napló*ban polemizált emiatt Adorjánnal, többek közt ezt írta: „Ám azonban legyen Adorján Emil úr bármilyen véleményvel csekélységem felől, azt megtilthatjuk neki, hogy a Rulikovszky utcai házat [a szabadkőműves páholyt] s az ott tartott beszédeket ne emlegesse. Azt, hogy ezután a piacon fennhangon gúnyolja s bántalmazza azokat, akiket kihallgattott, még szabados szokásaink között is sok. A László királynak a városban senki, még nagy hatalmas ellenfelünk sem ártott annyit, mint Adorján Emil úr.” A két politikus vitáját Grósz Menyhértnék szintén a *Nagyváradi Napló*ban megjelent vezércikke próbálta lezárni. Cikkében kijelentette: „Az általános és titkos választójog híveinek táborában az egyetértésnek, a közös célokért való harci kedvnek helyre kell állnia. Aki híve az általános, titkos választójognak, az ne keresse azt, ami annak híveit egymástól elválasztja, hanem

jóindulattal és az elv iránti hódolatból ama módokat, amely együttműködésünket lehetővé teszi.”

Ez az óhajtott egység megvalósult, 1911 nyarán Nagyváradon megalakult a Választójogi liga, amely 1911. június 27-én népgyűlést tartott az általános választójogért. Többek meglepetésére a nagygyűlés határozati javaslatát Adorján Emil olvasta fel. E szerint: „A nagygyűlés helyteleníti, hogy a kormány az általános, egyenlő, titkos és községenkénti választójog törvényjavaslata helyett a már amúgy is súlyos katonai terhek növelését akarja megszavaztatni a parlamenttel. Kérjük a választójog kérdésének mielőbbi napirendre tűzését!”

Az 1912-es és 1913-as években a nagyváradai Választójogi Liga tovább folytatta harcát a kitűzött célokért, s ezekben a küzdelmekben továbbra is ott volt Adorján Emil is. 1912. március 4-én egy hatalmas tüntetést és újabb nagygyűlést szerveztek, 1913-ban egy százas szervezőbizottságot hoztak létre a választójogi harcok irányítására, s ennek elnökei dr. Adorján Emil, dr. Ágoston Péter, dr. Grósz Menyhért, valamint Stern Béla voltak. Végül a hatóságok tiltása miatt újabb tömegakciókra nem került sor. Az 1914 nyarán, kora őszén kirobbant világháború miatt teljesen lekerült a napirendről a választójogi kérdés és Adorján Emil is végleg szakított a politizálással, sőt még újabb keletű vállalkozásáról, a mozik működtetéséről is lemondott, átengedte vetélytársainak, a másik két mozit működtető vállalkozóknak, akik filmkölcsonzó vállalatot is működtettek.

1919-ben bekövetkezett változások miatt – előbb a proletárkommunista hatalomátvétel, a Tanácsköztársaság kikiáltása, majd az impériumváltozás következtében –, az ügyvédi praxissal is felhagyott. 1920-ban egy külföldi útja során megismerkedett Kertész Mihály világhírű magyar filmrendezővel, aki akkor a hatalmas Sascha filmgyár és filmkölcsonzó vállalat egyik vezetője volt. Az ő biztatására megszervezte Nagyváradon a Dorian filmvállalatot, melynek alapítója és fő részvényese lett. A filmkölcsonzó vállalatot a saját nevéből alakított műszóval nevezte el Dorian vállalatnak, s igazgatását fiára, aki szintén jogi végzettség után valódi filmszakértővé lett, Adorján

Péterre és Mérő Dezsőre bízta. Az Amerika 11 filmgyárát koncentrálló Paramount gyár filmalkotásait évekig a Dorian terjesztette egész Romániában. Az erre vonatkozó szerződést Adorján Emil és a New Yorkból ezért Párizsba utazó Mister Boinch, a Paramount vezérigazgatója látta el kézjegyével. A Dorian filmek a Vigadó és az Uránia mozgóban kerültek ez időben bemutatásra, míg a harmadik mozi, az Atlantic filmkereskedelmi vállalat látta el filmekkel. A Dorian filmek sikerét bizonyítja, hogy 1922-ben a Vigadó nagytermében megnyílt a Dorian filmszínház – viszont az Uránia megszűnt. Adorján Emil vállalata az 1920-as években Nagyváradon kívül Bukarestben is nyitott egy központi irodát és 35 erdélyi mozgósínházat látott el legújabb s legdivatosabb filmekkel. Az 1929–1933-as gazdasági válság éveiben, amikor az üzemek, vállalatok százait zárták be és a dolgozók ezrei váltak munkanélkülivé, Adorján Emil nem csak a Star és Vulcan téglagyárait üzemeltette tovább, hanem 3 millió lej értékben felújította az egykori Vigadó termét s létrehozta a Filmpalace mozgósínházat, 1,2 millióért szabadtéri mozi létesített Filmterasz néven. Egy nagyobb beruházással, 4 millió lej értékben új lakásokat rendezett be a régi Zöldfa épületében.

Ha fel is hagyott a politikával és az ügyvédi munkával, továbbra is megőrizte az irodalom, a művészetek, a tudományok iránti szenvedélyes érdeklődését. Gyűjtötte a Nagyvárad történetével, művészetével kapcsolatos könyveket, műveket, alkotásokat, ritkaságokat, támogatta, segítette a váradi írókat, művészeket. Hatalmas könyvtára, gazdag képtára páratlan értékeket őrzött, pihenő óráiban itt talált felüdülést, itt fogadta barátait, bizalmi embereit.

Gazdag egyéni és közösségi tevékenységének eredményeit, sikereit a hetvenedik életéhez közeledő Adorján Emil nem sokáig élvezhette. Élete tragikus fordulatot vett a második világháború idején. Előbb csak másodrendű állampolgárrá degradálták a Magyarországon már korábban bevezetett zsidótörvények alapján, amikor Váradon is megkezdődött a kis magyar világ. Először legkisebb fiát, Györgyöt veszítette el, 1943 januárjában. A munkaszolgálatosként az orosz frontra vitt fiatal mérnök a Voronyezsnél

megindult szovjet támadás utáni visszavonulás során pusztult el. A kemény hidegben sok más társához hasonlóan, lefagyott mindkét lába, emellett egyik karja is kificamodott. Ebben a reménytelen állapotban társai kocsira segítették, amelyről Kozma őrzető leparancsolta. Így tűnt el társai szeme elől, lemaradván a kietlen úton. Szülei hónapokkal később kapták meg az eltűnéséről szóló hivatalos értesítést, ami egyet jelentett a fiatalember halálával.

1944. március 19-én Magyarország német megszállása után megpecsételődött a váradi zsidó polgári lakosság sorsa. Egymást követték a zsidóellenes intézkedések, április 5-én bevezették a zsidók számára előírt megkülönböztető jelzés, a sárga csillag viselését, a lakásrekvirálásokat. Április 14-én kora hajnalban a Gestapo akciót indított ötven leggazdagabb zsidó férfi őrizetbe vételére. Hozzá tartozóikat – nőket, gyermekeket – arra kötelezték, hogy a lakásukat elhagyják. Az őrizetbe vett gazdaságilag és politikailag befolyásos személyek lakásait lepecsételték azt ígérve, hogy a vizsgálatok lefolytatása után visszatérhetnek azokba, amennyiben azokat más polgári vagy katonai hatóság igénybe nem veszi! Az 50 személyt az Immaculata zárda iskolaépületébe vitték. Köztük volt Adorján Emil, a Fekete Sas Rt. elnöke, a legnagyobb bérpaloták tulajdonosa. Őt egyenesen az Irgalmas rend kórházából szállították el, ahol éppen gyógykezelésen volt. Árvay Árpád lapja, az *Estilap* színes riportokat adott közre az őrizetbe vett váradi zsidók múltjáról, mesés pályafutásáról. Így Adorján Emil érdekes közéleti és gazdasági karrierjét is „tipikus” példaként túlozta el. A nagykoncepciójú Adorján Emil életével és munkásságával rosszindulatúan akkor foglalkozni, mikor mindenétől megfosztva bezárják, keresztény körökben is háborgást keltett. Amikor emiatt ismerősei kérdőre vonták Árvay Árpádot, így védekezett:

– Sajnos, felettem a veszély, kedvébe kell járnom a kormánynak!

1944. április 24-én a magyar kormány elrendelte a zsidó üzletek, vállalatok, műhelyek zár alá vételét. Dr. Soós István látva a helyzet súlyosbodását, betegszabadságra ment s átadta polgármesteri hatáskörét helyettesének, az anyaországi Gyapay Lászlónak, akit az

impériumváltás után (1940. szeptember) azért helyeztek Váradra polgármester-helyettesnek, hogy „a kisebbségi sorsban liberálissá fertőzött légkört megtisztítsa”. Április 27-én dr. Hlatky Endre főispán helyébe Rajnai Károly tábornokot nevezték ki. Április 29-én dr. Endre László államtitkár Szatmárról – ahol már felállították a gettót –, Váradra jött. Ezen a napon Gyapay László kijelentette: „ha szabadkezet kapok, három hónap alatt felállítom a gettót és újabb négy nap alatt elhelyezem benne a váradai zsidókat.”

És valóban kijelölték a gettót 130 kataszteri hold területen, a Szent László tértől a Kapucinus utca, Vámház utca, Mezey Mihály utca és a Nagypiac baloldala közötti területet. Erre a kis területre, mintegy 130 kataszteri holdnyi városrészbe, a 90 ezer lakosból 22 ezer zsidót kellett elhelyezni. Így a 68 ezernyi nem zsidónak 1870 kataszteri holdnyi terület maradt. A gettóba költözés május 3-án kezdődött és május 16-ig elhúzódott. Végül összesen 19237 lakos költözött be a gettóba, ahonnan naponta vitték kihallgatásra a módosabbakat, hogy esetlegesen elrejtett vagyontárgyaik hollétééről faggassák őket.

1944. május 12-én Medgyesi főhadnagy hallgatta ki Adorján Emilt. Időközben már tájékozódhatott a váradai viszonyokról, s szemére vetette az idős úrnak, hogy övé a város legszebb palotái. Gúnyosan tette hozzá:

– Soha sem jártam Nagyváradon, de már levelezőlapokról ismertem a Fekete Sas tornyait és cirádáit.

– Ez azt bizonyítja, hogy én is igyekeztem széppé tenni a várost – felelte Adorján Emil.

– Ugyan kérem, spekulációból tette, meg a feltűnés kedvéért.

– Akkor versenystállót vettem volna!

– Eh, nem lehet zsidókkal vitatkozni. Különben is olvastam az Estilapban a maga szép pályafutásáról – mondta, és otthagya Adorján Emilt marcona nyomozói között.

Ezek után az előkelő megjelenésű 70 éves urat azért vallatták, mert titkos információk szerint dr. Kaczián Kálmán királyi közjegyzőnél helyezett el nagyobb értékeket. Amikor Adorján azt hangoz-

tatta, hogy ő minden komoly ingó értékét bejelentette, de elismeri, hogy jelentékeny értékű kinnvalói vannak Londonban élő mérnök fiánál, brutálisan reátámadtak. Az idős ember elszédült, s mire behívták nyúlánk, finom külsejű nejét, ott állt a falnak dölve. Adorjánné érdeklődni akart, mi történt, mert riadtan vette észre sápadt s alig eszméletlen lévő férjét. Odalépett hozzá, de akkor az egyik nyomozó dühödten elrántotta a közeléből és szembefordult vele. Az asszony sikoltozása

felverte volna a környéket, ha ekkor a teremben elhelyezett hatalmas zeneszekrényben meg nem szólal a gramafon. Annak felerősített hangja jó szolgálatot tett. Túlharsogta a sikoltást... Az Adorján házaspárt a kihallgatás után ismerősök támogatták gettóbeli lakhelyükre. Dr. Adorján Emil megsérült homlokát dr. Fisch Áron orvos kötözte be.

A gettóbeli kínzások 1944. május 17-ig folytatódtak, ezen a napon viszont megkezdődött a váradi zsidók kálváriájának utolsó stációja, a megsemmisítő lágerekbe való hurcolásuk. Hét napig folyt az elszállításuk, naponta két és fél ezer embert zsúfoltak embertelen körülmények között marhavagonokba s szállítottak Auschwitzbe, Dachaubá, Mathausenbe. Adorján Emil több más neves és névtelen idős társával együtt, azonnal a megérkezésük után egyenesen a gázkamrába irányították. Legalább nem szenvedett tovább.

A munkaszolgálatból különös körülmények között megszökött dr. Adorján Péter váradi ügyvédet és író, Adorján Emil fiát, az oroszok bevonulása előtt egy nappal Győrben megölték. Nyilasok golyói oltották ki életét...

ÚJSÁGÍRÓ KARRIER A MÚLT SZÁZAD ELEJÉN

A 19–20. század fordulója és az új század első évtizede, mint annyi más területen, az újságírásban is Nagyváradot a legfejlettebb vidéki város rangjára emelte. Az első hely mind a lapok mennyiségére, mind minőségére értendő. Ez a felemelkedés eredménye, következménye volt a város sokoldalú fejlődésének, de köszönhető volt azoknak a tehetséges, elhivatott hírlapíróknak, szerkesztőknek is, akiknek a nevét máig megőrizte az emlékezet. Így például: Hügel Ottó, Báttaszéki Lajos, Rácz Mihály, Hegyesi Márton, Laszky Ármin, Iványi Ödön, Fehér Dezső, Sas Ede, Halász Lajos, Marton Manó, – hogy csak a legismertebbeket említsük. Hozzájárult a nagyváradi sajtó felvirágoztatásához számos közéleti személyiség is, ügyvédek, orvosok, tanárok, akik külmunkatársakként tették színe-sebbé, érdekesebbé, népszerűbbé a lapokat.

Papp János nem tartozott a legismertebb újságírók közé, de élete, magánemberi karrierje jól jellemzi azt a kort, amelyben élt. Hatalmas ambíciójú, rendkívül vállalkozó szellemű személy volt, emblematisz alakja korának, aki kitartóan és tudatosan építette pályáját, s szolgált a közösségnek, amelyhez tartozott. Ezért tanulságos és hasznos emlékének felidézése. Ehhez segítséget szolgáltatott az a 40–50 dokumentumértékű irat, mely Papp Jánostól fennmaradt: iskolai bizonyítványok, diplomák, munkaszerződések, levelek, igazolványok stb. Ezek az iratok Goron Zenker Emília gyűjteményéből származnak, és Emődi János engedte át tanulmányozásra és közlésre. Ugyanakkor sikerült felkutatni, megismerni néhány Papp János által írt könyvet, röpiratot, s tanulmányozni az általa írt újságcikkeket, általa szerkesztett lapokat is.

Élete úgy kezdődött, mint a mesebeli legkisebb gyermeké. Belényesen született 1877. február 25-én, apja, nemes Papp János fogházfelügyelő, anyja oprai Lukács Mária. Négyen voltak testvérek. Szülei anyagi helyzetére utal az az 1888. október 25-én kelt kötelezvény, melyből kiderül, hogy húsz forint kölcsönt vettek fel,

havi három forintos részletekben való törlesztésre. Hogy mire kellett ez a „magas összeg”, nem derül ki az iratból, de lehet, hogy orvosra, mert nemsokára édesapja meghalt, s a gyermek Papp János kimaradt a belényesi görög katolikus főgimnáziumból, ahol 1886–1887-ben végezte az első gimnáziumi osztályt. A következő iskolai bizonyítvány az 1891–1892-es tanévből maradt fent, amikor Papp János senior megjelöléssel és ismétlőként végezte a IV. osztályt. A következő éveket javuló eredményekkel zárja, a VI. osztályban már hat tantárgyból kap jó osztályzatot, s az észrevételek rovatba az osztályfőnök bejegyezte: „A magyar nyelvből jelest várt a fiú, de nem kapott”. A kétnyelvű bizonyítványból nem derül ki, de köztudott, hogy ebben az iskolában a tanítási nyelv a román volt. A tandíj felére felmentést kapott és Vulcan-féle kenyér alapítványi díjas volt. A VIII. osztályban már három tantárgyból volt jeles és csak két tantárgyból elégséges. Ekkor már 50 forint ösztöndíjat is kapott. Az 1896. június 27-i érettségi vizsgán magyar nyelv és irodalomból, irodalmi tanulmányokból (amit a görög nyelv helyett választott) és vallástánból jelesre vizsgázik, de történelemből megbukik. Pótvizsgára a nagyváradi római katolikus főgimnáziumba kellett jelentkezzen, s csak második próbálkozásra sikerült átmenő jegyet elérnie. Ez valószínű annak tudható be, hogy Belényesen románul tanulta a történelmet, így magyarul nehezen ment a vizsga. Ez a fiaskó nem bántortalanította el az ifjút, sőt még ebben az évben a nagyváradi Királyi Jogakadémia hallgatója lett.

Arról nincs adatunk, hogy a szegény sorsú árva fiatalembernek hogyan, milyen segítséggel, támogatással sikerült öt tanéven keresztül folytatni tanulmányait s fenntartani magát. Az viszont a korabeli helyi lapok tanulmányozásából kiderül, hogy a kis ismeretlen vidéki joghallgató betört a sajtó világába, egyre többször olvasható a neve különféle írások, cikkek alatt. Erről így vall egyik visszaemlékezésében: „Az én időmben, – bizony már majdnem húsz évvel ezelőtt, – az újságírás verseléssel, vagy legalább is novella írással kezdődött. Igyekeztem én is, szép szerelmes versekkel, amelyekben Lovassy Andor fedezte föl az isteni szikrát és ő közölte a

Szabadságban. Később néhány kroki, majd egy-két novella nyerte meg tetszését a Szabadság szerkesztőjének, s mindhogy azok fejében színházi potyajegyvet kaptam, és kritikát írhattam fizetés gyanánt, joggal mondhatom, hogy a Szabadságnál kezdtem az újságíró mesteriséget”.

Tehát ez még nem volt jövedelmi forrás, inkább csak arra szolgált, hogy a neve ismertté váljék az újságolvasók körében. 1898 nyarán könyvelhette el első igazi sikerét, megjelenik a *Szerelem* című verseskötete Gyulán, s kedvező kritikákat közölnek róla a *Vasárnapi Újságban* (41. szám) és a *Magyar Kritikában* (20. szám).

Az ifjú jogakadémiai hallgató színészi adottságairól is ismertté válik. A nagyváradi színkörben 1899. április 15. és 18-án előadott *Charlie nénye* című bohózat főszerepét játszotta nagy sikerrel. Olyannyira, hogy az Állami Főreáliskola Igazgatósága levélben köszönte meg hozzájárulását az előadás szép sikeréhez, ugyanis a bevételt az iskola szegény sorsú ifjúságát segítő egyesületnek ajánlották fel az előadás rendezői. A köszönő levélben az iskola igazgatója, Krüger Viktor és a segítő egyesület elnöke, dr. Szombathy István tanár így fogalmaztak: „Kitartó fáradozásával és nehéz feladatának sikeres megoldásával minden szépért lelkesülni képes jó szívéről tett tanúságot; engedje meg tehát, hogy ezen jóságáért, de különösen a rendezés támogatása érdekében kifejtett ügybuzgóságáért szegény sorsú tanulóink mély háláját, iskolánk tanári testületének pedig forró köszönetét tolmácsoljuk”.

Ekkor lett a *Nagyvárad* belső munkatársa, amiről egy másik visszaemlékezésében a következőket írta: „1898 októberében éppen megboldogult Sipos Árpád előadását hallgattam a jogakadémián, amikor kihívtak a teremből. Marton Manó volt ott, aki minden teketória nélkül így szólt hozzám: – Akar-e újságíró lenni? Összeírkáltam már addig néhány tucat verset meg néhány még rosszabb novellát, a kérdése tehát a lehető legkellemesebben lepett meg, s bár alig hiszem, hogy ezt mondtam volna, de kétségtelenül ezt gondoltam: Hát nem akarok? Felcsaptam. Fél óra múlva már készült a névjegyem a nyomdában: »a Nagyvárad rendes belső dolgozótársa«! Az

új mesterség pompásan ment. A rendőrségre jártam hírekért. Apró lopások, betörések adatainak pontos megszerzése volt a feladat. Nem volt nehéz sem megszerezni, sem megírni. De nem voltam még két hetes újságíró, amikor megboldogult Hegyesi Márton bátyámnak valahol messze külföldön öngyilkos lett egy kadét fia. Sas Ede kiadta a parancsot: Kérem menjen el Hegyesi Márton úrhoz, és kérdezze meg, hogy történt a dolog. – De kérem szépen, szerkesztő úr. Ilyenkor menni ahhoz a szerencsétlen apához adatokért... Nem volt pardon. Menni kellett és amíg elérkeztem a Kálvária utcai Hegyesi házhoz bizony nem egyszer jutott eszembe, hogy visszafordulok, s ott hagyom az újságírói pályát. De nem fordultam vissza, s azóta sem gondoltam arra, hogy otthagyjam a mesterséget.”

1899. július 1-jén dr. Szombathy István ajánlásával felvették a Szigligeti Társaság tagjai közé, melynek évkönyvében a következő évben több verse jelent meg.

1901-ben körülbelül egy évig ismét a *Szabadságnál* dolgozott, ahogy ő írja „Bíró Lajossal, Ady Endrével és Bíró Jánossal együtt csináltuk a Szabadságot, néhai való jó Hegyesi Márton bátyánk felelőssége mellett. (...) Kedves régi emlékek ezek, mint ahogy általában csak kedvesen emlékezhetem vissza azokra a szép napokra, melyeket a Szabadság szerkesztőségében töltöttem.”

Az egyre aktívabbá váló segédszerkesztő – a Szabadságnál ekkor már ez volt a státusa – először ad tanúbizonyságot különleges vállalkozói adottságáról (vagy csak a szorító anyagi gondok készítették erre). 1901 decemberében levélben ajánlja fel a Budapesti Hírlap szerkesztőségének, hogy vállalná a tudósítói feladatot Nagyváradról. A fővárosi lap rövid, de udvarias hangú levélben utasítja el az ajánlatot, azzal az indokkal, hogy már van rendes levelezőjük Nagyváradról.

Ekkor végezte el jogakadémiai tanulmányait, s még 1901 végén meg is nősült, Szalontáról hozott feleséget magának, Szemess Matild kisasszony személyében. Nem sokkal ezután egy kellemetlen epizód zavarta meg az ifjú pár boldogságát. 1902 tavaszán Papp János a hírhedt szegedi Csillagbörtönbe került egy pár napra, egy banális

párbajvétség miatt ítélte erre a szigorú törvény. A családi legendárium szerint a fogság ihlette az ifjú férjet és költőt a *Hallgasson el a hegedű* című versének megírására. Később a verset Dankó Pista öltöztette szívet melengető dallamba. A közkedvelté vált nóta számos alkalommal csendült fel a Szigligeti Színházban, valamint a zenés kávéházakban, vendéglőkben. Sőt még napjainkban is hallható a magyar rádió, a televízió nótaműsoraiban, főleg Solti Károly és Bojtor Imre előadásában. 1902. szeptember 10-én már egy olyan vállalkozásba kezd, amely nagy bátorságra és önbizalomra utal. *Nagyvárad* címen politikai napilapot alapított Helyfy Lászlóval, a gazdag papírkereskedővel összefogva. A kettejük közötti szerződésben rögzítették, hogy a lap politikai irányát a laptulajdonos és a felelős szerkesztő közös megegyezés alapján fogják megállapítani. Papp János havi 110 korona fizetést fog kapni, melynek fejében kötelezi magát a lap szerkesztésére, megszerzi a híryanagot és felelősséget vállal a lapban megjelentekért, azzal a kikötéssel, hogy „a lapban az ő tudta és beleegyezése nélkül a hirdetések kivéve, senki semmit ne közölhessen.” A lap egy évig maradt fent. 1903 szeptemberében megszűnt.

1903. április 2-án sikeresen letette a jogtudományi szigorlatot a kolozsvári egyetem jog- és államtudományi karán, ami a doktori cím viselésére jogosította. Így felvették az ügyvédjelöltek névjegyzékébe, s megkezdte az ügyvédi gyakorlatot Keledy József nagyváradai ügyvéd hivatalában, ahol 1906. október 8-ig tevékenykedett, de csak alkalmoszerűen, mert főállásban továbbra is hírlapíróként működött.

Ebben az évben kérte felvételét a László király szabadkőműves-páholyba, és 1904 októberében valószínű a páholy kezdeményezésére, s annak támogatásával megalapította a *Haladás* című, havonta háromszor megjelenő, társadalmi hírlapot. Ez az igazán nagy ívű vállalkozás, annak ellenére, hogy csupán három számot ért meg, sajtótörténeti jelentőségűnek értékelhető. Ez volt első és egyetlen szabadkőműves periodika, amely nem a fővárosban, hanem vidéken jelent meg. Igaz, hogy ez a vidéki város ekkor sok tekintetben a legfejlettebbnek számított a korabeli Magyarországon, és itt működött

a legerősebb és legradikálisabb vidéki szabadkőműves-páholy. Az is újszerű volt a lapban, hogy nem csupán a beavatottakhoz, a szabadkőművesekhez szólt, mint a fővárosi szabadkőműves lapok, hanem a szervezetten kívüliekhez, a profánokhoz is. A lap első, mintapéldánynak készült számában Papp János felelős szerkesztőként jegyzi a *Program* című vezércikket, melyben meghatározza az új lap céljait:

- a minden téren való előrelépés (haladás),
- a társadalom gyökeres átalakítása,
- a militarizmus, klerikalizmus, a kiváltságos osztályok, valamint a sötétség és önzés apostolai elleni harc,
- a modern eszmék terjesztése, a reakció leleplezése.

Felsorolta a lap támogatóit, leendő munkatársait, ezek: Ady Endre, Biró Lajos, Bíró Márk, dr. Désy Géza, dr. Edelmann Menyhért, Hajós Izsó, dr. Kripka Henrik, dr. Kurländer Ede, Lengyel Géza, Palásthy Marcell, dr. Sarkadi Lajos, dr. Váradi Ödön, dr. Várady Zsigmond. Közülük csak három nem volt szabadkőműves: Ady Endre, Lengyel Géza és Palásthy Marcell.

Az 1903. október 1. és 20. között megjelent három lapszám elég változatos és színes tartalmú volt, mai szemmel is olvasmányosnak értékelhető. A harmadik számban már szerkesztői üzenetek is voltak, amelyek az olvasók érdeklődésére utaltak, s egyben a szerkesztő igényességére is. (Visszautasított írás, azzal az indoklással, hogy nem felel meg a lap célkitűzéseinek.) A lap mégis ezzel a számmal megszűnt minden magyarázat és utóhang nélkül. Pedig éppen akkor zajlott Nagyváradon a magyar szabadkőművesek első országos vándorgyűlése, ami jó alkalom lehetett volna újabb olvasók toborzására, esetleg országos terjesztésűvé válására. Papp János a lap megszűnése után nem szakította meg kapcsolatát a szabadkőművességgel, sőt a következő évben, 1904-ben emelik mesterfokra a páholyban. Igaz, hogy a továbbiakban semmi konkrét nyoma sincs szabadkőművesi tevékenységének, valószínű később mégis kilépett, vagy csak egyszerűen abba hagyta ez irányú mozgalmi tevékenységét.

Annál szorgalmasabban, kitartóbban építgette egyéni karrierjét. 1902-ben egy politikai röpiratot írt és jelentetett meg Széll Kálmán

miniszterelnöknek és Wlasics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek ajánlva. A címe: *Részletek Mangra Vazul viselt dolgaiból. A megtért agitátor*. Ez az írás nem vet jó fényt szerzőjére, mert inkább tekinthető feljelentő vádaskodásnak, mint józan érvelésnek, mint ahogy a röpirat utolsó fejezetében „Néhány szó a miniszter urakhoz” címen fel szerette volna azt tüntetni. Itt többek közt ezt írja: „(...) Én nem tartozom sem fajilag, sem vallásilag ahhoz a nemzetiséghez, amelynek egyházi feje akar lenni Mangra Vazul. Engem pártoskodással senki sem vádolhat. Nekem tökéletesen mindegy, ha akár az egyik, akár a másik pápa lesz az aradi püspök, de mint magyar emberben, fölzúdul bennem minden csöpp vér, hogy olyan pápa is szóba kerülhet egy ilyen magas méltóság betöltésénél, aki egész életében a legvadabb fanatizmussal tört ellenünk és évtizedekre kiható egyenetlenséget okozott a magyarság és az oláhság között. (...) Én az oláhok között nőttem föl, oláh iskolában végeztem középiskolai tanulmányaimat, oláhok között élek mai nap is. Ismerem a nyelvüket, az érzéseiket, szokásaikat, főképpen az embereiket. Innen ismerem Mangra Vazult is, az ő magyarelles izgatásait is (...) Az ilyen embert püspökké tenni, főrenddé emelni nem hiba, hanem megbocsáthatatlan bűn”. Papp János vádaskodásait nem vették figyelembe, így nem tudta célját, Mangra félreállítását, elérni. A későbbiekben bebizonyosodott, hogy Mangra, aki mégis aradi püspök lett, higgadt és okos ember volt, s a magyarokhoz igazodott, hogy népének nyugodt fejlődést biztosítson. Később, amikor Tisza István 1910-ben felvette a tárgyalások

fonalát a románokkal, elsőként Mangra csatlakozott hozzá. Ez lett a püspök tragédiája. Bukarestbe utazott, hogy a román akadémia ülésén részt vegyen, az ellene felizgatott nép az utcán megtámadta és megverte, sőt az akadémia a román ügy árulójának bélyegezte és kizárta kebeléből. Ekkor már Papp János is belátta tévedését, de ezzel nem tudta jóvátenni azt a hibát, amelyet röplapja megírásával, közzétételével elkövetett. A későbbiekben Papp János is a magyar–román testvériség, barátság híve lett, s a nemzetiségi kérdés szakértője, de nem tudott teljesen megszabadulni a többségi, uralkodó nemzethez való tartozásból eredő mentalitástól. Nem sokkal a Mangra-könyv megírása után igen fontos és hasznos irodalmi vállalkozásba kezdett, lefordította Iosif Vulcan Váradon élő román költő *István vajda* című öt felvonásos verses drámáját, amelyet azután a Somogyi Károly vezette nagyváradi színtársulat 1903. március 4-én nagy sikerrel mutatott be. Az eseménynek nemcsak kulturális, de politikai jelentősége is számottevő volt. A korabeli helyi lapok már januárban beharangozták a készülő eseményt, külön hangsúlyozva, hogy a bemutatásra kerülő színművet Papp János jeles író és hírlapíró fordítja.

A bemutató napján a *Nagyváradi Napló Egy premier* című vezércikke a következőképpen fogalmazott: „(...) Számolnunk s barátkoznunk kell a velünk élő románsággal. Meg kell próbálnunk az együtt-emelkedést a kultúrtársadalom nagy ideálja fölé, amely eljövendő, s mely majd fajt, vallást, színt, szokást nem tekint, de egyesít a kultúra, az emberiség közös érdekei, a közös haladás és a tökéletesülés nevében mindenkit. (...) Ma még indulatosak, szeszélyesek, babonások, apró csacsiságokon megütődők, fölfortyanók, vadócok vagyunk. Magyarok és románok és németek, mindannyian.

(...) A nagyváradi Szigligeti színházban ma egy premier lesz. Román író, nagyváradi férfi drámáját mutatják be. Az író kitűnősége a román irodalomnak, jó magyar polgár, s a fajpolitikai exkursióktól távol állott mindig. Ez a premier olyan okosan kapcsolható egy másik nagyobb premierrel: a nyílt, a kultúra nevében megnyilvánuló magyar–román barátkozás premierjével. És természetesnek tartjuk, hogy

e kettős premier Nagyváradon esik meg, hol a hajlandóság és a rátermettség a legnagyobb az igazi társadalmi és kultúrtársadalmi életre.”

Másnap, március 5-én Fehér Dezső a *Nagyvárad* tárcá rovatában közölt elemző cikket a bemutatóról, a bemutatott „szomorújátékról”: „(...) Văcărescunak egy pár bűbajos versén és Eminescunak néhány byroni hangulatán kívül idegen és ismeretlen előttünk a legközelebbi szomszédságunkban lévő Romániának és a velünk testvéri viszonyban élő románságnak irodalma; drámairodalmukról pedig egyáltalán alig tudunk valamit. Becsülésre és elismerésre méltó hivatást teljesített Somogyi Károly, amikor módot és alkalmat nyújtott nekünk arra, hogy megismerjük a modern román színpadnak egyik műsoron lévő darabját. S az irodalmi jelentőségen kívül »István vajda« helyi szempontból is különösen érdekelte a nagyváradai közönséget, mert hiszen szerzője Vulkán József rég ismert és becsült alakja a nagyváradai szocietésnek: mint író jeles nevű Romániában, de elismerést szerzett itthon hazájában is finom, igaz poézissal bearanyozott tollával. Az új színpadra írók sorából kiválik klasszikus stíljével és költői szárnyalású dikciójával Vulkán József. Nem drámaíró a modern értelemben véve, mert nem keresi a raffinált színpadi hatásokat, hanem belemélyedvén a történelembe, onnan keresi tárgyát, s megtalálja azt a híres István vajda személyében. S elénk állítja a szomorú emlékezetű fejedelemnek tragédiáját, shakespearei minta szerint, költői keretben, a klasszikus stíl levegőjében. (...) A tragédia (...) bár román nemzeti jellegű, de azért örök emberi szenvedélyeket festő tragédia a Vulkán Józsefé, melyet érdekessé tesz nyelvének színessége, gazdagsága, s a helyzethez illő nemes páthosz és ékes dikció. Papp Jánosé az érdem, hogy e poézissal besugárzott költői műnek szépségeit vissza tudta tükröztetni magyar nyelven is, – s a szereplő művészeké, hogy a szívünkhöz, lelkünkhöz szólóan tudták a mű szépségeit interpretálni.”

1904 nyarán Papp János jelentős előrelépést ért el újságírói pályáján, belső munkatársból segédszerkesztő lesz.

Az 1904. évi június 14-én a Nagyvárad – Hírlapkiadó Rt. és Papp János között megkötött szerződésből megtudjuk, hogy a

Nagyvárad című politikai napilap segédszerkesztője lett, havi előre fizetendő 100 korona fizetés, vagyis évi 1200 forint fizetés mellett. A szerződésben pontosan rögzítették a segédszerkesztő feladatait: „teljesen önállóan vezeti a lap helyi riport részét (ennek teljesítésére a lap többi munkatársai rendelkezésére állanak). Vezeti a törvényszéki rovatot és megszerzi az ügyészségi riport-híreket. Ezen kívül hetenként legalább egy eredeti vezércikket, egy csevegést vagy tárcát és egy másik cikket ír a lap részére. Végül kötelezi magát, hogy elvégzi a lap kiadóhivatalának magyar levelezését.” Az is szerepel a szerződésben, hogy az évi szabadságideje három hét, s megilleti egy vasúti szabadjegy. (A mai újságírók összehasonlíthatják a jelenlegi feltételekkel!)

E nem kevés elfoglaltsággal járó feladatkör teljesítése mellett még maradt ideje és energiája egy új lap alapítására is, 1905 novemberében Markus Józseffel együtt létrehozta a *Magánhivatalnok* című réteglapot, amely hetente jelent meg, de hogy meddig, arról nincsenek adataink. Közben ügyvédjelöltként is kell tevékenykednie. Az ügyvédjelöltek névjegyzékén lévő bejegyzés szerint 1906. október 18-tól dr. Halász Lajos nagyváradai ügyvéd irodájában folytatta az 1903-ban megkezdett gyakorlatot. Ekkor már városi (törvényhatósági) képviselő. 1906 januárjától a közigazgatási bizottság tagja, a *Nagyvárad* főmunkatársa. Papp János ügyvédként is megállta helyét, sőt jelentős sikert is aratott egy nagy izgalmakat kiváltó perben, mely „a hadsereg sajtópöre”-ként vált közismertté. 1906-ban országos botrányt váltott ki egy „magyarfaló”-nak ismert Alesi százados cselekedete, aki 32 székely bakát súlyos börtönre ítéltetett a hadbíróssággal, azért, mert azok kérni merték sorsuk könnyítését, a felesleges végzások megszüntetését. A magyar lapok országszerte mindenütt megírták az esetet, számos városban tiltakozásként népgyűlést szerveztek a militarizmus túlkapásai ellen. A hadsereg képviselői egyedül az *Arad és vidéke* című lap, illetve annak felelős szerkesztője, Szundy Elemér ellen tettek bűnügyi feljelentést. A per másodfokon a nagyváradai esküdtbírósság előtt került főtárgyalásra 1908. január 27–29. között. A vádlott védője, dr. Papp János volt, aki nagy-

hatású védőbeszédében leleplezte a militarizmus bűneit, rámutatva az antimilitarista irányzatok okaira és jogosságára. Okos érveléssel győzte meg az esküdteket a vád megalapozatlanságáról, akik végül a felelős szerkesztő felmentésére szavaztak. A védőbeszéd megjelent nyomtatásban 1908-ban 19 oldalon – a címlap alján az alábbi monddal: E füzet tiszta jövedelme a Nagyvárad Rabsegélyező Egyesületé. Ennek jobb megértéséhez tudni kell, hogy ezt az egyesületet a szabadkőművesek hozták létre, s ez bizonyíték arra, hogy Papp János továbbra is tartotta a kapcsolatot egykori szervezetével.

Ezekben az években Papp János újságíróként is egyre nagyobb népszerűsége tesz szert, s különösen a nemzetiségi kérdés kapcsán írott glosszáit, cikkeit kísérte nagy figyelem; egyre inkább a kérdés legmérvadóbb s elfogulatlan szakértőjének tekintették.

Hasonlóképpen nagy figyelmet keltett a választójogi kérdésekben megfogalmazott álláspontja is, ami viszont mérsékeltabb volt, mint a radikális szabadkőműveseké, akik ekkor már az általános, egyenlő, titkos, községenkénti választójogért szálltak síkra. 1906. december 10-én megalakult Általános Választójogi Ligának egyik szervezője és névadó tagja. A *Nagyvárad* hasábjain vitába száll a konzervatív dr. Stokker Józseffel *A nagy kérdés – Válasz dr. Stokker József úrnak* című vezércikkben. Ebben így fogalmaz: „Mi, akik szocialistának neveztetünk a csupán korról és írni-olvasni tudással korlátolt választójogot általánosnak nevezük, mások csak a választójog kiterjesztésének mondják. Így Stokker dr. is tiltakozik az általános választójog elnevezés ellen, s megfogalmazza a maga javaslatait.” A továbbiakban sorra vette ezeket a javaslatokat s hozzáfűzi megjegyzéseit:

- legyen a választó férfi – a szocialisták sem követelnek többet.
- legyen magyar állampolgár – de ne legyen kizáró ok, ha valaki a világállamban hisz.
- tudjon magyarul írni-olvasni – ez ellenkezik a nemzetiségi jogokkal. Itt még hozzáfűzi Papp János, hogy legyen ingyenes, kötelező, állami népoktatás s így nyújtsanak módot a nemzetiségeknek a magyar nyelv elsajátítására.

- a választójog minimális adófizetéshez legyen kötve – ez igazságtalan, mert kizárná a munkásokat a választásból.

A szakmai és politikai elismerés mellé megkapta az irodalmi elismerést is. 1909. december 15-én a Szigligeti Társaság levélben értesítette, hogy „(...) hosszú éveken át kifejtett irodalmi működésének elismerésül folyó évben megtartott közgyűlésén a Társaság választmányi tagjává választotta.”

Ebben az évben újabb lapalapítási akcióba kezdett, szerkesztőtársával, Marton Manóval létrehozzák a *Bihari Pontok* című lapot. Indig Ottó *A nagyváradi újságírás története* című könyvében így ír erről: „(...) a két szegény flótás kudarcával végződött e sajtókaland is, mert ezt a lapot sem kedvelte meg az olvasó, akit elkényeztettek színvonalasabb anyaggal, mellékletekkel, évkönyvekkel Várad régi szerkesztősegei.” Ezzel a summás megállapítással vitába kell szállnunk, jól lehet mi sem tudjuk pontosan mikor szűnt meg ez a kiadvány. Van viszont egy közvetlen bizonyíték, hogy 1912-ben még létezett, ugyanis az ekkor kötött szerződésben szerepel, hogy „tartozik dr. Papp János a Bihari Pontoknál addigi működését kifejteni”. Egy másik közvetett bizonyíték A Szabadság negyven éves Jubileumi Albumában található, ahol felsorolják a Szabadság mellől „kidőlt” lapokat, szám szerint 34-et, s 1913-ban ezek között még nem szerepelt a Bihari Pontok.

Papp Jánosnak a sokoldalú újságírói-szerkesztői elfoglaltsága mellett még arra is maradt energiája, hogy 1910. december 20-án a kolozsvári egyetem jog- és államtudományi kara előtt magát államtudományi szigorlatnak is alávesse, de két tantárgyból, nemzetgazdaság- és pénzügytanból pótszigorlatra utasították. A hírnevén esett csorbát hamar kiküszöbölte, az 1911. február 4-én kiállított Szigorlati bizonyítvány arról tanúskodik, hogy „a kiegészítő kombinált államtudományi szigorlatot sikerrel kiállotta.”

Az ambiciózus jogász-szerkesztő a következő évben egy alapos jogi tanulmánnyal igazolta felkészültségét és rátermettségét. Elkészítette, és könyv formájában megjelentette legigényesebb munkáját, *Javaslat a Nemzetiségi törvény (1868 XLIV. t. c.) módosítása iránt* címmel.

A konkurens lap, a *Nagyvárad*i Napló 1911. november 29-i számában a következőképpen írt a megjelent könyvről: „A nemzetiségi kérdés egyik alapos ismerője, a kiváló nagyváradi kriminalista és hírlapíró (...) terjedelmes könyvet írt, mely most hagyta el a sajtót. Tiszta logikával, a magyarság szupremáciája iránt érzett szeretettel, a nemzetiségi kérdés szerencsés megoldásának reményével írta meg dr. Papp János a könyvét, amely érdekesen és áttekinthetően fejtegeti az érvényben lévő nemzetiségi törvény elavult voltát. A szerző azt a szempontot követi, amit Tisza István fogalmazott meg 1910 telén az új magyar nemzetiségi politikáról. Ez így szólt: »A politikai magyar nemzet egységéből engednünk nem szabad egy jöttányit sem. Mi baráti kezet csak annak nyújthatunk, aki bárminő anyanyelvű legyen is, a magyar nemzeti szent korona tagjának, a magyar politikai nemzet tagjának érzi magát« (...) el kell ismernünk (a más nemzetiségűeknek) jogukat nyelvük, vallásuk, kultúrájuk fenntartásához, ápolásához, gondozásához.

Ez a vezető motívum húzódik végig a reformjavaslaton, mely annyira érdekes és figyelemreméltó, hogy a nemzetiségi kérdésnek a megoldásánál az illetékes körök Papp János reformjavaslatát nem hagyhatják figyelmen kívül.

Papp János módosítási javaslatait a könnyebb áttekintés és a módosítandó törvénnyel való könnyebb összehasonlítás kedvéért a törvényjavaslatok szokott formájában mondja el. Sorra veszi az egyes paragrafusokat és az eredeti szakaszok helyett a maga módosítását írja le.

Az indoklásban elmondja, hogy javaslatának célja a magyar állam szuverenitásának az állami nyelv tekintetében is épségben tartása mellett a nem magyar ajkú állampolgárok jogos és a gyakorlati élet által indokolt igényeinek kiépítése.

A reformjavaslat kivenné a túlzó agitátorok kezéből azt a veszedelmes fegyvert, amelyet az elavult nemzetiségi törvény ad nekik, s amelyet olyan sikerrel használnak úgy itthon, mint a külföld előtt.”

Ennek az értékelésnek a megállapításai részben ma is helytállóak, főleg amelyek a törvényjavaslat formai részére vonatkoznak.

Valóban logikusan felépített, jól megszerkesztett mintaszerűen elkészített törvényjavaslat volt, s illeszkedett az éppen kormányon lévő Országos Nemzeti Munkapárt nemzetiségi politikai koncepciójába. Mai szemmel vizsgálva a törvényjavaslat tartalmi részét, az valóban a magyar nemzeti szupremáció elvét, felfogását tükrözi, csak egyéni jogokat ismer el, kollektív jogokat nem. Így aztán az a benyomásunk, mintha a mai román nemzetiségi politika ebből ihletődne, mikor a mostani magyar kisebbség jogairól beszél. Még szerencse, hogy nem került elfogadásra a Papp János-féle törvényjavaslat, mert akkor lenne mire hivatkozni a mai követeléseink visszautasításakor. (Igaz hivatkozás nélkül is el lehet utasítani.)

A már említett, 1912. április 12-i szerződés Sas Ede és Papp János között az első nagyváradi újságíró sztrájk záróakkordja volt. A Nagyvárad munkatársainak egy része – élükön Marton Manó felelős szerkesztővel és a fiatal tehetség, Dutka Ákossal – sztrájkba lépett a laptulajdonos, Sas Ede megalkuvó politikája miatt, ugyanis Sas Ede feladta az addigi függetlenségi politikát és a Tisza-párt szolgálatába állította a lapját. Mikor a sztrájkkal nem érték el a céljukat, kiváltak a laptól és létrehozták dr. Kotzó Jenő jogász támogatásával és főszerkesztőségével az *Új Nagyvárad* című újságot.

Sas Ede Marton Manó helyébe Papp Jánost léptette elő felelős szerkesztővé. A szerződés a következő feladatokat írta elő az új felelős szerkesztő számára:

- tartozik a Nagyvárad című napilap szerkesztése körül mindazokat a teendőket elvégezni, amelyek a hírlapírás terén általánosan elfogadott elvek és szokások szerint a felelős szerkesztő teendőihez tartoznak, nevezetesen:
- tartozik a lap anyagának személyesen és a lap munkatársai által való megszerzéséről, valamint annak feldolgozásáról kellő időben gondoskodni, a lapot előállító nyomdának a szükséges kéziratokat a megfelelő időben kellő mennyiségben pontosan átadni,
- tartozik a lap munkatársainak munkásságát ellenőrizni és irányítani őket, a szükséges utasításokkal ellátni,

- és általában tartozik a lap szerkesztését úgy teljesíteni, hogy a rendelkezésére álló munkaerők a lehető legcselekményesebben hasznosíttassanak,
- tartozik dr. Papp János a rendes szerkesztői teendők mellett a *Nagyvárad* számára hetenkint legalább két eredeti vezércikket írni és a Bihari Pontoknál addigi működését kifejteni.
- tartozik végül dr. Papp János a lapvállalat érdekeit, nevezetesen a lapnak úgy szellemi és erkölcsi, mint anyagi érdekeit teljes odaadással szolgálni és azokat tőle telhetőleg előmozdítani.

Az új felelős szerkesztő fizetését havi 400 koronában állapították meg, ezen felül Sas Ede kötelezte magát, hogy a tulajdonát képező *Nagyvárad* nyomda és újságvállalat évi tiszta jövedelméből egy utólag megállapítandó százaléknak megfelelő összeget minden év januárjában dr. Papp Jánosnak megfizeti. Azt is kikötötték, hogy ha a szerződő felek egyike törvényes szerződésbontó ok nélkül a szerződéstől egyoldalúlag eláll, tartozik a másik félnek 5000 korona kötbért kifizetni. Dr. Papp Jánosnak évenként négyheti szabadságidőt biztosított a szerződés, azzal a kikötéssel, hogy Sas Ede távollétében nem mehet szabadságra.

Az új felelős szerkesztőnek a megnövekedett feladatok ellenére maradt elég ideje és energiája, hogy újabb törvénytervezetet dolgozzon ki. 1913-ban jelent meg *A sajtójog reformja és az újságírókamarák* című könyve, melyben a már ismertetett alaposággal és felkészültséggel fogalmazta meg a sajtó szabadságáról, a nyomdákrol, sajtótermékekről, a helyreigazítási eljárásról, az újságírói kamarákról szóló törvényjavaslatait. A tervezetben 27 paragrafus szól a sajtójogról, 29 az újságírói kamarákról. A paragrafusok mindegyikéhez indoklást is fűz, új dolog volt az újságírói kamarák szervezésére vonatkozó javaslata, ugyanis ez addig nem létezett. A kamara célját abban látta, hogy segítségével ki lehet zárni az újságírásból az oda nem való elemeket, s a fegyelmi jogokkal felruházott szervezet örködhet az újságírói kötelességek és az újságírói

tisztesség fölött. A korszerű és előremutató elveket kifejező törvénykezdeményezés visszhangjáról és sorsáról nincsenek adataink, de bizonyíték a szerző kreatív és progresszív gondolkodás-módjáról.

A legmerészebb vállalkozási kísérlete, amellyel – ha sikerül – örökre beírta volna nevét a hírközlés történetébe, a Telefon Hírmondó vállalat létrehozására indított kezdeményezése volt. Ennek az egyedüli bizonyítéka az a levél, melynek másolata fennmaradt Papp János iratai között.

1893-ban a neves magyar feltaláló – a telefonközpont megalkotója, Edison munkatársa –, Puskás Tivadar Budapesten üzembe helyezte a világ első vezetékes hír- és műsorközlő berendezését, a telefonhírmondót, amely a rádió elődjének tekinthető, s ami műszaki kiegészítésekkel és módosításokkal a két világháború között is működött. Dr. Papp János 1913-ban levélben fordult a kereskedelmiügyi miniszterhez, kérve, hogy Nagyvárad, Arad és Temesvár törvényhatósági joggal felruházott városok területén közhasználatú Telefon Hírmondó vállalatot létesíthessen. A kérésben megfogalmazta a létesítendő vállalat célját: „a hírszolgálat gyorsítása, a híreknek az előfizetőkkel naponként többször való közlése útján, valamint a közművelődés szolgálata magas színvonalú irodalmi és művészi felolvasások rendezésére, művészi ének-, zene- és hangverseny előadások közvetítése által, a budapesti Telefon Hírmondó vállalat mintájára.” A kérést azzal indokolta, hogy „a fentebb említett három város közönsége a műveltség olyan magas fokán áll, a közügyek és a kulturális, valamint a gazdasági események és a nemesebb szórakozások iránt olyan élénk érdeklődést tanúsít, hogy a helyszínen végzett beható tanulmányaim szerint a Telefon Hírmondó közszükségletként jelentkezik s e feltétlen kulturális intézmény prosperálása biztosítottnak látszik.”

Sajnos ez a kezdeményezés sem járt sikerrel, aminek a legfőbb oka a nemsokára kirobbanó első világháború lehetett.

De még volt egy békeév, amit Papp János eredményesen használt ki. 1913-ban tanulmányúti segílyt kér a Vidéki Hírlapírók

Országos Szövetségétől, melynek ő maga is igazgatósági tagja volt. Fennmaradt a tanulmányi segélyt igénylők névsora, melyből kiolvasható, hogy a tizennégy igénylő közül tíz németországi, ausztriai, svájci útra, kettő Franciaországba, egy Olaszországba, egy külföldi fürdők és múzeumok látogatására, Papp János pedig „Románia közállapotának és a magyarországi nemzeti kérdésnek tanulmányozására” kért tanulmányi segélyt. A kérelmezők között található Gyóni Géza Szabadkáról és Marton Manó Nagyváradról. Papp János elnyerte a közoktatásügyi miniszter által az 1913. évre adományozott egyik 1000 koronás hírlapírói tanulmányúti ösztöndíjat, s mint ahogy a megőrzött jegyzetekből kiderül, feleségével és nagyobbik fiával egy dunai hajóúton vett részt.

1914 nyarán, a háború kitörését megelőző hetekben, már a teljes családjával, feleségével és két fiával egy tengeri hajóúton vett részt. Meglátogatták Fiumét, Anconát, Velencét és Ravennát, melyben ő szabadjeggyel, családja 50 százalékos kedvezménnyel utazott.

A háború kitörésének évéből megőrződött még két irat, 1914. március 30-án Sas Endre aláírásával egy Bizonyítvány, melyben a tulajdonos főszerkesztő felsorolja, mióta munkatársa a *Nagyváradnak* Papp János, milyen beosztásban dolgozott, illetve dolgozik, s megállapítja: „ez alatt az idő alatt úgy közjogi és politikai, mint közigazgatási s pénzügyi cikkeivel, valamint magas színvonalú irodalmi közleményeivel intenzív és közhasznú tevékenységet fejtett ki. Különösen ki kell emelnem a román nemzetiségi kérdéstről több ízben írott tartalmas tanulmányait, amelyek szerzőjüknek e kérdésben való alapos jártasságát és széleskörű közjogi tudását igazolták”.

A másik irat egy 1914. november 7-én keletkezett Nyilatkozat, melyben Fehér Dezső és Sas Ede A Magyarországi Hírlapírók nyugdíjintézetének tagjaiként igazolják, hogy dr. Papp János a Nagyvárad című politikai napilap felelős szerkesztője, a Vidéki Hírlapírók Szövetségének igazgatósági tagja, s több mint tizenöt éve, mint hivatásszerű hírlapíró működik Nagyváradon.

Az iratok rendeltetését nem ismerjük, de fontosságukat jelzi, hogy tulajdonosuk megőrizte.

A háború kitörése után a Nagyvárad feladja félhivatalos jellegét, „politikai semlegességet” hirdetett meg. A háborús esztendőkről eleinte ennek szellemében, de nem közömbösen tudósít. Háborús krónikái, tudósítóinak jelentése hiteles képét vázolja a világégésnek, a hadszíntérre küldött váradiak sorsáról nyújt információt. Papp János a háború éveiben sem hagy fel a különböző vállalkozási próbálkozásokkal. 1915. január 27-én a Miniszterelnöki Hivatalból a címére küldött levélből szerezhetünk tudomást egy újabb sikertelen próbálkozásáról. A hivatal elutasítja a Rosetti-féle brosúra magyar nyelvre való fordítására tett ajánlatát azzal, hogy az kizárólag a románok számára íródott. A további indoklás szerint: „Eddig sikerült kímélni magyar közönségünket a romániai sajtó által propagált állásfoglalás igazi megismerésétől, és ha most Rosetti ellenérveit bocsájtanánk a magyar olvasóközönség elé, ez minden emberből azt a fogas kérdést váltaná ki, hogy milyen bajok lehetnek ott, hogy ilyen ellenérvekkel kell az ottani hangulatot ellensúlyozni. Ilyen körülmények között a fordítás nem látszik sem szükségesnek, sem ajánlatosnak”.

1916-ban, a háború teljében Papp János újabb lapindítási tervvel lép porondra. Május 7-én megjelenik a *Bihari Krónika* című társadalmi, közgazdasági és művészeti folyóirat első száma, havi kétszeri megjelenéssel. Irodalmi főmunkatárs a költő, Nadányi Zoltán volt. A felelős szerkesztő, Papp János *Van-e szükség a Bihari Krónikára* című vezércikkben megindokolja az új lap megindításának a szükségét. Célkitűzéseként a társadalom megszervezését jelöli meg, hogy a háború utáni nemzeti újjászületés megvalósulhasson. Ennek érdekében törekedni kell az oktatás fejlesztésére, az egészségügyi viszonyok javítására, a gyermekhalandóság csökkentésére, a rokkantak és hadiárvak gondozására, az alkoholizmus elleni küzdelemre, a gazdasági élet helyreállítására, és olyan társadalmi szervezethez, melyel ezeket a feladatokat valóra lehet váltani.

Az első számban több közgazdasági témájú írás mellett az *Arcképcsarnok* című sorozatban bemutatták Miskolczi Ferenc dr.-t, Bihar vármegye főispánját. Az irodalmi rovatban Nadányi Zoltán

verse mellett egy tanulmány olvasható a háborús költészetről és ismertetik dr. Ágoston Péter *A mi utjaink* című könyvét, melyet a Társadalomtudományi Társaság *A jövő kérdései* című sorozat első köteteként jelentett meg. Ebben a sorozatban jelent meg Ágoston Péterné: *Bihari asszonyok a fényűzés ellen* című írása, melyhez még másik három hölgy véleményét is csatolták. A lap 24 oldalán még több közérdeklődésre számottartó írás volt olvasható.

Ez a lap sem bizonyult hosszú életűnek, a következő évben még megjelent. A Papp János iratai közt megtalálható, a második évfolyam március 21-én összevontan megjelent 2–3. száma, de már csak 16 oldalon, ami a lap fokozatos elsorvadására utal, sőt az is lehet, hogy ez volt az utolsó szám.

A túl hosszúra nyúlt háború 1917-ben már egyre nagyobb kiábrándultsághoz, erősödő háborúellenes mozgalmakhoz vezetett. Megváltozik az újságok hangneme is, így a Nagyváradban is egyre több olyan írás jelenik meg, amely megfogalmazza a háború jogosságának és a sikeres befejezésével kapcsolatos kétségeket, sőt egyre gyakrabban ítélik el a felesleges vérontást és hangoztatják a tömegek békevágyát. A lap tulajdonosa, Sas Ede úgy dönt, eladja a vállalkozását, és Budapestre költözik. Az új tulajdonos a helyi nyomdaipar legjelentősebb alakja, Sonnenfeld Adolf, a fiatal, de igen sikeres és tehetséges Hegedüs Nándort elcsábítja a Szabadságtól, s őt bízza meg a főszerkesztői feladattal, Papp János továbbra is felelős szerkesztő marad. Hegedüs átszervezi a szerkesztőgárdát, új munkatársakat vesz fel, s a lap frissebbé, modernebbé válik, nő az olvasótábora, népszerűsége. Kerülik a közvetlen politizálást, a lap valóban független lesz a politikai pártoktól. Ez különösen hasznára válik a lapnak, a háború végén bekövetkezett nagy politikai fordulatok idején. Sem az őszirózsás forradalomban, sem a köztársaság idején nem kötelezik el magukat egyik politikai erő mellett sem, nem vállalnak politikai funkciókat, közéleti szerepet. Ezt a magatartást folytatják a Tanácsköztársaság rövid nagyváradi ideje alatt, így megmenekültek a kommunista terror zaklatásaitól, utána pedig a kollaboránság vádjától is. Pap János ebben a zűrzavaros időben

bebizonyította, hogy az őt jellemző vállalkozó szellem nem jelentett elvtelen karrierizmust, nem volt konjunktúra-lovag, aki bármilyen lehetőséget megragad.

Az impériumváltás után viszont helyesen ismerte fel, hogy az új helyzetben fel kell hagyjon a politikai újságírással, pályát kell változtasson. Egy ideig még megmarad a Nagyvárad felelős szerkesztőjének, de inkább csak a szerkesztés munkáját végzi, saját írást, vezércikket jóformán nem is közöl.

Rövid időre viszont visszatér a szépirodalomhoz, az 1919. július 25-én megalakult *Tavaszi* című művészeti és szépirodalmi hetilapban közöl verseket, és talán a legsikeresebb műfordítását, Gheorghe Coşbuc *El-Zorab* című elbeszélő költeményét is itt jelenteti meg. Egyébként a *Tavaszi* elég szorosan kapcsolódott a Nagyváradhoz – melynek ekkor még Papp János volt a felelős szerkesztője –, ami abban is megnyilvánult, hogy teljesen hozzáigazodott annak eszmei tájékozódásához. Amikor már nem volt anyagi alap a *Tavaszi* önálló megjelenítéséhez, a *Nagyvárad* ingyenes vasárnapi mellékleteként jelent meg 1920 augusztusáig, eltérően vetélytársától, a szintén Nagyváradon vele egy időben megjelenő *Magyar Szó* című másikkal, amely 1920. március 24-én jelent meg utoljára.

Papp János ekkor már a hivatásos újságírói pálya elhagyására készült. Még 1919 őszén elvállalta a Kereskedelmi és Iparkamara másodtitkári állását, amihez jogi végzettsége segítette hozzá. Ez az új beosztás a biztosabb egzisztencia és nagyobb jövedelem lehetőségével kecsegtette, mégis elég sokáig tartott, míg végleges elhatározásra jutott. Erről a döntéséről a *Nagyvárad* 1921. december 25-i száma számolt be, *Papp János dr. megválnak a Nagyvárad szerkesztőségétől* című cikkben. Álljon itt ez az írás teljes terjedelmében, mert sokat elárul arról a megbecsülésről, melynek lapjánál örvendett.

„Közbecsű neve újévtől lekerül a Nagyvárad homlokáról: a zsurnalisztika szárazágáról vele egy egészséges gyümölcs válik le közülünk. Huszonöt évet töltött el Papp János dr. a mi szerkesztőségünkben; együtt férfiasodott ezzel a lappal, s – fehér hollója mesterségünknek – más lap kötelékében egy-két rövid interval-

lum kivételével nem állott soha. Komoly tudása, puritán jelleme és kitűnő tolla éppoly megbecsülést szereztek neki a közönség körében, mint ahogy szűkebb környezetünk mindig becsüléssel, tisztelettel állott a kollega mellett. Dr. Papp János tudvalevőleg az igazán sokoldalú újságírók egyike. Nagy intelligenciája és világos tisztánlátása tették őt különösen alkalmassá, hogy egy napilap élén álljon és azt a legforgandóbb viszonyok közt vezesse. Lapjának munkásságával és egyéni kiválóságaival mindig csak becsületet szerzett. Elsőrendű publicista, judíciuma és írástudása sok eseményszámba menő cikket adott a nyilvánosságnak. Nem csoda, ha a vidéki magyar sajtóban megkülönböztetett presztízsnek örvend, nevét mindenütt szimpátiával emlegetik, ahol magyar zszurnaliszták dolgoznak. Huszonöt év alatt éjjel és nappal töretlenül állott helyén. Sok nagyváradi politikai és társadalmi akciót irányított. Mint hű, megbízható és lelkiismeretes szerkesztő, sok álmatlan éjszakán örkdött a reá bízott újság felett.

Amióta dr. Papp Jánost a Kereskedelmi és Iparkamaránál viselt titkári teendői különösen az utóbbi időben intenzíven lekötötték, egyre kevesebb időt szakíthatott magának eredeti hivatása, az újságírás betöltésére. Még jobban igénybe veszi kollegánk tetterejét január elsejétől kezdve, hogy a Monitorul Oficial magyar pendantjával, itt Nagyváradon, mint napilapot szerkeszti *Törvények és Rendeletek* című szaklapját. Erre a munkára nála szorgalmasabb férfi igazán nem akadna. Minthogy új vállalkozása szabad idejét teljesen leköti, elhatározta, hogy megválnak a Nagyvárad felelős szerkesztői állásától, mert kötelességtudásával nem egyeztetni össze, hogy csak névleg szerepeljen olyan pozícióban, melynek betöltéséhez teljes munkaenergia szükséges. Papp János távozását magunk sajnáljuk legjobban, mégis örömmel kell látni, hogy a közéletben is előkelő szerepet játszó kollegánknak a maga speciális terrenumán tágabb karrierje nyílik, mint amennyit neki mesterségünk szerény keretei nyújtanak (...).”

Tehát vállalkozó szelleme az új, megváltozott körülmények között sem hágyta cserbe, sőt nagyon jól ismerte fel, hogy mire van

szüksége Nagyvárad kereskedő és iparos társadalmának, ahhoz, hogy megszokott tevékenységét tovább folytathassa. Az új hivatalos nyelvet, a megváltozott törvényes kereteket nem ismerőknek felmérhetetlen sokat segített ez a magyar nyelvű kiadvány, amely nélkül nehezen boldogulhattak volna. Ismereteink szerint ez a hetilapnak nevezett kiadvány 1928 végéig rendszeresen megjelent, s megszűnése nem az érdektelenségnek vagy az igények hiányának tudható be, hanem a magyar nyelv használatát tiltó intézkedéseknek, az erősödő románosítási törekvéseknek.

A közlemény pontos címe így hangzott: *Törvények és Rendeletek*, hetilap. Közli az exportra, importra vonatkozó törvényes és kormányintézkedéseket, valamint minden törvényt, minisztertanácsi határozatot, rendeletet. Kiadóhivatal: Oradea-Mare (Nagyvárad) Mihai Eminescu (Szaniszló) utca 71.

Megjelentetett önálló kötetet is *A kivitel és behozatal szabályai* címen, melyben részletesen felsorolta mit lehet exportálni és importálni. Közölte az érvényben lévő vámdíjakat és illetékeket, valamint az általános vámtörvény teljes szövegét. A kötet végén betűrendes tartalomjegyzék segítette a könnyebb tájékozódást az előírások tömkelegében.

Az 1923 márciusában megszületett új román Alkotmány, s az annak nyomán kibontakozó törvényalkotói tevékenység további lehetőségeket teremtett Papp János számára, újabb magyar nyelvű törvényismertető kötetek összeállítására és kiadására. Ebben az évben jelenteti meg a *Törvény az egyenes adók egységesítéséről és az összjövedelmi adó létesítéséről* című kötetét, amely a kamarai-titkári tevékenységével volt kapcsolatban – ugyanakkor adta ki *Az új ügyvédi rendtartásról* című könyvet, mely a magyar ügyvédek számára volt nagy segítség. De nem maradt meg csupán a saját szakterületén, 1924-ben lefordította és közzétette a *Törvény az állami elemi oktatásról és az elemi tanítóképzői oktatásról* című kötetét is.

Papp Jánosnak ez a tevékenysége elsősorban a magyar nemzeti közösség érdekeit szolgálta, megkönnyítette számukra a beilleszkedést az új gazdasági, társadalmi rendszerbe, ugyanakkor számára

is anyagi és erkölcsi elismerést hozott. Nem csak magyar, de román nyelvű jogi szakkönyvet is ír, így társszerzőként Paul Balaşiuval megjelentették a *Cartea funduară* című könyvet 1922-ben, majd 1925-ben a *Codul de procedură civilă din Transilvania* című munkát, melyek egyformán segítettek a román és magyar ügyvédek, jogászok tevékenységét.

1925-ben a Kereskedelmi és Iparkamara addigi főtitkára, dr. Oláh Béla nyugdíjba vonulása után Papp János veszi át e fontos intézmény gyakorlati irányítását. A Kamara élén egy elnök is volt, aki a helyi kereskedelmi és ipari élet kiemelkedő alakjaként inkább csak reprezentatív szerepet töltött be, de a tényleges szakmai feladatok, a gyakorlati irányítás végzése a főtitkár kezében összpontosult. Ezt a feladatot Papp János közel tíz esztendeig sikeresen oldotta meg, elnyerte a teljes tagság bizalmát és támogatását, de a felettes hatóságok elismerését is. Ennek legékesebb bizonyága, hogy megkapta a *Steaua României rend lovagja* című magas fokú állami kitüntetést, ami ritka kivételnek számított abban az időben a magyar nemzetiségű közéleti személyiségek között.

A sok elfoglaltsággal és nem kis felelősséggel járó beosztása mellett sikerült időt szakítania régi szenvedélyének, mesterségének gyakorlására is. 1933 októberétől megjelenteti a *Korbács* című satirikus újságját, amely annak ellenére, hogy a legolcsóbb váradi nyomdában készült, 1935-ben megszűnt, mert nem bizonyult jövedelmezőnek.

Történik mindez akkor, mikor már igazán lenne ideje az újságírásra, újságszerkesztésre, hisz 1934. április elsejétől nyugdíjba vonult. Korai nyugdíjazása, mely saját kérésére történt, meglepetést hozott a város közéletében. Egykori lapja, a *Nagyvárad* így kommentálta az eseményt: „Minket, akik ismerjük munkaerejét, széleskörű képességeit, nagy felkészültségét, lep meg a legjobban, hogy Papp János dr. a Kereskedelmi és Iparkamara kiváló főtitkárja nyugalomba vonult. Váratlanul jött ez az elhatározás, amely úgy látszik visszavonhatatlan. Tehát nyomban le is szögezhetjük, hogy a város kereskedelmi és ipari életének egyöntetű véleménye az, hogy a

Kamarát súlyos veszteség éri Papp János dr. távozásával. Hatalmas koncepció, munkabírás, mély szakértelem egyesült ebben a művelt, képzett s amellet szerény emberben. Kétségtelen, hogy Papp János dr.-nak friss invenciója emelte a Kamarát magas nivóra. Ötleteket adott, rendszert és rendet teremtett. Egészséges javaslatokat hozott, más szóval friss vérkeringést vitt a Kamara életébe. Papp János dr. nem csak a száraz paragrafusok parancsa szerint, de szíve diktálásával vezette, mint főtitkár a Kamara ügyeit és lélekben is összeforrt vele”.

Visszavonulása a közélettől érthetőbbé válik, ha felidézzük magánéletének tragédiáját, mely egy évvel korábban érte. 1933. május 24-én, alig 52 évesen, hosszas szenvedés után meghalt a felesége. A nyugdíjba vonulásra vonatkozó döntését az is kiváltotta, hogy 1934. február elején közismertté vált a kormány szándéka, hogy az országos szinten létező negyvennyolc kamarából csak tizenkettőt szándékozott meghagyni, Erdélyben csak hármat: a kolozsvárit, a brassóit és a temesvárit. Ez a lépés súlyos csapást jelentett Nagyváradnak, mely akkor sokak szerint az ország legnagyobb kereskedő városa volt, egyesek az ország „szárazföldi kikötőjé”-nek tartották. Papondoff Teodor elnök kezdeményezésére közgyűlést hívtak össze, ahol egy memorandumot fogadtak el, melyben rámutattak, hogy a Nagyvárad Kereskedelmi és Iparkamara fennhatósága alá tartozik öt megye kétmillió lakossal, 24500 kereskedővel, s a közel félévszázados intézmény meg tud élni az illetekekből, amit a hozzátartozó kereskedők fizetnek. Az említett memorandumot még megfogalmazta Papp János, de a következő igazgatósági ülésen már bejelentette nyugdíjba vonulását.

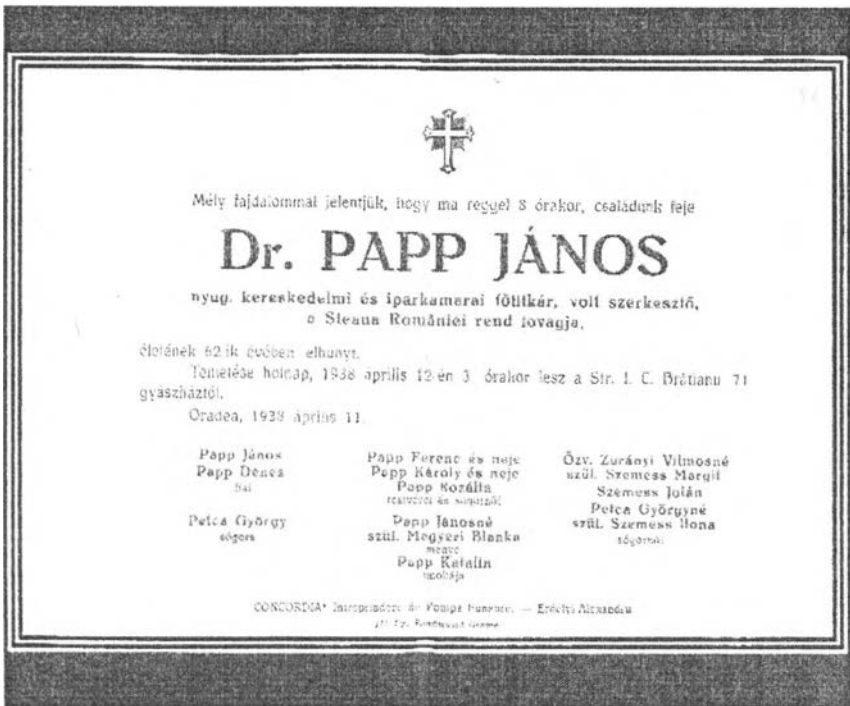
Így zárult le egy gazdag életpálya, egy nem mindennapi karrier, amelyet egy igen alacsony társadalmi rétegből induló fiatalember tehetséggel, elszántsággal, állandóan megújuló vállalkozó szellemmel önére jére támaszkodva valósított meg.

A nyugodt, békés nyugdíjas életet nem sokáig élvezhette. 1936. december 30-án egy rövid újsághírben a következőket írták róla: „Papp János dr. nyugalmazott iparkamarai főtitkár fiaival Cefán

töltötte a karácsonyi ünnepeket, ahol régebbi betegségéből kifolyólag rosszul lett. Hazahozták, házi orvosa Fisch Áron kezeli. A beteg állapota javulóban”.

A javulás nem bizonyult tartósnak, sőt később a betegsége súlyosbodott, s ezért teljesen visszavonult a közéletből. 1938. április 11-én, 62 éves korában elhunyt.

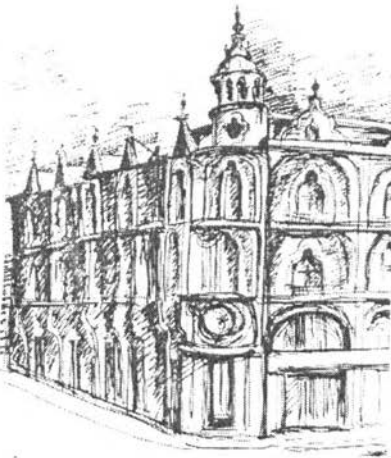
Emlékét, tanulságos életpályájának történetét ma már szinte a teljes feledés homálya borítja. Ez ellen próbáltunk tenni ezzel a szerény életrajzi vázlattal.

A SZABADSÁG
SZERKESZTŐSÉGE

EMKE KÁVÉHÁZ

VI. FEJEZET

HEGEDÜS NÁNDOR
(1884–1969)

DUTKA ÁKOS
(1881–1972)

A harcos szerkesztő, közíró, politikus és a szelíd, galamblelkű költő párhuzamba állítása azért is indokolt, mert ellentétes habitusuk dacára diákkoruk óta jóbarátok voltak. Ugyanakkor ebből a párhuzamból az is kiolvasható, hogy különböző módon is lehet egyformán hasznosan szolgálni népünk, közösségünk érdekeit. Hegedüs Nándor újságíróként, majd kisebbségi politikusként szerzett felülmúlhatatlan érdemeket, Dutka Ákos legfőbb érdeme A Holnap irodalmi mozgalomban játszott szerepe volt. Életük utolsó szakaszában mindketten visszavonultak a közéletből, a napi politikából, a múlt emlékeit idézték. Hegedüs Nándor még az 1956-os magyarországi eseményekre sem reagált, pedig ekkor Budapesten élt, Dutka Ákos viszont több versében fogalmazta meg azonosulását, egyetértését a forradalom célkitűzéseivel.

A KISEBBSÉGVÉDELEM BÁTOR ÉS ELKÖTELEZETT HARCOSA

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1928 decemberében a tíz éve tartó és egyre elviselhetetlenebbé váló kisebbségi sorsban élő erdélyi magyarság előtt felcsillant a változások bekövetkezésének reménye. Megbukott a Brătianu vezette liberális kormány, a Gyulafehérvári Határozatok egyik megfogalmazója, Iuliu Maniu alakított új kormányt, eltörölte a határ menti megyékben még mindig fennálló cenzúrát és új parlamenti választást írt ki. Az Erdélyi Magyar Párt egyedül indult a választási küzdelemben, nem kötött paktumot sem a kormánypárttal, sem az ellenzéki román pártokkal, és a másik magyar politikai szervezet, a jóval kisebb szavazótáborral és tagsággal rendelkező Erdélyi Magyar Néppárt visszalépett a küzdelemből, kijelentve, hogy nem akar testvérháborút.

Nagyváradon 1928. december 2-án tartotta a Magyar Párt Bihar megyei és nagyváradai szervezete a választási programot bemutató nagygyűlését (mai kifejezéssel a választási kampánynyitót). A Katolikus Kör nagytermében (ma a Filharmónia koncertterme) a város és a megye minden magyar társadalmi rétege képviseltette magát. A zsúfolásig megtelt teremben először a Magyar Párt országos vezetősége részéről dr. Jakabffy Elemér mondott komoly, megfontolt beszédet, kérve az itteni magyarság összefogását és támogatását a kitűzött célok megvalósításához, majd, ahogy a *Nagyváradai Napló* tudósítója fogalmazott: „Hegedüs Nándor adott magas színvonalú, változatos, igazságtól fűtött, gazdag programot”.

A két akkori váradi magyar újság, kihasználva a cenzúra eltörlésével adott lehetőséget, teljes terjedelmében és szöveghűen közölte a képviselőjelölt beszédét, melyben olyan igazságokat olvashattak azok, akik nem lehettek jelen a gyűlésen, amilyeneket az előző tíz év alatt nem láthattak leírva az újságokban. Akik viszont jelen voltak, előbb döbbenet hallgatták a beszédet, aztán egyre bátrabban és egyre hangosabban fejezték ki egyetértésüket, támogatásukat.

Az első kijelentése, amely kiváltotta a jelenlévők helyeslését, így hangzott: „Ha van kisebbség, nemzet, amely megérdemli az uralkodó nemzettől, hogy vele a jogegyenlőség, a belátás, a korlátlan testvériség szellemében viselkedjék, úgy kétségtelenül azok közé tartozunk mi is.” Ezt azzal indokolta, hogy az erdélyi magyarság „nyugalommal és töredelemmel viselte el a történelem fordulatát”. „Nem lázongtunk, nem békétlenkedtünk, a hatóságot tiszteltük, parancs előtt meghajoltunk.” A lojalitásról elmondta, hogy az azt jelenti, hogy „az ország területi integritását tiszteljük, törvényeit megtartsuk, pénz- és véradónkat megadjuk”. Majd így folytatta: „De a lojalitáshoz semmi köze nincs azonban annak, hogy mi magyarok akarunk maradni, a magyar történelem és kultúra szeretetéhez ragaszkodunk, magyar anyanyelvünket féltőn megőrizzük, polgári önérzetemet áruba nem bocsátom, jogaimat törvényes úton kiharcolom és a békeszerződések minden pontját, amely nekünk előnyt ígér, a megvalósulásban akarom kicsikarni. Ha a városházán magyarul akarok beszélni, az nem államellenes cselekedet, ha Nagyvárad számára magyar vezetőséget kérek, ha gyermekemet magyar iskolába akarom küldeni, ha saját irodalmamat jobban szeretem, mint a másokét, ha elítélem a szervilis hajbókolást, gazdasági, pénzügyi, kulturális megalázkodást, ha emelt fővel akarok járni és úr akarok lenni a saját portámon, ha az önkénynek, brutalitásnak, korrupciónak azt kiáltom: eb ura fakó, – ez nem lázongás, nem zendülés, ez a XX. század szabad fiainak legszentebb joga, amit elkobozni nem lehet.”

A továbbiakban felvázolta a romániai magyarság aktuális helyzetét: „Itt áll a magyarság gazdaságilag megrokkanna; a földbirtokost szegénnyé tette az agrárreform, a háztulajdonost nyomja a magas adó és a rekvirálás, a gyárost letiporta a pénzkrízis, a kereskedőt és iparost tönkretette az adók serege, a hitelválság, a korrupció; a magyar hivatalnok-osztály állás nélkül éheznek, a régi magyar középosztálynak nincs betevő falatja, tanáraink, tanítóink nyomorognak, fiaink a legsötétebb jövő előtt állanak, munkásainkat a munkanélküliség tépi”.

Ezek után megfogalmazta a legfontosabb politikai célkitűzéseket: „Eddig csak sérelmi politikát folytattunk, de most már alkotó kisebbségi politikát akarunk kezdeni.” (...) „Azt követeljük, hogy fokozatosan adják kezünkbe, természetesen az állam ellenőrzése mellett, lehetőleg minden téren az önrendelkezési és önkormányzati jogot. A kisebbségi rendszer kiépítésében első, igen fontos teendőnk a népkisebbségi törvény megalkotása.” (...) „Most itt az ideje, hogy Maniu megalkossa a kisebbségi törvényt, mégpedig a magyar képviselők bevonásával, egy törvényt, amely államjogi helyzetünket, kultúrintézményeink védelmét, a kisebbségi nyelvhasználat jogait, a kisebbségek büntetőjogi védelmét, és mindazt, ami a szabad kisebbségi élet kiteljesedéséhez szükséges világosan kodifikálja.”

Külön célkitűzésként fogalmazta meg, hogy „kulturális önkormányzatot a kisebbségeknek”, kijelentve, hogy: „A kisebbségek önrendelkezési joga elsősorban kulturális téren érvényesülhet, és ennek ma már kialakult közjogi és alkotmányjogi formája van, amit kulturális vagy iskolaügyi autonómiának neveznek. Észtországban alkotta ezt meg először Hasselsblatt, ottani német képviselő és ezt a törvényhozás el is fogadta.” Szerinte a mostani kormánynak azért kell ezt a követelést teljesíteni „mert a gyulafehérvári határozatok ama pontját, hogy minden nép önmaga, saját választott fiaival végzi el az oktatást, tökéletesen csakis kulturális autonómiával lehet megvalósítani.”

Programbeszédében természetesen nem csak a kisebbségi problémákkal foglalkozott, részletesen kitért a gazdasági-társadalmi helyzet elemzésére, megfogalmazva a fő célkitűzést: „erős polgári társadalmat akarunk”. Beszélt a magyar zsidóság problémáiról, hangsúlyozva, hogy magyar nyelvű oktatás számukra „pedagógiai, egészségi és hitbéli szükséglet és a nyelvi kényszer, amelyet a törvény elrendel a zsidóságot művelődésében súlyosan visszaveti”. (...) „Abban a követelésben, hogy a zsidó iskolák anyanyelve a magyar ajkú zsidóktól lakott helyeken magyar legyen, hogy a zsidó szülő szabadon választhassa meg, hogy milyen iskolába, vagy az állami

iskola milyen tagozatába írathassa be a gyermekét, a zsidóságnak olyan emberi joga nyilatkozik meg, hogy ettől a harctól el nem tántorodom, és ez lenne parlamenti működésem gerince.”

Választási programbeszédét így zárta: „... Higgyük, hogy e hazában jobb jövőt találunk és a román és magyar a belpolitikai fordulat nyomán közelebb jut egymáshoz, testvéri megértéssel nyújt egymásnak jobbot. (...) Ha erősek, összetartók leszünk és önmagunkban bízunk, akkor a mostani tizenegyedik esztendőben Maniu kormányától kiharcoljuk magunknak a kikeletet. Úgy legyen!”

* * *

Ma már csak kevesen tudják Nagyváradon, hogy ki volt ez a bátorhangú, logikus gondolkozású, a kisebbségi helyzetet jól ismerő és annak rendbetételére megalapozott, bölcs megoldásokat javasoló politikus.

Nem volt született politikus, az adott történelmi helyzet és kiváló adottságai tették azzá. Nagyvárad szülöttje volt, életének jelentős részét itt élte le, országos hírnevet itt szerzett. Igazi lokálpatrióta volt, aki idős korában, budapesti éveiben is Váradról írt, az egykori békebeli város emlékét idézte.

1884. szeptember 29-én született Nagyváradon, jómódú kereskedő családban. Középiskolai tanulmányait a Főreál iskolában végezte, Dutka Ákos osztálytársaként, akivel az iskola önképzőkörében egyaránt kiténtek irodalmi hajlamaikkal. Így aztán szakítva a családi hagyománnyal, nem a gazdasági élet felé orientálódott a pályaválasztásban. Egyetemi tanulmányait Budapesten, a bölcsészeti karon folytatta, nyelvtanárnak készült, de az újságírás elcsábította, zszurnalista lett.

A *Nagyvárad* Napló Jubileumi albumában, *Húsz korona* című karcolatában megírta ennek a történetét, ezt idézzük némi kihagyással: „Huszonkét évvel ezelőtt, – sok idő – kezdtem az újságírást a Nagyvárad Naplónál. Úgy történt, hogy hazajöttem a budapesti egyetemről vakációzni. A német és magyar nyelv tanárának készítettem. Böszörményi Andor barátom dolgozott a Naplónál. Mivel

diákkorunkban verseket írogattunk együtt, gondolta, két hónapig, míg ő a jogi vizsgára készül, helyettesíthetem a szerkesztőségben. Megkért rá, – megtettem. Miután éppen akkor képviselőválasztás volt Nagyváradon. (...) Az újságírók sokáig alvó emberek voltak abban az időben, én, mint otthonlakó filozopter korán keltem, ott lézengtem a választáson és megírtam a tudósítást. (...) Nagyváradi fiú voltam, az embereket jól ismertem, humoros véna is csörgedezett tollamban: szerénytelenség nélkül mondhatom, egészen vágós tudósítást írtam. (...)

Fehér Dezső többször felnézett reám, mikor a cikket átolvasta. Aztán megkérdezte: – Nem tréfál maga Hegedüs úr? Csakugyan most dolgozik először szerkesztőségben? – Igen! Erre Fehér Dezső kivette a pénztárcáját és ide adott nekem húsz koronát. – Hát én nem kívánhatom ingyen az ön munkásságát!

Így ragadtam az újságíráshoz. Ha akkor azt a 20 koronát nem kapom, bizonyára hamar kifordultam volna a redakcióból, megszereztem volna a tanári oklevelet, és most lennék Désen vagy Alsókubinban egy elbocsájtott tanár.”

Természetesen ebben a kis történetben is van némi írói túlzás, mert a valóságban már egyetemista korában is jelentek meg írásai budapesti lapokban. De igazi újságíróvá mégis a Nagyváradi Naplónál lett. Nem volt az újságírásnak olyan „harctere” ahol Hegedüs Nándor stílusa, éles megfigyelése és ítélőképessége ne érvényesült volna. 1913 májusában a *Szabadság* felelős szerkesztője lett, és 1915-ig olyan magas szellemi nivóra emelte ezt a patinás újságot, hogy Indig Ottó szerint az ő szerkesztése alatt új reneszánszát élte és egyik vezető fóruma volt a váradi publicisztikának. Még ebben az évben bekapcsolódik a város közéletébe is, publicisztikai és közéleti érdemes működése elismeréséért Nagyvárad törvényhatósági bizottságának és iskolaszékének tagjává választották.

Még 1909-ben tagja lett a László király szabadkőműves-páholyának, s eljutott a harmadik fokig, de a mozgalomban nem játszott vezető szerepet, s nem kapcsolódott be annak radikális akcióinak egyikébe sem. A pártpolitikától is távol tartotta magát, minden ide-

jét, energiáját szerkesztői feladatának magas színvonalú teljesítésére összpontosította. Így dolgozta végig a világháború nehéz éveit is. 1918 májusában, amikor a Nagyvárad nyomdája és napilapja a Sonnenfeld család tulajdonába került, az új tulajdonosok bölcs megfontolással Hegedüs Nándort, a Szabadság felelős szerkesztőjét környékezik meg, aki elvállalja a legrégebb váradi politikai napilap vezetői tisztségét. Főszerkesztőként próbálja kimenteni válságos állapotából az egykor nagytekintélyű és még mindig sok olvasóval bíró újságot. Nagy lendülettel kezdte az újjáépítést. Korszerűbb technikával látta el a nyomdát, új szerkesztői módszerekkel olvasmánysabbá, vonzóbbá tette a lapot, a szerkesztőséget is felfrissítette. Helyettes szerkesztőjévé az addigi felelős szerkesztő Papp Jánost nevezte ki, és az újságírók közül Katona Béla, Perédy György és Iványi Ferenc József kapott fontosabb feladatot. A Nagyvárad ezzel a csapattal vészelté át az 1918-as őszirozsás forradalmat, majd a Tanácsköztársaság és a proletárdiktatúra borzalmait, s próbált beilleszkedni az új körülményekbe 1919. április 20. után, amikor kezdetét vette a román impérium és a kisebbségi sors vállalása.

Az új hatalom első intézkedései között szerepelt a magyar nyelvű sajtót sújtó, ellehetetleníteni akaró cenzúra bevezetése. Ekkor a Nagyvárad tulajdonosa és igazgatójaként szereplő Hegedüs Nándornak egy kötelezvényt (angajament) kellett aláírnia, melyben vállalta, nem engedi meg, hogy a Nagyvárad:

- „– a) az állam biztonsága elleni,
- b) anarchikus, bolsevista vagy forradalmi,
- c) az egész román nemzetnek az anyahazával szembeni,
- d) a román nemzet érdekeivel ellentétes eszméket tartalmazó cikkeket, tudósításokat, híreket, felhívásokat stb. közöljön.

A Nagyvárad nem fog

- a királyi családot
- politikai személyeket (az egyesült régi és új tartományok bármelyik pártjához tartoznak)

- a kormányt (bármelyik legyen az) és a kormányzó tanácsot rágalmazó vagy szidalmazó cikkeket, tudósításokat, híreket stb. közölni.

A Nagyvárad nem fog közölni bármely nemzetiséghez vagy politikai árnyalathoz tartozó politikai személyeket sértő politikai vitákat.

Nem fog közölni a katonai hatóságok előzetes értesítése nélkül a hadseregre vonatkozó egyetlen hírt, még akkor sem, ha ilyen hír valamely más lapban már megjelent.”

Ilyen nyilatkozatot minden lap főszerkesztője és valamennyi munkatársa alá kellett írjon, s be kellett hogy tartson. De még ezzel sem elégedett meg a hatalom, bevezette a lapok előzetes cenzúráját is, s minden nekik nem tetsző mondatot kihúztak és még a meg nem jelent, a lapokból kitörölt szövegekért is hadbíróóság elé állították a szerzőt vagy a felelős szerkesztőt, vagy betiltották az újságot. Ez történt a *Nagyvárad*dal is 1920. február 23-án a hadtestparancsnokság a kötelezvény be nem tartása címén véglegesen betiltotta. Sok utánajárás, küzdelem után sikerült elérnie Hegedüs Nándornak, hogy május 12-én újraindíthassák. Erről így írt visszaemlékezésében:

„Micsoda öröm süvített keresztül Nagyvárad magyar társadalmán! Ezt ma már nem is tudják elképzelni az emberek. Romantikus idők voltak azok, több volt az egyetértés, az összeforradás. Az elhallgattatott magyarság a Nagyváradban látta egyetlen aktív védelmezőjét. Nem csoda tehát, ha három hónapon át egyetlen előfizetőnk sem hagyott el, hanem szinte megmagyarázhatatlan türelemmel és bizalommal várt reánk, hogy ismét megszólaljunk. Röpcédulákon tudattuk a hírt és az emberek boldog mohósággal látták, hogy a Nagyvárad lapcíme ismét olvasható, hogy újból kimehetünk a zárkából, melynek ajtaját három hónapra reánk csapták.”

Az állandóan Damoklész kardjaként fenyegető cenzúra ellenére a Nagyvárad változatos eszközökkel tovább küzdött a magyar érdekek védelméért, s amint azt a lap egyik szerkesztője, Perédy György összeszámolta, az első hat évben a Nagyvárad harminchat akciót indított ebben a tárgyban. Ezeknek az akcióknak az élén maga Hegedüs Nándor állott, aki ekkor indította a *Megjegyzések* című

rovatát, cikksorozatát „melyekben olyan meggyőző érvekkel és alapos tudással védelmezte a magyar kisebbség kulturális és gazdasági érdekeit, hogy egész Erdélyben a legelső publicisták sorába emelkedett, s országszerte nagyra becsülték tehetségét” – írták az 1937-ben megjelent *Nagyvárad kultúrtörténete, öreg diákjainak emlékkönyve* című könyvben. Az Osváth Kálmán által szerkesztett, és 1928-ban megjelent Erdélyi Lexikon pedig így jellemezte, értékelte az ez időben végzett tevékenységét: „Lapjának majdnem kizárólagos vezércikkírója. A Nagyvárad első oldalának (évszámra névtelenül írt) Megjegyzések rovata ritka napon marad el. Magas mértéket álló par excellence publicista, fegyelmezett tollvezetéssel, tárgyismerettel és szigorú tárgyhoz ragaszkodással. A közelmúlt évtizedek magyar politikai életének, de a háború előtti román nemzeti mozgalmaknak is – publicistáink között – legalaposabb ismerője, és – írástudása mellett – ez a tájékozottság ad szuggesztív erőt politikai véleménynyilvánításának. Ezt a szuggesztív hatást itt-ott gyengíti Hegedüs halk szkepszise.” Valóban az itt is említett, a korábbi román nemzeti mozgalmak ismerete volt az egyik leghatásosabb eszköze, mert a magyarság jogaiért való kiállásaikor mindig hivatkozott az egykori román példákra.

Szerkesztői, újságírói munkája mellett számos közéleti feladatot is felvállalt és sikeresen teljesített. Az új impérium kezdetén a kinevezett városi tanács pénzügyi, valamint színügyi bizottságának tagja lett, s utóbbi pozíciójában éles szavú védelmezője volt a magyar színház érdekeinek, sokat tett annak fennmaradásáért.

Magánéletében is jelentős esemény következett be. Megnősült, felesége, Schwartz Paula megértő és segítő társa lett a további küzdelmeiben. Nagyvárad kultúréletében fontos szerepet játszott az általa létrehozott Hírlapiroda, amely színház és mozijegyek forgalmazásával is foglalkozott és az azzal kapcsolatos Kölcsonkönyvtár, amely viszont könyvrendelést, árusítást is vállalt. Ezeket a tevékenységeket felesége felügyelte, irányította.

Hegedüs Nándornak az új impérium első éveiben legjelentősebb tevékenysége a publicisztikáján kívül az erdélyi magyarság

érdekvédelmi szervezetének, politikai pártjának, az Országos Magyar Párt létrehozásában játszott szerepe volt. Ezt a szerepet azzal jutalmazták, hogy a párt Bihar megyei és nagyváradi tagozatának alelnökévé választották, és, amint a bevezető részben már elhangzott, 1928-ban parlamenti képviselőnek jelölték. Ekkor ő ezt így köszönte meg: „Hálásan köszönöm a Magyar Párt vezetőségének kitüntető bizalmát, amelyet nem tulajdoníthatok egyébnek, mint ama munkálkodás elismerésének, amelyet a kisebbségi közélet első arcvonalában tíz esztendő óta kifejtek. Ízléstelenség volna tőlem, ha visszavetíteném most önök elé ennek a tíz esztendőnek a panorámáját. Volt sok keserű órában, sok izgalomban, sok álmatlan éjszakában részem, hiszen a kezdet kezdetén mi újságírók egyedül állottunk a nagy tornán, de küzdelmemet Nagyvárad és Biharmegye közönségének ragaszkodása és szeretete megnyihítette...”

Hegedüs Nándor az egyik *Megjegyzések* rovatában beszámolt a saját választási kampánytevékenységéről: „... Mindenütt arra hívtuk fel a magyar népet, legyen hű és jó állampolgár, teljesítse kötelességét, respektálja a törvényt. Pedig sok helyen a magyar nép súlyos szenvedésével és komor elkeseredésével találkoztunk. A magyar anyanyelv letiport sorsa és a végtelen gazdasági nyomorúság, a kíméletlen adózás, a községi terhek embertelen halmozása, a hatósá-

Hegedüsné

Hegedüs Nándor

gi közegek packázó tempója egyes községekben nagy feladat elé állított bennünket, amikor a lelkek háborgását csillapítanunk kellett. A magyar népet az elmúlt tíz esztendőben megtörték, megalázták, gazdaságilag függő sorsba dobták. Új reneszánszra van szükség, amely ennek a népnek, – hajdan nyakas és bátor népnek – önérzetét ismét visszaadja.

Törvénytiszteletet és békét propagáltunk, de egyben fel is világosítottuk őket, hogy jogaik és törvényeken alapuló követeléseik vannak, amiket nem szabad feladni.”...

Az 1928. decemberi parlamenti választások végeredménye a Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt elsöprő győzelmét hozta. A németek 11, a szocialisták 9, a cionisták 4, a pártonkívüliek 4 mandátumával együtt összesen 349 képviselői helyet szerzett (ezek voltak választási szövetségesei). A második helyet viszont, s így az ellenzék legerősebb pártja rangot is, a Magyar Párt szerezte meg 16 mandátummal, a liberálisok 13, a Lupescu és a Iorga vezette pártok 5–5 mandátumával szemben. Hegedüs Nándor egy jóval később írt elemzésében a *Magyarok a román parlamentben* című írásában – amellet, hogy kimutatta a korabeli választási törvény magyarokat sújtó visszásságait, amelyeket ha eltörölnék, a magyaroknak körülbelül 30 mandátuma lehetne –, elemezte az 1928-as választás eredményét és tanulságait is. Kimutatta, hogy míg a román mandátumhoz 7600 szavazat kellett, addig egy magyar mandátumhoz 15 ezer magyar szavazat volt szükséges. Rámutatott arra is, hogyan lehetne ezt elérni: „Ha a választókerületek beosztása egyenletes volna, ha a magyarság hiánytalanul szerepelne a választók névjegyzékében, ha a szavazókörök kikerekítése ahelyett, hogy nehezíti, megkönnyítené a szavazást, ha a választásokat semmiféle hatalmi eszközök nem irányítanák, és a nép akarata tisztán megnyilatkozhatna, úgy a magyar képviselők száma a román kamarában körülbelül 30 lenne. Ez a szám a vetélkedő román pártok között gyakran lehetne a mérleg nyelve.”

Erre viszont az egyes román történészek által a polgári demokrácia csúcsának tartott két világháború közötti román parla-

mentben nemhogy nem került sor, de a magyar képviselők legtöbbször nemtelen támadásoknak, sőt nem egyszer a többségi képviselők gúnyolódásának, megvetésének voltak kitéve. Erre jó példa Hegedüs Nándornak 1929 novemberében *Felirati beszéd* címen elhangzott felszólalásának a parlamenti jegyzőkönyve, amely az 1940-ben megjelent *Magyar küzdelem a román parlamentben* című kötetben olvasható. Ebben a nagy ívű beszédben (mely nyomtatásban mintegy 30 oldalt tesz ki a gyulafehérvári határozatnak a kisebbségekre vonatkozó előírásait kérte számon és számos történelmi analógiát sorolt fel az egykori román kisebbségi helyzet és az aktuális magyar kisebbségi sors között, rámutatva a különbségekre is. Beszédét szinte állandóan félbeszakították, hol felháborodott, hol gúnyos, hol fenyegető megjegyzésekkel. Például a szintén újságíróból lett képviselő, Pamfil Şeicaru több mint harminc alkalommal zavarta meg úgy, hogy még a belügyi államtitkár és a parlament alelnöke is többször megpróbálta hallgatásra bírni az állandó közbeszólót. Hegedüs Nándor azonban mindig bátran állta a sarat, nem hátrált meg, nem hagyta magát megfélemlíteni, s nyíltan kimondta az igazságot.

Hogy mennyire jó, vérbeli politikus volt, az ennek a beszédnek a záró szavaiból is kiderül: „Uraim! Le akartam számolni a múlttal, mert a múlt és jelen állandó összevetése teljesen felesleges vitákra és súrlódásokra ad okot. Mi kerüljük a súrlódást a román néppel, amellyel békében, szeretetben és megértésben akarunk élni, (taps a Ház minden oldalán) mint ez ország jó és hű fiai. Mi a jelenre apelálunk, a nemzetközi kötelezettségre, a kor új irányaira, a kisebbségi kérdés humánus megítélésére és elsősorban Gyulafehérvárra, mivel ha a gyulafehérvári határozat első szakasza – az egyesülés kimondása – érvényes, akkor érvényes kell hogy legyen a többi szakasza is, minthogy a gyulafehérvári határozatokat egész egységnek tekintjük, melynek egyes szakaszai egymástól el nem választhatók! A most elhangzott felirattól hiányzanak Gyulafehérvár ígéretei, és így hiányzik ez idő szerint a kormány politikájából az igazság is. Mi pedig igazságot akarunk!”... [Illetve ez után az utolsó mondat után ő csak pontot tett, ezzel is tompítva annak élet.]

A már idézett *Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve* című kötet részletesen ismertette Hegedüs Nándor parlamenti tevékenységét. „Nemcsak a nagyváradi és biharmegyei magyarság, de az Országos Magyar Párt központi vezetősége is sokra értékelte Hegedüs Nándor tehetségét és tudását. Ezt bizonyítja az is, hogy 1928-ban kamarai képviselőnek jelölte. Meg is választották, úgy, mint 1931-ben és 1932-ben. A román kamarában nemcsak a magyar képviselők, de a román politikai vezérférfiak is élénk figyelemmel és elismeréssel voltak nagyhatású beszédei iránt. Így különösen feltűnést keltettek az 1929-i felirati vitánál a gyulafehérvári határozatokról, és a békekonferencián az erdélyi magyar kisebbségekről elmondott parlamenti beszédei. 1930-ban az esküt nem tett magyar tisztviselőkről, 1932-ben a közigazgatási önkormányzat felfüggesztéséről, 1933-ban az adótörvényről, szintén 1933-ban a magyar vasutasok tragédiájáról és még 1932-ben számos kereskedő- és iparos-vonatkozású törvényjavaslatokról elmondott beszédei nemcsak Erdély magyarsága lelkében találtak lelkes visszhangra, de a kormány is elismerve a meggyőző érvek igazságát, igyekezett az általa felhozott sérelmeket és panaszokat orvosolni. A magyar kultúra védelmében interpellált Hegedüs Nándor, a magyar nyelv használatáról, a magyar iskoláztatásról, a magyar nyugdíjasokról és az általános közgazdasági helyzetről. Emellett a legértékesebb publicisztikai munkásságot fejtette ki, különösen a *Nagyváradban*, később a *Szabadságban* és a *Magyar Kisebbségben*. A közelmúlt magyar politikai életének, de a háború előtti román mozgalmaknak, valamint a román történelemnek és irodalomnak a legalaposabb ismerője. Ez a tájékozottság ad szuggesztív erőt politikai vélemény-nyilvánításának.”

Az a levélözön és zarándoklás, amellyel nap-nap után kérő, ostromló hangon keresik fel, sérelmeikkel, panaszaikkal, jogos ügyeik elintézésének sürgetésével Erdély magyar kisebbségei Hegedüs Nándort, tárják elének azt az emberfeletti munkát, amelyet, mint képviselő folytatott éveken át, egészen a legutolsó választásokig [1937], amikor mandátumát rajta és pártján kívülálló okokból

elvesztette. Amíg képviselő volt, nap mint nap végigjárta a miniszteri és közhivatalokat. A törvények és rendeletek végrehajtását követelte és sürgette minden magyar sérelem orvoslását. Meggyőző erővel magyarázott, kapacitált, míg az igazságnak érvényt nem szerzett. Nem nyugodott, amíg az irattárakból elő nem kerültek a bürokrácia közönye miatt hónapokon át elintézetlenül heverő magyar tisztviselők, nyugdíjasok, kereskedők és iparosok egzisztenciális aktái.

Ez a szerényen, de odaadó erővel végzett képviselői munkássága tette érthetővé azt a megbecsülést, amellyel az erdélyi magyar kisebbségi társadalom megjutalmazta lelkesedéssel, szeretettel és ragaszkodással Hegedüs Nándor képviselői munkásságát. Az erdélyi magyarság sorsának átérzése nyilvánult meg minden, az igazság erejével ható parlamenti beszéde alkalmával, amelyeket, ha ellentmondások közben is, de mindig nagy figyelemmel hallgattak a román politikai pártok képviselői is. Abban az önvédelmi harcban, amelyet 15 éven át vívott, az erdélyi, bánáti és Körös menti magyarság a legnagyobb tudással és sikerrel vette ki részét Hegedüs Nándor, a Szabadság főszerkesztője, akire méltán voltak büszkék a magyar újságírók.

Kikerülve a román parlamentből, visszatért eredeti foglalkozásához, az újságszerkesztéshez. 1934-ben, amikor már tilos volt a magyar helységnevek használata a Nagyvárad felvette a Szabadság nevet, annak a lapnak a nevét, amely 1921. szeptember 11-én olvadt be a Nagyváradba. A névváltoztatás nem jelentett változást sem a lap szerkesztési koncepciójában, sem munkatársi gárdájában. Hegedüs Nándor továbbra is rendszeresen írta a *Megjegyzéseket*, publicisztikai eszközökkel folytatva a kisebbségi jogokért felvállalt harcát. Az viszont csak 1940–1941-ben derült ki, hogy a harmincas évek *Pesti Naplójában Erdélyi levél* címen írt komoly vezércikkek szerzője is Hegedüs Nándor volt. Akkor néha-néha bejutott Erdélybe is a lezárt határsorompókon át egy-egy ilyen erdélyi levél. Mindenki meglepetéssel olvasta a romániai viszonyok alapos ismeretéről, a rendkívüli tájékozottságról és elegáns pengevezetéséről tanúskodó írásokat. Sokan azt gyanították, hogy Bethlen István írja. Maga

Hegedüs is titkolta a legjobb barátai előtt is, hogy ő a szerzője ezeknek a leveleknek. Amikor 1941-ben Nagyváradon önálló kötetben a neve alatt *Erdélyi levelek* címen, *Válogatás a szerző két világháború között a Pesti Naplóban megjelent anonim írásaiból, amelyben a Romániához csatolt Erdély korabeli és múltbeli helyzetét írta meg* – alcímmel az olvasók kezébe került, sokaknak nagy meglepetést okozott. A könyv előszavában a szerző a következőket írta: „Ezek az írások is hozzá akartak járulni annak a célnak a szolgálatahoz, hogy az anyaországban állandóan ébren maradjon az erdélyi gondolat. A cikkek rendszerint kerülő úton jutottak Nagyváradról a Pesti Napló szerkesztőségéhez, (...) ki kellett játszani a román postai cenzúra éberségét. Számos cikkemet Budapesten írtam meg, mert egyáltalán nem volt ajánlatos postára tenni. Minthogy a román lapok sűrűn polemizáltak ezekkel a cikkekkel és követelték, hogy írójukat vonják felelősségre, a román politikai rendőrség szorgalmasan kutatta szerzőjüket, és bevallom: nem lett volna számomra kellemes, ha felfedezték volna. Budapesti cikkeimben igyekeztem tárgyilagosan, főleg adatokkal dolgozni, és ezeket az adatokat túlnyomó részben éppen az erdélyi románok múltjából merítettem. Talán ezért is volt hatásuk közvetlenebb, mintha csupán szép mondatokkal üztem volna propagandát.”

Valóban nagy erénye volt Hegedüs leveleinek a tökéletes tájékozottság, az erdélyi és romániai románok történetében. Minden kisebbségi vonatkozású kérdésben tudott román analógiát felhozni. Ugyanakkor figyelemmel kísérte a kisebbségi kérdésekben a világpolitikai fórumokon, Genfben, Hágában a népszövetségi tagok uniójában, a nemzeti kisebbségek világfórumain, kongresszusain mi történik. Állandóan szemmel tartotta Csehszlovákiát, Jugoszláviát, s ha valahol a kisebbségi jogok terén a legkisebb fejlődés mutatkozott, odahaza azt is ütőkártyának használta.

Hegedüs Nándor nem csak névtelenül és titokban vállalta fel a nemzetiségi jogokért folytatott küzdelmet, miután elvesztette a parlament által, mint képviselőnek biztosított immunitását, hanem bátran, a saját nevéen is közölt ilyen témájú írásokat a harmincas

években, mégpedig a Jakabffy Elemér szerkesztésében napvilágot látott *Magyar Kisebbség* című tekintélyes erdélyi kisebbségvédő folyóiratban is. Az itt közölt írásaiból adott ki egy cikkgyűjteményt 1941-ben: *Nincs béke igazság nélkül* címen. Ennek a könyvnek az előszavában így írt: „Ez a szemle az elsők között tűzte napirendre Európában a békeszerződések teremtette népkisebbségek kérdését, kívánságait, problémáikat. (...) Mindnyájan, akik behatóbban foglalkoztunk a román megszállott területen a kisebbségi kérdéssel, lelkes szeretettel igyekeztünk munkatársul szegődni dr. Jakabffy Elemér mellé. A kötetben közölt írások közül az egyik legjelentősebb, *A kisebbségek politikai jogegyenlőségének elbukása a választáson* című, kilenc fejezetből álló tanulmányában a romániai választási rendszert, vagyis a választási törvényt és annak végrehajtási módját tudományosan elemzi, és számszerű tényekkel mutatja ki a kisebbségek jogfosztottságát.”

1940. szeptember 6-án, Nagyváradon kezdetét vette a „kis magyar világ” és ez nagy reménységgel töltötte el mindazokat, akiket addig a kisebbségi sor nehézségei gyötörtek. A sors furcsa fintora, vagy inkább az adott történelmi-politikai helyzet következménye, hogy a magyar kisebbségvédelem legjelentősebb nagyváradi alakja, Hegedüs Nándor ezzel a történelmi fordulattal zsidó néptársaival együtt nem szabadult meg a kisebbségi sorstól, sőt, még nehezebb helyzetbe került, hisz rájuk is kiterjesztették a magyarországi zsidótörvényeket. Kezdetben az erdélyi magyar társadalom humánusabban gondolkozó része – és ezek voltak többségben – abban bízott, hogy itt nem fogják alkalmazni ezeket a kirekesztő törvényeket. Dr. Markovits Manó nyugalmazott bihari főispán 1941 februárjában az Erdélyi Párt szervező gyűlésén kijelentette „A zsidókérdést mi a magunk részéről paragrafus nélkül a legtermészetesebb úton és igazságosan elintéztetnek tekintjük. Azok a zsidó polgártársaink ugyanis, akik huszonkét éven át hűen kitartottak mellettünk és állandóan magyaroknak vallották magukat, azok ennek az országnak egyenjogú polgárai kell, hogy legyenek. Annak megítélésére, hogy kiket fogadunk el ilyeneknek, egyedül saját magunkat, erdélyieket

tartunk illetékesnek és nem fogadunk el kívülről jövő, vagy jelszavak diktálta beavatkozást.” Sajnos nem így történt, mert még az erdélyi magyarok között is szép számmal akadtak a magyarországi anti-szemita kurzusnak hívei, hirdetői és már az Erdélyi Párt szervezése során is elvileg kimondták, hogy zsidót nem vesznek fel a tagjaik közé. Ugyanígy nem kerülhetett be Hegedüs Nándor a román uralom alól felszabadult területről behívott magyar képviselők közé, mert zsidó volt. Pedig ekkor már megjelentek a kisebbségvédelmi írásait tartalmazó könyvei, amelyeket Magyarország-szerte nagy érdeklődéssel olvastak. A két, már említett kötet mellett egy harmadik is ekkor került könyvtári forgalomba, *Magyar küzdelem a román parlamentben* címmel. A könyv előszavában Hegedüs Nándor így írt: „Három ízben választott meg országgyűlési képviselőnek a román parlamentbe Bihar megye és Nagyvárad magyarsága. (...) Abban a reményben adom közre parlamenti beszédeim válogatását, hogy azok, akik a lezajlott húsz évben nem éltek kisebbségi sorsban, ezekből a beszédekből is szerezzenek adatokat küzdelmeink megismeréséhez.”

Ha megismerték is ezeket a küzdelmeket, elismerni nem nagyon igyekeztek az új hatalom urai. Olyannyira, hogy nemcsak nem hívták meg a magyar országgyűlésbe, de még régi lapjáról, a Nagyváradról is lekerült a neve, sőt még a folyamatosság tudatát is megszüntették. 1941. január 31-én jelent meg utoljára a Nagyvárad címében a: Politikai napilap, hetvenedik évfolyam megjelölés és az impresszumában: „Főszerkesztő és a kiadásért felel Hegedüs Nándor, felelős szerkesztő Daróczi Lajos”. 1941. február 1-től elmarad a címből az évfolyam megjelölés (márciustól első évfolyamnak írják) az impresszum így változik „Felelős szerkesztő: Daróczi Kiss Lajos, kiadásért felel Szikszai Sándor, kiadótulajdonos Nagyvárad Lapkiadó K.F.T. igazgató: Hegedüs Nándor.” Ez az utóbbi, vagyis Hegedüs neve csak 1941. február 18-ig szerepel – utána a neve végleg lekerült a lapról. Ez nem jelentett részéről szakítást lapjával, amelyet 1918 óta szerkesztett, mert továbbra is publikált benne, tehát munkatársa maradt.

Nem sikerült írott dokumentumokat találni arról, hogyan történtek ezek a változások. Önként, saját akaratából vonult vissza Hegedüs Nándor, vagy adminisztratív eszközökkel távolították el a lap éléről? Azt viszont joggal feltételezhetjük, hogy mindenképpen összefüggésbe állt azzal, hogy 1941. március 25-én Erdélybe is életbe lépett a zsidótörvény.

A *Nagyvárad* 1941. március 27-én *Fontos módosításokkal lépett életbe Erdélyben a zsidó törvény* címen adta azt hírül. A „fontos módosítások” lényegében arról szóltak, hogy a törvény alkalmazása alól a miniszterelnök bizonyos személyeket mentesíthetett: Ezek a következők voltak: „... olyan személyek, akik a visszacsatolt keleti és erdélyi országrész az elszakítás alatt a magyarság érdekeiért folytatott küzdelemben súlyos kockázatot vállalva, tartósan közreműködtek és ezzel kimagasló érdemeket szereztek.”

„(...) olyan személyek, akik az országhoz visszacsatolt területen az elszakítás alatt a magyarsághoz hű magatartásuk miatt szabadságukat vagy testi épségüket kockáztatták, szabadságvesztést vagy testi bántalmazást szenvedtek, vagy a magyarsághoz való tartozásukat az elszakítás idejében tanúsított magatartásukkal kétségtelenül megvalósították.”

Ismerve Hegedüs Nándor életét, sokféle gazdag tevékenységét bizton állíthatjuk, hogy ő volt az a személy, aki a legteljesebb mértékben megfelelt a mentesítés megadása valamennyi feltételének, de ennél sokkal többet érdemelt volna: a legmagasabb fokú elismerést és megbecsülést. Amint láttuk, e helyett azt kapta, hogy kivették a kezéből annak a lapnak az irányítását, amelyben 22 évig a legnehezebb körülmények között küzdött a kisebbségi jogokért, a kisebbségbe került magyarság létérdekeiért. Emberi nagyságát, erkölcsi fölényét bizonyítja, hogy felülemelkedett az egyéni sérelmeken, nem sértődött meg, nem tagadta meg addigi nézeteit, felfogását, sőt tovább folytatta publicisztikai tevékenységét. Tévesen állítják az irodalmi és életrajzi lexikonok, hogy 1941-től, illetve az 1940-es évek elejétől Budapestre költözött, hisz még 1943-ban is szinte napi rendszerességgel publikált a *Nagyváradban*, előbb még teljes nevével,

majd 1943 áprilisától csupán nevének kezdőbetűivel jelezték szerzőjét. 1943 júliusától viszont már név nélkül jelentek meg rövid jegyzetei és terjedelmes közleményei, melyek alapos politikai elemzések vagy történelmi visszatekintések voltak a közelmúltba – főleg a román impérium éveire. A név nélkül megjelent írásokról is kétség nélkül megállapíthatók, hogy ő a szerzőjük, elsősorban a tárgyuk és tartalmuk alapján, de az írások szellemisége és stílusa is összetéveszthetetlenül utal Hegedüs Nándorra.

Még 1942 decemberében kezdte közölni a *Nagyvárad*, akkor még a szerző teljes neve alatt *Titulescu alkonya* címmel a két világháború közötti román külpolitikát ismertető és elemző tanulmányát, melynek a tizennyolcadik befejező része 1943. január 23-án jelent meg. Ezután szinte napi rendszerességgel közölt H. N. megjelöléssel jegyzeteket, tárcákat a békebeli Nagyváradról, a román impérium alatti életről, irodalomról – például *A Holnap* antológiáról, a magyar nyelv gazdagságáról stb., ezekben az írásokban néha önéletrajzi adatok is előfordultak. Például a Bémer térről írt hangulatos írásából kiderült, hogy ott született, a Grünwaldházban laktak, apjának vaskereskedése volt és 1000 forinton múlt, hogy nem lett Bémer téri háztulajdonos, ugyanis ennyiért vehetett volna apja az Áldás utca sarkán egy törpe alacsony viskót (ahol ma a szép szecessziós Poynár-ház áll), de nem volt annyi felesleges pénze. Némi malíciával jegyzi meg Hegedüs Nándor „... így azonban sem a Bémer téren, sem a külvárosban nincs házam és úgy fest, hogy halálomig bérlő leszek”. Valóban ő azon kevés politikusokhoz tartozott, akik nem vagyonszerzésre fordították politikai tőkéjüket. Egy másik írásában a *Magyar irodalmi séták* címűben is belecsempésztett egy kis árulkodó önvallomást. Ebben olvasható, hogy szerinte a három legszebb magyar vers: Vörösmarty: *Vén cigány*, Petőfi: *Szeptember végén*, Ady: *Az ős Kaján*.

1943 nyarán egy nagyszabású cikksorozatba kezdett a *Nagyvárad* hasábjain Mussolini útja a brenneri találkozótól Olaszország hadba lépéséig. Az összesen 22 részből álló sorozat a 15. részig a monogramjával jelent meg, a 16. résztől viszont már név nélkül. Az utol-

só rész, mely arról szólt, hogyan szállták meg a szovjetek 1940-ben a balti államokat és Besszarábiát 1943. augusztus 24-én jelent meg. Négy nap múlva a szerkesztőség arról értesítette az olvasókat, hogy „a napokban fejeztük be cikksorozatunkat, amelyben az angol–francia–olasz háború előzményeit ismertettük, azokat az eseményeket, amelyek elvezettek oda, hogy Mussolini 1940 nyarán belépett a háborúba. Mától a második világháború négyéves fordulóján a háború kitöréséről és első évének eseményeiről indítunk sorozatot.” Azt viszont nem közölték ki a sorozat írója, de az olvasók bizonyára tudták, hogy az nem más, mint Hegedüs Nándor, már csak abból is, hogy számos olyan román vonatkozásra kitért, amit talán csak ő ismerhetett. Ez a sorozat november 10-én zárult a 62. résszel és ez a magyar újságírásban mindenképpen rekordnak számít. Közben még megjelentetett egy-egy rövidebb publicisztikát, például *Képviselők* címen, az egykori monarchiabeli magyar országházban különböző pártok színeiben bejutott zsidó származású neves politikusokról, szigorúan a tényekre szorítkozva, de anekdotázó hangnemben. Alig fejezte be ezt a cikksorozatot, három nappal később, november 13-án újabba kezdett, *A huszonöt éves gyulafehérvári évforduló* címen. Az első rész *Román vezetők tanácskozása Nagyváradon* címet viselte és az előzményekről szólt, míg az utolsó, 17. rész *Wilson válaszol Brätianunak* címen elvezette az olvasót a háborút lezáró békekötésig.

Hegedüs Nándor váradi publicisztikai tevékenységét csak 1943. december 30-áig tudtuk követni, mivel 1944-es újságok Nagyváradon egyik gyűjteményben sem találhatók. Ebben a lapszámban egy újabb sorozatot indított Hegedüs Nándor a romániai szabadkőművesekről. Az első közlemény (ezzel a megjelöléssel) *Cuza a páholyban* címet viselte. A rendkívül érdekesnek ígérkező sorozatot az alábbi figyelemkeltő mondatokkal indította: „Nem akar megszűnni a vád Romániában, hogy Antonescu államvezető szabadkőműves. – ... A szabadkőművesekhez fűződő mumust az jellemezte legjobban, főleg Romániában, hogy a szabadkőműves politikusok egy részéből lett a reakció, diktátúra, fajgyűlölet vezető apostola...”

Nemcsak az izgalmas cikksorozat további részéről nem tudunk beszámolni, de a szerző 1944. évi életének, sorsának alakulásáról sincsenek adataink. Családi állapotáról annyit tudunk, hogy még 1940-ben megözygyült, egyetlen fia külföldön tanult és tanulmányai befejezése, sőt a háború után sem tért vissza hazájába. Hegedüs Nándor feltehetően csak 1944 áprilisában, májusában hagyta el Nagyváradot, ment fel Budapestre. Katona Béla *Várad a viharban* című 1946-ban megjelent könyvében leírta, hogy 1944 április második felében a belügyminiszter elrendelte a politikai vagy egyéb – de nem katonai – érdemek alapján adott régebbi kivételezések revízióját. Így került felülvizsgálat alá Hegedüs Nándor főszerkesztő, dr. Biró József művészettörténész és még egynéhány neves váradi zsidó személyiség kivételezési okmánya. Mivel az eredeti okmányokat bevonták, a helyzetük aggasztóvá vált s valamennyien Budapestre siettek, hogy ott várják be szentesítésük jóváhagyását. „Aggodalmuk nem volt alaptalan – írja Katona Béla –, mert a politikai rendőrség, amint a jóváhagyásra kijelölt időpont elmúlt, nyomban kutatni kezdett utánuk. Hegedüs Nándor iránt pedig már a német politikai rendőrség is érdeklődni kezdett. Lakását, amit le akartak pecsételni, alig sikerült megmenteni. Minthogy a kivételezések jóváhagyása jóval a tervezett terminus lejárta után történt csak meg, az érdekeltek nem is tértek már vissza Nagyváradra.” Valószínű ez volt Hegedüs Nándor szerencséje, mert később nem egy váradi kivételezettet az időközben Váradra is megérkező Gestapo-megbízott gettóba záratott, majd a megsemmisítő lágerbe juttatott. Hegedüs Nándornak viszont Budapesten sikerült átvészelni a nyilasok rémuralmát és az ostromot is – hogy milyen izgalmak, nehézségek, szenvedések árán, azt nem tudjuk –, ő maga sem számolt be erről később sem.

1945-től a magyar miniszterelnökségen dolgozott az erdélyi és román ügyek referenseként, így részese lehetett az 1946–1947-es párizsi béketárgyalások előkészítésének, de a hivatalos delegációnak nem volt tagja. A továbbiakban a miniszterelnöki hivatal sajtóelőadója, s osztályfőnöke lett, majd a Magyar Távirati Iroda külföldi

sajtóosztályának főmunkatársaként dolgozott nyugdíjazásáig. A napi politikától távol tartja magát, de 1948-ban megjelent egy kis könyve, *Ki szabadult fel?* címmel, amely tulajdonképpen egy politikai vitairat. Ebben az írásában meglehetősen pesszimistán állapította meg: „Amíg olyan közhit terjeszkedik el, hogy a zsidókon és a kommunistákon kívül más nem szabadult fel, a közfelfogás megváltozását, a demokratikus beilleszkedést és valamennyi társadalmi osztály termékeny együttműködését remélni sem lehet.” Érdekes, vagy talán érthető (?) fordulat volt életében, hogy 1945-ben csatlakozott az újrainduló szabadkőművességhez, s amíg egykori váradi szabadkőművessége idején semmilyen szerepet nem vállalt, nem játszott, ekkor csakhamar a Nagypáholy főszónoka lett és 1948-ban részt vett a szabadkőművesek párizsi világkonferenciáján. Viszont a kommunisták hatalomátvétele után a szabadkőműves-mozgalmat betiltották, feloszlatták, de ez őt már mint nyugdíjast nem sújtotta hátrányosan. Ettől kezdve teljesen elfordul a politikától, a közélettől és irodalomtörténettel foglalkozik. Hetvenéves elmúlt már, amikor az induló Ady kritikai kiadás első két kötetének nagyváradi fejezeteiben előforduló pontatlanságokra felhívta az irodalomtörténészek figyelmét. Így született meg *Ady Endre Nagyváradon* című kötete, amelyet 1956-ban adott ki az Akadémiai Kiadó. A következő évben a témát továbbfejlesztve, újabb adatokkal kiegészítve megjelent *Ady Endre nagyváradi napjai* című műve. A harmadik kötete, melyet levéltári dokumentumokra alapozva mégis érdekesítően és sziporkázó könnyedséggel írt meg, *Ady Endre elnyeri a főváros szépirodalmi díját* címmel, 1959-ben jelent meg szintén az Akadémiai Kiadónál. Írt egy negyedik könyvet is Ady témában, *Költőcske Mihály* címmel, melyben sok kutatás

Hegedüs Nándor

alapján feldolgozta Szabolcska Mihály harcát Ady és az új magyar költészet ellen, de az Irodalomtörténeti Intézet munkatársainak határozott támogató javaslata ellenére nem jelentették meg. Ma is a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában „fekszik”.

Gazdag életének, tevékenységének némileg szkeptikus vagy talán csak kiábrándult összefoglalását olvashatjuk ki abból a levélből, amelyet egykori osztálytársnak, Dutka Ákos költőnek írt 1964-ben:

„Kedves Ákos! Szívből köszönöm hozzád intézett soraidat, amelyekben nyolcvanadik születésnapomra gratulálsz. Nagyon igazad van Ákos: nehéz és tuskés volt az út, amíg az idő az éveket a vállainkra rakta. Téged azonban övezett a megérdemelt, maradandó költői dicsőség, ami ma is tündöklök feletted. Én, csak mint szónok élveztem a tömeg tapsait és ezek elsikkadnak, elsikkadnak a semmivé vált múltban. Akár hiszed, akár nem, még nem is olyan régen nacionalista bűnnek nevezték magyar földön, hogy én a román sovíniszta vulkánon a magyarságért sok kockázat és veszély közepette harcoltam, sőt még most is, amikor a román türelmetlenség odaát magas tajtékot ver, senki sem merte leírni és kinyomtatni, mennyi küzdelmet vívtam a román országgyűlésben tiszta önzetlen lélekkel. Te okos ember vagy, felfoghatod, mi volt az zsidónak a román hazafiság lármája közben magyar ügyért bátran kiállni. De nincs is okom panaszkodni, van még aki megbecsül, nem rokkantam meg, elmém nem tompult el, és 80 éves koromra nem szorultam senkire. Magam 25 éve egyedül maradtam (...) fiam diákkora óta külföldön él (...) És vannak még könyvek, tulajdonképpen egyetlen menedékem visszavonulással súlyosbodott napjaimban.”

Mit tehet ehhez hozzá a mai olvasó? Csupán annyit, ha idős korára nem lehetett a sors kegyeltje, pedig nagyon megérdemelte volna, legalább az emlékét ne borítsa homály és feledés, mert életének számunkra is van üzenete.

Hegedüs Nándor 1969. november 19-én hunyt el Budapesten...

EGY MÉLTATLANUL MELLŐZÖTT VÁRADI KÖLTŐ

A magyar irodalom huszadik századi történetének egyik érdekes és értékes színfoltja Dutka Ákos élete és költői-írói pályája. Ez a színfolt azonban az idő múlásával egyre halványul, félő, hogy lassan a feledés homálya borítja be, ha nem teszünk ellene.

Ez a megemlékezés születésének 125. évfordulója alkalmából csupán szerény kísérlet arra, hogy ez a félelem ne teljedjen be. Többet, hatásosabb akciókat is kellene kezdeményezni, elsősorban itt Nagyváradon, ahol életének, költői, publicisztikai, színi- és művészetkritikusi pályafutásának legértékesebb, legaktívabb éveit élte (1918 végéig), s azokban az években rendkívül sokat tett városunk kultúréletének fejlesztéséért, gazdagításáért.

Legnagyobb érdeme, hogy egyik megvalósítója volt annak az irodalmi kezdeményezésnek, melyet Ady „a magyar lelkek forradalmá”-nak nevezett, s mellyel mozgásba hozták a magyar gondolkozás és irodalom állóvizét, s megteremtették az új, a modern magyar irodalmat. Ez a kezdeményezés A Holnap című antológiában öltött testet és irodalomtörténeti eredményre vezetett.

Azonban hiába volt Dutka A Holnap hét harcostársának egyike, aki Ady után a legtöbb verssel szerepelt az antológiában, igazi érdemeit, értékét csak nehezen ismerték fel, illetve el.

Földessy Gyula, a neves irodalomtörténész, Ady és kora egyik legjobb ismerője még 1953. augusztus elsején is így vélekedett az *Irodalmi Újságban*: „...Dutka és más mellőzött nagy és igaz emberiségű tálentumok meg kell hogy kapják irodalomtörténetünkben az őket megillető helyet.”

Ez a vélekedés azonban inkább csak az óhaj szintjén maradt a kommunista irodalomtörténet számára. Dutka Ákos az akkori megítélés szerint nem volt eléggé harcias, haladó szellemű, így nem tudták beskatulyázni a forradalmár baloldali költők sorába. A Magyar irodalmi lexikon egymást követő kiadásában egyre rövidebb szócikk volt olvasható róla. Az 1963-as kiadásban még ez a megál-

lapítás szerepel: „...Megismerkedett Adyval, együtt vettek részt a Holnap Társaság munkájában. 1908-ban kiadták *A Holnap* címmel a társaság antológiáját. Ezzel Dutka a magyar költészet megújítói, Ady harcostársai közé került.” Ezt a részt a későbbi kiadások már így egyszerűsítik le: „Ady vonzáskörébe kerülve részt vett a Holnap Társaság munkájában. 1908-ban *A Holnap* című antológia szerzője.” Költészetét elintézik annyival, hogy versei „az impresszionizmus és a szimbolizmus hatásáról tanúskodnak, mélabús hangulatot szólaltatnak meg, de kifejezik a költő bölcselkedő hajlamait is”. Azt is hozzátézik, hogy „lírájának hangján néha közvetlenül is érződik Ady hatása”.

Itthon, a költő szülőföldjén még rosszabb sorsra jutott emléke a kommunizmus éveiben. Az 1981-ben Balogh Edgár főszerkesztésében a Kriterion Kiadónál megjelent Romániai magyar irodalmi lexikon első kötetéből egyszerűen kimaradt Dutka Ákos, míg például a kortárs satmári újságíró, író, Dénes Sándor (nem azonos a váradi dr. Dénes Sándorral, az Ady Társaság elnökével) szerepel a kötetben.

Még az emlékirat szócikkbe sem fért bele Dutka *A Holnap városa* című regényes korrajza, mely 1955-ben jelent meg először és két kiadást is megért Magyarországon. Ez a mű a huszadik század eleji Várad legcsodálatosabb lírai leírása, megérdemelne egy újabb kiadást, hiszen itthon alig fellelhető könyvritkaságnak számít.

Nagyvárad azért nem tagadta meg az elmúlt rendszerben sem az egykor oly népszerű és híres költőjét. Nemrég elhunyt irodalomtörténészünk, dr. Indig Ottó az 1978-ban megjelent, *Juhász Gyula Nagyváradon* című könyvében Dutkáról úgy írt, mint Juhász barátjáról és *A Holnap* szervezőmunkájában segítő társáról, igaz, nem tért ki a költő érdemeire, jelentőségének méltatására. Viszont egy másik kötetében, a Téka sorozatban megjelent *Nagyváradi színkritikák* című munkájában már külön fejezetet szentelt Dutka színkritikáinak, sőt alapos és hiteles értékelést fogalmaz meg „az utolsó holnaposról”. Ezek a megállapítások ma is helytállóak, igazak. Példaként idézünk ezekből: „...Közírói tevékenysége szerénytelen-

DUTKA ÁKOS A HOLNAP VÁROSA

ség nélkül állítható a nagyok, a már klasszikusok, Ady Endre, Juhász Gyula újságírói oeuvre-je mellé. Írásaiból az egyéniséget, a bátor gondolkodást, a társadalmi és a közéleti problémák elszánt harcosát ismerjük meg. Nagyszerű folytatója a nagyváradi újságírás Ady Endre, Juhász Gyula, Biró Lajos által magasra emelt értékeinek.” Indig egy másik megállapítása viszont némileg megegyezett az akkori osztályharcos szemlélettel: „...Dutka Ákos nem forradalmár, mint tanítómestere, példaképe, Ady. Publicisztikájának élet tompítja,

hogy az »úrnak született ember« magaslátáról bírál, háborog. Nem azonosul a néppel, de költői, írói fejlődésének további lépcsőfokain eljut már A Holnap városát tárgyilagosan látás és láttatás teljes hitelességéig, a korabeli társadalom vívódásainak valós rajzáig.” Mikor ezeket a sorokat írta az elemző, nem írhatta meg, hogy a költő ennél tovább is eljutott alig egy évvel A Holnap városának megírása után. Az 1956-os magyar forradalom idején az agg költő (78 éves volt akkor) két jelentős verssel bizonyította együttérzését a forradalmárokkal. (*Az Ember és magyar*, valamint az *Ugye komám* című költeményeire utalunk, amelyek most, a forradalom ötvenedik évfordulóján megérdemelnék, hogy ismertebbé váljanak.)

Később Indig Ottó revideálta hibás megállapítását. Az 1994-ben megjelent *Váradai Parnasszus* című könyvének zárófejezetében, ahol a váradai újságírás Adyt követő nemzedékét mutatja be, s olyan jelentős személyiségekről szól, mint Biró Lajos, Nagy Endre, Marton Manó, Antal Sándor, Nagy Andor, Hegedüs Nándor, a legnagyobb figyelmet Dutkának szenteli; róla adja a legalaposabb és legterjedelmesebb jellemzést. Ezzel tulajdonképpen megvalósította Dutka teljes rehabilitációját, s ha meglehetősen szűk keretek között is, de kijelölte számára azt a helyet a váradai kultúrtörténetben, amely méltán megilleti. Lássuk, hogyan értékeli Indig Ottó: „Dutka Ákos Ady Endre és Juhász Gyula mellett legkiemelkedőbb képviselője a korszak váradai publicisztikájának. Talán a legtöbbet tanulta tőlük: az irodalomértést, tájékozódást a közállapotokban, szókimondást és elvhűséget. És a szakma, az újságírás rajongó szeretetét. Árnyékként követte őket. És mindketten jóhiszemmel fogadták közeledését. Tehetségét, hitét barátságukkal jutalmazták. Költői útját egyengették. Tanítványuk lett, de nem utánzójuk. Ady-rajongó, saját egyéniséggel, rokonhangzású, de más összetevőkből alakuló költői hanggal. S amit Adytól tanult: a következetességet, a tisztánlátás igényét és akarását, a harcok vállalását, azt sohasem tagadta meg. Örökségként vállalta útján.”

Ezek nagyon fontos megállapítások, hisz Dutkát a legtöbb támadás és elmarasztalás éppen költészetének az Adyéval

rokonítható jellegzetességei miatt érte. Ő maga már költői pályája kezdetén első kötetével, az 1904-ben megjelent *Vallomások könyvével* jelezte, hogy Ady útján jár. Azt a tényt, hogy a Mester igen nagy hatással volt rá, *A föld meg a város* című, 1908 elején megjelent kötete is igazolta. Ezt a kötetet a nagyváradi sajtó nagy lelkesedéssel, elismerő kritikával fogadta. A *Nagyváradi Napló*ban Antal Sándor így értékelt: „Eseménye ez a kötet nemcsak az új magyar lírának, hanem Dutka Ákos életének is. Mert az új könyv nem ígéret többé, hanem egész harmónia, kész poézis.” A *Szabadság*ban Juhász Gyula, a költőtárs, a jó barát így írt: „...Dutka érzése igen erős, képzelete igen dús: poéta a javából. Ha valakihez, én Kölcseyhez hasonlítanám, az én kedves, nagy költőmhöz, mert rokon az ő rokonszenves, mély elborulásuk és dallamos szívük. (...) Dutka Ákos verseskönyvéből egy igazi emberi szív dobog és egy szép művészi világ ragyog felénk...” A *Nagyvárad*ban Sass Ede Dutkát „komoly, erős tehetségnek, az új nemzedék legfigyelemreméltóbb talentumai közé való”-nak értékelte.

A budapesti lapok bírálói viszont többségükben lekicsinylően, csak a hibákról szólva írtak róla, legfőbb hibának az Ady-epigonságot rótták fel. Erre a legelfogadhatóbb választ a váradi költőtárs, Juhász Gyula véleménye, illetve a vita eldöntésében legilletékesebb Ady Endre állásfoglalása nyújtotta. Juhász Gyula így vélekedett: „...A kritika, a budapesti kritika szokott diplomatikus modorban bánt el ezekkel a szép, finom, nagyon szomorú, de őszinte versekkel. (...) Van ebben a sokat vitatott és igazán még nem méltatott verseskönyvben egy néhány vers, amelyet jogos nyugalommal és büszkeséggel sorolunk a magyar versköltészet legszebb, legőszintébb és legmélyebb harmóniákat sejtető versei közé.”

Ady az egyik legjelentősebb irodalmi fórumon, a *Nyugat*ban állt ki költőtársa mellett, véleményével egy csapásra eldöntve, illetőleg lezárva a vitát Dutka javára, bebizonyítva az Ady-epigonság vádjának tarthatatlanságát, elismerve Dutka költői értékeit: „...Dutka Ákosnak – írta Ady – nem szabad lakolnia azért, mert Ady Endrének nevezett csekélységem kortársa (...) Erre a szép, komoly, daloló

emberre ráfógták, hogy semmi más, mint lelketlen Ady-utánzó. (...) »A föld meg a város« ama ritka könyvek közül való, mely okvetlenül dokumentum rangra jut. (...) Dutka Ákos talán nem egészen a magáé, de határozottan a miénk, érték, akit be és le kell jegyeznünk.” Ezeknek a vitáknak a legfőbb eredménye az volt, hogy Dutka *A föld meg a várossal* a huszadik század elejének ismertebb költői közé került, s e kötetével mintegy jogot szerzett arra is, hogy egyik tagja legyen annak a nagyszerű irodalmi vállalkozásnak, mely 1908 szeptemberében létrehozta Nagyváradon *A Holnapot*.

Az antológia szerkesztője és előszóírója, Antal Sándor mind a hét közreműködő költőről írt egy-egy bemutató jellemzést, igen szellemesen és merészen jellemezve mindegyik szerzőt, igyekezve előtérbe állítani Adyt, utalva mindenki fölött álló tehetségére. Dutkát ismerte a legjobban, együtt nőttek fel, jobban értette, mint a többieket, így a róla írt bevezetőben megfogalmazott megállapításai hitelesek és helytállóak. Többek között megállapítja, hogy őt „nem ez a kötet fedezi fel. Barátai felemelték, sok babért raktak homlokára. Költőtársai pedig szívből jövő igazi őszinteséggel gázolták le”. Megvédi ő is a költőt az Ady-epigonság vádjával szemben: „Három súlyos vétségben állapították meg bűnösségét: a hangot Adytól vette, a szavakat tőle kölcsönözte, sőt, témáért is gyakran átrándult az Ady területeire. (...) A kritikus szemével vizsgálva ezeket a verseket megállapíthatjuk, hogy ama bűnök csak szórványosan történtek meg. (...) Van Dutkának egyéni hangja, vannak sajátos kifejezései, még témái is vannak. (...) Van valami Dutka verseiben, amit a többi fiatalnál nem lehet megtalálni: egy igazán, egyéni módon átélt életnek a képe. Megérik ezeken a verseken az őszinteség és a motívumokban gazdag arisztokratikus élet.”

Dutka akkori elismertségét jelezte az a tény, hogy az antológiában tizenöt verssel szerepelt, megelőzve Juhász Gyulát, aki tizenkét verssel volt jelen (így Ady után ő következett a versek számának tekintetében).

A *Holnap* megjelenése után újból felerősödtek az új irodalom ellenzőinek támadásai, Ady-epigonoknak nevezve a szerzőket. Végül

maga Ady is belekerült a manipulációk csapdájába, s Herczeg Ferenc lapjában, az *Új Idők*ben közzétette a hírhedtté vált *A duk-duk affér* című cikkét. Erről Dutka így írt *A Holnap városa* című regényében: „A cikk Ady zseniális álcázásával talányos mese maradt máig. Lényegében elrúgott mindenkit magától, iskolás utánzóit, rivális pajtásait s a mecénás Hatvany Lajost is: mindenki magára vette.” Köztudott, hogy Ady később megbánta elhamarkodott tettét, kibékült a holnaposokkal, sőt Dutkának külön elégtétellel szolgált. Egyik kritikai eszmefuttatásában azt írta, hogy Dutka nem lakolhat azért, mert az ő kortársa, barátja önélküle is átélte és megélte a maga verseit. „A füzesekből a városba oltott legény ő, megnemesedett szomorúfűz. Tolmácsa a gyönyörű éltető vagy teremtő krízisnek, melybe végre a félig ázsiai magyar lélek jutott” – írta Dutkáról Ady.

Ezerkilencszáztíz januárjában a Szigligeti Társaság ünnepségén több Dutka-vers is elhangzott. Erről írta Juhász Gyula a következőket: „...a körösparti tájnak par excellence poétája ez a Dutka Ákos, akár Petelei István Erdélynek vagy Tömörkény István Szegednek. Senki ennek a földnek és városnak sajátos, egyben lírai couleur locale-ját, helyi tónusát oly finom, oly művészi erővel nem látta és nem érezte, mint éppen a hálátlansággal és félreismeréssel még mindig küzdő Dutka Ákos.”

Ez a küzdelem végigkísérte egész további életét, de inkább csak önmagával küzdött. Közben költői jó hírneve általánossá vált, de sehová sem tartozott igazán. Jobbról-balról megbecsülték, de egyik oldal sem érezte magáénak. Úgy tudott lépést tartani és jelen maradni a magyar költészetben, hogy közben élő hagyományként őrizte annak nagyváradi ízeit és illatait, amely az egész azóta való magyar költészetnek egyik forrása volt. Költészete később egyre inkább befelé forduló, merengő, mélabús, bölcselő lírává válik. A költő önmagába mélyed, titokzatos távlatokba tekint, olykor visszapillant az elmúlt ifjúságára. Maga elé idézi nagyváradi emlékeit, végigálmódja Körös-parti korszakát, lelki szemei előtt megjelennek a bihari tájak. „Jaj, hogy kicsúszott álmaink alól a bihari földi csírázató ágyunk” – sóhajt fel a költő.

Befejezőként idézzük Dutka Ákos *Haza kell mennem* című versének néhány sorát, abban a reményben, hogy ha megkésve is, de végre hazatalál a mai váradiak szívébe, lelkébe.

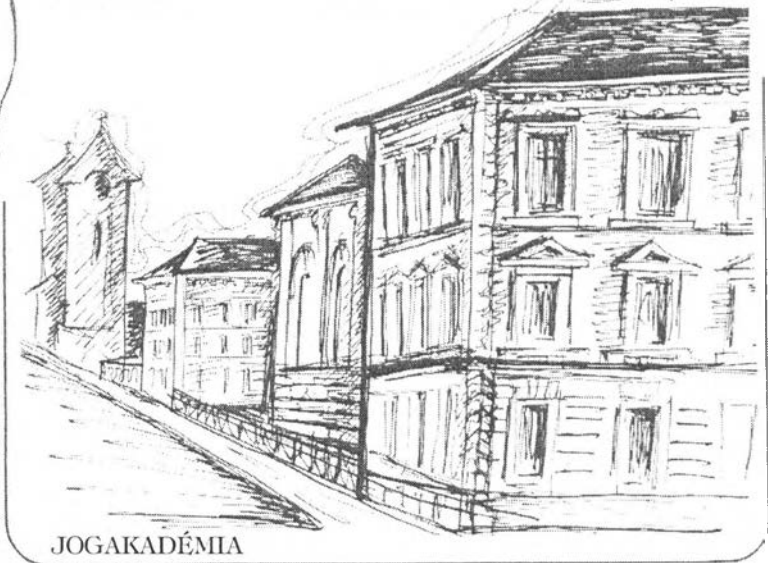
„Haza kell mennem, – a földem izent.
 A földem: a váradi nagytemető;
 haza kell mennem: apáink sírján
 Inog a fejfa, mozdul a kő.
 Anyánk házában idegen nóta.
 Bujdosó koldus az árva húgom...
 Haza kell mennünk, a földem izent,
 Ha odaveszünk is a vándorúton!”

A váradi honoson
 egyedül város a Holospöt
 Dutka Ákos

VÁROSHÁZA

JOGAKADÉMIA

VII. FEJEZET

DR. SOÓS ISTVÁN
(1895–1983)

DR. ÁGOSTON PÉTER
(1874–1925)

Rendhagyó módon őket választottuk könyvünk zárófejezetének. Közöttük a legkevesebb a párhuzamba állítható kapcsolat, sőt még az életkoruk is eltérő.

Azért kerültek mégis egymás mellé, mert kettejük életéből, sorsából ismerhető meg a legteljesebben és legárnyaltabban az a kor, amelyben az általunk bemutatott személyek éltek és alkottak. Kettejük élete, sorsa, mintegy záróköve is lehet ennek az ellentmondásos, sőt tragikus változásokban gazdag kornak, melynek körülményei között ilyen jelentős személyiségek emelkedtek ki és kerültek a közfigyelem középpontjába.

Ezekkel az életrajzokkal nem követendő példát kívántunk állítani az olvasók elé, hanem következtetések, tanulságok levonására szeretnénk készíteni a múlt iránt érdeklődőket.

HŰSÉG, HIVATÁSTUDAT ÉS HOZZÁÉRTÉS

Az 1940 szeptemberében Észak-Erdélyben megvalósult impériumváltozás nagy reményekkel töltötte el Nagyváradnak akkor még túlnyomó többségben lévő magyar lakosságát. Ezt a reményt tovább erősítette az a tény, hogy egy három hónapos katonai átmeneti közigazgatás után, a magyar kormány a polgári közigazgatás helyreállítását egy olyan személyre bízta, akit a város szinte minden lakója erre a feladatra a legalkalmasabbnak, legmegfelelőbbnek tartotta.

A *Nagyvárad* 1940. november 22. számában így adta hírül, hogy ki lesz a város új polgármestere: „Akik ismerik ennek a városnak összetételét, közigazgatási, politikai és kulturális struktúráját, múltját, jelenét, azok előtt egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy Nagyvárad polgármesteri székének betöltésénél a kormány igazságosztó választása csak Soós István dr. személyére eshet.

Ez a kinevezés nemcsak a legszebb dísz és rangok egyikét jelenti. Mindenek fölött nagy munkát, hozzáértést, kötelességérzetet jelent. Kevés olyan közéleti férfiunk van, akikben ezek a tulajdonságok oly kivételes szerencsével egyesülnének, mint Soós Istvánban. Soós István arra rendeltetett, arra született, hogy Nagyvárad polgármestere legyen. Amint kilépett az iskola padjaiból s beiratkozott a jogi fakultásra, eljegyezte magát Nagyvárad városával, hűségesküt tett a város minden népének.”

Három nappal később megtörtént Soós István hivatalos beiktatása Nagyvárad törvényhatósági jogú város polgármesteri tisztebe. A beiktatást Hlatky Endre főispán végezte, akivel iskolatársak voltak a premontrei gimnáziumban és a jogakadémián is. A főispán ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Közös forrásból merítettük azt, aminek később mind a ketten hasznát vettük. Az itteni magyarság legreprezentánsabb férifjától veszem ki az esküt. Húsz éven keresztül mindig meg voltam győződve és hirdetem is azt, ha elérkezik Nagyvárad visszatérésének pillanata, akkor dr. Soós István lesz a polgármester. Ez a pillanat most elérkezett.”

Az, hogy miképpen igyekezett az új polgármester ezt a feladatot teljesíteni, kiderül azokból az elvárásokból, amelyeket ő fogalmazott meg saját magával és az irányítása alá kerülő városi tisztviselőkkel szemben, beiktatásakor elhangzott beszédében:

„Rimler Károly egykori polgármester ezelőtt 35 évvel, az új városháza felavatásakor azt a kijelentést tette, hogy legyen a városháza a magyar érdekek igaz védelmezője, s minden polgár bátran és bizalommal lépjen be ebbe az épületbe. Legyen tudatában annak, hogy minden igazságos ügy itt meghallgatásra és elintézésre talál. Ezek a szavak ma is helytállóak. Jöjjön ide minden polgár bizalommal, szeretettel, mert ha igaza van, akkor azt itt meg fogja találni.”

Az elvárásait pedig így foglalta össze: „1. Minden tisztviselő tisztelje és tiszteltesse a törvényt. Erre a lakosságot is szeretettel, jóakarattal, türelemmel kell rávezetni. 2. A becsületesség a megvesztegethetetlenség, a baksis rendszer megszüntetése. 3. Igazságosság, mindenkivel szemben egyformán alkalmazni a törvényt. 4. Emberszeretet és a nemzeti érdek szem előtt tartása, egybehangolása.”

Ezek a nemes célkitűzések és az a szinte egyöntetű elfogadottság és nagybecsülés, amely Soós Istvánt övezte, felvetik a kérdést, hogy ki volt ő, s mit tett addig városunkért, s mit valósított meg szándékaiból, terveiből.

* * *

Soós István Marosludason született 1895. május 7-én. Marosszéki régi székely nemesi család ivadéka a Nyárad menti Lukafalváról. Kettős családi örökséget kapott. Büszke emlékét annak, hogy nagyapja Bem tábornok katonája volt és két testvére mellett esett el a szabadságharcban. Másodsorban igazgató-tanító édesapjának, a nagyváradi temetőben nyugvó id. Soós Istvánnak a példaadását. Apja Görgényszentimrén, Marosludason majd Marosbogáton volt református felekezeti iskolai igazgató-tanító. 1908-ban kitüntetésből helyezték Nagyváradra az akkor felállított tiztanerős állami iskolába. Feleségével és akkor még kiskorú három

gyermekével hamar beilleszkedtek a város társadalmába. A legnagyobb testvér, András, iskolái elvégzése után városi könyvtáros lett, Mária okleveles tanítónő, István középiskolai tanulmányait a pre-montrei főgimnáziumban fejezte be (a marosvásárhelyi református kollégiumban kezdte), s utána beiratkozott a nagyváradi Királyi Jogakadémiára. Már joghallgató korában a város szolgálatába állott, 1915-ben a nagytekintélyű Rimler Károly polgármester titkára lett, és főnként kívül olyan neves városatyák vezették be a közigazgatás tudományába, mint Lukács Ödön és Komlóssy József. A háborús évek munkatöbbletének idején olyan küzdelmes, dolgos ifjúságot élt át, s olyan céltudatos önképzéssel, amely egyenesen példaadó volt mások számára is. Azért a harmadfokú polgári érdemkeresztért, amellyel a király 1917-ben kitüntette, meg kellett dolgoznia, feljebbvalóinak elismerését ki kellett érdemelnie. A háborús időkben nagy közigazgatási iskola volt számára a városháza, de az éjszakáit sem pihenésre vagy szórakozásra, hanem tanulásra használta fel, olyan szorgalommal, hogy az 1913-ban érettségizett ifjút már négy év múlva a kolozsvári egyetemen jogi doktorrá avatták.

1918-ban édesapja meghalt, s ezután még a családfenntartás gondja is őt terhelte, így az ügyvédi vizsgát csak 1924-ben tudta letenni, de ekkor egyidejűleg bírói szakképesítést is nyert. Ennek ellenére nemigen folytatott ügyvédi praxist, jogi szakképesítését elsősorban a városi közigazgatásban kamatoztatta. Már 1917-ben tb. aljegyző lett, s az 1919 áprilisában bekövetkezett impériumváltás után is azon kevesek közé tartozott, aki megmaradt, sőt fokozatosan előreléphetett hivatalában; 1920-ban másodaljegyző, s 1921-ben első aljegyző lett. A szorgalmas és rokonszenves fiatalember közigazgatási ismereteivel nélkülözhetlenné tudta tenni magát azután is, miután a városvezetés teljesen román kézbe ment át. Rimler Károly 1919. június 15-én lemondott a polgármesterségről – másfél hónapig Lukács Ödön helyettes polgármester, ideiglenesként (interimar) vezette a várost, Komlóssy József 1919. augusztus 1-jétől 1920. február 8-ig állt polgármesterként a város élén. 1920. február 8-tól hat éven keresztül Coriolan Bucico dr. töltötte be a polgármesteri

tisztet. A szintén jogász polgármester, aki nem rendelkezett közigazgatási gyakorlattal és tapasztalattal, teljesen Soós Istvánra támaszkodott, benne megbízott, gyakorlati ismereteit, jártasságát nagyra értékelte, így Soós befolyása a városvezetésben napról napra nőtt. Annál is inkább, mert az éjszakái a román nyelv tanulásával teltek el, bár Bucicoval csak magyarul beszélt, tudta, csak úgy szolgálhatja a kisebbségi sorba került magyarság ügyét, ha tökéletesen elsajátítja az uralkodó nemzet nyelvét. Igen helyesen nem tartotta célravezetőnek a kényelmes passzivitást, a meddő kesergést, s a legkevésbé a megfutamodást, a szülőföld elhagyását. Így aztán éppen a román impérium alatt bontakozott ki a maga teljességében Soós István kiváló férfias erénye: becsületessége, tisztasága, önzetlen segítőkészsége, nemzeti érzése, mai szóval identitástudata. A legnehezebb, amit az új körülmények között tanulnia kellett, a sok indulat közötti folytonos taktikázás, hogy állásában maradhasson, de ne veszítse el nemzettársai megbecsülését és ne kerüljön szembe saját lelkiismeretével sem. Elképzelni is nehéz, micsoda munka, valóságos diplomáciai küzdelem volt egy fiatalembernek ott, ahol „mindig kígyó lappangott a fűben”. Tíz éven át dolgozott reggeltől estig polgármesterek intenciói szerint, úgy, hogy ahol csak lehetett, intézkedéseit a magyarság javára fordítani, vagy csak megvédeni a káros következményektől. Éjjel pedig özvegy édesanyja házában biflázta a román nyelv nehéz szakkifejezésekkel telített hivatalos formáit. Tanulta az új törvényeket, s közben még a francia nyelvet is megtanulta. 1925-ben lefordította magyar nyelvre s kiadta a munkaszüneti törvényt, majd a közigazgatási törvényt. Munkájának eredménye, hogy befolyásos tisztviselő tudott maradni a városházán. Azt is feltétlen érdemének kell tekintenünk, hogy mindezek mellett nem félt a Magyar Párt tagja lenni, s részt venni annak szervezésében, majd munkájában. Az 1926-os községi választásokon a Magyar Párt jelöltjeként indult, s egyedül ő jutott be a város állandó választmányába a több magyar jelölt közül, de így is úgy megállta a helyét, mint máshol tízen se jobban. Amikor 1928-ban a Magyar Párt és a Román Nemzeti Párt közötti paktum alapján Aurel Lazár mel-

lett alpolgármester lett, a polgármester folyamatos betegeskedése miatt a teljes polgármesteri jogkört egyedül gyakorolta, a fontosabb kérdésekben viszont mindig kikérte a Magyar Párt vezetőinek jóváhagyását. Közben Bukarest igyekezett kiszorítani az erdélyi magyarság képviselőit a várospolitikából, de ez akkor még Váradon Soós Istvánnak köszönhetően nem sikerült. Szintén az ő jelenlétének és ügyességének tulajdonítható, hogy amíg Kolozsváron és más magyar városban a magyar újságírók kezdettől fogva ki voltak zárva a városi közgyűlésekről, s így a város ügyeivel nem tudtak érdemben foglalkozni lapjaikban, addig Nagyváradon a magyar újságírók ott lehettek a városi tanács ülésein, s lapjaikban ugyancsak bírálták a nem megfelelő, vagy a magyarság érdekeit sértő intézkedéseket. 1933. december 29. – Gh. Duca miniszterelnök meggyilkolása ürügyén a cenzúrát megszigorították, de azután is a váradi lapok Soós Istvántól minden fontos dolgot megtudhattak.

1930-ban újra alpolgármesterré választották, de ezt már nem erősítették meg Bukarestben, így csak mint tanácstag működhetett. 1932-ben a Magyar Párt listáján történt alpolgármesterré választását már a kormány is elismerte, s így Grigore Egri (korábban Egry Gergely) polgármestersége idején is ő vigyázta a magyar érdekeket és ügyelt arra, hogy a város vagyonát ne herdálják el, mert erre a jó szándék soha sem hiányzott. Volt még egy magyar tagja a város közigazgatási választmányának, Dávid Ferenc munkás, a Dolgozók Blokkjának képviselője, aki a magyar ügyekben támogatta Soós István kezdeményezéseit. Az új polgármester beiktatásakor Soós István, aki ekkor a Magyar Párt nagyváradi tagozatának elnöke is volt, így nyilatkozott: „Egry Gergely már bizonyosságot tett arról, hogy a város közigazgatása élén meg tudja állni a helyét, ezért a város magyar többségű lakossága abban a

reményben támogatja is, hogy a sokat szenvedett polgárság életlehetőségeit feljavítja, s terheit enyhíti. Meggyőződésem, hogy a választott tanács és az új állandó választmány a két esztendővel ezelőtt elindított városmentési akció elejtett feladatait ismét felveszi s hozzálát a sorvadó város megmentéséhez. Ebben a tevékenységben Várad magyar lakossága őszinte igyekezettel támogatja az új városházi rezsimet.”

A nyilatkozatban említett városmentési akciót Soós István kezdeményezte még 1930-ban, amikor, mint már említettük, szintén megválasztották alpolgármesterré, de a kormány akkor ezt nem ismerte el. Az azóta eltelt két évben a gazdasági válság tovább mélyült, a város még nehezebb helyzetbe került. Soós István egy bizottság élén újabb s részletesebb tervet dolgozott ki, amelyet 1932. október 30-án közölt a *Nagyvárad* című lap. Ebből a jelentős dokumentumból nem csupán az olvasható ki, hogy milyen gondokkal küzdött akkor a város, milyen volt a helyzete, s milyen megoldásokat javasoltak, de Soós István alapos felkészültsége, a város iránti felelősségtudata, tettekézsége, tenni akarása is. Előbb megjelölte az akkori állapot okait: általános oka a gazdasági világválság, speciális okai: a „hátszág” egy részének elvesztése (a Magyarországon maradt bihari részek), a határszéli helyzet, az ipar és a kereskedelem elsorvadása (a kormány támogatásának hiányában), a községi autonómia és a pénzügyi autonómia megnyirbálása, az állami építkezések hiánya. A gazdasági élet fellendítésére 20 pontból álló konkrét intézkedést sorolt fel, végül a szegényügy megoldására, a nyomor enyhítésére tett javaslatokat. Írását a következő szavakkal zárta: „A város szeretete össze kell kössön mindnyájunkat, le kell rombolni az e tekintetben fennálló ellentéteket.” Sajnos, mind a terv, mind az összefogásra szólító felhívás visszhang nélkül maradt, nem valósult meg belőle semmi, – de erről nem Soós István tehetett.

Mégis ért el más téren sikereket s kapott elismerést. 1933. július 8-án a *Nagyvárad* arról adott hírt, hogy a városi tanács választmánya jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott Soós Istvánnak a város szegényeinek érdekében végzett emberséges munkájáért. Ő szorgal-

mazta, szervezte az ún. szegényakciót, melynek keretében a gazdasági válság nehéz éveiben tüzelővel, pénzsegéllyel segítették a rászorulókat. Az akció végrehajtói az egyes felekezetek nőegyletei voltak, akik önkéntesen vállalták az adományok gyűjtését, az iskolás gyerekeknek cipő és meleg ruha osztását. Nagyváradon hagyománya volt a jótékonyági akcióknak. A 19. század végén alakult, dr. Ritoók Zsigmond táblabíró elnökletével a Gyermekbarát Egyesület, amely a háború után is folytatta céltudatos munkáját. A városi tanács segítségével és a jótékony célú előadások jövedelméből télidőben három helyen meleg ételt osztottak a rászorulóknak népkonyha címen. Az iskolákban meleg tejet kaptak a ráutaltak, s a munkanélküliek és sokgyermekesek pénzsegélyben is részesültek. 1933-ban 3 millió 600 ezer lejes költséggel dolgozott a szegények segélyezési akciója, amelynek nagyobbik hányadát, 2 millió 600 ezret a városi költségvetésből kellett kigazdálkodni. Ennek az emberbaráti tevékenységnek volt fő szervezője és lelkes mozgósítója, Soós István. A gazdasági válság idején szociális szempontból meghatározó feladatként kezelte az ügyet, s ebben segítő társai voltak az egyházak és az egyleti tagok. Ezt a munkát értékelte a városi tanács, amikor úgy határozott, hogy az alpolgármester érdemeit jegyzőkönyvben örökítik meg.

1933. szeptember 19-én a *Nagyvárad Dr. Soós István ünneplése a Magyar Pártnak* címmel számolt be a Magyar Párt IV. körzetének üléséről, ahol a körzet két kiemelkedő személyiségének tevékenységét értékelték. Perédy György ecsetelte azokat a nagy érdemeket, amiket Soós István a város közigazgatásában az elmúlt tizenöt évben szerzett, felsorolta milyen eredményeket köszönhet neki Nagyvárad magyarsága. Dr. Soós István abból az alkalomból, hogy Hegedüs Nándor már öt esztendeje képviseli a román parlamentben Bihar megye és Nagyvárad magyarságát, őt a magyarság változatlan ragaszkodásáról és bizalmáról biztosította.

1933. szeptember 23-án Soós István *A Magyar Párt újraszervezése* címen foglalta össze javaslatait és véleményét az általa vezetett szervezetről. Ebből idézünk: „A Magyar Párt az erdélyi magyar nemzeti kisebbség összességének képviselőjét jelenti. Konstruktív

párt, amely az ország általános pénzügyi, gazdasági problémáinak megoldásában is hatékonyan közreműködik, de az ország általános problémáin kívül általánosságban és egyénileg nem szűnik meg a kisebbségi jogokért harcolni és minden magyar ember igazságos ügyét diadalra vinni.” Külön kiemelte, mint fontos feladatot az ifjúság kérdéseinek felvállalását, s az ifjúság párthoz való csatlakozásának szükségességét. Hasonló fontosságot tulajdonított az egyházakkal való együttműködésnek is.

1933. november 15-én a Magyar Párt nagyváradi szervezetének tisztújító közgyűlésén vitatták meg, s fogadták el javaslatait a szervezet megerősítéséről. Ez alkalommal elmondott beszédéből idézünk: „Nagyvárad népe megmutatja, hogy élni fog, mert élni akar. Élni és dolgozni akar, és ha elvesztette is többségi pozícióját, meg fogja mutatni, hogy kisebbségi helyzetében is értékes polgára lesz az országnak, meg fogja mutatni, hogy az élet nagy küzdelmeiben a maga nagy kvalitásaival még alávett helyzetben is ki fogja harcolni az egzisztencia lehetőségét. (...) És én, midőn szerény tehetséggel élére állok Szent László városa magyar népének, ígérem és fogadom, hogy minden tehetséggel azon leszek, hogy ezt a sok megpróbáltatáson keresztül ment magyarságot jobb és emberségebb helyzetbe juttassam, amelyet megérdemel. Úgy segítsen engem a magyarok Istene. Tizenötévi kisebbségi sors után megalázva, gazdaságilag tönkre menve helytállásra készítet a kötelesség. Egyetlen összetartó kapocs az anyanyelv s az évezredek múlt. Egy nemzet addig él, amíg van benne életakarás, hit és összetartás.”

1933. november 29-én Nagyvárad város vezetésében a liberálisok jutnak uralomra és eltávolítják a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Párt embereit a vezetésből, így Soós Istvánnak is megszűnt alpolgármesteri állása. A decemberi parlamenti választáson a Magyar Pártot választási csalásokkal és a magyar választók erőszakos akadályozásával megfosztják a mandátumszerzés lehetőségétől. Pedig Soós István a választási kampányban mindent megtett a sikerért, bejárta a megyét, szónokolt, szervezett. Számos esetben került összetűzésbe a román csendőrrel, a falusi jegyzővel, magyar-

faló helyi kiskirályokkal. Volt politikai vádlott és volt minden bajba került magyar ember védője a román bíróság előtt. Miután a választást a számtalan csalás, erőszak, visszaélés következtében elvesztették, Soós István is teljesen kikerült a város-politikából, a közigazgatásból. Tovább folytatta viszont Magyar Párt-beli tevékenységét és ügyvédként dolgozott tovább.

1934-ben magánéletében is jelentős esemény történt, megszűnt. Kabdebo Anna aradi úrleányt vette feleségül, akitől később Judith nevű kisleánya született. Családi és szakmai elfoglaltsága mellett továbbra is aktívan részt vett a magyar közéletben, a Magyar Pártban és a református egyház világi vezetésében, ahol előbb az egyházmegye tanácsbírája volt, majd a Királyhágómelléki Egyházkerület főjegyzője tisztét töltötte be. Ebből a korszakból gazdag publicisztikai tevékenységéből érdemes megemlíteni a *Szabadság* 1937. augusztus 4-i számában *A református papság és a politika* című vezércikkét. Ebben kifejtette, hogy népe érdekében száll síkra az egyház, és a felekezeti iskola érdekeiért, amely ugyanakkor nemzeti érdek. Az egyházvédelem és a nemzetvédelem fogalma egymástól elválaszthatatlan. A papság munkája nem politikai, hanem egyházvédelmi, ami egyet jelent a nemzetvédelemmel. Hivatását csakis az a pap teljesíti maradéktalanul, aki lélekápoló munkáját azonosítja a nemzeti öntudat erősítésével. Ezt tette a monarchia idejében a román papság is, amikor a románság kulturális érdekeit védtek. A református egyház papjai palástjukkal magukra vállalták a nemzeti kultúra, nyelv és öntudat ápolását. Ugyanakkor figyelmezteti a papságot a megosztottságra, az óvatosságra, mert a kisebbségi lét megköveteli az elővigyázatosságot. A hatalom érdeke a visszaszorítás. Más pennával írnak, mint az első világháború előtt, amikor Şaguna görögkeleti érsek és Sulutin balázsfalvi érsek, az erdélyi románság vezéralakjai, erkölcsi küldetésnek érezték a román papság tudatosítását nemzetvédő feladatokra – vélte Soós István.

Még egy jellemző epizód Soós István két világháború közötti pályafutásából: az 1937. december 20-i parlamenti választáson képviselővé választották, de ekkor már II. Károly személyi diktatúra-

ja bevezetésére készült, s amit 1938. február 10-én megvalósított, ami a parlamenti rendszer felszámolását eredményezte és a politikai pártok betiltását. Létrehozzák az új politikai szervezetet a Nemzeti Újjászületés Frontját, a kisebbségek számára megengedik az ún. népközösségek létrehozását. 1939 májusában parlamenti választásra került sor a királyi Romániában és a magyar népközösség kilenc képviselőt és két választott szenátort juttatott be a román parlamentbe, sőt még négy hivatalból kinevezett szenátora is lett: a három magyar vallás püspökei és az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesületének (EMGE) elnöke személyében.

A bihari és nagyváradi magyarság legnagyobb öröme a *Szabadság* 1939. június 4-i számában vezércikkének ezt a címet adta: *Dr. Soós István a parlament tagja lett*. Ebből idézünk: „... A város és a lakosság kifejezésre juttatta faji és felekezeti különbség nélkül egész kisebbségének azt a meggyőződését, hogy érdekeinek megértő és megvédő képviselőjét látja, dr. Soós Istvánban. Az ipari-kereskedelmi csoport magyar képviselőjének dr. Soós Istvánnak megválasztása igaz örömet és meglepetést keltett Nagyvárad és Bihar megye magyarságának körében. Dr. Soós István jelenléte a román parlamentben az egész ország magyarságának szempontjából is nagy jelentőséggel bír. Dr. Soós István személye, munkássága, nagy jogász- és közigazgatási felkészültsége arra predesztinálja, hogy méltóképpen képviselje a magyarságot a bukaresti parlamentben.”

Hegedüs Nándor a *Szabadság* 1939. június 7-i számában a *Megjegyzések* című állandó rovatában Soós István megválasztásához fűzött kommentárt. Ebben a következő elgondolkodtató megállapításokat fogalmazta meg: „Azokat a férfiakat, akiket a kormány, mint a Magyar Népközösség kereskedő és iparos jelöltek listájára vett fel, a zsidók szavazatai segítségével választották meg. Ezt a tényt nem lehet letagadni! Szamos tartományban 11 ezer kereskedelmi és ipari szavazó volt felvéve a választói névjegyzékbe s abból 7 ezer zsidó. Tehát dr. Soós István és dr. Bartha Ignác, ez a derék székely nem szerezhetett volna 3 ezren felüli szavazatot, amivel az élre kerültek a megválasztott képviselők között, ha a zsidók nem szavaznak

tömegesen reájuk. Ezzel a zsidók szolgálatot tettek a magyarságnak, amely anélkül csak két-három mandátumot szerezhetett volna. Szolgálatot tett önmagának is, mert beigazolta, hogy felül tud emelkedni elfogultságon és keserúségen és lelki fájdalmai között sem feledkezik meg a kisebbségi szolidaritásról. A zsidóság támogatása, amit a magyar jelölteknek nyújtott nem ment titokban. Nem csak a magyar zsidóság adta szavazatát reájuk, hanem a zsidóság minden árnyalata. (...) A zsidóság józanul és objektíven elválasztotta az erdélyi magyarság kérdését a magyarországi antiszemita irányzatoktól. Az erdélyi magyarság soha sem azonosította magát a nyilaskeresztes harccal, soha sem helyeselte a zsidótörvényt, nem tett diszkriminációs nyilatkozatot, ellenkezőleg, mindig hangsúlyozta, hogy nem ismer fajgyűlöletet, és mindenkit a Magyar Közösség tagjának tekint, aki abban helyet akar foglalni. A váradi zsidóságnak semmi oka nem volt arra, hogy dr. Soós Istvántól megtagadja szavazatát, hisz ő számos esetben igen nagy segítségére volt a hozzá forduló zsidó embereknek. De Soós István ezt soha sem verte nagy-dobra, amint hogy az idők erre nem is volnának alkalmasak. E sorok írója is mindent elkövetett, hogy Soós István sikeresen szerepeljen, s jogos elégtétellel tölti el az a tény, hogy ő kapta a Szamos- [tartomány] beli jelöltek közül a legtöbb szavazatot” – zárta Hegedüs Nándor írását, amely a későbbi időkben kapott különös jelentőséget.

A *Szabadság* 1939. június 13-i számában Soós István nyilatkozott parlamenti programjáról: „A kisebbség érdekeinek védelme mellett szívesen kívánok lenni a város egész lakosságát érdeklő problémáknak. (...) Ami speciálisan Bihar megye és Nagyvárad problémáit illeti, a hat biharmegyei képviselő között van Zigre Miklós kultuszminiszter, kinek személyéhez osztatlan bizalom és szeretet fűződik, s kinek segítségével előbbre vihetjük a mi problémáink megoldását is. Éppen ezért indítványoztam, hogy mi biharmegyei képviselők Zigre Miklós miniszter úr elnökletével tartunk egy közös értekezletet, ahol őszintén megtárgyaljuk Bihar megye és Nagyvárad problémáit. A miniszter úr javaslatomat magáévá tette, s lehet, hogy még a jövő héten megtartjuk az első

bihari parlamenti konferenciát... Megbeszélést tartottam a miniszter úrral a Királyhágómelléki püspökség megerősítése ügyében is” – fejezte be a képviselő nyilatkozatát.

Az utoljára említett kezdeményezése sikerrel járt, Zigre Nicolae nagyváradi ügyvéd kultuszminiszterként, Soós István nagyváradi ügyvéd, az egyházkerület világi aljegyzője, parlamenti képviselő közreműködésével készítette elő a törvényt, amellyel az egyházkerületet jogi személyként elismerték. II. Károly király 1939. november 20-án írta alá a törvényt, s ekkor lépett életbe.

Soós Istvánnak nem ez volt az egyedüli sikeres parlamenti képviselői akciója. Sikeresen közbejárt Bukarestben, a belügyminisztériumban és a főkormánybiztosnál az állampolgárság megszerzése és a nyugdíjjogosultság elismerése ügyében. Nagyváradon az állampolgári lista készítésekor több ezer magyar személy maradt ki, mert a kért iratokat nem tudták időre beszerezni. Ezzel sokan elvesztették nyugdíjjogosultságukat is. Ezeknek a személyeknek az érdekében ért el eredményeket a román hatóságoknál.

A magyar parlamenti csoport is értékelte dr. Soós István jogászi, közigazgatási felkészültségét, a román nyelvben való jártasságát, kitűnő vitakészségét. A parlamenti csoport őt választotta meg egyik alelnökének és ő reá bízta a képviselő nélkül maradt Szatmár megye magyarsága érdekeinek gondozását is.

Az 1939 őszen bekövetkezett politikai fordulatok véget vetettek a parlamenti életnek Bukarestben. Szeptember 1-jén kitört a második világháború. Románia és Magyarország egymás ellen mozgósított, s ez a helyzet az erdélyi magyarokat valóságos túsókká degradálta. 1940. június végén a Szovjetunió elcsatolta Besszarábiát és Észak-Bukovinát, megkezdődött Nagyrománia felbomlása. 1940. augusztus 30-án a magyar és a román kormány képviselői aláírták a Németország és Olaszország külügyminisztereinek közreműködésével meghozott, ún. második bécsi döntést (a románok szerint diktátumot), melynek alapján Bihar megyét és Nagyváradot is magába foglaló Észak-Erdély magyar fennhatóság alá került, Magyarország részévé vált.

Ezután kezdődött dr. Soós István életének és pályafutásának újabb szakasza, amelyről a bevezetésben szóltunk, polgármesterré választása és közel négy esztendei polgármesteri ténykedése. Arról, hogy mit várt Nagyvárad népe az új polgármestertől, a nagytekintélyű dr. Krüger Jenő beszélt, aki a polgárság nevében üdvözölte Soós Istvánt beiktatása alkalmából. A szónok így kezdte beszédét: „A tönk szélére jutott városban 92 ezer lakosból 90 ezer szegény embernek a polgármestere Soós István, a mai szomorú gazdasági helyzetben 90 ezer szegény ember gondja súlyosodik reá.” Majd az őszinte szavakat Krüger így folytatta: „Mi bízunk dr. Soós Istvánban, nyíltan kimondom, csodát várunk tőle. Az istenhívó, csüggedést nem érző, keresztényen magyar ember csodáját, aki összeszorított fogakkal a legnagyobb energia kifejtésére képes. A fáradhatatlan szívós emberek csodáját várjuk tőle, aki hajnaltól éjjelig verejtékezve a legmostohább földből is kikényszeríti az áldást.”

Krüger Jenő kijelentéseinek az volt az oka, hogy ő jól ismerte Soós Istvánt, tudta, hogy a bonyolult közigazgatás gyakorlati és elméleti tudományához ért és nagy energia van benne, az a megújuló, eleven erő, ami a lendítőkereket viszi, s amivel állandó ütemben tudja tartani a közigazgatás gépezetét, végre tud vele hajtani minden lehetségest. Tud dolgozni, mást nem csinál 25 éven át, de tud parancsolni is. Tud jóbarát lenni és kemény ellenfél, tudja, mi a szegény ember lemondása, mert maga is az, s tudja mi ad értéket az embernek.

És valóban, sem Krüger Jenő, sem Nagyvárad szegény népe nem csalatkozott Soós Istvánnal szembeni elvárásaiban. Csodát nem tett ugyan, de az egyre nehezedő, a második világháborúba torkolló helyzetben is sokat tett a város és népe helyzetének javításáért, a társadalmi béke biztosításáért. Amikor Magyarország német megszállás alá került és olyan politikai helyzet alakult ki, amelynek embertelen intézkedéseit – például a zsidó vagyonok zárolását, a zsidó lakosság kiiktatását az élet minden területéről – nem tudta, nem akarta vállalni, mert ellenkezett életfelfogásával, lelkiismeretével, – lemondott polgármesteri tisztéről.

Életének, sorsának további alakulásáról s egyben egész életpályájának értékeléséről egy olyan személy véleményét közöljük az alábbiakban, aki az 1950-es 1960-as években személyesen ismerte Soós Istvánt, sőt munkája kutató tevékenysége során megismerte korábbi életét is. Tuzson Erzsébet tanárnő, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztőségének munkatársa így vall Soós Istvánról:

„Az ember értéke tetteiben, magatartásában mérhető le. Soós István életútját a közösség szolgálata, elvszerű korrektség, mély szociális érzékenység jellemezte. Bizonyítja ezt a városvezetői tevékenysége, valamint református egyházi szerepköre.

Tisztánlátása, következetes elvszerűsége, méltatlanságokat is nemes méltósággal tűrése, csak a lelkiismereti parancsra hallgató határozottsága tiszteletre méltó. Miután Gyapay »ejtőernyős« polgármestersége idején lemondott, visszavonult, a második világháború után a megaláztatások, meghurcoltatások és a létminimum szintjére sodródott helyzetében is vállalta sorsát. Létfenntartását biztosító ügynökként, megrokkant egészségi állapotban kereste meg. Látni lehetett a volt Orsolya intézet körül [a mai Ady-líceum] kopott aktatáskájával csoszogni a sarki C.E.C. pénzügyintézet körül. Szívélyesen, kalapemeléssel üdvözölte a ráköszönőket. Derűs tekintettel viszonzta a feléje fordulókat.

A volt Szilágyi Dezső utca [Moscovei] bal oldalán lévő Sonnenfeld palota I. vagy II. emeletén lakott [ahol a Nyomda Klub is volt]. Egy nagy terem volt az utcára néző szoba, függönnyel elrekesztve funkciójának megfelelően. Egyszer voltam náluk, adatgyűjtés végett...

Élete a madáchi gondolat jegyében folyt: »Az élet a küzdelem maga«. Bizonyította az emberi hivatás magasabbrendűségét, a csalódások ellenére sem adta fel. Magatartása példamutató, nemes. Tiszteletet követel. Nem volt jó sem a román, sem a magyar politikai túlkapások kormányának, de a »népi demokráciának« sem. Az az ember, aki nem szolgál ki egy politikai hatalmat sem, mert élettelve a humanizmus, nem jó egy politikai hatalomnak sem.”

Viszont jó az egyszerű, mindennapi embereknek, mert őket szolgálja, mint Soós István is tette. Ezért méltó nem csak a kortársak, hanem az utódok megbecsülésére is.

Ez a megbecsülés azonban mindmáig késik, sőt egyre kevesebben vannak azok, akik akárcsak a nevét is ismerik.

Dr. Soós István 1983. március 15-én távozott az élők sorából, a kommunista rendszer legsötétebb időszakában, amikor nem lehetett felmutatni – a végtisztesség megadásaként –, érdemekben gazdag életpályáját. Negyedszázados késéssel, ezzel az írással áldozunk emlékének.

VÁLTOZATOS ÉLETPÁLYA A VIHAROS ÁTALAKULÁSOK KORÁBAN

A *Nagyvárad* *Napló* a később tragikussá vált 1914-es esztendő első napján két vezércikkkel kezdte az új évet. Az első – rövidebb – írást *Búcsúztató* címmel dr. Várnai Ferenc jegyezte, s a legfontosabb megállapítása a búcsúztatott 1913-as évről így hangzott: „keserves év volt, sok nyomorúságot, bűt, bajt, bánatot, szerencsétlenséget hozott.”

A másik, a terjedelmesebb cikk szerzője megjelölése nélkül jelent meg, *Akikről még sokat fogunk írni, Jövendő Nagyvárad emberei* címmel, már optimistább kicsengésű volt, s jó néhány olyan fiatal értelmiségit, művészt nevezett meg, akiktől a jövőben a legtöbbet várják.

A felsorolt személyek élén Ágoston Péter állott, aki már addig is gyakran szerepelt a nagyvárad, sőt a fővárosi lapok hasábjain is, közismert alakja volt Nagyváradnak. Így jellemezte őt a vezércikk

szerzője: „dr. Ágoston Péter barát és ellenfél szemében egyformán, számottevő egyéniség. Olyan harcos, akivel bátorságos egy táborban lenni. Tudós tanár, a szónak abban a mai értelmében, mely a tudást és a tanítást az eleven élethez, az élet pozitív megnyilvánulásaihoz fűzi. Körös-körül egész ember, akinek megvan a maga precíz programja minden olyan munka elvégzésére, amelyhez hozzáfog. Nem a váteszekhez tartozik, nem az új felfedezőkhöz, hanem olyan erős agresszív egyéniség, aki az ígéretnek már felfedezett földjét reálisan értékeli, agresszív meggyőző egyéniségével megszervezi azt a tábort, amelyik minden pillanatban kész az új vagy megújított föld elfoglalására.”

A mai olvasó számára ez a jellemzés elég keveset árul el a nagyváradi jogakadémia tudós tanáráról, a harcos szociáldemokrata-ról, a László király szabadkőműves-páholy egyik vezéregyéniségéről, de mindez közismert volt a korabeli váradiak előtt, hisz akkor már 11 éve élt és dolgozott városukban.

Egy karrier kezdete

Ágoston Péter 1874. március 25-én született Zsombolyán egy Elzász-Lotaringiából származó római katolikus tisztviselő, Augenstein Ferenc és Mechel Genovéa egyetlen gyermekeként. A középiskolát Selmecbányán, a jogi egyetemet Budapesten végezte, ugyanott volt joggyakornok. 1896-ban jogtudományi és államtudományi doktori oklevelet szerzett, s még abban az évben bírói vizsgát is tett. Veszprémben 1897 júniusától törvényszéki jegyző. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Buzátovits Augusztával, a veszprémi püspök rokonával. 1900 májusától járásbíró lett az Ipolyságon, ekkor nősül meg. 1901-ben már együtt jönnek Nagyváradra, ahol a jogakadémián az ausztriai és magyarországi magánjog, valamint a bányajog nyilvános rendes tanára lett. 1904-ben a kolozsvári egyetemen egyetemi magántanári képesítést szerzett, de továbbra is a váradi jogakadémia tanára maradt.

Feleségével együtt Váradra érkezésük után bekapcsolódnak a társadalmi-kulturális életbe, színházba, összejövetelekre járnak, jótékonyági akciókban vesznek részt. Neve már korábban ismertté vált jogász körökben, 1900-ban jelent meg első szakkönyve, *A szövetkezetekről*. 1903-ban Budapesten adták ki *A tulajdonjog alapjai* című könyvét, 1904-ben két újabb könyvét, *A zálogjog története* és *A zálogjog általános tanai* címmel. 1905-ben *A rangsor, mint jog* című könyve jelent meg. Könyveinek alapja, kiindulópontja általában a helyi Jogászegyletben tartott felolvasásainak anyaga volt. De közel állt hozzá a szépirodalom is, tagja lett a Szigligeti Társaságnak (az akkori helyi irodalmi egyletnek) ahol szintén többször tartott előadást, saját irodalmi művét olvasta fel.

Dr. Ágoston Peterné

A Jogakadémián igényességéről és szigorúságáról vált közismertté. A *Nagyváradai Napló* 1903. december 20-án *Szigorúság a Jogakadémián* címmel megírta, hogy a fiatal tanár a félév után kijelentette, hogy azoknak, akik nem látogatták szorgalmasan az előadásait és nem kollokváltak, nem írja alá az indexét, ami a félév elvesztését eredményezi. Emiatt a hallgatók forrongtak, lázadoztak, s a tanári kar konferenciáján kollégái arról győzködtek, hogy csak írja alá a lecke-könyveket. Végül Ágoston kijelentette, hogy aláírja az indexet, de azzal a bejegyzéssel, hogy az illető hallgatók nem kollokváltak.

Az új kolléga nem csupán igényességével vált ki tanártársai közül, de politikai felfogásának különbözőségével is. Már Veszprém-

ben kapcsolatba került a szocialistákkal, 1905-ben tagja lett a Szociáldemokrata Párt váradi szervezetének. Eszmei társa, barátja lesz Somló Bodog kollégája, aki mellett bátran kiáll, amikor a tanári konferencia elítélte a Huszadik Század című folyóiratban közölt cikkéért, amit a Nagyváradai Napló is közölt, sőt a szerző a váradi közönség előtt is előadott. Az esetből hatalmas botrány kerekedett, és mint köztudott, Ady Endre is védelmébe vette a progresszív gondolkozású tanárt, aki végül eltávozott Váradról.

A közéleti ember

Egyébként gyakran közölt tanulmányokat a *Huszadik Század*-ban, de a *Nagyváradai Naplónak* is külmunkatársa lett, s egyik nagy visszhangot kiváltó vezércikke 1905. december 21-én jelent meg *Tisza és a választói jog* címmel. Ez az írás mintegy összegzője, betetőzése volt annak az átfogó mozgalomnak, melyet a város progresszív gondolkozású értelmiségei indítottak a választói jog kiszélesítéséért, az általános választói jog kivívásáért. Ebben a mozgalomban a kezdeményező szerepet a szabadkőművesek játszották és támogatókra találtak a szociáldemokraták soraiban, akik ekkor még nem játszottak meghatározó szerepet városunk politikai életében. Az 1905. december 10-én megalakult Általános Választójogi Liga szervezői a szabadkőművesek prominens alakjai voltak, élükön dr. Grósz Menyhért főmesterrel és dr. Berkovits Ferenc örökös főmesterrel. A Liga elnökei Berkovits Ferenc és Huzella Gyula lettek, ügyvezető elnökévé Ágoston Pétert választották. Így tehát már ebben a minőségében jegyezhetette a fentemlített vezércikket. (Huzella Gyula a Kereskedelmi és Iparkamara elnöke volt.)

1905-től kezdve egyre tevékenyebben vesz részt a város közéletében. Október 8-án a *Nagyváradai Napló Néphivatal Nagyváradon* címmel arról tudósított, hogy dr. Ágoston Péter és dr. Bárdos Imre ügyvéd a szegények jogvédelmére hozták létre ezt az intézményt. Az iroda díjtalan jogi tanáccsal és útbaigazítással szolgált,

közbejár, beadványt készít a szegényeknek, rászorulóknak adó-, katona-, rendőri-, iskolatandíj-mentesség ügyeiben, munkaviszonyaiban, betegsegélyző pénztári és más ügyeiben, szegényjogon való pereskedési ügyben, vadházasságok törvényesítésében stb.

Az iroda működtetésére a város adott pénzt és helyiséget. Az iroda hetenként legalább háromszor nyitva volt olyan időben, amikor az ügyfelek a napi munkájukat már elvégezték. Ez az intézmény szabadkőműves-kezdeményezésből jött létre, s az önkéntes és ingyenes szolgálatot vállaló ügyvédek szinte kivétel nélkül páholytagok voltak. Így került Ágoston Péter szorosabb kapcsolatba a szabadkőművesekkel, amit a katolikus jogakadémia vezetői, sőt tanártársai nem néztek jó szemmel.

1905 októberében még egy fontos kezdeményezés fűződik nevéhez: a munkástanfolyamok megszervezése. Az akció támogatója a szociáldemokrata párt titkársága volt. November elsejétől március végéig heti egy alkalommal tartottak előadásokat a munkásoknak a modern tudományok, irodalom és művészetek témakörében. A városi tanács jóváhagyta, hogy a községi polgári iskola rajztermében tartsák az előadásokat, melyek a korabeli tudósítások szerint nagy látogatottságnak örvendtek. Az előadók között ott találjuk dr. Mártonffy Marcellt, Ágoston Péter kollégáját, jóbarátját, Nagy Mihály hírlapírót, dr. Edelmann Menyhért orvost, Homonnai ügyvédjelöltet stb. Ez a mozgalom tulajdonképpen a szabadkőművesek által még 1903-ban elindított Szabad Líceum elnevezésű tanfolyam továbbfolytatása, szélesebb körre való kiterjesztése volt. 1906. február 16-án arról jelent meg hír a helyi lapokban, hogy a váradi munkástanfolyamok befejezése után Nagyszalontán és Berettyóújfaluban folytatják „a felvilágosító és kulturális” munkát.

A progresszív eszmék harcosa

1907 januárjában kezdeményezésére Nagyváradon is megalakult a Társadalomtudományi Társaság, melynek anyaszervezete

Budapesten működött, és folyóiratának, a Huszadik Század című társadalomtudományi és szociálpolitikai szemlének ő is munkatársa volt.

1907. január 19-én a *Nagyvárad* *Napló* rövid hírben közölte: „Nagyvárad modern gondolkozású közönségének régi óhaja válik valóra, megalakul a Társadalomtudományi Társaság nagyvárad fiókjá. Eddig már ötven tagja van.” Másnap a kezdeményezők előértekezletet tartottak, ahol dr. Ágoston Péter megnyitó beszédében vázolta azt a fontos missziót, melyet a modern szociológiának Nagyvárad társadalmi életében be kell töltenie. Kijelentette: „a Szabad Líceum fényes működése bizonyította, hogy a Társadalomtudományi Társaság képviselte eszmék nálunk fogékony talajra találtak.”

1907. február 2-án Dénes Sándor a *Nagyvárad* *Napló*ban részletesen ismertette a Társadalomtudományi Társaság alapszabályait, programját, célkitűzéseit, a létesítendő szakosztályokat. A célok: a modern tudományos haladás népszerűsítése, az emberek felvilágosítása, ismereteik gyarapítása, ugyanakkor hangsúlyozta: „A progresszív eszmékhez való ragaszkodás mellett távol akarják tartani magukat a napi politizálástól.”

1907. február 4-én megalakult a nagyvárad Társadalomtudományi Társaság. Dénes Sándor ismertette az alapszabályt, Ágoston Péter ajánlotta elfogadásra. Miután a nagyszámú jelenlévő ezt megszavazta, megválasztották a tisztikart: elnök dr. Ágoston Péter, titkár dr. Dénes Sándor, pénztáros dr. Perczel Adolf, ellenőr Kollányi Boldizsár lett. Létrehozták a szakosztályokat is:

- a szabadiskola szakosztály – vezetője Huzella Gyula
- a munkástanfolyam – Jancsó Károly
- líceumi szakosztály – Mártonffy Marcell dr.
- felsőbb tanfolyam – Ágoston Péter dr.
- irodalmi szakosztály – Várady Zsigmond dr. vezetésével kezdte el működését.

A szakosztályok vezetői állították össze a tematikát, ők jelölték ki, illetve hívták meg az előadókat, s maguk is tartottak előadásokat, s az egész tevékenységet Ágoston Péter irányította. Az előadásokon

kívül, melyek megtartására helybeli s fővárosi szaktekintélyeket kértek fel, hívtak meg, évente pályázatokat hirdettek különböző témakörökben, s a díjnyertes munkákat megjelentették. A társaság Ágoston Péter hozzáértő irányításával eredményesen működött egészen a világháború kitöréséig, és jelentős szerepet töltött be Nagyvárad kultúréletében, az új haladó eszmék terjesztésében.

A Társadalomtudományi Társaság tagjai annak ellenére, hogy megalakulásukkor kijelentették, hogy a progresszív eszmékhez való ragaszkodás mellett távol akarják tartani magukat a politikától, már az első évben a politikai harcok keresztjüébe kerültek. Ez elkerülhetetlen volt, hisz a vezetőség tagjai egy meghatározott eszmei irányt követtek, többen szabadkőművesek voltak, mások a szabadelvű pártban, illetve a szociáldemokrata pártban politizáltak. Ugyanakkor Váradon jelentős erőt képviseltek a konzervatív pártok és ezek a gazdag és befolyásos katolikus klérus támogatását élvezték. Ezek az erők gyanakvással fogadták az új intézmény létrejöttét, és hogy a katolikus Jogakadémia tanára lett az elnöke. Így aztán megindult a harc a két tábor között, ami leginkább a sajtó hasábjain folytatott polémiákból állott. A *Tiszántúl* című lap a klérus irányítása alatt működve, vitába szállt a Társaság rendezvényein elhangzottakkal, míg a *Nagyvárad* *Napló* népszerűsítette a rendezvényeket, közölte a fontosabb előadások szövegét, visszaverte a másik lap támadásait, cáfolta állításait.

Ágoston Pétert nem rettentette el a személyét és a Társaságot ért számos támadás, eltökélten járta a saját maga által kijelölt utat, hirdette a maga igazát. Ehhez újabb szövetségeseket, társakat talált. 1907. október 4-én a munkástanfolyam szervezésével és vezetésével addig megbízott tiszteletbeli vármegyei főjegyző, Jancsó Károly, eltávozott Váradról, s helyét dr. Rozvány Jenő ügyvéd vette át, aki szintén szociáldemokrata aktivista volt. Ettől kezdve ő lett Ágoston Péter elválaszthatatlan harcostársa a szocialista mozgalomban.

1907. október 11-én együtt szervezték meg a szociáldemokraták napját Nagyváradon, mely nagy munkástüntetésbe torkolt, s először történt meg, hogy Ágoston Péter és Rozvány Jenő nyíltan, személye-

sen kiállott a tüntetők mellett, ami kiváltotta egyesek megdöbbenését és felháborodását. Nem lehetett véletlen műve, hogy másnap (október 12-én) a *Tiszántúlból Nagyvárad Pécssett* címmel az alábbi írás jelent meg: „A szabadtanítás országos kongresszusáról megjelent valamelyik nagyváradi lapban egy kis cikk. Dr. Ágoston Péter írta, a királyi katolikus jogakadémia tanára, aki felháborodással fordul el ugyan mindentől, ami katolikus, de amikor fel kell venni a fizetését a katolikus tanulmányi alapból, akkor a hónapok elejére legyőzi felháborodását és a pénzt felveszi. Másodikától hónap végéig megint háborodik.

Azt írta a kis cikk, hogy Pikler a záró vitában legyőzte Prohászka, kimutatta Prohászka álláspontjának tarthatatlanságát. Merész állítás ma, amikor más is olvas újságot, s más újságot is, nemcsak amelyikbe a tanár úr ír.

Egyik vidéki laptársunk, a *Felvidéki újság*, kis gyorsfényképet közölt Ágostonról, a pécsi kongresszus szereplőiről megemlékezvén.

»Ágoston Péter dr. jogakadémiai tanár 32 éves. Nem annyira a tudományában, mint Rembrandi szakállában van elbizakodva. Keményen ropogtatja a szót, s folyton a karzatnak beszél, még akkor is, ha üres a karzat. Felszólal mindenkor valahányszor a kereszténységen ütni vagy rúgni lehet. Szegény nagyváradi jogászfűjűség!«.

Úgy látszik Ágoston Péter »elvtársat« (a *Népszava* így címezi) másfelé is ismerik.”

1907. október 18-án a *Nagyváradi Napló* arról írt, hogy „a budapesti klerikális egyetemi hallgatók napokon át tüntettek Pikler Gyula, a magyar tudományos világ legkitűnőbb alakja ellen, aki emiatt néhány napra beszüntette előadásait.¹ Ekkor a budapesti egyetemisták Széchényi szövetsége nevében levelet küldtek Pelle

¹ Pikler Gyula (1864–1937) jogtudós, szociológus pszichológus, egyetemi tanár. A pozitivistá magyar jogbölcselet legnagyobb hatású művelője. A Társadalomtudományi Társaság egyik alapítója és vezéregyénisége, 1901–1906 között alelnöke, 1906-tól elnöke. Az ellene indított hajsza nyomán, a mellette kiálló diákok haladó szellemű társaságaként alakult meg 1908-ban a Galilei Kör.

Jánoshoz, a nagyváradi jogász ifjúság elnökéhez, amely így szól: »Fiúk! Nem vagytok magyarok, ha azt a hazátlan bitangot, akit most Ágoston Péternek hívnak, szóhoz jutni engeditek. Szemennyei«. Az aláíró már nem volt tagja az egyetemi ifjúság szervezetének, hanem a vallás és közoktatásügyi minisztériumban kisebb rangú hivatalnok. Apponyi Albert² hűségese csatlósai azonban Nagyváradon alaposan fel fognak sülni ostoba gyűjtogatásukkal. Nálunk még nem fajult odáig a reakció terjedése, hogy a Jogakadémia legelső tanára ellen az ifjúságot zajongásra, demonstrációra készítse. Az olvasóegylet (az akadémiai önképzőkör-jellegű szervezete) legközelebb ugyan foglalkozik majd a klerikális kollégák levelével, de egyszerűen napirendre tér fölötte.» Ez így is történt, sőt, 1907. október 24-én a *Nagyváradi Napló* arról számolt be, hogy a jogakadémiai ifjúság előző nap tüntetett Apponyi ellen, s kifejezte rokonszenvét és szolidaritását Ágoston Péter és Mártonffy Marcell iránt.

Természetesen a *Tiszántúl* egészen másképpen látta a dolgot 1907. október 24-én *Viharos közgyűlés a Jogakadémián* címmel a következőket írta: „Pelle János elnöki jelentése között szerepelt az a levél, melyet a Jogakadémia ifjúsága dr. Ágoston Péter tanárjuk bojkottálása tárgyában kapott. E felett azonban a tanáraik iránti tartózkodó tiszteletnél fogva, s arra való tekintettel, hogy a Jogakadémián az ifjúság olvasókörében minden politizálástól el van tiltva, az ifjak az elnök indítványára vita nélkül napirendre tértek. Böszörményi László azt indítványozta, hogy az érkezett levelet tegyék irattárba, de indítványát a közgyűlés leszavazta.” Október 25-én így folytatta: „A *Szabadság* és a *Nagyváradi Napló*, a helyi liberális lapok valótlanságot állítottak. Nem igaz, hogy »egyes kevés tudományú, de a miniszter úr ő excellenciája előtt annál alázatosabb tanárok« alattomos, ravaszul tervezett harcra buzdították az ifjúságot. Nem igaz, hogy a közgyűlés

² Apponyi Albert gróf (1846–1933) nagybirtokos, függetlenségi, majd legitimista politikus. 1904-ben belépett az ellenzéki pártok szövetségébe, a Függetlenségi Párt egyik vezetője, 1906–1910 és 1917–1918 között vallás és közoktatásügyi miniszter. Az első világháború után a béke delegáció vezetője, 1920-tól a legitimista ellenzék vezére.

egyhangúlag, impozáns, lelkes tüntetéssel adott kifejezést ragaszkodásának és szeretetének Ágoston Péter iránt. Az ifjúsági elnök előttünk becs. szavára kijelentette, hogy ilyen indítványa nem volt, hanem tisztán a tanárai iránt tartozó tiszteletnél fogva javasolta a napirendre térést Szemennyei Kornél levele felett, mivel az olvasóköri az ifjúságnak minden politizálás alapszabályilag tilos. Nem igaz, hogy Böszörményi László, az ifjúság másik tekintélyes frakciójának vezére a levéltárba tételre vonatkozó indítványt megokolta, s úgy okolta meg, ahogyAPTársaink megírták. Nem igaz, hogy Szemennyei Kornél levelét a közgyűlésen bárki darabokra tépte. Böszörményi László kijelentette, hogy csupán azért javasolta levéltárba helyezni a levelet a jegyzőkönyvvel együtt, hogy megörökítsék azt a tényt, hogy mily gyalázatos politikai heccbé akarták az ifjúságot belevinni és ennek a törekvésnek milyen férfiasan állott ellen.”

1907 őszén megkezdtek a Társadalomtudományi Társaság őszi-téli programjának szervezését s úgy tervezték, hogy a Szabad Líceum előadásait, akárcsak az előző időszakban, a városháza nagytermében tartják hétféteken, mintegy 15–20 alkalommal; s vállalták a rend és tisztaság megőrzését. Valószínű, hogy az Ágoston elleni hangulatkeltés volt az oka, hogy a tanács mint állandó választmány 3–2 arányban elutasította a díszterem átengedését, később azonban a törvényhatósági bizottság közgyűlése 18–13 arányban megszavazta. Az újság közölte valamennyi tanfolyam tervezett téli programját. A Szabad Líceum városházi előadásai közül megemlítjük Ágoston Péternek *A nagybirtok eredete*, Várady Zsigmondnak *A magyar jakobinusok*, Mártonffy Marcellnek *A kivándorlás*, Konrád Bélának *Darwin, Haeckel és Spencer tanai*, Bíró Márknak *A jobbágyság története* címűeket. A magasabb fokú tanfolyam keretén belül három kurzust szerveztek: kultúrtörténeti, természettudományi és művészeti témákban, mindegyikben 4–4 előadást terveztek. Hallgatói csak a Társadalomtudományi Társaság tagjai vagy póttagjai lehettek, évi 4 korona díj ellenében. A munkástanfolyamok előadásait az egyes munkásegyletekben szervezték a „praktikus

tudományok és a humaniáriák témakörébe tartozó ismeretterjesztés céljából.”

Az elnök, Ágoston Péter, mind a három előadássorozatban vállalt előadást más és más címmel és témával.

A *Tiszántúl* újabb, még durvább, dehonesztáló cikket írt ezekkel az előadásokkal kapcsolatban 1907. november 16-án *A nagybirtok ellen* címmel: „A »mi tudósok« úgynevezett Társadalomtudományi Társasága úgy látszik kimerítette már híg lére engedett programját, s most idegen régiókban akar kalandozni. Szemetszúr nekik a nagybirtok, s ezt akarja nyársra spékelni olyan »mi tudósok« forma szakemberekkel, akik csak elméletből ismerik a földet, a népet, az ekeszarvát és Magyarország történelmi fejlődését. A Társaság erre vonatkozólag ciklikus felolvasásokat tart, hogy részletesen és pontosan felderítse azokat a társadalmi tényeket, amelyek a nagybirtokot kísérik, s amelyek ismeretére a társadalmat építeni kell. Ebből az idézett mondatból sejteni lehet, hogy milyen emberek és mily apparátussal vállalkoztak a nagybirtok-probléma fejtegetéséhez. A »felderítés« ma kezdődik Ágoston Péter dr. jogakadémiánk »mi tudós« tanárának *A nagybirtok történelmi fejlődéséről* szóló előadásával. Amint mi ismerjük a jó tudós tudományát és igyekezetét, úgy hisszük felolvasása méltó »derültséget« fog kelteni. Na, ja, mert érdemes derülni rajta, amikor a hajdú a harangöntést próbálja...”

1907 novemberében Ágoston Péter is jelöltette magát a városatya-választásokon, azaz a törvényhatósági bizottságba. „Nagy volt a küzdelem, mert a hatalmon lévő 1848-as és függetlenségi párt megpróbálta kiszorítani a szabadelvű intellektusok szétszórt táborát”, vagyis meg akartak szabadulni az ellenzékétől, elsősorban annak két vezéralakjától, dr. Berkovits Ferenctől és dr. Várady Zsigmondtól. Ágoston Péter a szociáldemokraták színeiben indult, de bízhatott a szabadelvűek támogatásában is, hiszen együtt tevékenykedtek a Társadalomtudományi Társaságban is. Végül a választások eredménye az ő elvárásainak megfelelő volt. A *Nagyváradai Napló: Post festa* címmel vezércikket közölt december 17-én, melyben megállapítja, hogy „sikerült a nagyváradai közélet néhány

kiválóságát visszaválasztani, dr. Berkovits Ferenc és Kecskeméti Lipót az Újvárosi körzetben nagy többséget szereztek. Váralján dolgozni, harcolni akartak a liberális választók és fényes győzelemre jutottak. Míg a város szomszédos kerületében (Olasziban) féktelenül igyekezett betörni a falakon a klerikalizmus, itt harcedzetten, bátran, kitartóan hozták be a törvényhozásba a haladás, a gondolkodás, a kulturális előretörés bajnokait. Mandátumot adtak dr. Várady Zsigmondnak, aki egymaga egész embertömegek lelkesedését, vágyait, törekvéseit képviseli. Hazát ajánlottak fel dr. Ágoston Péternek (utalás a budapesti ifjak Ágoston elleni felhívására!), jogot teremtettek ennek a radikális elmének, hogy a közösségi politikai bagolyvárába bevihesse a maga világító fáklyáját. (...) Itt, ebben az elmaradott külvárosban nyilatkozott meg a fejlődés és haladás szeretete, követelése (...) a többi kerületben is nagy tömeg azoknak a száma, akiket ugyanazok az elvek lelkesítenek, mint a váraljai polgárságot.” (A pontosság kedvéért hozzátesszük, hogy Ágoston Péter első, Várady Zsigmond a negyedik helyen jutott be, ami hatalmas teljesítmény az idegenből ideszakadt jogtanártól a tősgyökeres, rendkívül népszerű és közismert Várady Zsigmond eredményével összehasonlítva. Viszont az is tény, hogy az utóbbinak Olasziban és Újvárosban lett volna igazi szavazótábora.)

1908 januárjában a szabadelvű párt feloszlása után a párton kívül maradt törvényhatósági bizottsági tagok: Várady Zsigmond, Hoványi Géza, Konrád Márk, Várnai Ferenc, dr. Popper Ákos, Bognár Sándor, Grósz Sándor, Mihelffy Lajos, Reismann Mór, Radó Ignác, Stark Gyula létrehozták a városi pártot, ami tulajdonképpen egy frakció volt a törvényhatósági bizottságban. Ehhez a párthoz – frakcióhoz csatlakozott dr. Ágoston Péter is, aki tudvalevően a szociáldemokrata párt aktív tagja volt. Igaz, ennek a pártnak még nem volt frakciója a törvényhatóságban. De valószínű nem ez volt a meghatározó Ágoston döntésében, hanem az a tény, hogy a felsorolt személyek közül többen az ő küzdőtársai voltak addig is, lévén meggyőződéses haladó szelleműek és antiklerikálisok. Az is nyílt titok volt akkoriban, hogy ezek a személyek szabadkőművesek, a László

király páholy tagjai voltak, csupán a nyilvánosság előtt ebben a minőségükben nem nyilatkoztak meg, mert ezt a szervezet szabályzata tiltotta, ugyanúgy, mint a pártpolitikába szabadkőműves minőségben való megnyilvánulást.

Csatlakozás a szabadkőművességhez

Ezután a döntés után már nem okozott meglepetést Ágoston következő lépése; 1908 elején kérte felvételét a szabadkőműves-páholyba is. Ez viszont rendkívül veszélyes és bátor döntés volt, mert így ellentétbe került saját munkaadójával, a katolikus egyházzal, lévén tanár a katolikus jogakadémián, viszont a váradi szabadkőművesek nyílt harcot folytattak a klerikalizmus ellen. Ennek a küzdelemnek egyik fontos fóruma volt a már említett Társadalomtudományi Társaság, melynek Ágoston Péter volt az elnöke.

1908. február 4-én a *Nagyváradi Napló* beszámolt a Társaság évi közgyűléséről *A tudomány küzdelme* címmel. A gyűlésen Ágoston Péter a szociológia szerepéről s a hazafiatlanság vádjáról beszélt. Elmondta, hogy szigorúan tudományos eszközökkel küzdenek, nem állnak politikai pártok szolgálatában. Csak azokat az eszméket hirdetik, melyeket az egész művelt világ tudományos munkássága megállapított. Kifejtette, hogy a mesterségesen szított ellenségeskedéssel szemben folytatni kell az igazi tudomány harcát.

Két nappal később a magasabb tanfolyam hallgatóinak tartott előadást *A történeti felfogások* címmel a Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében, s az erről szóló újságcikk szerint kritikai alapon foglalkozott a történetírás fejlődésével. A következő előadásban ezt a témát folytatva a marxista történelmi materializmusról fejtette ki „elismerő” véleményét – amire a Tiszántúl cikkírója felháborodottan reagált. Ő azonban töretlenül haladt a maga választotta úton.

A törvényhatósági bizottságban Várady Zsigmonddal beadványt terjesztenek a polgármester elé, kérve napközi otthon

létesítését a váraljai szegény iskolás gyerekek számára, felhívva a figyelmet az ott uralkodó elviselhetetlen nyomorra. Nem sokkal ezután jelentette meg *A sztrájk büntetése* című könyvét, melyben állást foglal a sztrájkokat szervező elnyomottak, kizsákmányoltak mellett. A nagy visszhangot keltett könyvet Nagy Mihály ismertette a *Nagyváradai Naplóban Egy modern könyvről* címmel. Megállapítja, hogy ez a mű a másolás professzorainak kipellengérezése, rámutat Ágoston könyvének eredetiségére, objektivitására. Szerinte a törvényalkotók lesüllyedtek, visszaestek a személyes szabadságot lábbal tipró középkor színvonalára, közjogot és magánjogot összekevernek, magánjogi szerződéseket büntető szankciókkal látanak el. Értékelése szerint: „radikális könyv, bátran nyugatfelé néző ember munkája.”

A László király páholy 1908. évi munkaprogramjában meghirdette: „a fokozott küzdelmet a reakció, a sötétség, a klerikalizmus ellen”. 1908. június 9-én az új tag, Ágoston Péter tartott előadást a páholyban a „romboló klerikalizmusról” a közéletben és a társadalomban kifejtett káros befolyásáról. Beszélt a szerveződő „katolikus autonómia” veszélyeiről, a papság hatalmának, befolyásának növekedéséről. Előadása után, annak hatására, a páholy határozatban mondta ki az antiklerikális akció megindítását, s hogy a katolikus autonómia kérdésével össze kell kapcsolni az egyházi javak jogi természetének megállapítását. A László király páholy határozatilag kérte az országos Nagypáholyt, hogy hívjon össze rendkívüli nagygyűlést, melynek tárgyai közé vegyék fel ennek a kérdésnek a megvitatását.

Ez a kezdeményezés, amely Ágoston Péter előadásának hatására született, elnyerte az országos vezetőség támogatását is. 1908. november 7-én a Szövetségtanács elhatározta a rendkívüli nagygyűlés összehívását az antiklerikális mozgalom kérdéséről. 1909. január 9-én a nagygyűlésre küldött nagyváradai megbízottak dr. Várady Zsigmond, dr. Sarkadi Lajos és dr. Ágoston Péter voltak. Ez az esemény, lévén szabadkőműves-rendezvény, nem kapott sajtónyilvánosságot, csupán a Magyar Országos Levéltárban őrzött

szabadkőműves-iratokból ismerjük. Így ez alkalommal a Tiszántúl című lap nem tudta ezt a dolgot felhasználni újabb Ágoston Péter elleni támadásokra.

1909. május 1-jén Nagyváradon a budapesti Comenius páholy kezdeményezésére a László király páholy 23 testvérpáhollyal együttes munkát tartott, ahol közös határozati javaslatot fogadtak el, amit a Nagypáholyak is megküldtek. A közös munkán a helyi páholy előadója Ágoston Péter volt, aki ekkor már a páholy tisztikarában a szónoki tisztséget töltötte be. Előadásának csak a címe ismert: *Az antiklerikális küzdelem legközelebbi feladatai, különös tekintettel a szekularizációra* – szövege nem maradt fent. A *Tiszántúlban* viszont 1909. május 23-án megjelent Göcsöni Dénes cikke: *Ágoston Péter a szekularizációról* címmel, ebből idézünk: „...A Társadalomtudományi Társaság emberei belelőkték (sic!) a magyar közéletbe a szekularizáció jelszavait, s most mindent elkövetnek tábor toborzásra, mely eszméiket diadalra segítse.

Hogy miképp értelmezik a fogalmat, hogy milyen érvekkel szállnak síkra megvalósításáért, azt most röviden a nagyközönség számára is megírta dr. Ágoston Péter, a nagyváradai jogakadémia tanára. Könyvecskéje a Huszadik Század népszerű tudományos könyvtárában jelent meg. A magyar jogtörténelem minden időszakának emlékeiből megkísérli fegyverek kovácsolását ügyének védelmére.

Azt a föltevést védelmezi, hogy a szekularizáció nem rablás, hanem csupán a soha el nem homályosodott állami tulajdonnak érvényesítése az állam polgárainak érdekében. Szerinte csupán arról van szó, hogy az állam újra állapítsa meg a papok fizetését, másképp, mint eddig.

Ágoston Péter merész rabulistaként mutatkozik meg, aki egyformán számít olvasóinak elfogultságára és tudatlanságára, s a tudományos kapacitáció eszközei között az ugyancsak csekélyszámú és jóhiszemű érv mellett sűrűn alkalmaz ferdítéseket, a történelmi valótlanosságok ismétlésének, a rosszhiszemű általánosításnak, a megtévesztő elhallgatásnak s a sánta következtetéseknek tudós

embert megbélyegző eszközeit. Megtévesztő vakmerőséggel állítja Ágoston Péter a legképtelenebb történelmi valótlanságokat.

A logika különben majdnem olyan gyenge oldala Ágoston Péternek, mint a történelmi hűséghez való ragaszkodás.

Az egyházi vagyonra szüksége van a magyar társadalomnak, a magyar nemzetnek, mert az tartja benne a lelket. A szekularizáció hívei két dolgot akarnak: a magyarság erejének és a társadalmi osztályok szilárdságának megfogyatkozását, így akarnak eljutni a kozmopolita és szociáldemokrata államhoz...”

Ezt a cikket feltehetően Friedrich István írta, álnéven. Hangja visszafogottabb, mint a többi, Ágostont támadó írása a *Tiszántúlban*. Bár a lap nem jelöli meg, valószínű, hogy a cikket valamelyik fővárosi lapból vették át, mivel alkalmasnak vélték Ágoston Péter lejáratására. Egyébként, ha valóban ő volt a szerző, akkor az egy különleges eset, mert 1918-ban közös táborba kerültek, mindketten részt vettek az 1918-as őszirózsás forradalmat követő politikai rendszerben.³

1909 májusában a kolozsvári egyetemi hallgatók szabadgondolkodó köre, a Bolyai Kör, meghívta a váradi szabadgondolkodók két közismert vezérét, dr. Várady Zsigmondot és dr. Ágoston Pétert, valamint A Holnap antológia költőit, Dutka Ákost és Juhász Gyulát. A közös ünnepi matinén dr. Várady Zsigmond *Vallásosság és szabadgondolat* címen mondott beszédet. Ágoston Péter előadásának címe: *A szabadgondolkodás, a tudományos kutatás és az egyház* volt. A Holnapot dr. Dénes Sándor ügyvéd képviselte *A szabadgondolkodás és az irodalom* című előadásával. Emőd Tamás saját verseit mondta el, közte az *Új magyar románc* címűt, melyet a kolozsváriakhoz írt erre az alkalomra. A kolozsvári lap szerint: „az ülés fénypontját Várady Zsigmond előadása jelentette. Ez a különös, Adynak való ember magával ragadta a hallgatóságot.” Ágoston előadását „mély,

³ Friedrich István (1883–1951) gépgyáros, politikus (függetlenségi jobboldali, legitimista), néhány hónapig miniszterelnök (1919. aug–nov?) majd hadügyminiszter, két évtizeden át jobboldali ellenzéki képviselő, ifjú korában szabadkőműves is volt.

tudományos gondolatokban, igazságokban gazdag beszéd”-ként értékelte a tudósító. Fő gondolatként az alábbi emelte ki az előadásból: „A szabadgondolkodás nemcsak az egyház ellen, de minden olyan intézkedés ellen küzd, mely a tudományos kutatás szabadságát gátolja. Szép, harmonikus berendezésű társadalom megteremtése a cél.”

1909 novemberében Ágoston Péter újból szerepelt Kolozsváron, az ottani Unió szabadkőműves-páholy által szervezett közös munkán vett részt a László király páholy küldöttségének tagjaként. *A szabadkőművesség feladatai* című előadásában ezúttal visszafogottabban fogalmazott, azokat az elveket, célkitűzéseket emelte ki, melyekkel a mérsékeltebb kolozsvári testvérek is egyetértettek. Előadásának alap gondolata: „ma a lelki rabszolgaság ellen kell küzdeni és az erkölcsi tökéletesedésért, a köz érdekében.”

1910. január 8-án a nagyváradai szabadkőművesek a kolozsvári rendezvény folytatásaként egy annál nagyobb méretű, több páholy részvételével megtartott tanácskozást szerveztek a választójog, a szekularizáció és a felekezeten kívüli ingyenes népoktatás kérdésében. Ezen a rendezvényen Ágoston határozottan hangot adott radikális nézeteinek s keményen bírálta a kolozsvári vezetés óvatoskodó, tapintatos, hallgató harcmódját, határozottságot, keménységet, bátorságot igényelt.

Az egyik résztvevő így jellemezte Ágostont: „...Masszív, darabos alak, külsejében semmi hízelgő, de sugárzik belőle az erős, mindent átható meggyőződés. Minden szava a vasat eltaláló kalapácsütés hatását gyakorolja. Kíméletlen szókimondás, a cél kitűzése minden köntörfalazás nélkül, törtetés a cél felé, torony irányba, átmenetek nélkül. Előadása tökéletes, nem keresett, de hibátlanul szabatos. Szétszedi az előtte felszólaló mondatait [a kolozsvári Apáthy Istvánét], nincs mindenben igaza, de lelkesedéséről, odaadásáról meggyőző. Alakja úgy tornyosul, mint valami új Mózesé, ki képes volna vizet fakasztani a sziklából, ha milliók kételkednének is.”

Ez a kíméletlen keménység meglepte a kolozsváriakat, az idézet így folytatódott: „Majdnem ott tartunk, hogy ez az összejövetel is

eredménytelen lesz, hogy a megegyezés ki van zárva, mikor felállott a váradiak imádott kedvence, Várady Zsigmond. Harmincöt évesnek látszik, középmagas, nyúlánk, világosszőke, tekintete bágyadt. Gyönyörűen beszél. Logikája szintén meggyőző. Nincs talán annyira áthatva igazától, mint Ágoston Péter, de szőrmentén tud bánni a kolozsváriak hiúságával, s lassanként elsimulnak a háborgó hullámok. Általános a lelkesedés, az öröm. A testvérek megtalálták az összekötő kapcsot, s befejeződik a legélvezetesebb munka, melyet valaha megértem.”

A fentebb megismertnél még találóbb jellemzés látott napvilágot a *Nagyvárad* *Napló* 1910. január 1-jei számában, rendhagyó módon egy verses paródia formájában:

„Történelmi materializmus

írta dr. Ágoston Péter

Küzdtek ellenem gazul, amíg lebírtok,
 Fegyverem a munkabér és a nagybirtok.
 Pocakos, zsíros burzsoá gazok:
 Reszkessetek és borzadjatok.
     Megyek előre, utánam senki sem mer,
     Tanulhat tőlem Gumplevics és Mayer.
     Ahol én járok városatya még nem járt,
     A közgyűlésen egyedül vagyok egy párt.
 Tudós fölényel és fölös tudással
 Megyek előre nem törődve mással.
 Az okaim: tessék most hallgatni csak
 Az okaim, – mind, mind gazdaságiak.
     Mi volna, – e gondolat komor –
     Ha nem volna ily nagy lakásnyomor,
     Ha ingyen mérne húst minden mézszáros,
     És tejjel mézzel folya Katonaváros?

Oh, tönkre tenne engem e csoda!
 Nyomorbizottság! Péntek! Népiroda!⁴
 Gyomorból fogant isteni üdülés:
 Ülés! Gyűlés! Közgyűlés! Népgyűlés.
 S legyen bár munkám hatalmas halom:
 Megformállak, oh, társadalom.
 Reszkessetek, ti burzsoá gazok!
 Büszkén hirdetem: én proletár vagyok.”

Ez a vers A Holnap Szilveszter-estélyén hangzott el, melyet a Vigadó összes termében tartottak „hatalmas előkelő közönség jelenlétében”. A műsornak érdekes száma volt a *Szabad Lyceum* című verssorozat, amelyet Hegedüs Nándor mondott el. A kis versek tréfás, ötletes formában szóltak a nagyváradi közélet társadalmi kultúreseményeiről és jellegzetes alakjairól – elsősorban a Szabad Lyceum előadójáról.

1910. március 8-án a radikális polgárság és a szociáldemokraták nagygyűlést szerveztek a Kereskedelmi Csarnok dísztermében a választójogi reformért. Az összejövetelen a szociáldemokraták szónoka Ágoston Péter volt, aki a mélyülő társadalmi egyenlőtlenségről és az osztályharc szükségszerű éleződéséről beszélt. Kifejtette, hogy a korrupción alapuló rendszer fenntartásának legfőbb támasza az igazságtalan és idejétmúlt választási rendszer. A változás, változtatás legfontosabb feltétele az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog megteremtése, bevezetése. Kossuth és Wesselényi, Deák és Széchenyi hívei voltak e jog megadásának.

Ágoston nem csak a politikai jogok kivívását, a szegények, elestek támogatását tartotta fontosnak, hanem a kultúra fejlesztését, terjesztését, művelését is. 1911. január 10-én a *Nagyvárad* című lapban *Vidéki városok kultúrélete* címmel írt vezércikket, s azt bizonygat-

⁴ Nyomorbizottság = Szegénybizottság, a törvényhatósági bizottság keretében működött Ágoston vezetésével. Péntek = szegény gyerekek anyagi és jogi segélyezésére szervezett intézmény. Népiroda = szegények jogi támogatására, ügyintézésére szervezett intézmény.

ta, hogy a fejlettebb, gazdagabb vidéki városokban a kultúra is fejlődik, sőt, gyakran előnyösebb feltételek között, mint a fővárosban. Szerinte: „Az általános szellemi haladásban a vidék társadalmi nagyobb kényszerítő hatás alatt van mint a főváros. A kultúrával a vidéki közösség szorosabb nexusban van, mint alapító, mint mecénás, mint az alkotó rokona, barátja. A fővárosban nagyobbak, többfélék a lehetőségek, mégis a vidék jobban bekapcsolja a polgárait. És mégis a főváros jóakarátú vállveregetéssel vesz tudomást vidéki kultúrintézményeinkről, törekvéseinkről. Pedig sok fővárosi nem ismeri a múzeumokat, a művészeket. Sőt, azok nagyrésze vidékről került a fővárosba. Azért fedezte fel s tette naggyá őket a vidék s engedte át a fővárosnak, hogy az egész országot legyenek, s nem a fővároséé.

A vidék él, dolgozik, gondolkodik, szellemi kultúrát fejleszt ott is, ahol a fővárosban ennek nyoma sincs” – zárja elemzését a szerző.

A politikai életben is egyre több szerepet vállal, nem csupán a szociáldemokrata pártban, hanem az általános választójogért indított széles körű politikai mozgalomban is. 1910. március 6-án impozáns nagygyűlést tartottak a Kereskedelmi Csarnok nagytermében, ahol a liberális és radikális polgári politikusok mellett ő a szociáldemokraták álláspontját képviselve, tartott nagyhatású beszédet.

1910 őszén megalakult az Országos Reformklub, szeptember 25-én Váradon is megszervezték a helyi fiókját, s vezetőségébe Ágoston is beválasztották, dr. Mártonffy Marcell, dr. Várady Zsigmond, dr. Grósz Menyhért és más prominens személyiség mellett.

A főmester Ágoston

1911. március 3-án jelentős esemény volt Ágoston életében, megválasztották a László király szabadkőműves-páholy főmesterévé. Elődje, dr. Grósz Menyhért, aki több mint egy évtizeden át vezette a váradi szabadkőműves mozgalmat, s cselekvő, harcos szabadkőművesség vezére volt, fáradtságra hivatkozva lemondott. A

Nagypáholynek írott jelentésében így mutatta be utódját, aki már addig is közismert volt szabadkőműves körökben: „Személyében olyan országos nevű utódot találtunk, kinek mély tudása, széles látóköre, nagy akaratereje, közismert radikális munkássága biztosíték arra, hogy a László király páholy az eddigi szellemben fog tovább működni.”

Az új főmester székfoglaló beszédében a cselekvő szabadkőművesség mellett foglalt állást. Kifejtette: „A szabadkőművességnek három történelmi fázisa van: a bölcselkedő, a szavaló és a cselekvő szabadkőművesség. Az utolsó fázisban a haladás elősegítése a fő feladat. Ezért a passzív magatartás nem fogadható el. A harc ma a társadalmi kérdések körül folyik, legkiemelkedőbb pontja a választójog, mert ez a demokrácia megvalósításának az eszköze. (...) Fontos feladat a nép érdekében létesítendő intézmények támogatása, a szociális munka, az iparosítás, az iparpártolás, az általános műveltség emelése, az alkoholizmus elleni küzdelem, az állam feladatainak kikövetelése.” Beszédének befejező részében kidomborítja: „Mi az egész társadalomban uralkodó káros eszmék ellen küzdünk, szövetségeseinket tehát csak a többi hasznos elemek között kereshetjük. Ez az elem a munkásosztály. Mikor ezzel szövetségre lépünk, akkor ennek érdekében nemcsak anyagi boldogulása tekintetében szükséges intézményeket kell megvalósítanunk, hanem emberi méltóságának megfelelő jogainak érdekében és ismeretköre kiterjesztése érdekében is kell küzdenünk. Ezért tennünk kell, tenni mindenkinek, tenni szabadkőműves szellemben, szabad férfihoz illően. (...) Cselekvésre hívom fel mindazokat, akik szabad férfiak, akik megértik a kor szavát, akik tudják, mit követel a progresszió elve.”

A székfoglaló beszédben nem tért ki a klerikalizmus elleni harcra, ami állandó célkitűzése volt a szabadkőművességnek. Lehet csupán taktikai okból tette ezt, hogy elkerülje a klerikális sajtó támadásait. Ez azonban nem sikerült. A *Tiszántúl* 1911. március 23-i számában *Katolikus pénzen fizetett páholyfőmester* címen vezércikkben „leplezte le” Ágostont, a következőképpen:

„A haladás, a felvilágosodás minden igaz barátja, a sötét közép-kor minden borzadó ellensége igaz örömmel veheti tudomásul, hogy a nagyváradi szabadkőműves páholy főmesterévé dr. Ágoston Pétert, a nagyváradi királyi katolikus jogakadémiának a katolikus tanulmányi alapból fizetett tanárát választották meg.

Dr. Ágoston a páholy legszélső szárnyához tartozik. Nem hiába keresett ki működése teréül egy katolikus tanintézetet: így legalább annál nagyobb feltűnést kelt. Ugyan ki a tatár vette volna őt észre máshol? De egy katolikus ember, aki minden hónap elején fölveszi a katolikus pénzt s aztán beáll nagydobosnak a katolicizmus ellenségei közé: ennek még a mai világban is ki kell válnia, amikor pedig sok mindent nem tekintenek kényes kérdésnek. Ilyen ember kell a nagyváradi páholy élére! Mikor Nagyváradra egyházi támogatással rendkívüli tanárnak kinevezték, előkelő egyházi férfiak támogatását kérte ki. Első nyilvános szereplése a királyi katolikus akadémia tanévnyitó ünnepélyén korrekt katolikus szellemtől áthatott tanulmány volt, az első években ő volt a katolikus köri előadások legbuzgóbb látogatója, – míg rendes tanárnak ki nem nevezték. A rendes tanári kinevezés után ő fújja a szekularizáció rekedt dudáját legerősebben, ő a lehangosabb a szocialista gyűléseken, ő a legmérgezőbb cikkező, ha a katolikusok ellen kell írni. Majdnem olyan buzgón mutatja most katolikus gyűlöletét, mint amilyen buzgón átdokumentálta nem is olyan régen katolikus meggyőződését. Csak azt nem tudjuk, akkor volt-e őszinte, vagy csak most lett őszinte? No de sebjaj, így illik a páholy élére! (...) A zsák megtalálta a maga feltjét, – egyelőre ez a fő.”

Az 1911-es évben még több alkalommal került Ágoston Péter neve a Tiszántúl első oldalára, minden cselekedetével kiváltotta a katolikus napilap felháborodását és bírálatát.

1911. április 6-án egy katolikus tanító írt vezércikket a *Tiszántúlbán Kőművesek és tanítók* címmel:

„A szabadgondolkozó tanítók feloszlott egyesületének végelgyengülésben szenvedő lapja az »Új Korszak« írja, hogy a budapesti szervezett építőmunkások az »elnyomott« magyar tanítószág

érdekében április 9-én népgyűlést tartanak. E népgyűlésen, mint a lap írja, beszélni fognak a következő Jakabok: Kardos Jakab, Bohányi Dezső és Ágoston Péter, és követelni fogják az iskolák államosítását s a hitoktatás eltörlését, mert ha nem... beáll majd a sztrájk.

Úgy halljuk, hogy a helyi jogakadémia egyik professzorának az agyában fogalmazódott meg ez az eszme, hogy egy csapatba toborozza a szocialista kőműveseket és tanítókat, hogy virágvasárnapján a kereszténység e nagy ünnepén, amikor a krisztusi szeretet szent hete veszi kezdetét, beledobja a gyűlölet, az elégedetlenség csóváját abba a testületbe is, amely eddig a legnagyobb türelemmel és megadással várta az állam sorsának jobbra fordulását, remélve, hogy ezzel az ő sorsa is javulni fog.

Nem tudjuk megérteni, hogy a tanítószegély komoly, hivatást teljesítő intelligens testülete miként kerülhet egy táborba azokkal, akik az erőszak, a jogtiprás, a felebaráti türelmetlenség jegyében szítják az elégedetlenséget, és szítják egymás ellen a néposztályokat. Ezzel a testülettel egy kalap alá venni az eskü szentsége alatt működő magyar tanítói kart, akik az ilyen lázadászerű mozgalommal homlok-egyenest ellenkező álláspontot foglalnak el, nem lehet, nem szabad. Ez erkölcsstelenség.

Végtelen megdöbbenéssel fogadjuk mi magyar tanítók a körülményt, különösen azért, mert ennek a mozgalomnak az élén egy jogtanár, egy katolikus jogakadémiai tanár áll. Az ő vezetése alatt álló páholy 300 példányt rendelt meg az Új Korszakból, hogy terjessze ezt a maszlagot a néptanítók között. Ez a főmester-tanár úr, aki a jogtudományra tanítja az ifjúságot, kétségtelenül tudja, hogy az esküszegésnek büntetendő következményei is vannak, és aki büntetendő cselekmény elkövetésére izgat, az a büntetőtörvénykönyvvel jön összetűzésbe. Ez a tanár úr éppen úgy felesküdt a magyar állami törvényekre, mint az a szegény falusi néptanító, akit most a tanár úr önző hiúságból az ő elvtársai közé akar betoborozni. (...) Aki egy egész becsületes testületet ilyen lelkiismeretlen válság elé állít, az vét a magyar kultúra ellen.”

1911. május 3-án Szabados Pál újabb vezércikket írt a *Tiszántúlban* *A jogtanár úr* címmel, melyben újból Ágoston Péterrel szembeni kifogásainak adott hangot.

„Május elsején a szociáldemokrata párt szokásához híven utcai felvonulást rendezett. Láttunk a menetben néhány tisztos iparos segédet. Láttunk egy csapat derék földmunkást, de legjobban emelte a menet fényét néhány kornyikáló, berúgott napszámos asszony és egy jogtanár.

Magánéletéhez semmi közünk a tanár úrnak, mint ahogy nem sokat törődünk hivatalos működésével sem, mert hiszen bízunk mi a magyar jogász fiatalság intelligenciájában, hogy álpróféták, és néptribünök által nem engedik elcsavartatni józan gondolkozású fejüket.

Más lapra tartozik azonban a főiskolai tanár úrnak, mint állami tisztviselőnek a szereplése. Összeegyeztethető-e azzal a tisztos ranggal, az hogy kornyikáló utcai tömeg élére állva, a neki kenyeret adó állam és vallás ellen becsmérő, kicsinyelő, csúf szitkokat szóró tömeget vezéreljen, e zajongó tömeg gondolkozásával magát azonosítsa, és hogy másnap fellépjen a katedrára, hirdesse a jogot, az igazságot és tanítsa a törvénytiszteletet?

Igazán épületes látványosság volt ez a májusi felvonulás! A megtépázott és gyér szociáldemokrata párt káromkodó utcai felvonulása élén egy katolikus jogtanár.”

Ezek a támadások, vádaskodások nem tántorították el Ágoston Pétert a maga választotta útról, az általa választott célok követésétől. És szinte érthetetlen módon a felettesei sem kérték számon tőle tetteit, nyilatkozatait, ami kétségeket támaszthatott az emberekben a sajtótámadások jogosságát illetően.

Ágoston nem válaszolt az újságokban ellene megfogalmazott vádakra, de a liberális sajtót továbbra is felhasználta elvei kifejtésére, terjesztésére.

1911. június 13-án például a *Nagyvár*ban írt vezércikket az oktatási rendszer visszasságairól *A holtak tanítanak* címmel. Ebből idézünk:

„A közoktatási költségvetés vitája kapcsán az országgyűlésben a közélet szelleméről is vitáznak, – a klerikalizmus és antiklerikalizmus ütközik. (...)

Káros az a szellem, amely minden iskolában visszafelé nézésre tanít. Iskoláink a régi szerzetesi szeminárium mintájára azért keletkeztek, hogy megismerjék a vallás parancsit, hogy könyvből tudják az Istent imádni. (...) A protestánsok azért létesítettek iskolákat, hogy a hívek a zoltárokat olvasni tudják.(...) A zsidó iskolák ezt a jelleget szinte napjainkig megtartották.

A mai iskola nem csupán Isten szolgáinak tanhelye, hanem az emberiség fentmaradásának, boldogulásának műhelye kell legyen. Két célt szolgál így az iskola, két úrnak szolgál. az egyik részét a tananyagának a rég elmúlt századok szükséglete, a másik részét a mai kor szükséglete határozza meg. (...) A mi népiskoláink a magasabb társadalmi osztályok előkészítői, nem a nép szükségleteinek kielégítői. (...) Az iskolai oktatásnak a gerince az emlékezet, a legfőbb tanítási mód a szó. A bemutatás, a bizonyítás alsóbbrendű. A logikai magyarázat szöbölcseledés útján történik az oktatás. Az utánzás a szabály. (...) Ne az emlékezés, hanem a megértés, ne a hívés, hanem az okmagyarázat, ne a tekintély előtti meghajlás, hanem a megértés iskolái legyenek iskoláink. Az életre neveljenek, ne a halál utánra. Az életre, melyben dolgozni kell tudni, s melyben az érvényesülés eszköze nem a megalázkodás, hanem a munka.”

A *Tiszántúl* természetesen nem hagyta megjegyzés nélkül ezt az írást. Az 1911. június 17-i számban *A holtak tanítanak (Hozzáadás Ágoston Péter cikkéhez)* címen így replikázott: „Ágoston Péter, mint azt mindenki gondolhatta, nincs megelégedve a mai népiskolai tanítással. A napokban a páholy lapjában (Világ június 11., Nagyvárad június 13.) el is mondta kifogásait ellene. Teljesen figyelmen kívül hagyva a klerikalizmus elleni kirohanásait, legyen szabad néhány észrevételt tenni pedagógiai szempontból.

Többek között így ír Ágoston: »Káros az a szellem, amely minden iskolában csak visszafelé nézésre tanít, amely azt tanítja, hogy az ősök bölcsessége mindig nagyobb, mint a fiaké, s hogy az apák és ősök nemcsak kivételesen, hanem mindig okosabbak a fiaknál.«

Ágoston úgy látszik, nagyon haragszik őseire. Nem ismerem az őseit, még a magamét sem. De a haza és világtörténet rég elhunyt

nagy embereit minden művelt embernek ismerni és tisztelni kell. Nagyon téved a tanár úr, ha azt gondolja, hogy az ősök bölcsességét és okosságát állítjuk a növendékek elé. Nem! Hanem akaratuk nagyságát, önzetlenségüket és szilárd jellemüket mutatjuk be követendő például. Káros – írja tovább – ez a szellem, mert legfeljebb azt engedi meg, hogy a meglévő tananyag mellé újabbat lehessen felvenni.

E mondatból azt következtethetem, hogy Ágoston a mostani tananyagot ki akarja küszöbölni, és újakat akar helyettük fölvenni, (...) azt következtethetem, hogy a vallás volna a legfőbb elvetendő tantárgy. És pedig azért szeretné egyik-másik tantárgyat kiküszöbölni, mert a múlt jelszava: imádkozzál és dolgozzál. És mi az új jelszó? Imádkozzál és élvezzél? De ha már élvezni nem tudsz, érdemes-e dolgozni? ... Tanár úr, ez nem jó jelszó, maradjunk a réginél, mert az ima felemel, az élvezet pedig lever.

Amit az oktatásról ír, az teljes tájékozatlanságra vall. Mert bármely iskolában, még az izraeliták iskoláiban is (ezeket tüntette fel a legmaradibbaknak) meggyőződhetne, hogy állításai nagyon is túlzottak.

»A nép nem hiszi azt, amit az iskola tanít. Ez az iskola csődje« – állítja Ágoston. De könnyű e szót használni »nép«! Nem a nép hitetlen, hanem a népnek egy ámítók által félrevezetett kis töredéke. Ebből az iskola csődjére még nem lehet következtetni:

Egy tanító”

Ágoston a szabadkőműves-mozgalom megújítását is célul tűzte ki. Az 1911-es év őszi évadnyitóján meghirdette a páholy új jelszavát: Bizalmunk a jövőben, és a küzdelmet a közöny eluralkodása, a kötelezettségnek elhanyagolása ellen. Új cselekvési tervet dolgozott ki, melyet *Városi program* címmel könyv alakban is megjelentetett a László király páholy könyvtára sorozatban. A program alap gondolatai: „A szabadkőművesek feladata harcolni, dolgozni a városukért. A város az a tevékenységi tér, ahol az államot befolyásolni lehet, ahol a különböző politikai nézeteken lévőket a progresszív gondolkodás

alapján egyesíteni lehet. Legyenek a szabadkőművesek lelkes, odaadó vezetők a városban, s így nyerjenek tiszteletet a szabadkőművesség számára.” Kijelentette: „Ha elfoglaljuk a vezető helyeket, ha a község a mi gondolatainkat követi, akkor a nagy ütközetben a nép mellettünk áll, és győzünk”. Meghatározta a legfontosabb feladatokat, célkitűzéseket: „egyenlő teherviselés, a városrészek egyenlő fejlesztése, helyes közigazgatás, a tisztviselők képzése, a közszükségletek kielégítése, városi vállalatok, üzemek létrehozása, az értéknövekedési adó bevezetése, a városi ingatlanok gyarapítása, a szociálpolitikai igények kielégítése és végül a néphivatalok felállítása”.

Új páholy alapítója

Az 1912-es év fordulatot hozott mind a szabadkőművesség, mind pedig Ágoston Péter szabadkőművesi tevékenységében. A mozgalom országos vezetősége, a Nagypáholy körlevéllel fordult a páholyokhoz, felszólítva őket, hogy hagyjanak fel a politizálással, a körlevélben a nagymester és a főtitkár kijelenti, hogy a szabadkőművesség semmiféle politikai egyesülettel közösséget nem tart fent, és ilyenek a működéséért felelősséget nem vállal. A páholyokat felszólítják: „Bölcsességgel és erővel álljatok ellent minden törekvésnek, amely a mi munkánk harmóniájának megrontására a politikai pártok tusáját akarná belevinni szentélyeink dolgozói csendjébe.”

Ezt az állásfoglalást felhasználva a László király páholy egyes tagjai Ágoston Péter ellen fordultak azzal vádolván, hogy ő saját pártjának, a szociáldemokrata pártnak a politikáját akarja megvalósítani a páholy támogatásával. Ez a vita végül Ágoston lemondásához, s a páholy kettéválásához vezetett. Ő és hívei 1912. december 5-én új páholyt hoztak létre 19 taggal, melynek élére Ágostont választották főmesternek. A páholy később a Bihar nevet kapta, jelmondata: Az emberiségért – a sötétség ellen – új ideálok felé. A két páholy között, a nézetkülönbségek ellenére, jó

együttműködő viszony alakult ki a továbbiakban. Az új páholy úgy kerülte meg a Nagypáholy politizálást tiltó intézkedését, hogy a város közgyűlésébe bejutott páholytagok frakcióját városi pártnak nevezte el. A *Szabadság* című újság így számolt be az eseményről: „Nagy érdeklődést keltett az új városi párt felvonulása. A mindössze nyolc tagból álló pártból már a mai közgyűlésen megjelentek dr. Ágoston Péter, dr. Rozvány Jenő, dr. Perczel Adolf, Grósz Imre, Grósz Sándor és György Ernő. Folyton együtt voltak az Ágoston Péter vezetése alatt, s mintha összenőttek volna, egyetlen percre sem váltak el egymástól. Csak mikor a közgyűlési terembe vonultak át vált külön György Ernő, mert a többiek a baloldal utolsó padsorában foglaltak helyet, míg György Ernő az utolsó előtti padsorba ült, a vezér dr. Ágoston Péter mellé. El is nevezték őket nyomban, mert a legfelső sorban ültek, hegpártnak.”

Érdekessége a dolognak, hogy György Ernő annak a dr. Grósz Menyhértnek volt a fia, akit annak idején Ágoston váltott fel a László király páholyban a főmesterségben, s aki a kettéválás után újból főmester lett.

1913-ban Ágoston Péter megjelentette a Bihar páholy kiadványaként *A szabadkőművesség* című könyvet, melyben újraértékelte a szabadkőművesség céljait, feladatait, működésének módját, történelmét, szimbólumrendszerét, viszonyát kora társadalmi-politikai kérdéseihez és erőihez. Ezt a merész hangú új szemléletet tükröző munkát elküldte az összes magyarországi páholyhoz, hogy támogatókat nyerjen a szabadkőművesség megújítására, radikalizálására irányuló törekvéseinek. Megfogalmazza, melyek a megvalósítandó programpontok: „általános, egyenlő titkos választójog, a felekezeteektől független állami közigazgatás, a szekularizáció, a hitbizományok eltörlése, progresszív adózás, az állam és az egyház teljes elválasztása, sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési jog, liberális nemzetiségi politika, őszinte szociálpolitika, községi reform, küzdelem a feudalizmus, klerikalizmus, társadalmi előítéletek és az erőszakot szolgáló jogrend ellen”. Ezek a programpontok nagyon hasonlítottak, saját pártja, a szociáldemokrata párt programjához,

sőt egyes vonatkozásban még túl is tettek azon. Különösen igazolja ezt az állítást Ágoston egy másik kijelentése könyvében: „Ha a munkásosztályt erőhöz segítjük az államban, mellyel olyan törvényeket hozhat, hogy az elviselhetetlen nyomorúság megszűnjön, akkor szabadkőműves módon cselekedtünk. Aki az emberiség haladását óhajtja, annak óhajtania kell a tömegek haladását is.” Választ ad arra a kérdésre is, hogy szabad-e a szabadkőművesnek politizálnia: „Ha komolyan akarja céljait megvalósítani, akkor nem csak szabad, de kell. A politika nálunk cselekvés, miután pedig a szabadkőműveseknek cselekedniük kell, tehát nem lehet szabadkőműves az, aki nem politizál.”

Végül igen határozottan kijelenti: „Aki mást akar mint én, az ellenfelem, az megakadályozza elveim megvalósítását, az a haladás útjában áll, az támadja az én álláspontomat, aki pedig támad, azt a szfinx fején lévő kígyó nem hagyhatja bántatlanul.⁵ A szabadkőműves nem fél soha a haladásért dolgozni, nem fél soha az emberi társadalom boldogságáért fáradni, nem szűnik meg soha a szabadkőműves kalapácsot pörölyként, de ha kell, fegyverként is forgatni.”

Kiolvasható ebből egy nem lényegtelen ellentmondás, hisz előbb elfogadja, hogy az eszközökben és a célokért való küzdelem módjában lehetnek lényeges különbségek, aztán megfogalmazza ezt a fenyegetést, a vele egyet nem értőkkel szemben. Ez a szöveg már a későbbi forradalmár, Ágoston Péter alakját vetíti előre.

Ez a túlzóan radikális, kemény hangnem csak kevesekben talált elfogadásra, s így könyve jóformán visszhang nélkül maradt, még a Nagypáholy sem tartotta szükségesnek, hogy vitába szálljon álláspontjával.

1914 elején még volt egy harcos kiállása, határozott szembefordulása Ágostonnak a Nagypáhollyal, amikor az 1913 őszén kelt körlevélben a békés, céltudatos munkára szólította fel a szabadkőműveseket.

⁵ Utalás a szabadkőműves-szimbólumra.

A Bihar páholy választatot fogalmazott meg, s azt könyv formájában megint megjelentette, s elküldte a páholyokhoz. Ebben elutasítják a békés munkára szóló felhívást, mert szerintük „ez a békés munkátlanság, fásult közömbösség nem vezet el a kitűzött cél, a haladás és az egyenlőség megvalósításához. A progresszív irányzat hátterbe szorul, a régi pietisztikus kőművesség kerekedett felül.” Kijelentik: „A mi felfogásunk szerint agresszívebb, erősebb, radikálisabb harcmódor folytatása, a progresszívebb munkálkodás szükséges. (...) Hozzuk fel uralmát a cselekvő, küzdő irányzatnak! (...) Mi párttagok nem vagyunk, szentélyeinkben pártpolitikát üzni nem akarunk. De egyet megkövetelünk mindazoktól, akik jelvényeinkkel óhajtják ékesíteni magukat: reakciós, népjogellenes, a szabadság intézményes biztosítékait megtaposó alakulatokat, irányzatokat ne támogassanak, de igenis karoljanak fel minden olyan törekvést, mely eme szabadkőműves ellenes kormányzat gyöngítését, megrontását előmozdíthatja”. Újból felsorolják azokat az elengedhetetlen programpontokat, alapvető célkitűzéseket, amelyekért szerintük a küzdelmet folytatni kell, majd befejezésként kijelentik: „Nem akarunk viszályt támasztani, konkolyt hinteni, de a lelkünkben élő igazságokat ki kell mondanunk. A kőművesség boldogulása, erősödése szempontjából szükségesnek tartjuk a Szövetség taktikájának mielőbbi megváltoztatását, a páholyéletnek progresszív szellemben való átalakítását, a testvérek páholyában az erős fegyelem megteremtését. Ha e feliratunkkal benneteket gondolkodóba ejtünk, ha cselekedetre adtunk vele impulzust, ha a testvérek egy bizonyos tömegének szunnyadó szabadkőművesi lelkiismeretét sikerült bármily csekély mértékben felélesztenünk és visszaterelni a cselekvő, harcoló kőművesség kötelességtudó táborába, akkor nem végeztünk hiábavaló munkát.”

Ebben a szövegben is olvashatunk vitatható állítást – kijelentik, hogy nem párttagok – mikor köztudottan maga a főmester, Ágoston a helyi szociáldemokrata párt prominens személyisége volt, s a tagok között többen a nemzeti munkapárt vagy a Justh-féle párt tagjai voltak akkor is, ha a páholyban nem tartották számon senkinek sem

a pártállását. Később, amikor Ágostonnak is választania kellett párta döntése szerint a párttagság vagy a szabadkőművesség között, ő is az elsőt választotta.

Szakmai és magánéleti tevékenységek

1913-ban jelent meg Budapesten Ágoston talán legjelentősebb, akkor nagy szenzációt és még több vihart kiváltó munkája, A magyar világi nagybirtok története. A magyar történetírásban szokatlan módszerrel a történelmi materializmus alapján tárgyalta a magyar nagybirtok keletkezésének történetét, s nyílt harcot hirdetett nem csak a feudalizmus, de történelmi és nemzeti hagyományok ellen is. Különböző forrásmunkák, és főleg a maga meggyőződésének, ideológiájának alapján azt bizonygatta ebben a munkájában, hogy a Hunyadiak, Rákócziak, Báthoryak nagy nemzeti, hősi cselekedeteit lényegében a földéhség, a vagyonszerzés vágya mozgatta. Szerinte hadjárataik, győzelmeik csak arra voltak jók, hogy birtokaikat gyarapítsák, és jobbjágytartó hatalmukat erősítsék. Ágoston kiirtott ebben a könyvében minden lelki motívumot, nem ismerte el, nem fogadta el nemzeti hőseink ideáljait, kivetköztette őket a nemzeti hősök páncélzatából, s csak, mint birtokgyarapítókat állította be – egy nép történetével, hagyományaival szemben. Ezzel a felfogásával maga ellen fordította nemcsak az arisztokrata köröket, de a történészek többségét is, akik cáfolták állításait. Egyedül a Húszadik Század című folyóirat vette védelmébe, s ettől kezdve munkatársává fogadta őt.

Ágoston érdekes ember volt, akinek magánélete is sokszor került ellentétbe elveivel, tetteivel. Láttuk az előbbieken harcos antiklerikalizmusát, amit katolikus jogakadémiai tanárként hirdetett. Felesége, Buzatovits Augustza, az esztergomi érseki nyomda igazgatójának a leánya és Gieswein Sándor kanonok unokahúga, buzgó katolikusként lett a párja, de később teljesen átvette férje ideológiáját. Ágoston úgyszólván kettős életet élt, mint politikus és társadalmi ember. Amíg nappal munkásgyűlésekre járt, szociológiai

előadásokat tartott és cikkeket írt a *Huszedik Századba*, a *Világba*, mint Jászi Oszkár, a radikális politikus leghűségesebb fegyvertársa, addig este – az otthonában – merőben átalakult, más ember lett. Exkluzív társaság volt körülötte, akik nem a munkásságból, a proletariátusból kerültek ki, hanem a gazdag polgárokból, a kapitalista osztályból, vezető értelmiségiekből. Igazgatósági tagja volt különben néhány pénzintézetnek is, és egyidőben heves támadások érték, hogy mint szocialista vezér ilyen szerepet játszik kapitalista vállalkozásokban. Ágostonnak meg volt ugyan erre is a felelete, de ez csak azt bizonyította, hogy nem volt mindig tetteiben az, ami doktrínáiban.

Jellemző és tanulságos eset volt az 1910-es évek elején kezdődött nagy lakásvásárlási és lakásépítési akció 1913-ban bukással végződő története, melynek Ágostonék is szereplői voltak. Kezdetben a bankok bőséggel adtak hitelt mindenkinek telek- és házvételre, építkezésre. Nagy építkezések indultak, a befektetők rövid idő alatt nagy nyereségre tettek szert. Ágoston, mint városi tanácsos, munkáslakások és tisztviselőtelep építését kezdeményezte. Az építkezések finanszírozására létrejött Belvárosi Takarékpénztár igazgatójává választják, s ő is befektette felesége kis vagyonát a telekvásárlásba. Kezdetben jól ment az üzlet, a házakat adták-vették, építettek, az árak nőttek, a hasznot újabb üzletekbe fektették be. Aztán egyszerre minden előkészítés nélkül jött az összeomlás. A második Balkán-háború idejére a német nemzeti bank felmondta a kölcsönöket. A befektetők egyik napról a másikra tönkrementek, a Takarékpénztár megbukott, elnök-igazgatója, Grósz Sándor öngyilkos lett. Ágoston maga és családja vagyonát áldozta fel, csakhogy a benne bízó polgárok és munkások vagyonát megmentse és a várossal felépítse a munkásházakat.

Nem csupán ez az egy emberbaráti áldozatuk ismert ebből az időből. Feleségével együtt tevékeny részt vállaltak különböző segélyakciókban a Gyermekbarát Egylet és más intézmények keretében és minden hasznos kezdeményezést felkaroltak, támogattak, amelyek a nyomort, a nélkülözést enyhítették.

Ilyen előzmények alapján született meg a *Nagyvárad* *Napló*ban 1914. január elsején megjelent vezércikk *A jövőendő Nagyvárad embereiről, köztük elsőként s így legjelentősebbnek vélt Ágoston Péterről*. A címben megfogalmazott állítás – „akiről még sokat fognak írni” –, teljes mértékben beteljesedett. Az elkövetkező közel egy évtizedben Ágoston neve gyakran szerepelt az újságok lapjain, hol pozitív, hol negatív szerepben.

1914. január 20-án a Társadalomtudományi Társaság nagy emberekről rendezett előadás-sorozatában Ágoston Péter Marx Károlyról értekezett. A *Nagyvárad* *Napló* a következőképpen hívta fel olvasói figyelmét az előadásra: „Dr. Ágoston Péter Marx Károlyról, a kiváló szociológusról, a szocialista világirodalom legkiválóbb művelőjéről fog előadást tartani. A szocializmus e hatalmas zászlóvivőjének munkásságát ismerteti. Nem csak Marx tanait fogja részletezni, hanem szélesebben tárgyalja, hogyan született meg a 19. század első felének gazdasági és társadalmi helyzetéből a tan, melyet marxizmus néven ismerünk. A nagy perspektívájú előadás elé a legnagyobb érdeklődéssel néz a város intelligens közönsége.” A következő számban a lap részletesen ismertette az előadás tartalmát s így zárta beszámolóját: „Az előadást zajos ovációval fogadta az intelligens hallgató közönség.” – Akkor még nem is sejtették, hogy mit jelentenek a gyakorlatban ezek az eszmék...

1914. március 10-én egyes váradi polgárok: neves ügyvédek, orvosok, tanárok, tanítók, tisztviselők, újságírók, kereskedők, bankárok megalakították a Polgári Kört. Céljuk a városi közügyek iránti érdeklődés felkeltése és ébrentartása a polgárság soraiban, a polgárok pártérdekeken kívüli tömörítése, friss levegőt és vérkeringést bevinni a város kormányzatába és a kommunális ügyek intézésébe. Ágoston Pétert választották elnöknek, ami annak bizonyítéka, hogy ez a meglehetősen heterogén összetételű társaság bízott a jogtanárban.

1914. április 15-én a Társadalomtudományi Társaság széles körű vitát szervezett a városháza nagytermében a nemzetiségi kérdésről. A rendezvény kezdeményezője, Ágoston Péter és György

Ernő különböző álláspontú előadók meghívásával az ellentétes irányzatok és eszmeáramlatok ütköztetésével próbáltak megoldást találni, erre az egyre súlyosabbá váló társadalmi problémára. Az előadók Jászi Oszkár, Aurel Lazár, dr. Krüger Aladár, dr. Apáthy István voltak, a vitában részt vett Ágoston Péter, Kocsán János, dr. Rozvány Jenő, dr. György Ernő, dr. Papp János. Meghívták Octavian Gogát is, de ő nem jelent meg. A meglehetősen heves és ellentmondásos vitában Ágoston igyekezett közelíteni az álláspontokat, amellet érvelt, hogy e súlyos társadalmi probléma megoldásában az érzelem helyét az értelem kell átvegye. A problémát nem szabad letagadni, a megoldást kell keresni. Kifejtette, hogy az anyanyelvű oktatás híve, s hogy nem kell az irredentizmustól félni. Beszélt a két-nyelvűség nehézségeiről s kifejtette, hogy minden állampolgár a saját anyanyelvén minél magasabb kultúrát kell hogy szerezzen, s így lesznek leghasznosabbak az országnak.

A világháború

A világháború kitörése után Ágoston önkéntesként hamarosan a frontra került. Ekkor ismerte fel az Osztrák–Magyar Monarchia egybetartásának lehetetlenségét. A nemzetek önrendelkezése, a szabad egyesülés, a szomszéd népekkel való megbékélés mellett foglalt állást. 1915-ben mentesítették a katonai szolgálat alól, visszatért a jogakadémiai katedrájára s folytatta szabadkőművesi és közírói tevékenységét is. 1915 áprilisában már, mint főmester az alábbi levélben fordult feletteséhez: „Hatalmas Nagymester testvér! A felettünk dúló világháború következtében a Nagyvárad keletén a múltban oly lelkes agilitással dolgozó Bihar páholy működésének minden lehetősége megszűnt. Harminckét testvérünk közül huszonötön a harctéren és a kórházakban katonai szolgálatot teljesítenek, az itthon lévő hét testvér közül csak három testvér van mesteri fokon, s a főmestert is csak tíz napja mentették fel bizonytalan időre a katonai szolgálat alól.

A testvéreket kalapács mellé nem szólíthatjuk, s még a tagdíjat sem hajthatjuk be, hiszen harctéren lévő testvéreink közül ki tudja, kik, hányan és mikor térhetnek vissza testvéri láncunkba. Kérjük méltányolni szétépett láncunk nyomorú helyzetét, méltóztassanak páholyunk hátrálékait leírni. Dutka Ákos titkár – Ágoston Péter főmester.”

1916 márciusában és novemberében hasonló tartalmú feliratokat küldenek a Nagypáholyhoz, ami arra utal, hogy a tevékenység gyakorlatilag szünetelt.

Ezekben az években viszont a felesége kapcsolódik be egyre jobban a város közéletébe. Egyik kezdeményezője és szervezője volt a Feministák Egyesületének, a női emancipáció egyik helyi vezéréként előadás-sorozatot rendezett, ahol maga is tartott előadást például 1917. január 16-án a nők gazdasági helyzetéről, február 27-én viszont Ágoston Péter beszélt a feminista összefoglalón az ősházasságról. Ágostonné más szabadkőműves feleséggel együtt létrehozta a Patronage Egyletet, a hadiárva és özvegyek támogatására, egyik rendezője volt a Gyermekbarát Egyesület farsangi báljának, gyűjtött a népkonyha számára.

Ezalatt férje a jogakadémiai tanárkodás mellett egyre jobban elmélyedt kora nagy politikai és társadalmi problémáinak vizsgálatában, elemzésében. Ennek eredményeként született meg két híressé vált könyve, melyek a nagyváradi Társadalomtudományi Társaság kiadásában láttak napvilágot 1916-ban, illetve 1917 elején. Az elképzelt jövőről szóló tudományos jellegű eszmefuttatásait eredetileg három kötetben tervezte megírni *A jövő kérdései* címmel: I. *A mi útjaink* (Magyarország jövője), II. *A zsidóság jövője*, III. *Az örök béke*. Végül csak az első kettő készült el.

A mi útjaink című könyvében, melyet saját bevallása szerint a háború ellen, a béke keresése céljával írt, a következő fejezetcímek találhatók: A népek útja, Tévedések, Mi lesz velünk? Viszonyunk a külföldhöz, Az európai egyesült nemzetek állama, Végzó. Ágoston e könyvében szembeszállt azzal a koncepcióval, mely Naumann *Mitteuropa* című munkájának hatása alatt kezdett népszerűvé válni.

Sok híve volt Magyarországon, még progresszív szociológusok között is annak a tervnek, hogy Magyarország egy német főállam vezetése alá helyezendő Közép-Európába olvadjon be. Ez ellen a militarista koncepció ellen emelt szót Ágoston Péter s kifejtette, hogy csak a legteljesebb demokrácia, az államok és nemzetiségek egyenjogúsága vezethet állandó békéhez. Ez a könyv habár igen fontos kérdéseket vetett fel és konkrét megoldási lehetőségeket vázolt, szinte teljesen visszhang nélkül maradt.

Támadások kereszttüzeiben

Annál nagyobb vihart kavart a második könyv, amely végül *A zsidók útja* címmel, *A jövő kérdései* II. kötet – alcímmel jelent meg 1917 januárjában. A terjedelmes, mintegy 320 oldalas kötet öt nagy részből (könyvből) állott:

- I. könyv: A zsidók és a nem zsidók egymáshoz való viszonya;
- II. könyv: Az antiszemitizmus története;
- III. könyv: A zsidók természete;
- IV. könyv: A zsidók fajisága;
- V. könyv: A zsidók a fogadó népek között;
- VI. könyv: A megoldás.

Jászi Oszkár, aki maga is zsidó származású, radikális gondolkozású tudós szociológus volt, nagyszabású munkájában, a *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című könyvében 1920-ban a következő megállapítást tette Ágoston könyvéről:

„...Az utolsó huszonöt év alatt a zsidókérdés tabuvá lett Magyarországon. (...) A zsidóságot nem volt szabad sem bírálni, sem figyelmeztetni (...) Aki ilyet tett, az rögtön közveszélyes, durva, műveletlen antiszemitaként lett beállítva, akit az egész sajtó lehurrogott, sőt lehetetlenné tett.

Mikor Ágoston Péter a háború alatt a lappangó zsidókérdésre rámutatott elnagyolt, de igazságra törekvő könyvében, az egész

„liberális” sajtó torkon ragadta, a hivatalos zsidó sajtó pedig üvöltött a dühtől. Amikor pedig én a Huszadik Században egy széleskörű körkérdést rendeztem ebben a tárgyban – látva a zsidóprobléma példátlan kiélesedését – a zsidó közvélemény terrorja oly nagy volt, hogy vezető politikusok (úgy konzervatívok, mint szocialisták) nem mertek nyilatkozni, s mikor a Szemle zsidó száma megjelent, a zsidó felekezeti sajtó oly éktelen lármát és gyűlölködő kampányt indított ellenem, hogy rabbik kiprédikálták a zsinagógákban és hajtóvadászatot indítottak a Huszadik Század és a Radikális párt ellen.”

Sem a szerző, sem pedig a kiadó nem számított ilyen heves reagálásra. Még 1916 decemberében a nagyváradi Társadalomtudományi Társaság levélben hívta fel a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy Irodalmi Bizottságának a figyelmét Ágoston Péter legújabb könyvére az alábbi ajánlással: „(...) A magyar szabadkőművesség és a zsidóság összeforrt, mert amikor Magyarországon a kor a szabadelvűséget követelte, akkor a zsidóság állott melléje a legnagyobb tömegben. Amikor a szabadelvűség még nem volt, csak zsidó emancipáció, akkor minden zsidó és minden zsidóbarát szabadelvűnek hihette magát. Ha tehát magyar ember a zsidóságról ír és a magyar zsidóság sorsát tárgyalja, akkor a szabadkőművesség külső történetét is írja meg vele. Ezért a zsidóságról megjelent könyve Ágoston Péternek a szabadkőműveseket is kell, hogy érdekelje. A magyar progresszió kérdése a magyar kultúra kérdése, ezért összefügg a magyar zsidósággal és ennek magatartásával. A szabadkőműveseknek a zsidóságot és zsidóknak a magyarokat egyaránt nevelnie kell. Ezért külön figyelmükbe ajánljuk Ágoston Péter könyvét. Ajánljuk azzal a melegséggel, amellyel Ágoston Péter irodalmi munkásságát barátai mindig ajánlják, mert mindig a haladást, a magyar kultúrát, ennek erősödését szolgálja.”

A könyv megjelenése után előbb a helyi sajtóban, majd a fővárosi országos és vidéki lapok hasábjain addig nem tapasztalt hatalmas vita bontakozott ki a könyv tartalmáról, vélt vagy valós céljairól, mondanivalójáról, szellemiségéről, sokszor egészen ellentétes megállapításokat fogalmaznak meg. A vitát A Holnap antológia

egykori szerkesztője, Antal Sándor robbantotta ki 1917. február 25-én a *Nagyvárad*i *Napló*ban közölt szokatlanul nagy terjedelmű és harcos szellemű vitairatával, melynek *A zsidók és Ágoston Péter* címet adta. Írását így kezdi: „A legkínosabb és legkellemetlenebb meglepetés hűszesztendős könyvolvasó pályámon most ért, amikor Ágoston Péternek a nagyvárad

jogakadémiai tanárnak *A zsidók útja* című új könyvét elolvastam.” Majd megállapítja: „(...) A marxista szociológus, a radikális politikus, minden reformtörekvés buzgó apostola igen hajlamos a problémák fölfedezésére és nagy hivatottságot érez a problémák megoldására. Most (...) égetően aktuálisnak tartotta a zsidókérdés megoldását. És megírta életének leggyöngébb és legértéktelebb könyvét! (...) Tudományos szempontból nem a naiv végkonklúzió – hogy keresztelkedjenek ki a zsidók! – a könyv legnagyobb hibája, még az sem, hogy nem ismeri a zsidó múltat, és tökéletesen félreismeri a zsidó fajta természetét, úgy az erényeit, mint hibáit. Az Ágoston Péter bűne a felületesség. (...) Antiszemita írók adatait csoportosítja az eleven zsidók tanulmányozása helyett. (...) A magyar polgári radikalizmusnak temérdekét ártott könyvével Ágoston Péter. (...) A radikális zsidó csak azt látja, hogy ennek a világnézetnek nagyvárad

pápája fellépett a zsidók ellen.”

A *Nagyvárad* című lap Antal Sándor írásának megjelenése után felkereste Ágoston Pétert, aki a következő nyilatkozatot adta: „Azt kell feltételeznem, hogy azok, akik könyvemmel kapcsolatban antiszemizmusról beszélnek nem is olvasták könyvemet, vagy ha igen, akkor rosszindulatilag kikaptak belőle egy passzust és ezzel kovácsoltak a maguk felfogása számára fegyvert. Nem áll az, hogy a háború alatt készült, mert 1914 júniusában készen volt a teljes kézirat. Nem kerestem a könyv számára különösebb aktualitást, mely most különben amúgy is a háború utánra tolodott ki, hanem megírtam könyvemet, mert tanulmányaim arról győztek meg, hogy a zsidóság beolvasztásának kérdésével foglalkozni kell. Irodalmi tanulmányaim folyamán annak megállapítására jutottam, hogy a zsidóság Galíciában és Bukovinában nem csupán felekezet, hanem erős nemzeti törekvéseket folytat és izmosan építi a maga nemzeti

kultúráját, amelyet, mint bevándorló mindenhová magával visz, és mert a háború alatt ez az invázió csak növekedett.

A felekezet a zsidóság együvé tartozását jelenti és ebben az együvé tartozásban szilárd alapokat találnak a nemzeti törekvések, amelyek ellensúlyozásának az eszköze a zsidók beolvasztása. (...)”

A konzervatív katolikus napilap, a *Tiszántúl* is állást foglalt a kérdésben, de korántsem állt ez alkalommal sem Ágoston oldalára, pártjára. Ellenkezőleg: „Ágoston Péter dr. jogtanár a nagyváradi királyi katolikus jogakadémián. Eddig nagy kegyben állott a szabadkőműves és demokrata sajtónál, sőt maga is tagja a nagyváradi páholyoknak és szóvivője minden katolikus ellenes mozgalomnak. Ha valaki hasonló módon cselekedett volna, mint protestáns vagy zsidó intézmény alkalmazottja, az történt volna vele, mint Zoványi Jenő sárospataki tanárral.

Nálunk Ágoston Péternek a hajaszála sem görbült meg; de azért mégis mindig a katolikusok a türelmetlenek és a tanszabadság elnyomói a szabadkőműves sajtó előtt.

Most azonban Ágoston Péter alaposan kiesett a Pesti Hírlap, Népszava és Világ kegyeiből. Könyvet írt a zsidókról, amit tudvalevőleg nem szabad tenni. A könyv címe: *A zsidók útja*. Ágoston a magyarországi zsidókérdést faji és nemzetiségi vonatkozásaiból veszi vizsgálat alá, s oda konkludált, hogy a magyarországi zsidóságnak, ha nem akarja viselni a faji elkülönítés vádját, ha csakugyan egy test és vér akar lenni a magyarsággal, ha csakugyan a haladás útját akarja járni »en massa«, a maga tömegében be kell olvadnia a magyar keresztény társadalomba. A hárompontos testvérek között erre nagy lett a megrökönyödés. Te is fiam Brutus? A hárompontos a megkeresztelkedés mellett?

A megrökönyödés első következménye néhány ideges reagálás volt a »progresszív« sajtóban. De tapasztalás szerint ez csak kíváncsivá teszi a szabadkőműves lapok jámbor olvasóit a tiltott gyümölcsre, s azért csakhamar bekövetkezett a hatásosabb fegyver alkalmazása: a hallgatás. Most mély csend van dr. Ágoston Péter körül. Szó sincs róla sehol a liberális lapokban, még a könyvkereskedések-

ben is csak igen nehezen lehet megkapni. Tiltott könyvek indexe nem csak a katolikus egyházban létezik...”

Kissé elhamarkodottan nyilatkozott a cikkíró az Ágoston könyve körüli hallgatásról. Az csupán ideiglenes, a vihar előtti csend volt. Nemsokára újból fellángolt a vita s burjánzott a sajtókampány mind a váradi lapokban, mind a fővárosi és nagyobb vidéki sajtóorgánumban, sőt városunkban két önálló kötet is megjelent Antal Sándor és Székely János tollából. Nevük ellenére mindketten zsidó származású, de magyar identitású újságírók voltak, akikben a zsidóellenes támadás felerősítette a saját faja, népe iránt érzett vonzalmát és felelősség érzetét s szembeszálltak a beolvasztás elvével. Antal Sándor *A magyar zsidóság jövője* címen írta meg ellenkönyvét, mely a következő fejezetekből állott: *Felelet Ágoston Péternek, A magyar zsidó a háborúban, A zsidó, mint polgár, A hitehagyottak és a magyarság, A magyar zsidóság jövője* – mindegyikben Ágoston megállapításainak, következtetéseinek téves, hibás voltát bizonygatja. Igen sokatmondó könyvének előszavában az alábbi megállapítása: „...Ha Ágoston Péter, akinek ősei szintén nem a vereckei szoroson keresztül jöttek be ebbe a hazába, az államfenntartása szempontjából kifogástalan magyarnak érzi magát, eszméljen rá, hogy nem csak a felsorolt szellemi nagyságok, hanem e sorok írója is, meg vele együtt sok százezer zsidó, szintén a haza makulátlan gyermekeinek érezzük magunkat. Sőt, engedje meg nekem Ágoston Péter, ha azt állítom, hogy nekem az én magyarságom még drágább, még értéke-sebb, még féltettebb kincsem, mint az övé.”

Székely János *Az eltévedt Ágoston* címen írta meg röpiratát. Könyvében elmondja, hogy: „a lelkes fiatal idealisták őszinteségével, fiatal lángolásával, a radikális szociális eszmék megvalósulása iránt érzett harcossá hitével rajongója volt a régi Ágoston Péternek, a radikális szabadkőművesség és a szociáldemokrata küzdelmek egykori zászlóvivőjének.” Rámutat Ágoston tévedéseire, amelyekkel nemcsak a zsidókról, hanem a radikális polgárságról és a szociáldemokrata munkásságról is felületes és ártó dogmákat hirdet. Szerinte „vakmerő és hamis Ágostonnak az az állítása, hogy a zsidó

munkások nem tisztességes tagjai a proletár testületnek, mert a ma még kizsákmányolt zsidó munkás holnap már vállalkozó és nem dolgozik.” Székely János statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy a zsidó és nem zsidó munkásnak egyforma a helyzete és a munka világában nincsenek vallási különbségek. „A megdöbbenés, csalódás és keserűség sikolya visszhangzik Székely János sok temperamentummal megírt röpiratában, mely pozdorjává zúzza egykori vezérének tévedéseit” – írta a könyv egyik méltatója. Székely könyvében így cáfolt: „...zsidó értékek nincsenek, és nincsenek zsidó törekvések sem. A zsidóság azért hasznos, mert behozta ebbe az országba lendítő energiáját és agilitásának átható erejét, hatezeréves kultúrájának és erkölcsének kiapadhatatlan tüzét. A zsidónak nincsenek nemzeti aspirációi. A zsidóság eloszlott a társadalom minden rétegében és a zsidó erkölcs minden zsidónak személyes kincse, mint a kereszténynek a keresztény erkölcs.”

Ágoston könyve ellen azonban a leghatásosabb kampányt, valóságos hadjáratot a Budapesten megjelenő Egyenlőség című zsidó kulturális folyóirat, pontosabban annak főszerkesztője, Szabolcsi Lajos szervezte. Visszaemlékezéseiben maga mondja el, hogy Ágoston könyvét radikális támadásnak vélte a zsidóság ellen, amely mint valamilyen alap- és forrásmunka századokig fog kísérteni az irodalomban. Ezért tartotta szükségesnek, hogy jól megszervezett akcióval törje le annak hatását. Az általa leghitelesebbnek és a kérdés legjobb ismerőjének tartott szerzőket, Baltazár Dezső református püspököt, Blau Lajost, Venetianer Lajost, Bernstein Bélát, Székely Ferencet, Komáromi Sándort kérte fel cikkíráásra, s maga is írt a *Mi az igazság? Válasz Ágoston Péter A zsidók útja* című munkájára című kötetben. Szabolcsi az előszóba megírta, hogy Ágoston ezzel a könyvével a világ leghírhedtebb antiszemita írói közé süllyedt, ami nyilvánvaló túlzás. A kötet legjobb tanulmányában Blau Lajos fölényes tudással és biztonsággal mutatja be Ágoston járatlanságát az általa idézett forrásokban. (Talmud, Biblia stb.) Ettől kezdve Ágoston tudományos műnek szánt, de nem annak sikeredett könyve, már nem megvitatandó ügy, hanem ürügy lett.

Ágoston könyvének leghitelesebb s a váradiak számára legelfogadhatóbb értékelését, bírálatát dr. Kecskeméti Lipót, az igazi magyar érzelmű, bölcs és irodalmi talentummal is megáldott neológ izraelita főrabbi fogalmazta meg egy terjedelmes ellenzésben, amelyet a *Nagyváradi Napló* közölt. Ebből idézünk: „Megint egy könyv a zsidóságról, amely nem ismeri a zsidóságot. A zsidóságnak a lelkét kritizálja, a zsidóság lelkét akarja bemutatni az évezredek valóságában. Sok benne a tévedés, a nemtudás (...) Ágoston Péter neve nagy súlyt adott könyvének, de könyve nagy súlyt vett el Ágoston Péter nevéből. Nem antiszemita ő, vagy az ő írása. Kijelentem, én nem tartom annak, hanem túlságosan sok a könyvében ami tudománytalan. (...) A könyvből hiányzik az élet, ahogy élt meg él az élet. Aki történeti munkát ír, annak látnia is kell a történetet. Amikor ezt a könyvét megírta, a történetet nem a történetben nézte, hanem magában, és nem az életet látta, hanem a könyvét, könyvének a testét. És hogyan szökik fölébe az időnek, s hogyan rúgja ki a lába alól a földet, amikor tudását és érzését, szerelmét és megvetését beviszi a két szóba: keresztény erkölcs – zsidó erkölcs. (...) Úgy bizonyítja Ágoston Péter a zsidó erkölcs inferioritását, hogy félreértelmezi a Talmud alapján hozott döntések kodifikációját, aztán egy könnyed gesztussal átmutat a keresztény erkölcs világába – oda visz a zsidók útja. Ilyen bizonyítás alapján az idézetek tendenciózus kiszemelgetésével minden nehézség nélkül felállítható annak a tételnek a visszája is, és nyomában a magasabb erkölcs nevében a jótanács vagy követelés, hogy a kereszténység térjen át a zsidóságra. A zsidók útja után éppen így megírhatja Ágoston Péter a Kereszténység útját is.”

Ágoston csak ebben az esetben „vette fel a kesztyűt”, s pár sorban válaszolt Kecskeméti Lipótnak a *Nagyváradi Napló*ban. Válaszában kijelentette, hogy az általa használt idézeteket szakértőkkel ellenőriztette, s azok helyesek. A zsidó kérdés megoldásáért nem csak a zsidóknak, vagy nem csak a rabbiknak kell felelniük. Szerinte nem eldönthető, hogy ki érti, vagy ki nem érti a történelmet, s a történelemből megállapított igazságokkal szemben még a teljesen

szabad zsidók részéről is nagy az elfogultság. Válaszát azzal zárta, hogy őt a történelem fogja igazolni vagy megcáfolni.

Mielőtt azonban a történelem ítélő széke elé került volna az ügy, Ágostonnak szembe kellett néznie eszme- és harcostársainak, elsősorban a szabadkőműveseknek az ítéletével is. Az országos felzúdulás arra készítette a Bihar páholyt, hogy alaposan vitassa meg ezt a kérdést és hozzon döntést, foglaljon állást benne. Ez nem volt könnyű feladat, ahogy az a korabeli (egyébként nagyon hiányos) dokumentumokból is kiderül. 1917. március 26-i dátummal jelenik meg a meghívó „első fokú munkára, ahol Ágoston Péter A zsidók útja című könyvével szembeni állásfoglalásra kerül sor.” Összesen három munkagyűlést tartottak az ügyben, melyeknek jegyzőkönyvei sajnos nem maradtak fenn. Annyi tudott, hogy az ülésvezető dr. Sarkadi Lajos helyettes főmester volt, a páholy egyik legrégebb szabadkőművese, maga is zsidó származású, nagytekintélyű közéleti személyiség, a Kereskedelmi Iparkamara főtitkára. A harmadik ülésen szabályos bírósági tárgyalás zajlott dr. Meer Samu elnökletével, a vádindítványt dr. Berkovits René (Ágoston jóbarátja, harcostársa) terjesztette elő a következő szavakkal: „Vádat emelek dr. Ágoston Péter ellen, mivel A zsidók útja című könyvében megsértette a szabadkőműves fogadalmat, amennyiben könyve ellentétben áll azzal az emberszeretettel, amely nem tesz különbséget származás vagy vallás miatt.”

A tárgyalás menetéről, az ott elhangzott vád- és védőbeszédéből semmi sem maradt fenn, csupán a páholy törvényszékének alábbi határozata: „A feljelentés tárgyát képező cselekmény bünvádi eljárásra alkalmatlan, mert a könyv tévedései és hibái mellett nem akart sem az emberszeretetet, sem a felekezeti béke ellen vétetni.”

A felettes szerv, a Nagypáholy vezetősége is jóváhagyólag vette tudomásul a döntést, mint ahogy az alábbi levélből is kiderül: „A Bihar páholy ítélő székének ítéletét tudomásul veszem, mert dr. Ágoston Péter munkájában megnyilatkozó tudománytalanság, téves felfogás magában véve nem lehet olyan cselekmény, mely vád tárgyává tehető volna, egyebekben pedig a könyv elolvasása után sem

találtam azt megállapíthatónak, hogy dr. Ágoston Péter a zsidófelekezetek ellen gyűlöletet kíván szítani, ellenkezőleg ő a zsidóságot, amelyet fajként tárgyal, a magyarságba kívánja beolvasztani.

Dr. Gaár Vilmos főszónok.”

Mint jellemző és érdekes esetet említjük meg, hogy Berkovits René a vádló, aki egyébként Ágostont követte a Bihar páholy főmesteri tisztében, a következő évben családotól áttért a református vallásra, vagyis az Ágoston által ajánlott utat választotta.

Egy kissé előremenne a történetben, nézzük meg, hogyan ítélte meg Ágoston könyvét 1925-ben Hegedüs Nándor a *Nagyvárad* című lapban a szerzőről írt nekrológiában: „A zsidók útja című munkájában arra a konklúzióra jutott, hogy a zsidó kérdés egyedüli megoldása az, hogy a zsidóság egész egyeteme áttér a keresztény hitre. Messze ívelő pályáján ez volt Ágoston Péternek egyik legnagyobb tévedése és egyben ez jellemezte tudományos bűvárkodásának labilis alapjait is. Forrásmunkákra hivatkozott, amelyekről régen kiderült, hogy azok részben hamisítványok, részben pedig teljesen elvesztették hiteles alapjukat. Az a fölfogása pedig, hogy a világ különböző részeiben élő zsidóság más hitre térjen át, teljes abszurdum és az egész országban keltett óriási megütközést, nemcsak a zsidóság köreiben. Akik akkor Ágoston Pétert csak ebből a könyvből ismerték vagy messzi távlatból látták, szélsőséges antiszemitanak vélhették, noha mi jól tudtuk, hogy nem volt az, nemcsak azért, mert a zsidóság elitjeiből kerültek barátjai, hanem, mert az egész gondolkodása és tulajdonképpeni lénye és felfogása ellent mondott ennek. De ez volt Ágoston Péter. Amikor ezt a hitet szívta magába, ezt a témát vette stúdium alá és konokul, merevül, a maga elzárkózott egyoldalúságában tartott ki mellette és adta ki »A zsidók útja« című könyvét, melyre különben pályájának további folytatása adta meg a legélénkebb cáfolatot.”

Ágoston életének, pályafutásának kihagyhatatlan része, szakasza az a pár hónap, amelyben a könyve körüli viták és botrányok

zajlottak. Ennek csupán annyi volt a kétes értékű haszna, hogy neve országosan ismerté vált. Viszont maga a mű nem volt olyan fontos és jelentős alkotás, hogy ténylegesen megérte volna azt a sok energiát, amelyet ellenzői az ellene folytatott harcba befektettek. Tulajdonképpen egy kevésbé olvasmányos, nehézkes stílusban megírt terjedelmes értekezés, s még a módszertana is vitatható. A feltett kérdésekre – ki a zsidó, miért van zsidókérdés, mi az oka az antiszemitizmusnak? –, nem ad választ világosan és egyértelműen. Ehelyett bemutatja a több ezer éves zsidó históriát, az antiszemitizmus történetét, összehordja mindazt, amit a zsidók természetéről valaha mondtak vagy írtak. Emiatt logikai ellentmondásokban, hamis történelmi tényekben, üres általánosításokban bővelkedik a könyv. Ezért nehéz értelmezni, mit is akar mondani. Ágoston mindenekelőtt a világháború folyamán a zsidók és nem zsidók között kiélesedett viszonyt akarta elsimítani, a kölcsönös megértés útját egyengetni. Ő úgy látta, hogy ez a kérdés Magyarországon tabu témává vált. (Emlékeztetőül: ezt írta Jászi Oszkár is!) Ágoston a zsidókérdés megoldását a beolvadásban, a kikeresztelkedésben látta. Ez – elképzelése szerint – első lépés lenne egy világméretű kultúrvalás megteremtéséhez, s ennek az új vallásnak, akárcsak a kereszténységnek a zsidók lennének az elindítói.

Ágoston elképzeléseit azonban az elkövetkező évek nem igazolták, tehát nem bizonyult sem sikeres jósnak, sem prófétának, egy új folyamat elindítójának. A történelmi fejlődés egészen más irányt vett, s ez az irány még rosszabb kimenetelű volt az Ágoston által elképzeltnél. Azt bizton állíthatjuk, hogy ebben neki semmi bűne nem volt.

Ez az egész ügy végül is csupán egy jelentéktelen epizód volt a világháború idején, a háború minden borzalma közepette. Maga Ágoston is a háború befejezését tartotta a legfontosabb, legsürgősebb feladatnak, s ehhez ő maga is megpróbált hozzájárulni.

Vissza a politikához

1917 elején, még a fent ismertetett botrány kitörése előtt a Nagypáholy Szövetség tanácsának megbízásából Németországba látogatott, sorra járta a legfontosabb szabadkőműves-páholyokat, hogy megnyerje őket az áhított világbéke ügyének. 1917. február 4-én a *Nagyvárad* *Napló* beszámolt a neves jogtanár külföldi útjáról, azzal a megjegyzéssel, hogy: „a nagyváradiak közül Ágoston tette a legtöbb utat a háborús külföldön.” A lap a továbbiakban így fogalmazott: „Nyugat-európai kultúrájával, látó szemeivel beutazta Németország és Svájc nagyrészét és sok olyan tapasztalattal jött haza minden útjáról, melynek a nagyváradai közélet és a háborús közigazgatás nem egyszer hasznát vette. Ez év januárjában közel egy hónapot töltött Berlinben és más német városokban. Érdekes tapasztalatairól a következőket mondta a *Nagyvárad* *Naplónak*: »Berlinben nem nagyon látszik meg, hogy Németország is a harmadik háborús évet éli. Csak a sok német katonán és néhány élelmiszer megdrágulásán lehet észrevenni a háborút. A némettség szervezettsége csodát művel, és aki őket, munkájukat és eredményeiket nézi, gyáraik, üzeimeik, műhelyeik üzemképességét látja, csakis bizalommal tekinthet a harc-téren egyre bonyolódó fejlemények kibontakozása felé (...) Ágoston Péter terjedelmes tanulmányban fogja összegezni a Németországban összegyűjtött értékes megfigyeléseit.«

Ezen a nyilatkozaton látszik, hogy meg akart felelni a háborús cenzúra követelményeinek, s nem arról beszél, hogy milyen céllal utazott Németországba, s mire jutott tárgyalásai, megbeszélései során. Ma már köztudott, hogy a szabadkőművesek, sőt maga a Nagypáholy is már 1917-ben a háború befejezésére, sőt az „örök béke” megteremtésére törekedett.

Egyébként Ágoston arról is nevezetes volt, hogy a háború kezdetétől fogva nem hitt a központi hatalmak győzelmében. Az első veszített csaták idején épp úgy, mint amikor a gorlicei áttörésről és a nagy győzelmekről szóló hírek érkeztek, mindvégig kitartott ama hite és felfogása mellett, hogy a végső győzelem az antant oldalán lesz. E

felfogás dacára 1917 végén újból önként jelentkezett a harctérre, az olasz frontra került másodjára, ahol 1918 szeptemberében megsebesült, s kisebb rokkantsággal a frontról hazaküldték, de továbbra is rendelkezési állományban maradt.

Ekkor már az összeomlás határára érkezett Ausztria–Magyarország. 1918 szeptemberében az antanterők balkáni hadteste megindította döntő támadását és a gyors bolgár és török kapituláció után ellenállás nélkül közeledett a Monarchia határai felé. Hiába valónak bizonyult Bécs fegyverszünetre és béketárgyalásra vonatkozó javaslata, majd az október 16-i császári manifesztum, mellyel szövetséges állam létrehozásával próbálta megállítani a birodalom felbomlását, az már elkerülhetetlen volt.

1918. október 24-én a magyarországi ellenzéki pártok (a Károlyi vezette függetlenségi, a Garami és Kunfi vezette szociáldemokrata és a Jászi vezette radikális párt) megalakították a Magyar Nemzeti Tanácsot, s célul tűzték ki a háború azonnali befejezését és Magyarország teljes függetlenségét és demokratizálását. (Jászi 12 pontja.)

Ettől kezdve a fővárosban és az egész országban tüntetést követett, de az egész Monarchia forrongott, s október végére teljesen összeomlott.

1918. október 31-én Budapesten győzött az „őszirózsás forradalom”, a Nemzeti Tanács átveszi a hatalmat s megalakítja a három párt koalíciós forradalmi kormányát.

Nagyváradon a budapesti eseményekkel egyidőben hasonló forradalom ment végbe és ebben Ágoston Péter is fontos szerepet játszott, mint szociáldemokrata politikus. 1918. október 31-én a színház előtti téren hatalmas tömeg gyűlt össze radikális polgárok, munkások, katonák kiálltak a Nemzeti Tanács mellett. Dr. Nagy Mihály a radikális párt, dr. Katz Lipót a szociáldemokrata párt, dr. Ágoston Péter zászlós a hadsereg részéről szól a tömeghez a színház lépcsőjéről. A korabeli újságok szerint „Dr. Ágoston ezt harsogta a nép felé: Mi nem akarunk egy néppel sem háborúban élni, hanem testvéri jobbot nyújtunk horvátoknak, szerbeknek, tótoknak, románoknak”. Megválasztották az egységes Katonatanácsot, elnöke

Cserey Vilmos huszár ezredes, a helyőrség új parancsnoka, társelnöke Papszi ezredes a gyalogság részéről, alelnökök Ágoston Péter zászlós és Berkovits René ezredorvos a kórházak részéről.

Közben a városházán megalakult a nagyváradi Nemzeti Tanács, majd november 5-én létrehozták a Bihar megyei Nemzeti Tanácsot is, melynek vezetésében a város dr. Nagy Mihályt és dr. Ágoston Pétert delegálta.

1918. november 9-én Ágoston Péter Batthyány Tivadar belügyminiszter hívására Budapestre utazott, s átvette Bihar megye és Nagyvárad főispánjává való kinevezését. Nagy ambícióval kezdte tevékenységét az új és fontos beosztásban. A Nagyvárad és Nagyvárad Napló nagy publicitást biztosított a megye és a város új első emberének, közölték beiktatási beszédét, interjúkat készítettek vele, beszámoltak intézkedéseiről.

A *Nagyvárad Napló*, amely a legtöbbet támadta *A zsidók útja* című könyve kapcsán, beiktatásakor így köszöntötte: „(...) Húszesztendő tudományos és közéleti munkásság után jutott el Ágoston Péter ebbe a magas pozícióba. Rendkívüli szorgalom, nagy tudás, kitartó elhűség jellemezte mindig tevékenységét. Sok gúny és üldöztetés jutott neki osztályrészül és gerinces magatartása miatt kellett vidéki jogtanárnak maradnia, míg más, kisebb kaliberű kortársai fényes karriert csináltak.

Elveinek követésében elszánt, de higgadt és megfontolt férfiú, ami biztosíték arra, hogy új, nehéz pozíciójában feladatait erélyesen de tapintatosan fogja megoldani.”

A *Nagyvárad* így kommentálta Ágoston kinevezését: „Most már kimehet majd dr. Ágoston Péter és az öntudatos munkásság, hirdetni a szociáldemokrácia igazságát, akiket a háború előtti osztályuralom idején nem engedtek be a sötét, iskolázatlan falvak földmunkásai közé. A reakció által a határra küldött csendőrök azokat, akik a népjogok igazával akarták felvilágosítani a magyar parasztokat, azzal tessékelték el, hogy nem engedik fellázítani a népet. Mert szerintük lázítás lett volna, ha a radikálisok és a szociáldemokraták szervezték volna, és annak tudatára ébresztették

volna a parasztot, hogy annak több joga van a földhöz, aki megműveli, mint akik csak dolgoztatnak és nagyúri göggel még arról sem gondoskodnak, hogy annyi tudást sajátítsanak el már az 1868-as törvény szerint kötelező népoktatás útján, amennyivel a nép, az istenadta nép saját sorsát intézheti.”

A továbbiakban a lap még az alábbiakat írta: „Munkatársunk érdeklődött a főispánnál kineveztetése és legközelebbi szándékai felől.

– A belügyminiszter felhívott – mondta Ágoston, és felajánlotta a kormánybiztosságot. Megkérdeztem a szociáldemokrata pártot, amelynek az volt a véleménye, hogy el kell vállalnom.

– Mikor kezdi a munkát, főispán úr – kérdeztük.

– Holnap! – volt a lakonikus válasz.

A Bihar megyei Nemzeti Tanács örömmel vette tudomásul Ágoston Péter kinevezését, és táviratban fejezte ki helyeslését. Egyedül dr. Kotzó Jenő helytelenítette a kinevezést, nem tartja Ágoston Pétert alkalmasnak és helyteleníti, hogy a népkormány Bihar megye népének megkérdezése nélkül nevezte ki a kormánybiztost.” Ennek megértéséhez tudni kell, hogy Kotzó Jenő ügyvéd szintén szabadkőműves volt, de a mérsékelték táborához tartozott, s nemzeti elkötelezettségű, aki ellenezte Ágoston túlzott radikalizmusát és internacionalizmusát. Ide tartozik az a kiegészítés is, hogy Ágoston 1918. november 18-án kilépett a szabadkőművességből, de a pártja már 1918 márciusában javasolta tagjainak a szabadkőművességtől való elhatárolódást.

A *Nagyvárad* *Napló* egy másik, Ágostonnal készült riportjának *Az emberi és társadalmi együttérzés, a színtiszta jogegyenlőség – a szociáldemokrata elvek inkarnációja* – hangzatos és kissé hosszú címet adta. Ebből idézünk:

„– Programot nem ad, főispán úr?

– Tudott dolog, hogy én meggyőződéses szociáldemokrata vagyok. Szomorú volna, ha még ismertetnem kellene a szociáldemokrácia programját és emberi boldogulásra törekvő elveit.

– Nem tesz olyan nyilatkozatot, mellyel bizonyos félreértéseket eloszlatathatna?

– Tudom, hogy a könyvemre céloz. Nos hát, talán nem fogok az antiszemitizmus vádjával szemben védekezni, hisz ezzel elismerném a vád bármily kismértékű alapját, holott minden ilyen feltevés merő valótlanlás, s rámfogása rosszindulatú hazugság. Aki engem és a munkámat, a munkámat és a törekvéseimet ismeri, az tudja jól, hogy rácăfoltam minden olyan feltevésre, amely engem nem a legönzetenőbb emberbarátnak állít be.”

1918. november 20-án a *Nagyvárad* *Napló*ban nyilatkozott Ágoston Péter a Károlyi-kormány által kezdeményezett földreformról, elmondta, hogy ellenzi a földosztást, szerinte az egyetlen helyes megoldás, ha a nagybirtok egy tagban, közös tulajdonként jut a parasztság kezébe, mert akkor együtt marad a felszerelés, a gazdasági épületek, az állatállomány stb. Kijelentette: – reméli, hogy sikerül a földreformot ilyen irányba terelni. – Ez a nyilatkozat arra utal, hogy nem értett egyet Károlyi Mihály földosztó politikájával s ezáltal a bolsevik-kommunista felfogás állt közelebb gondolkodásmódjához, ami előrevetítette későbbi, a kommunista diktatúrában való szerepvállalását.

Érdekes azt is megismerni, hogyan látta Ágoston egy konzervatív szemléletű kortárs krónikás, Horváth Jenő. *A várad* *freskó* című könyvében így írt róla: „Várad forradalmasításában Ágoston vezető szerepet vitt, bár nem akként, mint később róla hitték, mondták és elképzelték. Ágoston a nehezebb, súlyosabb emberek közé tartozó, komoly, zárkózott ember volt. A komoly tudást alig lehetett elvitatni tőle, bár sok mindennel foglalkozott. Más szóval, Tisza előtt megtudta, hogy a háború elveszett, de nyugalmát mindvégig megőrizte és titkait nem árulta el, hanem Tiszával együtt a frontra ment ő is. Pontos és lelkiismeretes katonának bizonyult, de amikor a háború véget ért és zaj nélkül, szinte észrevétlenül visszatért, mindenki sejtette, hogy nagyobb feladat vár reá. Szó nélkül vette át a kormánybiztosságot, de amikor látta, hogy a rendet emberi erővel fenntartani nem lehet, máról holnapra belügyi államtitkár lett és elköltözött Váradról. Egyedül ő tudta, hogy Várad román uralom alá kerül.” Könyve egy másik fejezetében ezzel kapcsolatban a következőket

írta: „Ágoston Péter barátja, Jászi Jakubovics Oszkár, november közepén Aradra utazott, hogy a románok segítségével a magyar Svájcot felépítse. Ritkán érte őt olyan csalódás, mint akkor, mikor a románok szemébe mondták neki, hogy mit akarnak: a gondolatban felépített »keleti Svájc« felosztását és Kelet-Magyarországnak a balkáni Románia általi bekebelezését. Szaladtak a váradi jogászok Ágoston Péterhez, a professzorhoz és kormánybiztoshoz. Hírül viték neki, hogy Váradon román légió alakult, mely Radu püspök palotájának pincéjében éjnek idején lögyakorlatokat rendez. A professzor mosolyogva mondta nekik, hogy a kormánybiztos mit sem tehet. Mosolya fanyar volt, a hatalom kisiklott a kezéből.

Mikor Brătianu a békekonferencián bejelentette, hogy az annexió megtörtént, a hatalmak gondolkodóba estek. Hallották, hogy január 20-án Székely Hadosztály név alatt új haderő tartóztatta fel a románokat Csucsá körül. Februárban Berthelot Bukarestből Nagyváradra látogatott, s Ágoston Péter Elzász fiaként üdvözölte a tábornokot.”

Ezt az utóbbi állítást pontosítanunk kell. Berthelot tábornok, az antant megbízottjaként 1918. december utolsó napjaiban látogatott Nagyváradra. A tábornokot Ágoston a következő szavakkal köszöntötte hibátlan francia nyelven: „Üdvözlöm a győztest, aki győzelemre segítette a magyar köztársaságot és a demokráciát. A francia nemzet nagy gondolkodói és írói, Franciaországból leszármazott utódai, kiknek egyike íme ön előtt áll, járultak hozzá, hogy a nagy átalakulás megtörténjen.” Majd elmagyarázta a tábornoknak, hogy ő francia eredetű családból származik, nagyatya Mercier tábornok volt, atyja pedig Elzászból került Magyarországra. A továbbiakban arról igyekezett meggyőzni a tábornokot, hogy indokolatlanok a románok területi követelései s ezért elfogadhatatlanok, mert az új köztársaságot egy régi királysággal akarják felváltani. Elmondta, hogy a város lakóinak aggodalma azzal magyarázható, hogy kilencvenöt százalékban magyar és csak öt százalék a román lakosság. Azt is ismertette a tábornokkal, hogy a megyében 307 ezer magyar és 286 ezer román él. Berthelot válaszában csupán annyit

közölt, hogy a demarkációs vonal csak ellenséges csapatok elválasztását szolgálja, s nem jelent végleges határokat, tehát igyekezett megnyugtatni Ágostont.

A következő napokban egy újsághír tudósított, hogy Ágoston Péter találkozott Vincze Sándorral, Apáthy István erdélyi fő kormánybiztos helyettesével, a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács alelnökével. Beszéltek Kolozsvár román megszállásáról, a magyar hatóságok és a román főparancsnokság közötti kapcsolatról. Beszélgető társa elmondta, hogy Kolozsváron úgy tudják, hogy Nagyvárad román megszállása rövidesen bekövetkezik. Ezzel kapcsolatban Berthelot tábornok kijelentette, hogy a román megszállás bizonytalan időre szól és a román csapatokat francia parancsnokság mellé osztják be. Sőt, mi több, Aurel Lazăr, a Román Nemzeti Tanács váradi elnöke még 1918. december 6-án arról biztosította Ágostont, hogy Váradot a román csapatok nem fogják megszállni.

Ágoston kormánybiztosként sem tagadta meg korábbi önmagát, továbbra is gyakori szereplője volt a Társadalomtudományi Társaság rendezvényeinek. 1919. január negyedikén a háború okairól tartott előadást. A *Nagyvárad* *Napló* az előadásról szóló beszámolójában a következő gondolatokat emelte ki: „A kormánybiztos feltárta a világháborút megelőző politikai események rugóit. Beszélt az eszterlen fegyverkezési politikáról, az európai erőegyensúlyra való hivatkozásról, a Hohenzoller dinasztia abnormis világuralmi törekvéséről. Kijelentette, hogy a Monarchia, amióta Andrássy Gyula létrehozta a német–osztrák–magyar szövetséget, csak vak eszköze volt Németországnak és előőrse a Balkánon.”

Ebből az előadásból született meg Ágoston Péter utolsó könyve, amelyet a *Népszava* adott ki 1919 nyarán *A háború okozói* címmel. Könyvében magáévá tette az antant álláspontját, ő is kizárólag a Központi Hatalmakat tartotta felelősnek a háborúért.

A Társadalomtudományi Társaság 1919. január 8-án meghirdette francia kultúrtörténeti előadás-sorozatát, megnevezve az előadókat is: Ágoston Péter, Ágoston Péterné, Berkovits René, Hegedűs Árpád, Szilas Izidor, Silbermann Jenő, Karácsonyi Géza,

Zsolt Béla, Udvardy I. Ödön. Ezek megtartására a bekövetkezett politikai események miatt nem került sor...

1919. január 13-án a 21. ezred parancsnoka éjjel Nagyváradra érkezett és felajánlotta Ágoston kormánybiztosnak, hogy erős ellenállást szerveznek a Király-hágónál, hogy megállítsák a román seregek előnyomulását Várad felé. Ágoston a város gazdasági érdekeire hivatkozva akkor még nem egyezett bele a javaslatba, érvelése szerint a város tűzifa és világítás nélkül maradna, ha lezárnák a Király-hágót. A kormánybiztos még nem tudhatott arról, hogy Budapesten új politika van kialakulóban. 1919. január 15-én a *Nagyváradai Napló* közölte Ágoston Péter nyilatkozatát a román megszállásról, melyben leszögezte, hogy a magyar hadsereg nem lehet a pártpolitika eszköze. Kijelentette „Nekünk csak egy érdekünk és egy ideális hazafias célunk van: az új, fegyelmezett, önálló magyar hadsereg megteremtése, amely képes országunk megvédésére.”

A 21. ezred, Kolozsvár házi ezrede kormánybiztosi engedély nélkül is felvette a harcot. 1919. január 20-án visszaverték Csucsánál a román csapatokat, s azok január 23-án ki kellett vonuljanak Kissebesről, sőt, egyes jelentések szerint Bánffihunyadról is.

Emelkedő karrier

1919. január 18-án megalakult Berinkegy Dénes koalíciós kormánya, melyben a korábbinál nagyobb szerephez jutottak a szociáldemokraták. Az új helyzet Ágoston Péternek kedvezett. 1919. január 22-én belügyi államtitkárrá nevezték ki, s ugyanakkor kinevezték a Budapesti Egyetem jogtudományi karára egyetemi tanárnak, így gyakorlatilag megszűnt a kapcsolata Nagyváraddal. 1918. január 28-án a *Nagyváradai Napló*ban jelent meg Ágoston Péter búcsúja a várostól, melyben így fogalmazott:

„Az a tizenhét esztendő, amióta Nagyváradon vagyok, egész váradivá tett. Váradivá lettem ennek a városnak hibái, de azt hiszem

erényei szerint is. De bármennyire összeforrtam is Váráddal, régi vágyódásom vált valóra azzal, hogy egy nagyobb, szélesebb katedrálisról terjesszem a tudást. De minden vágyódásom dacára is fáj elmenni ebből a városból, ahol a pártok, felekezetek, fajok között olyan súrlódások vannak, amely súrlódásokból is világosságot csíhol ki az emberek szellemi harca. Ez a fény, ez a világosság sugárzik szerte az országban Váradról. Ez a fény és világosság érdeme és büszkesége a váradiaknak. Ezért volt és maradt Nagyvárad vezető városa Magyarországnak. Lehetnek nagyobb, gazdagabb városok, de intelligencia, kultúra tekintetében első városa az országnak. (...) Azok a szálak, melyek Váradhoz fűznek, elszakadni soha sem fognak. Új állásomban ezentúl is összeköttetésben leszek önökkel és alkalmuk lesz meggyőződni arról, hogy új állásomban Nagyvárad tisztviselőkarával együtt, egyetértően dolgozom azért, hogy Nagyvárad továbbra is az ország vezető városa maradjon.”

A politikai válság ezzel nem szűnt meg, Károlyi pártja kettészakadt, a többségi része ellenzékbe vonult, a Radikális Párt befolyása is csökkent, sőt Jászi Oszkár, Ágoston barátja lemondott miniszteri tisztjéről. Ágostonnak az államtitkári tiszte a kialakult helyzetben nem sok előnyt, befolyást biztosított. A kormány gyengeségét kihasználva a szélsőbal, a Moszkva irányítása alatt álló kommunisták a hatalom átvételére készültek.

Ilyen súlyos belpolitikai helyzetben nyújtotta át a kormánynak az antant újabb jegyzékét Vix alezredes, melyben új semleges övezet felállítását közölték, s követelték, hogy a kormány vonja vissza az akkor még a Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad vonaltól keletre álló csapatait, csaknem a Tiszáig. Ezt a súlyos helyzetet használták ki a kommunisták, akik a baloldali szociáldemokraták támogatásával összefogva, puccsszerűen megragadták a hatalmat és 1919. március 21-én kikiáltották szovjet mintára a Tanácsköztársaságot, bevezették a kommunista diktatúrának nevezett terroruralmat.

Ekkor követte el Ágoston élete legnagyobb hibáját, tévedését, akár bűnét is. A kommunisták mellé állt. Előbb elvállalta a külügyi népbiztos-helyettesi tiszte Kun Béla mellett (április 4-ig), majd

külső népbiztos lett (április 4-től június 24-ig) majd igazságügyi népbiztos (június 24.– augusztus 1. között), azonkívül a fővárosi öttagú direktorium tagja is volt és a Központi Munkás- és Katonatanács elnöke. Hívei szerint mindezt azért vállalta, hogy megmentse az őszirózsás forradalom vívmányait, s hogy mentse a fenyegetett lakosság élet- és vagyonbiztonságát, s fékezze a kommunista terrort. Valóban, mint nyelvekben tökéletesen jártas és a politikában orientált ember fontos tárgyalásokat vezetett le Pozsonyban és Bécsben, tárgyalt a külföldi diplomatákkal és velük együtt viaskodott a kommunista terror ellen.

A bukás és következményei

A kommün bukása után néhány napig az antant határozott kérésére a Peidl-kormány külügyminisztere és ideiglenes igazságügyminisztere lett, s mikor nyolc nappal később az ellenforradalmárok megdöntötték a Peidl-kormányt, nem menekül, nem rejtőzködik el, hanem igazában bízva vállalja a letartóztatást, a büntető bírósági eljárást.

A *Budapesti Közlöny* 1919. augusztus 10-i száma közli az elfogatói parancsot a megszökött népbiztosok ellen, összesen 27 személy ellen, köztük az élen Kun Béla, Landler Jenő, Vágó Béla, Vantus Károly, Kunfi Zsigmond, Lukács György, Bokányi Dezső, Rákosi Mátyás. A letartóztatott népbiztosok között szerepelt Ágoston Péter is, akit később házi őrizet mellett szabadon engedtek. A *Nagyvárad*i *Napló* Ágoston Péter röpiratot ír a maga védelmére címen az alábbi kemény hangvételű, fenyegető hangú cikket közölte:

„Valahányszor balul ütöttek ki a dr. Ágoston Péter spekulációi ügyes salto mortale-val felöltötte magára a tudás tógáját és röpiratot írt, ami végre is alkalmas pénzszerzési mód, különösen ha ügyes reklám előzi meg.

Hiszen a váradiak emlékezhetnek, hogy egyidőben Ágoston Péter épp oly rosszul spekulált a Belvárosi Népbank szegény részvé-

nyeseinek és betéteseinek kárára az ingatlan vásárlásokkal, mint most a bolsevizmussal. Mindenképpen le akarta főzni az ingatlan- és házbevételekkel vagyont szerző zsidókat és sorukba állva ő is vett házakat, amelyekre a vételek teljes mértékéig jelzálogkölcsonöket szavazott meg önmagának a Belvárosi Népbankban, melynek igazgatója volt, míg a bankot tönkre nem tette. Amíg a ház- és telekértékek emelkedtek, addig lelkes zsidóbarát volt, úgy hogy Ashaver népe címen a zsidóságot glorifikáló cikket írt a Nagyváradi Naplóban. E cikk révén meg is választották a katonavárosi zsidók városatyának. A filozemitizmussal űzött spekulációja tehát sikerült. Amikor a házak értéke lezuhant és bekövetkezett a Belvárosi Bank krachja, mely miatt kebelbarátja, Grósz vezérigazgató öngyilkos lett, Ágoston Péter megharagudott a zsidókra, mert nem tudta megtanulni, hogy kell okos és becsületes zsidónak lenni. Akkor is röpiratot írt. És ez a spekuláció anyagilag tökéletesen, kitűnően sikerült. Előfizetést hirdetett A zsidók útja című ismeretes hazug és felületes röpiratára. A zsidóság, abban a hiszemben, hogy filozemita, (hisz mindig annak hirdette magát) tömegesen fizetett elő 10 koronás könyvére. És csak mikor megjelent A zsidók útja, akkor derült ki, hogy a leggonoszabb, legtudatlanabb antiszemita írók munkáinak lelkiismeretlen kompilációja. Hevesen támadták érte, sőt későbbi bolsevista elvtársai, Antal Sándor és Székely János ugyancsak jól jövedelmező röpiratot adtak ki ellene. Az országos felháborodás ráterelte a figyelmet Ágoston könyvére és rengeteg példányban kelt el és sokat jövedelmezett a Belvárosi Bank bukása után pénz-zavarokkal küzdő Ágostonnak. Ez a spekulációja tehát sikerült.

Kevésbé sikerült azonban a bolsevizmussal űzött spekulációja. A proletár diktatúra vezéralakjai nagyobbreszt minden politikai érettség nélküli szélhámosságok és pénzéhes kalandorok voltak, és így külön figyelmet érdemel köztük Ágoston Péter, aki már évekkel előtte tudományos módon való előkészítője volt a négy és fél hónapos rablóluralomnak. Ágoston a diktatúra után Budapesten maradt és a Peidl kormányban, mint külügyminiszter helyezkedett el, és bizonyára azt remélte, hogy ezzel a sakkhúzással ismét visszacsem-

pészheti magát a magyar politikai életbe, ahol Károlyiék forradalma óta ő egyre tekintélyesebb pozíciót tudott magának kiverekedni. Ez azonban nem sikerült. Mindazonáltal Ágoston nem tud belenyugodni abba, hogy a diktatúrával való együttműködéséért kérlelhetetlenül számolni kell a nemzet ítélőszéke előtt. Abban a hitben, hogy fedezést vagy megbocsátást talál, igyekszik bizonyítani, hogy csak a kényszerű körülmények folytán vett részt a diktatúra tevékenységében.

Hogy mennyire állott kényszer alatt, azt éppen a diktatúra alatti szereplése bizonyítja. Kezdetről a legexponáltabb pozíciókat vállalta, s ő lett a hírhedt budapesti konventnek, az ötszázak tanácsának elnöke is. Az állandó rettegésben tartott polgári társadalomtól, mint aki a tudományosan képzett intellektuel köpenyét hordta magán, méltán vállalhatta volna, hogy pribékletű társait kedvezően fogja befolyásolni. Ehelyett azonban Ágoston Péter mindvégig a legperfidebb módon viselkedett. A húsvéti híres túsözszefogás, az elhurcolt emberek hozzátartozói közül legtöbben Ágostonhoz siettek segítségért, mert azt hitték, hogy az összes addigi tekintélyek között a legeurópaibb gondolkozású ember. Ágoston azonban kegyetlenül rideg elutasítással válaszolt. Sőt később, mikor a Lenin fiúk garázdálkodásai miatt fordultak panasszal hozzá, akkor is cinikusabbnál cinikusabb válaszokat adott. Nem tehetek semmit – mondta egy ízben egy ilyen panaszkodónak – az osztályharc alapján állunk és ezt a harcot a legszigorúbban kell venni. Nekünk nem lehet irányadó más, csak ami Oroszországban történik, és nem vehetünk példát, csak Lenintől.

Ez az Ágoston kísérletezett a diktatúra bukása után azzal, hogy helyet találjon továbbra is a magyar közéletben. A Peidl kormány bukása után letartóztatták őt is, időközben azonban szabadon bocsátották.

Szabaddal van most is, csupán annyi megszorítással, hogy a Ferenc József rakparton lévő lakását nem szabad őrizet nélkül elhagynia. A volt jogakadémiai tanár, főispán, államtitkár, népbiztos és miniszter most szobafogságában terjedelmes védíraton dolgozik,

melyben politikai szereplését igyekszik igazolni, és azt szeretné bizonyítani, hogy nem tartozik a diktátúra gonosztevői közé.

Hogy milyen hatása lesz ennek a mosakodásnak, az iránt egyetlen magyar gondolkozású embernek sem lehet kétsége...”

Ez az írás nem igényel kommentálást, csupán annyit jegyzünk meg, hogy a lap korabeli olvasói bizonyára meglepődtek azon a radikális hangváltáson, amit Ágoston megítélésében tapasztalhattak.

1919. november 20-án újabb cikk jelent meg a *Nagyváradi Napló*ban Ágostonról. „Egy Budapestről tegnap hazaérkezett tisztviselő közölte velünk azt a nagyváradiakat érdeklő hírt, hogy november 17-én az államrendőrség ismét letartóztatta dr. Ágoston Pétert. Oka, hogy a többi népbiztos elleni vizsgálat során olyan terhelő adatok merültek fel ellene, hogy az ő tudtával és hozzájárulásával történtek olyan kommunista bűncselekmények, amelyekért az államügyész most emel vádat.

Dr. Ágoston Péter leghatározottabban tagadja, hogy a terhére rótt bűncselekményekben neki része lett volna. Ügyvédje fellebbezést adott be a vádtanácsához, melyben azt igyekszik igazolni, hogy abban az időben, amikor a vádban foglalt bűncselekményeket a Lenin fiúk elkövették, már nem is volt külügyi népbiztos, hanem Bécsben működött a magyar követségnél. Fellebbezéséhez mellékelte Ágoston Péternek most befejezett röpiratát, melyben szerinte hiteles adatokkal igyekszik bizonyítani, hogy ő csak azért vállalta a külügyi népbiztosi állást, hogy Kun Bélát és népbiztos társait a kommunisták féktelenségeinek, a Szamuely, Cserny és Lenin fiúk rémtetteinek meggátolására bírja. Amikor belátta, hogy minden irányú törekvéseit meghiúsítja a terror, maga kérte Bécsbe, a magyar követségre való áthelyezését, mert nem akart többé aktív részt venni a lejtőre jutott szovjetkormány uralmában.

Ágoston Péter ügyében pénteken dönt a vádtanács. Érdeklődéssel várjuk, hogy szabadlábra helyezik-e.

Vannak verziók, hogy az államrendőrség egy összeesküvést fedezett volna fel, melyet azon célból szerveztek, hogy a magyar hadseregnek Budapestre való bevonulása után a Friedrich kormányt

erőszakkal kényszerítsék a miniszterelnökségre bevonuló munkás csapatok a lemondásra. Ebben a komplotban lett volna a vád szerint több kommunista érzelmű munkásvezérnek része, akiket a most letartóztatott Ágoston Péterrel együtt tartóztattak le. A szociáldemokrata párt a Népszavában koholmányynak minősíti ezt az összeesküvés hírt, melyet csak azért talált ki a Friedrich kormány, hogy újra kompromittálja a szociáldemokrata pártot, s így ne kelljen

Népbiztosok

annak képviselőit Clerknek, az Antant teljhatalmú budapesti megbízottjának követelése szerint a koncentrációs kormányba bevenni.”

Ehhez csupán annyit fűzünk, hogy Friedrich István Clerk követelésére november 24-én le kellett mondjon a miniszterelnökségről, de az új kormányban megkapta a hadügyminiszteri tárcát.

Ágoston Péter sorsának újabb fordulatáról a *Nagyvárad* *Napló* 1919. december 30-i számában az alábbi szöveg volt olvasható:

„A Friedrich kormány azért tartóztatta le Ágoston Pétert, mert rájöttek, hogy a külügyminisztérium egyik Ágostonnal rokonszenvező tisztviselője ráhamisította Ágoston nevét arra a listára, melyet Clerk, az Antant megbízottja kért, azon politikusokról előterjeszteni, akiknek véleményét a magyar politikai helyzet megoldásáról ki akarták kérni.

Miután Ágoston kihallgatásának ezt a tervét meghiúsították, visszautasították Ágoston Péternek azt a szándékát is, hogy a keresztény szocialista pártba lépjen, és ekkor helyezték vizsgálati fogságba.

Az eljárás azon a címen indult meg ellene, hogy a kommunista uralom visszaállítása érdekében erős agitációs munkát végez. Kihallgatása után egyelőre a hajmáskéri táborba internálták, ahol ezernél több olyan munkás- és pártvezér van internálva, akik ellen az a gyanú merült fel, hogy a proletárdiktatúra új uralmának előkészítésén dolgoznak.

A munkásság körében nagy az elkeseredés, mert az úgynevezett igazolási eljárás céljából naponta munkások százait állítják elő, s legtöbbször, kevés kivétellel, a hajmáskéri táborba internálják. Hogy ez az igazolási eljárás mennyire felületes, annak egyik bizonyossága, hogy Végh Dezső, a nagyvárad kommunista párt vezére, ravasz fordulattal annyira tudta igazolni magát, hogy most a Horthy hadseregben szolgál, mint őrmester.”

A zavaros és gyakran változó politikai helyzetben az igazság-szolgáltatás malmi is lassan öröltek, túl sok volt a kivizsgálandó ügy, s gyakran cserélték a vizsgálatot végző személyeket is. Ez azzal is összefüggésben volt, hogy az ország legfelső vezetésében is egymást

kövezték a miniszterelnökök. A már említett Huszár Károly vezette kormányt 1920. március 15-én a március elsején kormányzóvá megválasztott Horthy Miklós Simonyi Semadan Sándor kormányával váltotta fel. Az új miniszterelnök kevésbé volt politikailag elkötelezett, mint a keresztény szocialista Huszár, s így a vezető politikai pártok könnyen ráháríthatták a trianoni békeszerződés aláírásának szomorú kötelezettségét. (1920. június 4.) Az ő miniszterelnöksége alatt jutott el a népbiztosok bűnpere a bírósági tárgyalások szakaszába.

A per és az ítélet

A *Nagyvárad* című napilap bécsi forrásokra hivatkozva rövid hírben közli olvasóival *A népbiztosok bűnpere* című cikkben, hogy: „Aczél Imre főügyész félórás beszédében aktákkal bizonyította, hogy az Antant nem tekintette Kun Béla kormányát a magyar nemzet kormányának, s nem is folytatott vele tárgyalásokat. Azt viszont tényként állapította meg, hogy a Peidl-Ágoston kormány létesítésével sok zavar és vérontás vált elkerülhetővé.”

Ennek a ténynek a kiemelése a lap által arra utal, hogy Ágoston nem vesztette el népszerűségét Váradon, s kiolvasható belőle az Ágoston jövőbeli sorsáért érzett aggodalom.

1920. július 20-án szintén bécsi forrás alapján a lap beszámol Ágoston Péternek július 15-én tartott többórás kihallgatásáról. A személyi adatok felvételénél Ágoston Péter így felelt: „Bibliai keresztény vagyok, meggyőződésemmel szerint, formailag római katolikus. Vallomását azzal kezdte, hogyha megmaradt volna a bolsevik rendszer, e per vádlottai akkor is vádlottak lettek volna. Az ittlévő vádlottak vagy hallgattak, vagy elleneztek valamit, mint Prasea Titus szenátor Néro korában. Az egész per oka a háború. Bevallja, hogy defetista volt, de azért önként a harctérre ment, mert meg kellett tenni mindent Magyarország érdekében. Illusztrálja az állami

szervezet megváltozását a háború alatt, s különösen azt a tátongó úrt, amely a fixfizetésű emberek és a szabadfoglalkozásúak között keletkezett. Vázolta a társadalmi összetűzéseket. Elmondta, hogy ő volt az első, aki a kereszténység és a zsidóság problémájához hozzá mert nyúlni. A zsidók útja című munkája ezzel foglalkozik. Majd rátért arra, hogy az entente missziókkal való tárgyalásai mindig korrektek voltak.

A négyéves háború szenvedései csinálták a forradalmat, készítették elő az erupciót. A bolsevizmus megvalósításában része nem volt. De a bolsevizmus soha sem jött volna létre, ha a polgárság nem lett volna olyan kevésbé bátor. Ő nem szűnt meg szociáldemokrata lenni.

– Én már a háború elején láttam, hogy az országot nagy veszélybe döntötték. Volt egy jó barátom Váradon, nem tudom él-e még (itt Ágoston elakad és könnyes szemmel áll néhány percig), de még ő is örültnek tartott, mikor azt mondtam, hogy én jobban látom a dolgokat, mint Tisza vagy II. Vilmos.

Ágoston ezután a különféle forradalmakról beszélt, s bizonyította, hogy a bosszú és a megtorlás soha sem pusztította ki azokat az osztályokat, akik ellen a bosszú szólt.

Elbeszéli, hogy csak akkor tudta meg, hogy külügyi népbiztos lett, amikor másnap az egyetemen a tanárok gratuláltak neki. Kun Béla később kijelentette, hogy nem célja orosz kommunizmust csinálni. De Kun Béla gyakran hazudott. Különben is a diktatúra idején nem volt a rendeletek megalkotásánál szavazás, hanem Kun Béla egyszerűen megmondta, hogy milyen rendeletet készítsenek.”

Ez csupán az első epizódja, kezdete volt, annak a hosszas monstre pernek, amely 1920. december 28-án zárult.

1920. szeptember 20-án Ágoston Péternét is letartóztatták, mert a Bécsben menedéket talált magyar emigránsokkal levelezésben állott. Ágostonné Nagyváradon igen népszerű, kedvelt személyiség volt, művelt, barátságos természetű kedves asszonyként ismerték, aki mindig élenjárt a jótékonyági akciók szervezésében, s a feminista mozgalom egyik vezetője volt. Helyzetének tragikus fordulatát

részvétellel vették tudomásul régi ismerősei. A *Nagyvárad* szeptember 25-i számában közölte Antal Sándornak a bécsi, *Ember* című lapban megjelent írását, melyet itt idézünk:

„Diadalmasan jelentik Budapestről, hogy dr. Ágoston Péternét letartóztatták és most az ügyészség fogházában őrzik. Az Új Nemzedék volt vörös zászlóaljparancsnok riportere minden valószínűség szerint meg fogja állapítani az érsekségi könyvkiadó lányáról, a Gieswein pápai prelátnak húgáról, hogy mindig destruktív zsidó nő volt. Ez nem érdekel, végtére a tiszta Ágostonné sem kerülheti ki, hogy mikor a fogdába jut, a sajtópoloskák meg ne csípjék.

Csak végiggondolom ennek az asszonynak eddigi küzdelmes, szép életét a primási várostól kezdve a váradi népirodán át a Markó utcai fogház negyedik emeletéig. Férje a legszedítőbb társadalmi magasságba emelkedik: járásbíró, jogtanár, főispán, egyetemi tanár, államtitkár, népbiztos, külügyminiszter. A két ember számára egyik állás, egyik méltóság sem jelenti azt, hogy most megint nagyobb úr lettél, most jobban élvezheted az életet, a sikert. Nem, ez a két ember úgy érezte mindig, minden új állással, hogy csak több munkára kapott mandátumot.

Ágostonék nem értek rá soha, hogy az egyes emberrel foglalkozzanak, számukra a tömeg, a legnagyobb közösség érdeke volt mindig az irányadó. Mind a két ember egy szociális lény, de míg Ágoston Péter dogmatikus, Ágostonné férje mellett is előítélet és dogma nélkül, a mindenkinek jót akaró ember tökéletes elfogulatlanságával dolgozott s csak áldás lehetett a tömegek számára. Csodálatos két ember ez. Egyiknek sincs fantáziája és a névtelenek sebeit mégis tudják gyógyítani és szinte a legjobban faragott köveket hordják az új Magyarország épületének fundamentumához.

Hálátlan munkát végeztek, mert a fundamentum a földben van, nem látszik, és a gyógyult sebek nem hagynak jó emléket. Különösen Ágostonné pályája hálátlan. Kezdi, mint Esztergom igen gazdag, legszebb, legműveltebb lánya és minden után gyermekfelöltöztetés, szegényiroda, népiroda, anya- és csecsemővédelem, menekültek és rokkantak segítése után láttam, hogy viszi urának az ebédet a Markó

utcába, hogy állt sort a többi proletárral asszonyával együtt, hogy vár órákon át míg a fogházor el nem kiáltja, hogy Ágoston Péter, és visszaadja neki a kosarat... Most őt is elfogták.

De meg kell nyugtatni minden kárörvendőt és minden résztvevőt Esztergomtól Váradon át Pestig. Ágostonnét az egy esztendő szenvedés, izgalom, megaláztatás nem törte meg. Nemrégén láttam a fogház Kokány utcai kapuja előtt. Sápadt volt, de egyenes, határozott. Öntudatos proletáraszony lett...”

Elgondolkoztató és sokatmondó, hogy ezt a szép együtt érző írást az az Antal Sándor írta, aki 1917-ben oly hevesen támadta Ágostont A zsidók útja című könyve miatt. Ez a tény még hitelesebbé teszi az általa ebben a cikkében megfogalmazottakat.

Ugyan ilyen hitelesnek tekinthető dr. Újlaki Géának, Ágoston Péter hivatalból kirendelt védőjének tevékenysége és a főtárgyaláson mondott védőbeszéde is, mellyel védence felmentését próbálta elérni. Az Országos Széchényi Könyvtár egykor zárt anyagában (amely ma már tanulmányozható) megőrizték az 1921-ben nyomtatásban, könyvformájában kiadott Ágoston Péter doktor védelméről szóló összeállítást. Ebből idézünk a továbbiakban. Előbb a bevezető részből, Ágoston letartóztatásainak körülményeiről így ír:

„Ágoston Péter a proletárdiktatúra idejében mint külügyi népbiztos helyettes a kormányzótanács tagja, majd az ideiglenes átmeneti Peidl kormányban külügyminiszter és ideiglenes igazságügyi miniszter volt. Az 1919. augusztus 6-án az új, alakuló Friedrich kormány nevében a hadügyminiszter Schnetzer Ferenc altábornagy írásban minden üldöztetéstől mentességet biztosított a Peidl kormány tagjainak, akik között Ágostonon kívül még volt két népbiztos, Haubrich József és Dovcsák Antal. Reginald Gorton angol tábornoknak, a budapesti nemzetközi misszió vezérének is megígérték ezt Ágoston Péterrel kapcsolatban, amit Gorton tábornok levélben közölt Ágoston Péter feleségével. 1919. november 15-én Ágostont mégis letartóztatták.

1920. július 5-étől november 22-ig tartott a főtárgyalás Ágoston Péter és kilenc népbiztos társa ellen. Ezek a következők voltak:

Vantus Károly, Haubrich József, Bokányi Dezső, Bajaki Ferenc, Dovcsák Antal, Nyisztor György, Kalmár Henrik, Kelen József, Szabados Sándor dr. Gyorsított eljárást alkalmaztak, de törvénytelenül kizárták a fellebbvitelt. Egyszerű gyanú alapján tartóztatták le Ágostont, az ügyész a nyomozás, a bíróság az ítélelhozatal folyamán mindenhatóvá lett. Így a védelem bizonyítása a nyomozás és a főtárgyalás folyamán alig érvényesülhetett.

Az ügyész 274 tanú megidőzését indítványozta. 214-et hallgattak ki. A védelem 200 tanújából csak 19-et hallgattak ki.”

A védő megállapítása: „A kormány tagjait nem lehetett volna kormányzati cselekedetért felelősségre vonni, csak ha az egyén bűncselekményét bizonyítják. Ezt viszont nem tették meg.”

A továbbiakban a védőbeszéből idézünk: „Ágoston Péter dr. immár két évtized óta kifejtett irodalmi és előadói működése folytán országszerte ismert a magyar közönség előtt. Jogi, politikai, szociológiai, történelmi írásai azt mutatják, hogy nem kevésbé erős nemzeti, mint szociális érzése. Rajongó nemzeti érzése vitte a harctérre. Nem vette igénybe a katonai felmentést, amiben része volt, mint jogtanárnak, és mint 1874-es korosztálynak. A világháború fergetegében egy meglelt, ismert nevű tudós ember jelentkezik önként. A harctéren akar küzdeni, mint katona veszendőnek látott hazájáért. Felsőbbsége 1915-ben megakadályozza a katonai szolgálattól felmentett jogtanárnak a katonai szolgálatban maradását. Később ez az akadály elhárult és 1917 júliusától újra katona lesz. Nem fiatal, nem egészséges. Soha sem volt fegyver a kezében. Szeretett hitvesét, íróasztalát, könyveit hagyta oda. Nem restelli az egyszerű közkatona ruhát felvenni, Manlichert és borjút visel a hátán. Kiképezik a többi fiatal katonával. Nem akarja bevárni még a tiszti iskola bevezését sem. Siet a harctérre, a tűzbe, tizenhét hónapig katonáskodott. Kész volt életét hazájáért feláldozni. Súlyos sérülést szenvedett, s mint hadirokkant tért vissza a háború befejezésekor. Ma is sínyli a sebesülést, amely gyógykezelést igényel. A közkatonából hadnagy lett. A harci tűzben való szolgálataért Károly csapatkeresztet és több kitüntetést kapott.

Ki volt ez az önfeláldozó, rajongó hazafi, aki felkeltette az emberek bámulatát? Ágoston Péter volt az, aki ma a vád szerint gyalázzal terhelteten, mint nemzetének árulója vádlottként áll előttünk.

Mint meggyőződéses szocialista, kötelességének tartotta a proletárdiktatúra kitörésekor, hogy amikor meghívatott a külügyi népbiztosi állásba, ne vonuljon óvatosan félre. Tudatosan ártott önmagának, hogy polgártársainak és lehetőleg a szocialistáknak szolgálatot tegyen. Mindkét irányban áldásos és sikeres működést fejtett ki. Elvét, hogy minden hozzáfordulót kiszabadítson Kun, Szamuely és Cserny hóhérainak karmai közül következetesen keresztül vitte saját élete kockáztatásával. A megszabadított ellenforradalmárok, túsok, fiatal kadettok anyái, nővérei, feleségei vajon szintén szemére hányják-e, hogy miért volt a kormányzó tanács tagja? A szocializmusnak vélt használni, amikor, amiként csak tehette, mérsékelt, csilapított és fékezett volt.

Legnagyobb érdemét megértjük, ha 1919. július 31. és augusztus 4. közötti napokra gondolunk. Ekkor a fegyverek, géppuskák és ágyúk még a terrorcsapatok és a visszaözönlő vörös katonaság kezében voltak, és még nem vonultak be a román csapatok.

Kun Béla május 2-án a központi munkás és katonatanács ülésén a következőket mondta: »kérdés, hogy kell-e nekünk most túsokat, politikai foglyokat legyilkolnunk? Én erre nemmel felelek. Azért nem, mert aki most tömeggyilkolást akar itt bent, ahelyett, hogy azt a fronton akarná megcsinálni, ez azt árulja el, hogy ő lemondott. Hát én nem akarok lemondani. Csak akkor lehet így beszélni, ha azt mondanánk, utánunk az özönvíz.«

Livio Borghese herceg, a volt budapesti olasz politikai meghatalmazott, diplomáciai úton a bíróságnak megküldött nyilatkozatában bizonyította, hogy Ágostonnal a proletárdiktatúra idejének legelső napjától kezdve együtt tárgyalták a proletárdiktatúra megszűntetésének eszközeit. A herceg bírta rá Ágostont, mikor ez a katonatanácsból több ízben kilépését határozta el, hogy maradjon, mert kéreppen jobban járulhat a szélsők mérsékléséhez és a rend

helyreállításához. A londoni kormány felhatalmazása folytán a bécsi brit képviselő szerint »Haubrich és Ágoston urak kormányt alakítottak a szövetséges és amerikai képviselők által megjelölt irányelvek szerint, abban a pillanatban, amikor Kun Béla népbiztosai elmenekültek a helyükről. Ezzel elejét vették a zavargásoknak és a vérzivataroknak.« (...)»

A védő Ágoston cselekedeteinek ismertetése közben szubjektív megjegyzést is beleszólt a védőbeszédébe, kijelentve: „Miközben az ügy részleteibe behatoltam és Ágostonnal, kit előbb nem ismertem, érintkeztem, azt tapasztaltam, hogy emberszeretettel teli rajongó hazafi és szocialista, melegszívű evangéliumi ember. Rendíthetetlen híve meggyőződésének, megmondja azt jobbra, balra.”

Majd így folytatta az események ismertetését: „Clemenceau az antanthatalmak legfőbb haditanácsa nevében a román kormányhoz és a Peidl kormányhoz intézett jegyzékében megtiltotta a románoknak, hogy a magyar főváros ellen vonuljanak. Akkor azok a ceglédi–abonyi vonalon állottak. A román hadsereg főparancsnokának, Madarescu tábornoknak súlyos fegyverszüneti feltételeit a Peidl kormány külügyminisztere, Ágoston Péter nem fogadta el, kijelentve, hogy azok sértik az Antant és Magyarország 1918. november 13-i fegyverszüneti egyezményét. Ezután egy, a Peidl kormányon teljesen kívül álló kilenc tagú magyar küldöttség ment Budapestről Madarescu tábornokhoz és megegyeztek vele. Augusztus 4-én a románok bevonultak Budapestre, augusztus 6-án körülvették a miniszterelnöki palotát, s a kormányt lemondatták. Így alakult meg a Friedrich kormány. Ha Ágoston elfogadja a románok feltételeit, ő maradt volna kormányon, ezzel megvédhette volna magát a letartóztatástól, a bűnvádi eljárástól, a halálos ítélettől. De ő hazafias érzésével többre becsülte az ország érdekeit, s így elbukott.”

1920. október 22-én a bíróság a bizonyítást befejezettnek nyilvánította. Ágoston védője október 25-én indítványt terjesztett be a bizonyítás kiegészítésére, 82 védelmi tanú kihallgatását és több okmány felolvasását indítványozta. A bíróság végül csupán nyolc védelmi tanút fogadott el és csak ötöt hallgatott meg, illetve egyet

csupán kikérdezett, vagyis csak az általuk feladott kérdésre felelhetett. Az említett könyv függelékében két nyilatkozat teljes szövege olvasható, közte az általunk is idézett Livio Borghese-é. Ezeket a bíróság a döntés meghozatalakor egyáltalán nem vette figyelembe.

Az utolsó felvonása a pernek 1920. november 3. és december 28-a között zajlott a budapesti királyi büntetőtörvényszék gyorsított ügyekben eljáró ötös tanácsa előtt. Itt újból elhangzott a vádbeszéd és a védelem beszéde, de csak rövidített, kevésbé részletező formában.

Dr. Aczél Imre királyi főügyész vádbeszédét szintén kiadta egy másik kiadó, a Centrum szervezet jogosztálya, 1921-ben, s ezt is az Országos Széchényi Könyvtár zárt anyagai között őrizték, s ma szintén kutatható. Ebben a beszédben a helyettes főügyész Ágostonnal szemben szinte semmi konkrét vádat nem fogalmaz meg, s nem tér ki azokra a vádakra, melyek a főtárgyaláson elhangzottak. Ezt a beszédet olvasva hihetetlennek tűnik a végső ítélet. Idézünk ebből a vádbeszédből: „Ágoston Péter már a proletárdiktatúra kikiáltása előtt a műegyetem Gólyavárában előadást tartott és ott nem valami hízelgően nyilatkozott a közigazgatási tisztviselőkről. Erről Endes Péterné és Horváth Gyözőné tett vallomást. (...) Dormándy Géza ezredesnek a gyűjtőfogházba azt üzenete, hogy ha az Antant bevonul, legyen szíves és garantálja az ő életét. Dormándy előtt meggyőződéses keresztény kommunistának vallotta magát. (...) *A Pesti Hírlap* 1919. \április 4-én így írt róla: „Ágoston Péter és Balázs Emil tekinthetők a magyar szociáldemokrata mozgalomban az intellektuelek előfutárainak. Nagy részük van a párt megerősödésében, térfoglalásában, mostani uralomra jutásában, mert mind a ketten részt vettek minden munkásmozgalomban, előadásokat tartottak a szakszervezetekben, írtak és fordítottak röpiratokat, agitáltak és retorikai iskolát tartottak, ahol az arra alkalmas fiatal munkásokat tanították, hogy idővel a szociáldemokrata párt kiképzett agitátorai legyenek. (...) Ágoston, mint külügyi népbiztos így nyilatkozott a *Vörös Újság* 1919. április 10-i számában: »Az októberi forradalomban nem lett volna helye a magyar szocialista pártoknak. (...) A párt programról

szóló vitában a legtökéletesebb rendszernek nevezte a tanácsrendszert. (...) A Peidl kormány alatt mint külügyi népbiztos azt a kijelentést tette, hogy a kormány határozottan a szocializálás elve alapján áll.« (...)»

Ágoston szerepének fontosságát például az ügyész így szemlélte vádbeszédében: „Mint külügyi népbiztos olyan hatásköre volt, hogy propaganda és agitációs célokra nagyobb összegeket utalt ki. Megtörtént az, hogy a hatalom legfőbb birtoklója hozzá fordult, hogy a bécsi kommunista párt céljaira Lazarevics és Barna elvtársaknak legyen szíves 600.000 koronát kiutaltványozni”. A súlyosbító és enyhítő körülményekről beszélve Ágostonnal kapcsolatban a következő általánosságokat mondta: „A népbiztosok egyik csoportja műveltsége, tudása, szélesebb látóköre révén kevésbé volt külső befolyásnak alávetve, sőt éppen ők gyakoroltak befolyást az alacsonyabb műveltségű elvtársakra. Törtető intellektuelek, akik saját becsvágyuk kielégítésére használták ki a konjunktúra előnyét, szellemi fölényük segítségével irányították, befolyásukkal tévútra vezették a tömegeket. Elhagyták hivatásukat, foglalkozásukat és erkölcsi jogsultság nélkül apostolnak tolták föl magukat. Dr. Ágoston Péter, dr. Szabados Sándor és Kelen József tartoztak ebbe a kategóriába. Dr. Ágoston Péter és dr. Szabados Sándor jogvégzett emberek, akik felismerhették cselekedetük jogtalanságát és büntetendő voltát. Ágoston hálátlan önhittségével, Szabados cinizmusával, Kelen fanatizmusával tűnt ki.”

Ebben a beszédben az ügyész ki sem mondta azokat a vádpontokat, amelyeknek alapján a bíróság az ítéletét meghozta.

A védőbeszéd ebben a szakaszban 1920. november 12-én hangzott el, s a védő így kezdte: „Ágoston Péter védelmében, mint a főtárgyalási elnök úr öméltósága által kirendelt védő tisztelettel a következőket terjesztem elő: Ezen perben, amelynek politikai, társadalmi és történelmi háttere van, egyetlen iránytűm lesz védői esküm (...) a törvényesség, jog, igazság és lelkiismeretem. (...) Mi védők nem képviselünk se világnézetet, se a múlt, se a ma politikáját, se pártot, sem osztályt.”

Ezután sorra vette és cáfolta a felségsértés, a lázadás, a gyilkosságra felbujtás, a terror, a pénzhamisítás vádjait, majd elemezte Ágoston szocializmusát.

Beszédét azzal a konklúzióval zárta, hogy Ágoston ellen nem forog fenn sem a felsorolt bűncselekmények elkövetése, sem annak szándéka, sem bármilyen más jogellenes cselekedet, ezért a törvény alapján fel kell menteni.

A bíróság 1920. december 28-án hirdette ki az ítéletet: Vantus Károly 41 éves református ácsmestert, Bokányi Dezső 43 éves római katolikus műlakatost, Ágoston Péter 46 éves római katolikus jogakadémiai tanárt, Haubrich József 38 éves római katolikus vasmunkást összbüntetésként kötél általi halálra, míg a többi népbiztos helyettest Bajakin Ferencet, Dovcsák Antalt, Nyisztor Györgyöt, Kalmár Henriket, Kelen Józsefet és Szabados Sándort összbüntetésként életfogytig tartó fegyházra ítélte.

A korabeli nagyváradi lapok mindegyike közölte a monstre-per végső ítéletét, de nagyon visszafogottan, minden kommentár nélkül. A *Szabadság* az 1920. december 30-i számában nem csak az elítéltek nevét és a kiszabott büntetést írta meg, mint a többi lap, hanem közölte az ítélet teljes szövegét is. Ezt idézzük a továbbiakban:

„A bíróság bűnösnek mondja ki Vantus Károly 41 éves református ácsmestert, Haubrich József 38 éves római katolikus vasmunkást, Dovcsák Antal 41 éves munkás biztosítási pénztárost, Nyisztor György 41 éves görögkeleti földmunkást, dr. Ágoston Péter 46 éves római katolikus jogakadémiai tanárt, Kalmár Henrik izraelita hírlapírót, Kelen József 33 éves izraelita gépészmérnököt, Szabados Sándor 46 éves izraelita hírlapírót:

Mert Vantus és Haubrich rész vett a gyűjtőfogházban a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülését létrehozó megegyezésben és a többiekkel együtt részt vettek a proletárdiktatúra kiállításában, a platform megszövegezésében, a tanácsköztársaság alkotmányának létrehozásában, mely a hatalmat a munkások és katonák tanácsainak kezébe adta. Részt vettek azon rendeletek megalkotásában és végrehajtásában, melyek a városi és falusi szov-

jeteket és országos szovjetválasztásokat eredményeztek. Ezért valamennyi felségsértésben bűnösök. Továbbá szellemi vezetőik voltak annak a csoportnak, melynek célja, hogy a polgári társadalom alapjául szolgáló eszmékhez ragaszkodó osztályokat fegyveresen megtámadják, azért valamennyiüket egy rendbeli folytatólagosan elkövetett lázadás büntetében való felbujtói bűnrészességében mondja ki bűnösöknek.

Továbbá részt vettek a forradalmi törvényszék felállításának elrendelésében a katonai forradalmi törvényszék megalkotásában és ama rendelet kiadásában, amely a Dunántúlt hadműveleti területté nyilvánította, szükségállapotot rendelt el. Szamuely Tibort Vantus Károllyal kiküldte, hogy ott a postát, a vasutat s egyéb közintézeteket minden eszközzel fenntartsák, ezért valamennyit bűnösnek mondja ki többrendbeli (46) gyilkosság büntetésében, mint felbujtót. Dovcsák Antalt további 19 gyilkosságban, mint felbujtói bűnrészeszt, Kelen Józsefet további 2 gyilkosságban, Szabados Sándort további 5 gyilkosságban, Haubrich Józsefet, mert a júniusi ellenforradalomkor a vörösöknek megparancsolta, hogy támadják meg a telefonközpontot és foglalják el, gyilkossági kísérletben, mint bűnrészeszt mondja ki bűnösnek.

Végül valamennyit, mint a kormányzótanács tagjait, mert elrendelték bankjegyek előállítását, negyedfélmilliárd ilyen bankjegyet forgalomba hoztak, mint tetteket egyrendbeli folytatólagosan elkövetett pénzhamisítás büntetében mondjuk ki, ezért összbüntetésként Ágoston Pétert, Bokányi Dezsőt, Haubrich Józsefet és Vantus Jánost kötél általi halálra, a többieket életfogytiglani fegyházra, és egyeseket pénzbüntetésre ítéljük, de ezeket felmentjük a gyilkosságra való felbujtás vádja alól.”

Ez az ítélet, akárcsak az ügyész utolsó vádbeszéde nem fogalmazott meg Ágoston Péter ellen semmilyen konkrét, személyre szóló vádat, mégis a legsúlyosabb büntetéssel sújtották őt is. Ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy mint a *Nagyváradi Napló* február 10-i száma is megírta, ő perének revízióját kérte. Az újság szerint: „a halálraítélt népbiztos Horthy kormányzóhoz és az igazságügyi minisztériumhoz folyamodott perújítást kérve. Nem tartja magát

bűnösnek.” Igaz, az sem volt meglepő, hogy ezt hiába tette, mert még választ sem kapott kérésére.

Ágoston és elítélt társainak a megoldást egy államközi megegyezés hozta meg. 1921 augusztusában a magyar kormány Rigában egyezményt kötött a szovjet-orosz kormánnyal a hadifoglyok ki-cseréléséről. Az orosz és ukrán hadifoglyokat elengedték a magyar foglyok szabadon bocsátásáért. Ugyanakkor megegyeztek, hogy négyszáz magyarországi politikai elítéltért, köztük a népbiztosokért az oroszok elengedik a magyar katonatiszteket és a túszoikat.

A szovjet paradicsomban és a nyugati emigrációban

Ágoston Péter feleségével együtt 1922-ben érkezett Moszkvába. Úgy tűnik, hogy ő tudatosan számolt ezzel a fordulattal, mert a börtönben oroszul tanult. A szovjet kormány nagy örömmel fogadta, mert tudták róla, hogy nagy jogi-, közgazdasági tudással rendelkezik, s nemzetközi kapcsolataival is nagy szolgálatot tehet Szovjetország számára. Egy ideig Csicserin külügyi népbiztos mellett dolgozott, majd a munkaügyi népbiztosságon a szovjet munkajog kodifikátoraként igyekezett értékesíteni tudását, európai műveltségét. Levezetésének tanúsága szerint a fiatal kommunista állam keretében nem találta meg az emberiség szebb és boldogabb éltéről szőtt eszményét, elégedetlen volt ottani életkörülményeivel, vissza vágyott a polgári világba.

1924. július 26-án a *Nagyvárad* *Napló* Dr. Ágoston Péter családostan hagyta el Oroszországot és Londonban telepedett le címmel megírta, hogy egy nagyvárad barátjának küldött levelében azt közölte, hogy: „feleségével együtt, aki az utóbbi évek legtragikusabb eseményei idején is mindig kitartott mellette, jobbnak látta elhagyni Oroszországot, amire sok más okon kívül betegsége is kényszerítette. Angliába, a Mac’ Donald kormány, mely ismerte és értékelte a romboló terrorról mindig távol álló munkáját, előzékenyen lehetővé tette, hogy letelepedjen Londonban. Örömmel írja, hogy Londonban

gondos orvosi kezelés mellett állapota jóra fordult. Most az a terve, hogy egy, az európai lapokat és a közvéleményt az oroszországi és magyarországi problémákról és viszonyokról tájékoztató könyvmatos lapot fog kiadni, illetve szerkeszteni. Ennek jövedelméből reméli megalapozni egzisztenciáját. Hiszi, hogy azt az információs könyvmatos használni fogja a romániai sajtó is.

Ágoston Péter levelében élénken érdeklődik a nagyváradiak iránt és azt hiszi, hogy Nagyvárad, mint a nemzetiségekkel mindig harmonikusan dolgozó város, új helyzetében, mint román határváros is meg fog maradni a kulturális haladás és az emberi szolidaritás erős védővárának.

Átsugározza leveleit az a remény, hogy ha Londonban megveti létalapjait és ha eloszlik a ma még egész Európára ránehezedő háború utáni félreértés és gyűlöletkeltés, visszajöhet látogatóba Nagyváradra, hol ifjúságának, munkásságának legszebb éveit töltötte.”

1924. augusztus 24-én a *Nagyvárad* című lap *Ágoston Péter állampolgárságának megállapítását kéri Nagyvárad város tanácsától* címmel az alábbiakról adott hírt: „Tegnap volt az állampolgársági jelentkezések utolsó napja és Ágoston Péter dr. Perczel Adolf ügyvéd útján beadványt intézett az összeíró bizottsághoz és kéri román állampolgárságának megállapítását.

Dr. Ágoston Péter idealista volt, szenvedélyes hívője és nem kalandora azoknak az eszméknek, amelyekért harcolt. A forradalom szele őt is elragadta, s így jutott Nagyváradról a budapesti Markó utcai fogházba a halálos ítéletig. Bár visszavágyott Nagyváradra, akarata ellenére Oroszországba vitték, ahol teljesen visszavonultan élt addig, míg a Mac' Donald kormány Angliában uralomra jutott, s ezáltal számára is lehetőség nyílt, hogy otthagyhassa a szovjet államot, s Angliába menjen. Ma Londonban él és egy angol könyvmatos főszerkesztője.

Dr. Perczel Adolf beszerezte Ágoston Péter állampolgárságához szükséges adatokat, melyekből kitűnik, hogy Ágoston román állampolgár. Itt született Romániában (Zsombolyán), 1904-

től 1919. január végéig egyhuzamban Nagyváradon élt, tehát 1918. december 1-én meg volt a nagyváradi illetősége, idegen állampolgárságot soha sem optált. Az állampolgárságának elbírálása nem a városi tanács jogköre. A külföldön élő személyeknek a belügyminiszterhez kell beadványukat intézni. A városi tanács hivatalból terjeszti fel Ágoston Péter kérvényét a belügyminiszterhez, s nem kétséges, hogy minden nehézség nélkül meg fogja kapni a román állampolgárságot.”

Ez az optimista elvárás nem vált valóra, a minisztérium a kérést indoklás nélkül elutasította. Ezután Ágoston még szülőhelyén is próbálkozott, pontosabban Temesváron és beadatta a kérelmet az állampolgárságra, de ott sem járt sikerrel.

1925. január 20-án a *Nagyvárad* című lap *Bolygatják Ágoston Péter honpolgárságát* címmel a következőket írta: „Ágoston Péterről aggodalmat keltő hírek érkeznek Londonból. Mikor Szovjetországba Londonba ment, Mac’ Donald volt kormányon, aki a Szovjetunió irányában bizonyos előzékenységet tanúsított. Ágoston nyugodtan letelepedhetett Londonban és megindíthatta könyvmatosát, mellyel a szovjetekről informálhatta Európát. Mac’ Donald távozása után szovjet útlevelét kezdték vizsgálni, s emiatt kellemetlenségei voltak Párisban is, ahol le akart telepedni. Megpróbálta nagyváradi illetőségét érvényesíteni, de itt elutasították a kérelmét. Ezután szülőhelyén folyamodott állampolgárságért, de ott is elutasították. Most a belügyminiszterhez fordult, hogy román állampolgárságát biztosítsa. Ennek az a haszna lenne, hogy orosz útlevelét, amely ma már nem jó ajánlólevél, felcserélhetné román útlevélre.”

De talán nem csupán ezért akart Ágoston megszabadulni orosz útlevelétől, hanem azért is, mert megtapasztalhatta, hogy milyen lett a gyakorlatban az a munkás-paraszt állam, amelynek megvalósulásáról korábban ő is álmodozott. Erre utal az a kritikus hangvételi írás, melyet a *Nagyváradi Napló* közölt 1924. szeptember 28-án Ágoston tollából, *Oroszországi emlékek. Az orosz intellektuelek* címmel. Az érdekes dokumentum értékű visszaemlékezés

méltó arra, hogy a mai olvasó is megismerje. Ezért közöljük az alábbiakban:

„Európából nézve az orosz viszonyokat, az ember inkább a képzeletére van utalva, s miután soha nem látott viszonyokat bajos el is képzelni, bizonyos rosszul képzelet el az orosz viszonyokat is. Azzal tisztában voltam, mielőtt Oroszországba mentem, hogy valami egészen mást fogok látni, mint amilyen az a világ, amelyet Európának nevezünk, sőt neveznek az oroszok maguk is s amibe Oroszországot nem értik bele.

Hát bizony egészen mást találunk. S nem mondhatom, hogy az Európában mindenütt található orosz emigránsok elbeszélése zavart volna meg. Ez a lehetőség nálam nem merült fel, mivel egyetlen oroszral sem találkoztam. Csak éppen tudtam, hogy sok százezer orosz intellektuel van Európaszerte valóságos diaszpórában. Sokszor gondoltam számkivetettségem alatt sajnálattal arra, hogy milyen szerencsétlenség arra a sok százezer emberre nézve ez az állapot. Amikor aztán Oroszországba jutottam, látnom kellett, hogy milyen szerencsétlenség ez Oroszországra nézve.

A proletárforradalom alaposan végzett az intellektuelekkel, amikor kitűnt, hogy ezek vonakodnak a proletárdiktatúra szolgálatába állani. Tudvalevőleg soká voltak intellektuelek Oroszországban a polgári háborúk alatt s az üldözés csak akkor kezdődött, amikor az engedelmességet megtagadták, sőt az ellenforradalmat támogatták. Erre a forradalmi kormány eltávolította őket a hivatalokból, sokakat lakóhelyükről.

Az eltávolított tisztviselők részben az ellenforradalmi seregekben kerestek oltalmat, részben külföldre szöktek. Voltak azonban olyan foglalkozási ágak, akiknek rokonszenves volt a forradalom s így megmaradtak Oroszországban. Azok közt, akik az ellenforradalmi hadsereghez csatlakoztak vagy a külföldre menekültek, a legnagyobb számban a jogászok s a bank- s egyéb tisztviselők voltak.

Viszont éppen azért, mert az országban polgári háború dúlt s orvosokra a polgári háború frontjain szükség volt, legkevésbé ezek szökhettek meg. A proletárdiktatúra az orvosokat egyszerűen szol-

gálatra kötelezte. Arról szó sem lehetett, hogy valaki megtagadja a szolgáltatást. A legszabadabban mozogtak eleinte a mérnökök, mert a termelés mindenütt szünetelt.

A jogászok helyét a forradalmárok maguk foglalták el. Erről a foglalkozásról az volt a forradalmárok véleménye, hogy jobban értik, mint az orosz csinovnikok (hivatalnokok) s ezért nagyrészt ők ültek be a csinovnikok helyére. A jogászfoglalkozást egyenesen gyűlölték, s mint stúdiumot az egyetemen eltörölték. Csak a legújabb időben állították vissza, de a nevét ma sem fogadják el s társadalmi fakultásnak nevezik az egyetemen.

Nem csoda, ha ma nem szeretik, mert ennek a fakultásnak a hallgatóival van legtöbb bajuk. Amikor a főiskolákat a rendes évi csisztka (tisztítás) alá veszik, rendszeren ezek közül távolítanak el legtöbb hallgatót azon a címen, hogy politikailag megbízhatatlan, hogy származása burzsuj. Az elmúlt tanévben, amelyben a csisztka áprilistól szeptemberig tartott, állítólag 20.000 diákot tisztítottak ki az összes orosz főiskolákról.

Sokan vannak a bolsevik vezetők közül, akik ellenzik ezt a mesterséges intellektuel-proletár gyártást, de nem sok eredménnyel. Ennek az eljárásnak azonban nem annyira politikai, mint pénzügyi okai vannak, mivel a főiskolák összes hallgatói internátusban vannak elhelyezve s ezt a nagy terhet az állam nem bírja el.

A csisztkát azokkal a hallgatókkal szemben is foganatosítják, akiknek politikai meggyőződése foglalkozásukban közönyös, pl. az orvostanhallgatók ellen. Az orvostani szak két részre van osztva: orvos- s felcser-szakra. Mind a két csoportra be lehet iratkozni középiskolai képzettség nélkül is. A kétféle képzettségű hallgatók közt nagy a féltékenység, ami sokszor vezet a magasabb képzettségűeknek az egyetemről való kitisztítására, mert a magasabb képzettség sokszor elegendő annak a megállapítására, hogy az illető burzsuj. Ez a jelleg pedig a legnagyobb bűnök egyike, amelyet valakire nézve meglehet állapítani.

Az egyetemre s más főiskolákra nem szükséges előképzettség, de ma már a hallgatók nagyrésze munkáseyetem elvégzése után megy a

tulajdonképpen egyetemre. Az orvosi fakultás aránylag sokkal kevésbé látogatott, mint a többi fakultások, mert a régi egyetemet végzett orvosok elhelyezkedése is nagyon kérdéses. Az orvosok legnagyobb része tisztviselő lett. A szovjet rendszernek velejárója ugyanis, hogy mindenki az állam szolgálatában áll, ennek következtében betegség esetére biztosítva is van. Az orvosokra nézve aztán ennek az a következménye, hogy egynéhány orvostanárt kivéve, senki sem folytathat magángyakorlatot. Aki tehát nem kap állást valamelyik betegsegélyező-pénztárban, az foglalkozását nem úzheti.

Miután minden államosítva van, a szabad kereskedőket s iparosokat kivéve, mindenki állami alkalmazott vagy esetleg szakszervezeti alkalmazott. Szabad ügyvéd is alig van, csak aki büntető védelmet lát el, a többi ügyvéd, vagy tröszt, szindikátus stb. alkalmazottja. Az alkalmazottaknak e tömege folytán aztán a közigazgatás hihetetlen rossz. Bárhova megy az ember, legelső felvilágosítás vagy utasítás amit kap: »Podajtye zajivlenyie! Adja be írásban!« E mellett háromnegyed része nem tud írni Moszkvában sem.

Ha az ember szerencsétlenségére jogász, akkor a legnagyobb bajba jut, mert a hivatalokban minden jogi fogalmat a forradalom szellemének megfelelően átformáltak, s a jogász ezt a reformot nem veszi be. Így pl. a legegyszerűbb fogalmat sem szabad úgy érteni, mint a forradalom előtt, vagy mint valamely burzsuj országban. Erre nézve a következő esetem volt: miután mindenki alkalmazott, mindenkinek van munkakönyve, de a munkakönyv előtt csak ideiglenes igazolványt adnak ki. Ez az igazolvány három hónap alatt megújítandó. Én a három hónap lejárta előtt vagy egy héttel elmentem a megújítás végett. A rendőr nacsalnik vagy főnök kikérdez s nyugodtan jegyzi feleleteimet, egyszer csak belenéz az igazolványba, lecsapja s rámkíált: »Nem tud olvasni?« Én csodálkozva bámulok rá, mire ugyancsak kiabálva folytatja, nem látta, hogy csak egy hét múlva jár le az igazolvány. Erre én a világ legtermészetesebb hangján mondom, hogy éppen ezért jöttem, mert a munkakönyv rendőri igazolvány is. Ez a felelet azonban nem elégítette ki, visszaadta az igazolványt s elküldött.

Nem mertem kérdezni, mert a rendőrség nem vesz fel jegyzőkönyvet, ha letartóztat. Különbösen is így olcsóbban megtanultam, hogy a záros határidőnek Oroszországban le kell járnia. Mert hátha a fél meghal, mielőtt újra munkát ad a hatóságnak s akkor, ha előbb jött, hiába fárasztotta a nacsalnikot. Mert a fő a nacsalnik nyugalma s nem a felek szolgálata. Ezt a fogalmat a felekkel való viszonyban nem ismerik a szovjet-tisztviselők.”

A tragikus vég

Mikor ezeket a sorokat írta Ágoston, már a betegsége elhatalmasodott felette. 1925 elején Párizsba költöznek, ahol csakhamar kórházba került. A gondos orvosi kezelés sem tudott segíteni rajta, a gyötrelmek, csalódások, szenvedések összeroppantják. Halálos ágyán így vigasztalja feleségét, élete őrangyalát:

„– Most beszélek Anna, holnap talán már nem tudok. Flamand földek kóbor fiát kiverte a magyar haza, hiába felejtett el érte mindent... Végig hajszolta örült iramban az egész világon és végül csak beteg szíve verte a hazához az ütemet... Egy világot kellett, hogy megkerüljek, míg a Szajnába jutok, és megkerültem és idejutottam. Az én Szajnám a Père Lachaise, ahová ki fog kísérfni egy pár bujdosó, aki nem gyűlöl, mint árulót, nem vet meg, hogy nem tudtam elég hidegvérrel nézni a kiömlött vért. Egy néhány megbékélt szív azért ki fog kísérfni... És egy magyar fejfával több lesz a Père Lachaise-ben.

Anna most már nem fojtotta vissza a zokogását, lehullott, térdre, ott a szanatóriumi ágy előtt és vergődve könyörgött:

– Nem Péter, nem hal meg!

A beteg lemondóan intett kiszáradt, sovány karjával.

– Meghalok Anna, maga is jól tudja, hogy meghalok... Ez talán jobb így... nem tudtam és nem akartam megakudni sem jobbra, sem balra... Hát nem jobb a halál? Pedig az ezer éves magyar élet fekete statisztikájához nem tettünk még pontot... És még csak egyet Anna,

érdemes volt... nem nekem, magának... Nem jobb lett volna ott maradni a Dunántúlon, a primási város nyugalmában? Nem bánta meg Anna?

Az asszony felemelte karját, hogy megtörölje a vergődő beteg homlokát, és mint egy szent eskü zokogott fel a hangja:

– Nem Péter, így volt jó, mindig boldog voltam: ember lettem Péter...

De a beteg ezt már nem hallotta és az asszony lehulló karja a gyötrött test forró csöppjei helyett már csak a halál hideg verejtékét törölkötte le homlokáról.”

Így fejezte be Asztalos Sándor *Nincs kegyelem* című regényét, melyben Ágoston Péter életsorsán keresztül rajzolta meg a 20. század elején, Nagyváradon s egész Magyarországon átviharzó, a magyarság jobb, boldogabb, szabadabb életsorsáért folytatott reményteli s tragikus végkifejletű harcok történetét.

Ágoston Péter halála (1925. szeptember 6-án) hatalmas részvétet keltett Nagyváradon, valamennyi helyi lap kiemelkedő hírben emlékezett meg róla. A *Nagyvárad* hatalmas, két újságoldalas cikkben írt róla elemző megemlékezést *Ágoston Péter tragédiája* címmel. Idézzük az írás bevezető és befejező részét: „Históriai időkre született történelmi szereplő volt Ágoston Péter, akinek messze ívelő karrierjét, hatalmas ambícióját elnyelte egy viharzó korszak rettenetes számumja! Kormányosa akart lenni a Tudás hajójának. Az elméletek, fikciók imponálóan hatalmas készletét rakta fel bárkájában. Vitorláit feszítette a nemes gondolat, szárnyaló lelkesedés friss áramlata. Gépezetét hajtotta becsületes meggyőződésnek és rajongó ideáljainak állandó tüze. Csak egy szerelvény hiányzott Ágoston Péter élénk fejezetű és mozgalmas életének hajójáról: a biztos iránytű, mely kormányosának mindig csak egy vonalba futó utat mutat.”

A terjedelmes írás befejező része így szólt: „... Ágoston Péter halálhíre a szívek mélyéig hatott Nagyváradon is, ahol számos igaz barátja él, és ha vannak – talán sokkal nagyobb számban – olyanok is, akik a múltban politikai elvi, világnézeti ellentétben álltak vele,

azok is megrendülten néznek át – a láthatatlan messzi utakon – egy rendkívüli ember, egy jeles tudós, egy küzdő harcos sírja felé.

A budapesti szociáldemokrata párt a következő részvétáviratot intézte az özvegyhez:

– Nagyrabecsült férje elhalálozása mélységes megdöbbenést váltott ki a munkásság soraiban. A tragikus pillanatban megrendült lélekkel küldjük el igaz részvétünket. A magyar munkásság együttérzése enyhítse határtalan fájalmát. Pártvezetőség.”

Végül idézzük a *Szocializmus* című társadalomtudományi szociáldemokrata folyóirat 1925. évi 10. (októberi) számában megjelent nekrológot.

„Egy nagy ígéret megtestesítője tűnt el sorainkból minden veleérzésünkre érdemes, kegyetlenül hányattatásos élet és kínos betegség szenvedései után.

Tudós volt, tanár és író, aki fiatalabb éveiben örömmel és lelkesedéssel vállalt a munkásmozgalomban napszámos dolgot is, azután noha a polgári társadalom keretei között helyezkedett el, mindig rendelkezésére állt a munkásmozgalomnak, írt a munkásmozgalmi nagy küzdelmeket hathatósan támogató füzeteket és tudományos könyveket, a bolsevizmus idején népbiztos volt, az ellenforradalom halálra ítélte, Oroszországba került, majd Angliában és Franciaországban élt.

Egy egész életen át a munkásmozgalomért hevülő, a tudományoknak élő, a haladás útjait egyengető és egyúttal a magyarországi szocializmus legnehezebb hónapjaiban, az izgalmak pergőtüzében kötelességét lelkiismeretesen teljesítő férfiú távozott vele.”

* * *

Van-e aktualitása, van-e ma is hasznosítható tanulsága Ágoston Péter életének és pályafutásának?

Erre a kérdésre azok az olvasók kell hogy megtalálják a feleletet, akik időt és türelmet szánnak rá, hogy az összegyűjtött és feldolgozott adatokat, tényeket megismerjék.

Azt viszont bizton állíthatjuk, hogy számunkra ez az elvégzett munka igen sok kérdés jobb megértését, és a 20. század eleji társadalom alaposabb megismerését segítette, s ezt az olvasónak is ígérhetjük.

Tanácskozó népbiztosok

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
I. fejezet	
BERTSEY GYÖRGY (1838–1912) — Id. RIMANÓCZY KÁLMÁN (1840–1908)	9
A NAGYVÁRADI IPAROSSÁG MEGSZERVEZŐJE ÉS VEZÉRE	10
A MUNKA ÉS AZ EMBERSZERETET SZIMBÓLUMA	16
II. fejezet	
Dr. KARÁCSONYI JÁNOS (1858–1929) — Dr. BERKOVITS FERENC (1848–1912)	33
LOBOGÓ FÁKLYÁVÁ VÁLT KICSINY GYERTYA	34
AZ IGAZSÁG ÉS A HUMANIZMUS BAJNOKA.	48
III. fejezet	
SULYOK ISTVÁN (1859–1944) — Dr. ADORJÁN ÁRMIN (1867–1938)	59
AZ ÉPÍTŐ ÉS EGYHÁZSZERVEZŐ PRÉDIKÁTOR.	60
A JÓTÉKONYSÁG, A JÓSÁG ÉS AZ IGAZSÁG FANATIKUSA	84
IV. fejezet	
Dr. VÁRADY ZSIGMOND (1865–1913) — Dr. EDELMANN MENYHÉRT (1862–1943)	93
EGY MÉLTATLANUL ELFELEDETT KÖZÉLETI SZEMÉLYISÉG	94
A GYERMEKVÉDELEM ÉS EMBERSZERETET IGAZ APOSTOLA	108
V. fejezet	
Dr. ADORJÁN EMIL (1874–1944) — Dr. PAPP JÁNOS (1877–1938)	119
SIKERES ÉLETPÁLYA, TRAGIKUS VÉGKIFEJLETTEL	120
ÚJSÁGÍRÓ KARRIER A MÚLT SZÁZAD ELEJÉN.	131

VI. fejezet

HEGEDÜS NÁNDOR (1884–1969) — DUTKA ÁKOS

(1881–1972)	157
A KISEBBSÉGVÉDELEM BÁTOR ÉS ELKÖTELEZETT HARCOSA	158
EGY MÉLTATLANUL MELLŐZÖTT VÁRADI KÖLTŐ	180

VII. fejezet

Dr. SOÓS ISTVÁN (1895–1983) — Dr. ÁGOSTON PÉTER

(1874–1925)	189
HŰSÉG, HIVATÁSTUDAT ÉS HOZZÁÉRTÉS	190
VÁLTOZATOS ÉLETPÁLYA A VIHAROS ÁTALAKULÁSOK KORÁBAN	204
Egy karrier kezdete	205
A közéleti ember	207
A progresszív eszmék harcosa	208
Csatlakozás a szabadkőművességhez	216
A főmester Ágoston	223
Új páholy alapítója	230
Szakmai és magánéleti tevékenységek	234
A világháború	237
Támadások kereszttüzeiben	239
Vissza a politikához	249
Emelkedő karrier	256
A bukás és következményei	258
A per és az ítélet	264
A szovjet paradicsomban és a nyugati emigrációban	275
A tragikus vég	281

A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félicsfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta – városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly – református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság*
7. *Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Püspökfürdő*
10. Dánielisz Endre: „*Csonkatorony nyúlik a felhőbe...*”
11. Bunyitay Vince – Fodor József: *Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Váradinum – a vizek határolta város és vár*
13. *A szabadságharc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskola története*
16. Csillik József: *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emödi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsemjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből*
22. *Rév Erdély sziklakapuja*
23. *A műemlékvédelem fölöttébb szükségessége voltáról*
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*
26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Biharpüspöki*
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: „*Aki fényt hagyott maga után...*”
30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai*
31. Kiss Kálmán: *Egri község* (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fazekasság monográfiája*
33. Emödi János – Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*
34. Jósa Piroska: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében (I)*
36. Anzik Albert: *Livada – Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz* (történeti monográfia)
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bihari turizmus története*

41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmihályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza–Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád–Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében. Összeállította Thurzó Sándor*
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér Lajos: *Micske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete*
51. Jósa Piroska: *Bihari sorsok a változó időben*
52. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
53. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében (II)*
55. *Épített örökségünk a helytörténeti kutatás tükrében. Összeállította Dukrét Géza*
56. Orosz Otília Valéria: *Műemlék, Orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében*
57. Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*
58. *A bölcsőtől a sírig – 250 éve született Kazinczy Ferenc*
59. Kiss Kálmán: *Túrterebes egyház- és iskolatörténete*
60. Szent Jóby Szabó Andor: *Ottomány szülöttje, Kufstein halottja*
61. S. Németh Katalin: *Vigyázó kövek*

